СЛАВИСТИКА
XXX/1

СЛАВИСТИЧКО ДРУШТВО СРБИЈЕ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ

СЛАВИСТИКА

SERBIAN ASSOCIATION FOR SLAVIC STUDIES
UNIVERSITY OF BELGRADE, FACULTY OF PHILOLOGY

SLAVIC STUDIES

Покренут 1997. године / Founded in 1997
Главни уредници: / Editors-in-Chief:
Од 1. до 15. књиге др Богољуб Станковић оснивач часописа / From Vol. 1 to Vol. 15 Bogoljub Stanković, Ph. D, founder of the journal
Од 16. до 20. књиге др Петар Буњак / From Vol. 16 to Vol. 20 Petar Bunjak, Ph.D.
Од 21. до 26. књиге др Људмила Поповић / From Vol. 21 to Vol. 26 Ljudmila Popović, Ph.D.
Од 27. књиге др Ирина Антанасијевић / Since Vol. 27 Irina Antanasijević, Ph.D.

Модел за корице и логотип Славистичког друштва израдио је др Петар Буњак / The cover model and the Serbian Association for Slavic Studies logo were designed by Petar Bunjak, Ph.D.

Секретар Уредништва
Secretary of the Editorial Board
др Никола Миљковић / Nikola Miljković, Ph.D.

Секретаријат
Secretariat
др Стефана Пауновић Родић / Stefana Paunović Rodić, Ph.D.
мср Стефан Милошевић / Stefan Milošević, M. A.

Часопис излази два пута годишње.

Часопис *Славистика* је лиценциран под условима CC BY-NC-ND:
Ауторство-Некомерцијално-Без прерада 4.0 Међународна

Уредништво

Editorial Board

др Дајсуке Адаћи, Универзитет у Хокаиду, Јапан / Daisuke Adachi, Ph.D., Hokkaido University, Japan; др Адријан Баренцен, Универзитет у Амстедраму, Холандија / Adriaan Barentsen, Ph.D., University of Amsterdam, the Netherlands; др Бранка Барчот, Свеучилиште у Загребу, Хрватска / Branka Barčot, Ph.D., University of Zagreb, Croatia; др Дмитриј Бураго, Педагошки универзитет „М. Драгоманов" у Кијеву, Украјина / Dmitriy Burago, Ph.D., M. Dragomanov Pedagogical University in Kiev, Ukraine; др Стефано Гарзонио, Универзитет у Пизи, Италија / Stefano Garzonio, Ph.D., University of Pisa, Italy; академик Андреа Желе, Словеначка академија наука и уметности, Љубљана, Словенија / Academician Andreja Žele, Ph.D., Slovenian Academy of Sciences and Arts, Ljubljana, Slovenia; др Ценка Иванова, Универзитет у Великом Трнову „Свети Ћирило и Методије", Бугарска / Tsenka Ivanova, Ph.D., St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Turnovo, Bulgaria; др Ана Кулеш, Белоруски државни универзитет у Минску, Белорусија / Anna Kulesh, Ph.D., Belarusian State University, Minsk, Belarus; др Биљана Мирчевска-Бошева, Универзитет „Св. Кирил и Методиј", Скопје, Северна Македонија / Biljana Mirchevska Bosheva, Ph.D., The Saints Cyril and Methodius University in Skopje, North Macedonia; др Туркан Олцај, Универзитет у Истанбулу, Турска / Türkan Olcay, Ph.D., University of Istanbul, Turkey; др Дорота Пазио-Влазловска, Институт за славистику, Пољска Академија наука, Варшава, Пољска / Dorota Pazio-Wlazłowska, Ph.D., Institute of Slavic Studies, Polish Academy of Sciences, Warsaw, Poland; др Елена Петрухина, Филолошки факултет, Московски државни универзитет „ М. В. Ломоносов", Русија / Elena Petrukhina, Ph.D., Faculty of Philology, Lomonosov Moscow State University, Russia; др Фјодор Пољаков, Институт за славистику, Универзитет у Бечу, Аустрија / Fedor Polyakov, Ph.D., Institute of Slavic Studies, University of Vienna, Austria; др Иво Поспишил, Масариков универзитет у Брну, Чешка Република / Ivo Pospíšil, Ph.D., Masaryk University, Brno, Czech Republic; др Доналд Рејфилд, Универзитет Краљице Марије у Лондону, Велика Британија / Donald Rayfield, Ph.D., Queen Mary University of London, Great Britain; др Каролина Скварска, Институт за славистику Чешке академије наука, Праг / Karolína Skwarska, Ph.D., Institute of Slavonic Studies, Czech Academy of Sciences, Prague; др Марина Сорокина, Дом руске дијаспоре „Александар Солжењицин" у Москви, Русија / Marina Sorokina, Ph.D., Alexander Solzhenitsyn Centre for the Study of the Russian Diaspora, Moscow, Russia; др Ричард Темпест, Универзитет у Илиноису, Урбана Шампејн, САД / Richard Tempest, Ph.D., University of Illinois at Urbana-Champaign, USA; др Лидија Томић, Државни универзитет Црне Горе / Lidija Tomić, Ph.D., State University of Montenegro; др Бранко Тошовић, Институт за славистику, Универзитет у Грацу, Аустрија / Branko Tošović, Ph.D., Institute of Slavic Studies, University of Graz, Austria; др Данко Шипка, Државни универзитет у Аризони, САД / Danko Šipka, Ph.D., Arizona State University, USA;

Уређивачки одбор

Editorial Board

Главни уредник др Ирина Антанасијевић, Филолошки факултет Универзитета у Београду / IrinaAntanasijević, Ph.D., Editor-in-Chief, Faculty of Philology, University of Belgrade; заменик главног уредника др Марија Стефановић, Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду / Deputy Editor-in-Chief Marija Stefanović, Ph.D., Faculty of Philosophy, University of Novi Sad; др Рајна Драгићевић, Филолошки факултет Универзитета у Београду / Rajna Dragićević, Ph.D., Faculty of Philology, University of Belgrade; др Александра Корда-Петровић, Филолошки факултет Универзитета у Београду / Aleksandra Korda-Petrović, Ph.D., Faculty of Philology, University of Belgrade; др Ивана Кочевски, Филолошки факултет Универзитета у Београду / Ivana Kočevski, Ph.D, Faculty of Philology, University of Belgrade; др Биљана Марић, Филолошки факултет Универзитета у Београду / Biljana Marić, Ph.D., Faculty of Philology, University of Belgrade; др Далибор Соколовић, Филолошки факултет Универзитета у Београду / Dalibor Sokolović, Faculty of Philology, University of Belgrade; доп. члан Срето Танасић, доп. члан АНУРС, Институт за српски језик САНУ, Београд/Corr. Member SretoTanasić, Ph.D., Academy of Sciences and Arts of the Republika Srpska, Institute for the Serbian Language of the Serbian Academy of Sciences and Arts / др Зузана Чижикова, Филолошки факултет Универзитета у Београду/ Zuzana Čižikova, Ph.D., Faculty of Philology, University of Belgrade.

ISSN 1450-5061
e-ISSN 2738-1358

UDC 811.16+821.16

СЛАВИСТИКА

књ. XXX, св.1
http://casopis.slavistickodrustvo.org.rs/

Београд 2026
СЛАВИСТИЧКО ДРУШТВО СРБИЈЕ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ У БЕОГРАДУ

СЛАВИСТИКА XXX/1 (2026)

САДРЖАЈ – CONTENTS – СОДЕРЖАНИЕ

ЧЛАНЦИ – ARTICLES
ЈЕЗИК – LANGUAGE

Рајна Драгићевић
Белићева запажања о лексичким променама у српском језику након Другог светског рата 18–31

Владимир Остојић
Народни говори у Црној Гори у виђењу Павла Аполоновича Ровинског 32–42

Јулија Шапић
Деривациони и семантичко-транспозициони потенцијал просторних фрагментизатора у руском и српском језику 43–59

Алена Калечиц
Проявление категории эвиденциальности в письменной речи журналистов (на материале российских и белорусских медиатекстов) 60–72

Маја Павловић Шајтинац, Василије Стоиљковић
Когнитивна фасада и декомпозиција значења: контрастивна анализа српско-руских гастронима у огледалу делимичних лексичких паралела (Београд—Москва—Париз) 73–86

Branka Barčot
Postupci za prevođenje frazemskih konstrukcija (na primjeru odabrane ruske i hrvatske jezične građe) 87–98

Вероника Штранц-Никитина
Error Patterns in Negation in Russian Learners: A Comparison of Non-Native and Heritage Speakers 99–124

Елена Маркова
Этимологическое гнездо как способ би- и полилингвальной систематизации лексики близкородственных языков 125–135

Матија Нешовић
Свршени и двовидски амбитранзитивни глаголи у српском језику 136–153

Вишња Вишњевац
Русизми у календару „Уранија" за 1837. годину 154–167

Katarina Antonia Boras
Из вас психолог, как из меня Чарли Чаплин – sintaktička i semantička analiza deprecijativne ruske frazemske konstrukcije 168–178

КЊИЖЕВНОСТ – LITERATURE
ПРЕВОЂЕЊЕ – TRANSLATION

Максим Артемьев
Пушкин и Мицкевич – от «Черной шали» к «Воеводе» 180–192

Глеб Маматов
Концепция времени в цикле стихов «Майя» из книги «Птицы в воздухе» К.Д. Бальмонта 193–210

Мирјана Петровић-Филиповић
Рецепција Кантове дефиниције узвишеног у поезији Сергеја Завјалова 211–222

Оливера Жижовић
У потрази за имплицитним аутором: ко је написао роман „Вуци своје рало по костима мртвих”? 223–236

Светлана Аверкина
К поэтике периферии: «каринтийский текст» Петера Хандке как переосмысление нарратива центра 237–249

Ана Арсић
Преводилачке стратегије у превођењу „поломљеног” енглеског у говору протагонисте романа „Pygmy” аутора Чака Палахњука на три словенска језика 250–260

Иља Тјапков
Достоевский в рецепции литературоведения Соединенных Штатов Америки 261–282

МЕТОДИКА – METHODOLOGY

Наташа Ајџановић, Јелена Гинић
Медијација у уџбеницима руског језика као другог страног за трећу и четврту годину учења у Србији 284–305

ИСТОРИЈА – HISTORY

Александра Корда Петровић
Прашко пролеће у аутобиографијама југословенских режисера Прашке школе 307–321

Алексеј Арсењев
Софија Јаковљевна Сиченко (Sonja Witheridge; 1930–2006): слависта у Аустралији 322–324

ПРИКАЗИ – REVIEWS

Алексеј Холиков
Издательская комиссия Русского культурного комитета в Белграде (1928–1937). Переписка Д. С. Мережковского и З. Н. Гиппиус с В. Д. Брянским / вступ. статья, подгот. текста, примеч., именной указатель Е.А. Андрущенко. Белград: Русский научный институт ; Москва: Институт мировой литературы А. М. Горького РАН, 2025, 328. 326–328

Дарја Војводић, Маја Крстић
М. М. Веленцова (отв. ред.), Низшая мифология славян. Этнолингвистические очерки. Коллективная монография / Колл. авт. М. М. Валенцова, Л. Н. Виноградова, А. В. Гура, К. А. Климова, А. А. Плотникова, С. М. Толстая, О. В. Трефилова, А. И. Чиварзина, М. В. Ясинская. Москва: Индрик, 2025, 672. 329–336

Маја Крстић, Дарја Војводић
С. М. Толстая, Синтаксические основы славянского словосложения. Москва: Индрик, 2023, 232. 337–341

Владимир Картавцев
Кристофер Боэм, Кровная месть. Возникновение и улаживание конфликтов в Черногории и других племенных сообществах. Москва: Издательство книжного магазина «Циолковский», 2026, 384. 342–347

ХРОНИКА – CHRONICLES

Тияна Балек
Местоимения: грамматика и прагматика (Москва: Институт лингвистических исследований РАН, 19 ноября 2025 года) 349–354

Биљана Марић
Руска србистика данас: међународна научна конференција посвећена сећању на научни допринос проф. Е. И. Јакушкине (1977–2026) (Београд: Савез славистичких друштава Србије, 25. април 2026.) 355–357

РЕГИСТРИ КЊ. XXX/1

Регистри кључних речи 358–361
Списак сарадника 362–364
Упутство за припрему рукописа за штампу 365–384
Рецензенти 385–386

СЛАВИСТИКА XXX/1 (2026)

САДРЖАЈ – CONTENTS – СОДЕРЖАНИЕ

ЧЛАНЦИ – ARTICLES
ЈЕЗИК – LANGUAGE

Rajna Dragićević
Belić's Observations On Lexical Changes in the Serbian Language after World War II 18–31

Vladimir Ostojić
Vernacular Speeches in Montenegro as Viewed by Pavel Apollonovich Rovinsky 32–42

Yulia Šapić
The Derivational and Semantic-Transpositional Potential of Spacial Fragmentizers in Russian and Serbian 43–59

Alena Kaletchits
The Manifestation of the Category of Evidentiality in Journalists' Written Discourse (Based on Materials of Russian and Belarusian Media Texts) 60–72

Maja Pavlović Šajtinac, Vasilije Stoiljković
Cognitive Façade and Decomposition of Meaning: A Contrastive Analysis of Serbian and Russian Gastronyms in the Light of Partial Lexical Parallels (Belgrade – Moscow – Paris) 73–86

Branka Barčot
Techniques for Translating Phraseological Constructions (Based on Selected Russian and Croatian Language Materials) 87–98

Veronika Shtrants-Nikitina
Обрасци грешака у грађењу негације код ученика руског језика: поређење страних и говорника руског наследног језика 99–124

Elena Markova
Etymological Nest as a Method of Bi- and Multilingual Systematisation of Vocabulary of Closely Related Languages 125–135

Matija Nešović
Perfective and Biaspectual Ambitransitive Verbs in the Serbian Language 136–153

Višnja Višnjevac
The Russianisms in the 1837 Urania *Calendar* 154–167

Katarina Antonia Boras
Из вас йсихолог, как из меня Чарли Чаплин – Syntactic and Semantic Analysis of the Russian Depreciative Phraseological Construction 168–178

КЊИЖЕВНОСТ – LITERATURE
ПРЕВОЂЕЊЕ – TRANSLATION

Maxim Artem'ev
Pushkin and Mickiewicz – from Black Shawl *to* The Voyevoda 180–192

Gleb Mamatov
The Concept of Time in the Cycle of Poems Maya *from the Book* Birds in the Air *by K. D. Balmont* 193–210

Мирјана Петровић-Филиповић
The Reception of Kant's Definition of the Sublime in Sergey Zavyalov's Poetry 211–222

Olivera Žižović
In Search of the Implied Author: Who was the Novel Drive your Plow Over the Bones of the Dead *Written by?* 223–236

Svetlana Averkhina
Towards a Poetics of the Periphery: Peter Handke's «Carinthian Text» as a Reinterpretation of the Centre's Narrative 237–249

Ana Arsić
Translation Techniques in Rendering "Broken" English in the Speech of the Protagonist of Chuck Palahniuk's Novel Pygmy *into Three Slavic Languages* 250–260

Il'ya Tyapkov
The Reception of Dostoevsky in US Literary Scholarship 261–282

МЕТОДИКА – METHODOLOGY

Nataša Ajdžanović, Jelena Ginić
Mediation in Russian Language Textbooks as a Second Foreign Language for the Third and Fourth Year of Learning in Serbia 284–305

ИСТОРИЈА – HISTORY

Aleksandra Korda Petrović
The Prague Spring in the Autobiographies of Yugoslav Directors of the Prague School 307–321

Alexei Arsen'ev
Sofia Yakhovlevna Sichenko (Sonja Witherigde; 1930–2006): A Slavist in Australia 322–325

ПРИКАЗИ – REVIEWS

Alexei Kholikhov
Издательская комиссия Русского культурного комитета в Белграде (1928–1937). Переписка Д. С. Мережковского и З. Н. Гиппиус с В. Д. Брянским / вступ. статья, подгот. текста, примеч., именной указатель Е.А. Андрущенко. Белград: Русский научный институт ; Москва: Институт мировой литературы А. М. Горького РАН, 2025, 328. 326–328

Darja Vojvodić, Maja Krstić
М. М. Веленцова (отв. ред.), Низшая мифология славян. Этнолингвистические очерки. Коллективная монография / Колл. авт. М. М. Валенцова, Л. Н. Виноградова, А. В. Гура, К. А. Климова, А. А. Плотникова, С. М. Толстая, О. В. Трефилова, А. И. Чиварзина, М. В. Ясинская. Москва: Индрик, 2025, 672. 329–336

Maja Krstić, Darja Vojvodić
С. М. Толстая, Синтаксические основы славянского словосложения. Москва: Индрик, 2023, 232. 337–341

Vladimir Kartavtsev
Кристофер Боэм, Кровная месть. Возникновение и улаживание конфликтов в Черногории и других племенных сообществах. Москва: Издательство книжного магазина «Циолковский», 2026, 384. 342–347

ХРОНИКА – CHRONICLES

Тияна Балек
Pronouns: Grammar and Pragmatics (Moscow: Institute for Linguistic Studies of the Russian Academy of Sciences, November 19th, 2025) 349–354

Biljana Marić
Russian Serbian Studies Today: International Scholarly Conference Dedicated to the Memory of Scholarly Contribution of Professor E. I. Yakushkina (1977–2026) (Belgrade: Union of Slavic Societies of Serbia, April 25th, 2026) 355–357

INDEXES TO VOL. XXX/1

Keyword Index 358–361
List of Contributors 362–364
Instructions for Authors 365–384
Reviewers 385–386

ЧЛАНЦИ – ARTICLES
ЈЕЗИК – LANGUAGE

Рајна Драгићевић*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српски језик са јужнословенским језицима
rajna.dragicevic@fil.bg.ac.rs

УДК 811.163.41'373"1945/" Белић, А.
https://doi.org/10.18485/slavistika.2026.30.1.1
Оригинални научни рад
примљен 29.3.2026.
прихваћен за штампу 5.7.2026.

БЕЛИЋЕВА ЗАПАЖАЊА О ЛЕКСИЧКИМ ПРОМЕНАМА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ НАКОН ДРУГОГ СВЕТСКОГ РАТА

У раду је представљена Белићева анализа лексике која је у српски језик ушла након Другог светског рата или је у то време променила своје значење, нпр. *будност*, *оквирни*, *поробљивач*, *потпаљивач*, *слободољубив* итд. Белић критикује неке стране речи које су тада почеле да се користе, нпр. *аберација*, *дијапазон*, *ресантиман* итд. Много је речи ушло у српски језик из руског, па се и на њих Белић осврће. Белићева запажања привлаче пажњу због тога што је српски језик доживео велике промене након Другог светског рата, па је важно осветлити их оком највећег српског лингвисте. Други разлог који захтева коментар јесте Белићева потреба да се прилагоди животу у социјалистичкој Југославији, што се види и у његовом наглашено афирмативном односу према некој лексици коју је у наш језик донео Други светски рат и послератно социјалистичко уређење.

Кључне речи: Александар Белић, лексика српског језика, нове речи у послератној Југославији, позајмљенице.

The paper presents Aleksandar Belić's analysis of the vocabulary that entered the Serbian language after the Second World War or underwent semantic change during that period, including such words as *budnost* ('vigilance'), *okvirni* ('framework'), *porobljivač* ('enslaver'), *potpaljivač* ('instigator'), and *slobodoljubiv* ('freedom-loving'). Belić also criticizes certain foreign words that began to be used at the time, such as *aberration, diapason*, and *ressentiment*. A considerable number of words entered Serbian from Russian, and Belić comments on these as well. His observations are particularly significant because the Serbian language underwent profound changes after the Second World War, making it important to examine these developments through the perspective of Serbia's most eminent linguist. Another issue that calls for discussion is Belić's apparent need to adapt to life in socialist Yugoslavia, reflected in his markedly affirmative attitude toward certain lexical items introduced into Serbian by the Second World War and the postwar socialist system.

Keywords: Aleksandar Belić, Serbian lexicon, new words in postwar Yugoslavia, loanwords.

* https://orcid.org/0000-0001-7833-1027

1. Увод: Александар Белић и Русија

Као лингвиста светског гласа, Александар Белић је одржавао снажне везе са страним лингвистичким центрима, а посебно са онима у Русији. Познато је да га је професор Љубомир Стојановић послао у Русију на школовање и да је Александар Белић, од 1895. до 1899. године, провео своје студентске дане у Одеси и Москви. Његови учитељи били су чувени руски лингвисти Ф. Ф. Фортунатов, А. Х. Востоков, И. И. Срезњевски, Ф. Ј. Корш, В. Н. Шчепкин. Белићево школовање у Русији завршило се 1899. године, када је у Москви одбранио магистарски рад. Већ 1910. године постао је члан Руске императорске академије. Белић је примао утицаје руских слависта, али је и ширио свој утицај у Русији, па је 1912. године, на његов предлог, Руска императорска академија одлучила да иницира настанак Словенске академије наука. Представници свих словенских академија позвани су у Петроград, али су Пољаци одбили тај позив, што је, уз још неке разлоге, онемогућило оснивање Словенске академије наука.

Када су се након Октобарске револуције многи руски научници и уметници обрели у нашој земљи, у Београду је 1920. године формирано *Друштво руских научника*, које ће прерасти у *Руски научни институт* (1928–1945), чији је члан био и А. Белић. Важно је имати у виду да је до Другог светског рата у Српску краљевску академију било примљено чак осам руских научника, а заслуге за то у великој мери припадају Александру Белићу, који је од 1937. до 1960. године био председник ове институције. Године 1920. формирана је *Државна комисија за питање руских избеглица*, чији је председник био Александар Белић. Осам година касније, 1928, настао је *Руски културни комитет*, с Александром Белићем на челу. Обезбедио је месечно државно финансирање ове институције. Захваљујући тим средствима, обезбеђено је отварање *Руске јавне библиотеке*, издавачке куће руских књига, књижевно-уметничког часописа и уметничког студија. Из руских извора сазнајемо да је Александар Белић намеравао да светски центар руског научног живота изван Русије буде у Београду. Током друге деценије XX века интензивно је радио на томе да Београд постане *руска Атина* (исп. Сорокина 2023: 251).[1]

Одмах након Другог светског рата, Јосип Броз Тито потписао је у Москви *Споразум о пријатељству и узајамној помоћи и послератној сарадњи*, а Александар Белић је такође отпутовао у СССР и вратио се пун позитивних

1 Податке о Белићевом ангажовању за руске интелектуалце који су после Октобарске револуције пребегли у Србију сазнајемо из чланка М. Ј. Сорокине (2023), на који нам је скренула пажњу проф. др Ирина Антанасијевић, садашњи управник обновљеног Руског научног института у Београду. Срдачно јој на томе захваљујемо.

утисака које је прво објавио у деловима, а затим, 1946. године, у целини, у спису *Из Совјетског Савеза (утисци и сећања)*.

Међутим, већ 1948. године, политичка ситуација у Југославији мења се из корена јер је у јуну 1948. године донесена Резолуција Информбироа, у којој је Комунистичка партија Југославије оптужена за одступање од марксизма и антисовјетизам. У Југославији почиње масовни прогон присталица Русије, од којих су многи завршили у озлоглашеном логору Голи оток. Тешко је и замислити како се у тим околностима осећао академик Александар Белић, али оно што се зна јесте да је само пет месеци након Резолуције Информбироа председник Јосип Броз примљен за почасног члана Српске академије наука, којом је руководио управо Белић.

2. Белићево предавање српским новинарима и књижевницима

Само годину дана након Резолуције Информбироа, године 1949, у више него осетљивом политичком тренутку, Александар Белић је одржао предавање тадашњим београдским новинарима и књижевницима о стању у савременом српском језику. Предавање је, пре свега, било посвећено послератној лексици српско(хрватско)г језика, коју је, за ту прилику, ексцерпирао из неколико дневних листова. Белићево предавање објављено је годину дана касније у часопису *Наш језик*.[2]

Ово Белићево предавање пружа инспиративне податке о његовим идеолошким становиштима, као и о схватањима о неким лексичким и творбеним начелима. Занимљиво је и то што се политичка и нормативна Белићева начела у неким тачкама додирују.

За лексикологију српског језика ово предавање је важно зато што из њега сазнајемо која је то лексика почела да се употребљава (непосредно) после Другог светског рата и које су се измене у лексичком систему догодиле у то време. Донедавно наука није имала никакве механизме праћења времена усвајања лексике у лексичком систему српског језика, па оваква сведочења меродавних лингвиста представљају користан извор информација.

Прво што читаоцу пада у очи док чита текст предавања А. Белића јесте његова наклоност социјалистичком уређењу, које је тек завладало у

[2] Александар Белић: „Напомене о данашњим задацима књижевног језика" (предавање новинарима и књижевницима, прерађено и допуњено), *Наш језик* књ. I, св. 3–4, 1950, 75–107. У овом раду користићемо се касније прештампаним тим радом: Александар Белић: „О данашњим задацима књижевног језика", *Око нашег књижевног језика*, Изабрана дела Александра Белића, осми том, приређивач осмог тома Александар Младеновић, Београд: Завод за уџбенике, 1999, 157–177.

тадашњој Југославији.[3] Предратни господин и председник Српске краљевске академије још од 1947. године мења начин изражавања којим се служио пре рата и на лингвистичком предавању, користећи бројне фразе и метафоре које су се родиле у социјалистичко време у излагањима политичара и у дневној штампи, говори о револуцији, социјализму, радном народу, трудбеницима. Навешћемо неколико примера: „Цело данашње време, цео огромни рад многобројних трудбеника који иду поносно и самоуверено ка стварању своје социјалистичке земље [...] и у језику се мора огледати" (Белић 1999: 157). „Револуционарна епоха [...] је Вуков велики принцип потпуне демократизације и народне културе и народног језика у књижевности поносито носила на својим победничким штитовима" (Белић 1999: 159). „Нема сумње да је набујала, револуционарна снага, скидајући све окове који су спутавали наше народе, поискидала и много штошта што се тицало оних обавеза које су наши народи узели на себе" (Белић 1999: 159). „Напредна, прогресивна књига, литература, није само добра у смислу садржине и облика него и напредним социјалистичким духом обојена" (Белић 1999: 162). Језичке конструкције *огроман рад многобројних трудбеника*, *набујала револуционарна снага*, (*трудбеници*) *иду поносно и самоуверено ка стварању социјалистичке земље*, *скидање окова који су спутавали наше народе*, *револуционарна епоха носи демократизацију на својим победничким штитовима*, *напредни социјалистички дух* итд. постале су део стилског репертоара не само ондашњих политичара и новинара већ и академика Александра Белића.

Иако би нам се могло учинити да је ово његово прилагођавање новом систему неискрено, ваља имати у виду две чињенице које су омогућиле Белићу да се идеолошки уклопи у ново време.

Први се факат односи на братство и јединство. Познато је да је Белић био заговорник српскохрватског језика, а веровао је чак и у постојање српскохрватског народа. Своја схватања изложио је још 1915. године у спису *Србија и јужнословенско питање*. Да је још пре 1915. године заступао ова становишта, види се из Предговора те књиге, у којем је нагласио да се „у основици овог дела налазе погледи пишчеви којих се он држи у питањима

3 Атмосферу током првих послератних година и улогу А. Белића у тадашњем друштвеном животу овако је описао П. Пијановић (2025: 388): „Нови, тачније социјалистички друштвени систем [...] је, у име новог човека, свом жестином потискивао грађанство и тековине грађанске културе, укључујући право на слободу мишљења и демократску процедуру у бирању власти. Тој промени политичког обрасца требало је прилагодити и деловање културних институција, посебно оних које су, као Српска академија наука, имале велики утицај у јавности, па и у друштвеном животу. Тада је требало показати да то више није краљевска академија, већ академија из Брозове ере. Налазећи се дуго на челу ове институције, Александар Белић се усрдно трудио да то и доказује великом лојалношћу председнику државе, као што је то пре рата доказивао краљу. То стање продужиће се и Белићевим коначним одласком (1960) и трајаће до Брозове смрти."

јужнословенским већ много година" (Белић 1915). Дакле, идеја о братству и јединству, пре свега српског и хрватског народа, али и свих осталих народа Југославије, њему је била блиска, па се Белић, као поборник таквих идеја, лако уклопио у послератно југословенско социјалистичко уређење.[4]

Други факат се односи на победу народа. Чињеница која је повезивала А. Белића и послератни систем у Југославији био је Вук Караџић. Белићева схватања преузета од Вука о значају народног језика и противљење страним утицајима у потпуности се уклапају у начела нове власти, којој је реч *народ* била најфреквентнија реч у вокабулару. Вук је социјалистичкој власти био потребан као идеолог српскохрватског јединства и заједничког језика. Белић је и на предавању новинарима неколико пута споменуо Вука: „И поред тога што је Караџић тражио извесну уједначеност језика, чак и његов први ученик, Бранко Радичевић, пропуштао је кроз своје песме многе особине војвођанских говора које се нису налазиле у језику Вукову. Главно је био народни дух" (Белић 1999: 158). *Народни дух* језика кључни је појам којим је Белић објашњавао главно начело и најважнији императив на којем треба да се заснива будућност српскохрватског језика.

На тим двема тачкама које су га повезивале са начелима нове власти Белић је засновао и своје предавање, чији је фокус био на одређивању смера којим треба да се развија наш језик у будућности. Да би то изложио, било му је важно да опише језичке (пре свега лексичке) промене које је донело ново време.

3. Нове речи и значења у послератном периоду

Нове речи су неопходне и неизбежне јер друштвене промене захтевају језичке ознаке. Белић је тога свестан и зато каже: „Нама је неопходна нова реч. Колико можемо, узећемо је из народа; а где и народ нема потребних речи – а он их не може ни имати за нове предмете и појмове које тек ми у живот уводимо – морамо их сами начинити, наравно, тамо где не постоји какав међународни термин. Тај је посао отпочет, али треба да се настави са већом снагом и са неотступним уверењем: да је то један од основних задатака нашег новог духовног живота" (Белић 1999: 174). Треба истаћи неколико Белићевих идеја које произлазе из овог цитата. Посебно снажан утисак оставља Белићев став да је стварање нових речи један од основних задатака нашег духовног живота. И заиста, овладавање новим предметима и појмовима и осмишљавање њихових назива повлачи друштво унапред и утеме-

4 Детаљну анализу Белићевих схватања о јужнословенском питању исп. у: Драгићевић 2021. С овим Белићевим схватањима могуће је упознати се и у другим његовим радовима (исп. Белић 1925).

љује нашу духовност. Други је Белићев став у потпуности вуковски – нове речи треба проналазити у народу или их градити по моделима творбе речи који су устаљени у народном језику. Белић у том начелу иде толико далеко да се залаже за позајмљивање речи чак и из кајкавског и чакавског наречја, па и из других језика тадашње Југославије. Важно је било ујединити републике и њихове језике, па се Белић за то предано залаже: „И наша два засебна књижевна језика, словеначки и македонски, треба својим речничким и фразеолошким благом, у случају потребе, да помогну својим речима које би добиле српскохрватски књижевни облик нашег језика, јер и српскохрватски књижевни језик помаже њима" (Белић 1999: 175).

Белић је приметио да су многе лексеме непосредно после Другог светског рата добиле нова значења. *Фронт* је тек после рата добио значење *политичка организација*, именице *будност* и *небудност* почеле су да се односе „на нарочиту опрезност и осетљивост одговорних чланова партијских установа и сл. да им се у организацију не увуку недостојни људи" (Белић 1999: 161). *Оквир* и *оквирни* до Другог светског рата односили су се само на рам (нпр. рам за слике). *Бригада* је до рата могла да означава само војну организацију, а после рата је проширила значење на сваку организовану јединицу за рад. Именица *потпаљивач* добила је апстрактно значење, нпр. *потпаљивачи рата*, *непријатељства*, *мржње*. Од Александра Белића сазнајемо да су глагол *хушкати* и чланови његовог деривационог гнезда (*хушкач*, *хушкачки*) после рата усвојени од Хрвата, са значењем *подстицати говором, клеветама, сплеткама на какву радњу* (исто, стр. 162).

Данас не постоји глагол *окрштавати*, који је педесетих година означавао *заменити стари назив новим* (исто, стр. 162). Глагол *омасовити* није се користио пре рата.

Необична нам је данас чињеница да се глагол *одвијати (се)* тек после рата почео користити с апстрактним значењем *развијати (се) у извесном логичком реду*. Белић објашњава да је основно значење тог глагола „узето из филмског процеса: одвијају се слике са колута и износе на платну" (Белић 1999: 163).

Неке лексеме су после рата донекле промениле значење, али је та промена кратко трајала, па данас опет значе исто што и пре Другог светског рата. Такав је случај с именицом *трудбеник*, за коју Белић (1999: 162) каже да је „постојала и до сада за оне који се нарочито труде – данас та реч значи свакога ко ради, ко свој труд уноси у заједницу, дакле, цео радни народ".

Значење неких лексема које су се појавиле у послератном периоду Белић дефинише у идеолошком кључу. Тако, на пример, за придев *народноослободилачки* Белић каже да „обухвата и ослобођење народа од непријатеља и од свих других узурпатора власти која једино припада народу" (исто, 162). За новонастали придев *слободољубив* Белић објашњава да „има шире

значење него што би се могло рећи на основу саставних делова те сложенице: оно значи народе који теже не само својој слободи, већ слободи свих народа на свету" (исто, 162). Пре рата постојале су лексеме *смер*, *смерница*, а после рата појавили су се и глаголи *усмерити*, *усмеравати*, *преусмеравати*. О њиховом значењу Белић (1999: 162) каже да су се „бујно развили у данашње време јер је било потребно нови развитак упутити према одређеном (социјалистичком) циљу, а старе је ваљало у том правцу преудесити: ове су речи биле за то врло згодне јер су све то давале у једној речи".

При дефинисању лексема *народноослободилачки*, *слободољубив*, *усмерити* и још неких, Белић је изашао из сфере творбене и лексичке семантике и дефинисао их као да то није општеупотребна лексика, већ термини социјалистичке теорије који су сковани само за потребе те теорије.

Из ових и других Белићевих примера закључујемо да је промена друштвеног уређења у Југославији после Другог светског рата у највећој мери донела лексичке и семантичке неологизме настале с циљем учвршћивања нове власти.

4. Нове речи и значења које Белић осуђује

Александар Белић је изнео и много критика на рачун употребе лексике у послератним дневним новинама.

4.1. *Однос према страним лексичким утицајима*. Аутор с правом примећује да „којипут без икаквих разлога видимо страну реч тамо где би изванредно добро, управо једнако као и страна реч, могла стајати наша реч" (Белић 1999: 164). У то време се, вероватно, придев *плишан* почео користити у синтагми *плишани баритон*. Данас таква употреба придева *плишан* није необична, али Белић сматра да је боље употребити придеве *мек*, *преливни*, *топли*, па чак и *свилен*. Нама се, међутим, чини да је метафорична употреба придева *плишан* сасвим добродошла и да уз именицу *баритон* значи исто што и *свилен – мек*, *рафиниран*. У оваквом значењу користи се и придев *баршунаст*. Сема мекоће активна је у метафоричким значењима придева *свилен(каст)*, *баршунаст*, *плишан*, а синестетичко повезивање придева са значењем из домена чула додира и именице из домена чула слуха веома је стилски ефектно. Није јасно због чега Белић допушта *свилени баритон*, а не дозвољава *плишани баритон*. Треба давати предност домаћој речи у односу на страну, али не треба сузбијати активирање метафоричких значења.

Белић критикује увођење именице *театролог* у српски језик, наводећи аргумент да се може рећи *зналац*, *познавалац позоришта*, *позоришни стручњак*. Међутим, чини се да управо у оваквим ситуацијама – када једном страном лексемом можемо заменити синтагму – има смисла позајмити страну реч. Слично је и с именицом *лауреат*, за коју Белић сматра да је треба

заменити синтагмом *награђени писац*. У вези с тим, Белић истиче: „Речник једног језика производ је многих саставних услова, а пре свега социјалних, економских и културних прилика. Па тако је и са речима за културне појмове који се употребљавају у више језика. Али ако се њихови појмови не могу увек, ма и приближно, изразити једном речју, то се ипак може постићи описно. Не мора се свака таква реч сматрати одмах као термин који, ако је једном речју непреводљив, мора бити употребљен онако како гласи, па макојег порекла био" (Белић 1999: 166). Треба, ипак, имати у виду чињеницу да ако неке стране речи спадају у интернационализме, као што су *лауреат* и *театролог*, не треба давати предност описном називу у односу на употребу интернационализма у форми једне лексеме.

Можемо се сложити са Белићевим коментаром да је уместо *бизарни закључак* боље рећи *чудљив*, *чудан*, *чудан* и др. Уместо именице *дистанца* у синтагми *временска дистанца* Белић предлаже *временски размак*. У потпуности се можемо сложити и са предношћу коју Белић даје именици *карактерисање* у односу на *карактеризацију*. Занимљиво је да се првенство даје глаголу *усредсредити* у односу на *усредоточити*. *Складиште* је после рата била нова реч која је настала под утицајем руског језика, па Белић уместо ње предлаже *слагалиште* или *стовариште*.

Више него оправдано, Белић критикује полусложенице *радио-пренос*, *радио-глумац*, *радио-драма* итд., које нису у духу нашег језика. Да је тада заустављено грађење оваквих образовања, не бисмо данас имали огроман број нових речи које настају по овом творбеном моделу.

4.2. *Однос према домаћим лексичким образовањима*. Након Другог светског рата било је важно у потпуности се ослободити предратне идеологије, али и државног, друштвеног и културног система. Све што је било старо било је назадно, а све ново било је напредно. Ако се томе дода раскол између Тита и Стаљина, који се догодио само годину дана пре Белићевог обраћања новинарима и књижевницима, јасно је да је поред архаичног непожељно било и оно што долази из руске традиције. Овакав однос није заобишао ни српски језик, па у том светлу посебну пажњу привлачи део Белићевог предавања који се односи на грађење именица са суфиксом *-тељ*. Александар Белић, наиме, примећује да се после рата, вероватно под утицајем руског језика, увећава број именица на *-тељ*: *показатељ*, *прекршитељ*, *изумитељ*, *унаказитељ*, *пазитељ* итд. Да ова образовања нестају из српског језика, приметио је још Ђ. Даничић. Суфикс *-тељ* био је у изумирању још током XIX века, а речи на *-тељ* су постале „лексичке, тј. без способности да се према њима образују нове речи" (Белић 1999: 168). Зато Белић саветује да новим речима треба додељивати „живе, продуктивне наставке: *показалац*, *прекршилац*, *изумевач*, *градилац*, *унаказилац*, *пазилац* [...] Поновно грађење таквих речи чини утисак архаизма, а ако сам текст нема такву природу

која тражи архаичнији језик, у стилу се ствара извесна нескладност" (Белић 1999: 168–169). Приметићемо да се деривати изведени на *-тељ* и даље губе из савременог српског језика, али да има и устаљених лексема на *-тељ* које су се задржале до данас и нимало не руже српски језик: *бродоградитељ*, *спаситељ*, *извршитељ* итд.

Белић је с правом указао на погрешну употребу паронима. Инсистирао је на значењској разлици између лексема *брижно* и *брижљиво*, *дечји* и *дечији*, *Наполеонов* и *наполеонски*.

Приметио је да се гради много више придева на *-ив* уместо на *-љив* (иако је, према Даничићу, *-ив* дозвољено само иза *ј*), па критикује *непобедив* уместо *непобедљив* и *непобедан*, *обрадив* уместо *обрадљив*, *нераскидив* уместо *нераскидљив*, *непресушив* уместо *непресушљив* и *непресушан*. Сматра да је *непресушан* „јаче и сочније" од *непресушив*, *непобедан* је „са већом изразитошћу" од *непобедив*. Данас су у потпуности преовладали придеви на *-ив*, па користимо готово искључиво *непобедив*, *обрадив*, *нераскидив*, *непресушив*. Није сасвим јасно због чега су образовања настала сасвим неутралним суфиксом *-ан* сочнија него она настала додавањем суфикса *-ив*.

Према руском језику, после рата, *врх* се преобратио у *врхушку*, а *моћ* у *моћништво* (нпр. *врхушка владајуће класе*). Белић примећује да лексема *нужда* постаје архаизам и да је замењује *потреба*, *неопходност* итд. Запазио је, међутим, да новинари пишу о *царству нужности*, што осуђује, наводећи као аргумент утицај руског језика.

Пажњу привлачи и важна Белићева напомена да је приликом грађења сложеница важан редослед њених компонената. Није правилно сачињена сложеница *народноблиски*, већ она треба да гласи *блисконародни*, пошто се хтело рећи да је нешто блиско народу. На сличан начин треба водити рачуна о редоследу делова сложеница и онда када се позајмљују из страних језика. Буквалан превод са немачког представља сложеница *перолак* (лак као перо) за категорију у спорту. Белић сматра да би правилније било *лакопер*. То значи да би одредбени део сложенице увек ишао пре главног, што је корисно запажање.

5. Нове речи и значења које Белић похваљује

Као што је већ наглашено, лепе речи су за Белића народне речи или оне које су настале по творбеним моделима народних речи, па Белић помало поетски каже да ће навести „једну прегршт речи и израза из којих ће се видети да је струја непосредног народног језика у њој још увек свежа и пуна снаге. Није свеједно да ли таква реч усамљено чами у каквом речнику или ју је својим духом оживео писац" (Белић 1999: 172).

Белић издваја речи које нам данас изгледају сасвим уобичајено, нпр. *израстање*, *непреводљивост*, *звоњава*. Допада му се реч *чиновниковати*, као и народна реч *пртуз* за улизицу, удворицу. Похваљује новонастале лексеме: *стресаљка* (алатка), *подграда* (у руднику), *носивост* (способност ношења), *проданаш* (човек који се користи правом тродневног боловања), *крунача*, *гусеничар*, *привесак*, *глодалица*, *шљункара*, *утоваривач* и друге које означавају алатке у земљорадњи. Издвојио је и неколико синтагми: *градилачки полет*, *двовисински разбој*, *причврсна везица*, *палилац мина*, *такалачка бригада* итд. Издваја и лексеме префиксиране префиксом *раз-*: *развластити* (развлашћена буржоазија), *развојачити* (развојачити Крајину), *разоружати*, *развршити* (скинути с власти). Овде се поставља питање да ли су се заиста сви неодеривати после Другог светског рата односили на земљораднике, раднике и револуцију. Ако јесу, онда је заиста импресивна веза између промена у стварности и језика. Ако је било нових речи и у лексичком спектру српског језика који се тиче духовног живота, науке и уметности, онда можемо закључити да се Белић свесно, с одређеним циљем, усмерио само на њиве, фабрике и бојишта.

Белић напомиње да је основни квалитет речи које је издвојио у томе што су „лако разумљиве и свако их је могао начинити. То значи да су добро начињене, да је у њима дух заједнице. Неке су се од њих у извесним значењима и раније употребљавале, али је већина – нова" (Белић 1999: 174). Белић користи исти онај критеријум којим се користио и Вук Караџић када је сам сачинио 84 потребне речи за свој превод *Новог завета* и овако их оправдао: „Многе од тих речи казао би и најпростији Србин онако како сам ја то учинио, наравно, кад би му затребале, а може бити да их и говоре" (Караџић 1847: VII).

Белић је задовољан општим стањем лексике након Другог светског рата, па закључује: „Места песимизму нема; и поред свега што се може замерити савременом поколењу у овом правцу, оно ипак у књижевном језику иде напред" (Белић 1999: 174).

6. О будућности српско(хрватско)г језика

Белић сматра да је „наш језик, и поред силне навале страних речи на њега, немачких и мађарских са севера, турских, грчких и талијанских са југа и југозапада, умео да очува до данас своју језичку независност и чистоћу: он је по синтакси, која је увек најосетљивије мерило за чување изворних народних особина, један од најчистијих и најизразитијих словенских језика" (Белић 1999: 166). Будућност српскохрватског језика Белић види у даљем јачању међуутицаја између српске и хрватске варијанте заједничког језика. Он запажа да је у том тренутку јачи утицај хрватског на српски и задово-

љан је тиме. Подсећа новинаре да из хрватског потичу *натруха*, *безнађе*, *плесна група*, *бројило*, *помањкање*, *хвалоспев*, *унутар*, *разглас*, *роварити*, *хушкати*, *раскринкати*, *најавити*. Белић се нада да ће и српски утицај на хрватски бити изразитији и закључује: „Не треба заборавити, да наша социјалистичка стварност својом једнакошћу у свим крајевима ствара за то уједначавање не само повољно земљиште него садржи у себи већ многе знаке остваренога напретка" (Белић 1999: 176).

Лако је запазити да се у овом предавању описује стање у српском језику у време стварања социјалистичке Југославије, али је оно и програмско, одржано с циљем промоције српскохрватског језика и с намером да се српски новинари подстакну да користе хрватску лексику.

7. Закључци

7.1. У време када није било електронских корпуса и других начина за прецизно бележење времена позајмљивања или грађења нових речи, од великог значаја су извори попут Белићевог предавања које смо описали и истражили у овом раду. Делује готово незамисливо да су лексеме *најавити*, *разглас*, *раскринкати* итд. почеле да се користе у српском језику тек половином XX века.

7.2. Лексеме које је Александар Белић оценио као послератне неологизме богате оне лексичке слојеве који се односе на обраду земље, рад у фабрици, ратовање. Промена државног, друштвеног и културног амбијента била је велика, а лексика је очигледно пратила сваку промену понаособ. Закључујемо да се лексика огледа у свакодневном животу и да прати све промене у њему.

7.3. Белићево предавање указује на чињеницу да су неке промене у лексичком систему ипак дириговане. У складу са потребом да се прекине традиција и да се у свему крене из почетка, па и у језику, после Другог светског рата на лошем гласу били су архаизми, али и русизми, нарочито они старији. У томе се ишло толико далеко да се и суфикс *-тељ* сматрао непријатељским.

7.4. Добродошли су били деривати настали на основу творбених модела из народног језика. Посебно су били цењени они који се односе на земљорадњу, сточарство, фабрички рад и борбу са непријатељима.

7.5. Александар Белић је 1949. године, кроз предавање новинарима и књижевницима које је одржао, показао да је језички стил који је користио био другачији него онај којим се служио у својим предратним предавањима, али чињенице о лексици које је изложио у складу су са његовим предратним уверењима – са његовим ставом да су српски и хрватски један језик, а Срби

и Хрвати један народ и са вуковском борбом за богаћење језика народном лексиком или грађењем нових речи по угледу на народне речи.

7.6. И на крају. Пре него што осудимо Александра Белића, важно је имати у виду целину сложених услова у којима је деловала Српска академија наука и Белић лично након Другог светског рата. Могуће је да је Белић својим одлукама обезбедио опстанак Академије и поштедео животе многим (или неким) њеним члановима.

Цитирана литература

Белић, Александар. „Србија и јужнословенско питање". [У:] А. Младеновић (прир.) Историја српског језика. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 1999.

[Belić, Aleksandar. „Srbija i južnoslovensko pitanje". [U:] A. Mladenović (prir.) Istorija srpskog jezika. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 1999]

Белић, Александар. „Језичко јединство Срба, Хрвата и Словенаца код Ђуре Даничића и његових савременика". Даничићев зборник, Посебна издања СКА, LV, Философски и филолошки списи, књига 15. Београд–Љубљана, 1925, 28–72.

[Belić, Aleksandar. „Jezičko jedinstvo Srba, Hrvata i Slovenaca kod Đure Daničića i njegovih savremenika". Daničićev zbornik, Posebna izdanja SKA, LV, Filosofski i filološki spisi, knjiga 15. Beograd–Ljubljana, 1925, 28–72]

Белић, Александар. „Из Совјетског Савеза, утисци и сећања". [У:] А. Младеновић (прир.) Изабрана дела Александра Белића. Пети том: Из историје установа. Београд: Завод за уџбенике, 1999, 403–445.

[Belić, Aleksandar. „Iz Sovjetskog Saveza, utisci i sećanja". [U:] A. Mladenović (prir.) Izabrana dela Aleksandra Belića. Peti tom: Iz istorije ustanova. A. Mladenović. Beograd: Zavod za udžbenike, 1999, 403–445]

Драгићевић, Рајна. „Утицај схватања Александра Белића о јужнословенском питању на концепцију Речника САНУ". [У:] М. Војводић (ур.) Крај рата, Срби и стварање Југославије. Београд: САНУ, 2021, 583–592.

[Dragićević, Rajna. „Uticaj shvatanja Aleksandra Belića o južnoslovenskom pitanju na koncepciju Rečnika SANU". [U:] M. Vojvodić (ur.) Kraj rata, Srbi i stvaranje Jugoslavije. Beograd: SANU, 2021, 583–592]

Пијановић, Петар. Кратка историја српске културе. Београд: Завод за уџбенике, 2025.

[Pijanović, Petar. Kratka istorija srpske kulture. Beograd: Zavod za udžbenike, 2025]

Сорокина, Марина Юрьевна. «Покровители, посредники, коллеги: Александр Белич (1876–1960) и русские ученые». [В:] И. В. Созинов (сост.); Ю. М. Батурин, С. С. Илизаров, А. Л. Клейтман, Е. В. Минина (ред. коллегия) История науки и техники: источники, памятники, наследие: четвертые чтения по историографии и источниковедению истории науки и техники: к 300-летию Российской академии наук: материалы международной научной конференции, Москва, 7–8 ноября 2023 г. Иваново: ПресСто, 2023, 250–252.

[Sorokina, Marina IUr'evna. «Pokroviteli, posredniki, kollegi: Aleksandr Belich (1876–1960) i russkie uchenye». [V:] I. V. Sozinov (sost.); IU. M. Baturin, S. S. Ilizarov,

A. L. Kleĭtman, E. V. Minina (red. kollegiia͡). Istoriia͡ nauki i tekhniki: istochniki, pamiā͡tniki, nasledie: chetvertye chteniia͡ po istoriografii i istochnikovedeniiu͡ istorii nauki i tekhniki: k 300-letiiu͡ Rossiĭskoĭ akademii nauk: materialy mezhdunarodnoĭ nauchnoĭ konferentsīi, Moskva, 7–8 noia͡bria͡ 2023 g. Ivanovo: PresSto, 2023, 250–252]

Стефановић Караџић, Вук. Нови завјет господа нашег Исуса Христа. Превео Вук Стефановић Караџић. Беч: Штампарија Јерменскога манастира, 1847.

[Stefanović Karadžić, Vuk. Novi zavjet gospoda našeg Isusa Hrista. Preveo Vuk Stefanović Karadžić. Beč: Štamparija Jermenskoga manastira, 1847]

Извори

Белић, Александар. „Напомене о данашњим задацима књижевног језика” (предавање новинарима и књижевницима, прерађено и допуњено). Наш језик књ. I, св. 3–4, 1950: 75–107. У овом раду користили смо се касније прештампаним тим радом: Белић, Александар. „О данашњим задацима књижевног језика”. [У:] А. Младеновић (прир.) Око нашег књижевног језика. Изабрана дела Александра Белића. Осми том. Београд: Завод за уџбенике, 1999, 157–177.

[Belić, Aleksandar. „Napomene o današnjim zadacima književnog jezika” (predavanje novinarima i književnicima, prerađeno i dopunjeno). Naš jezik knj. I, sv. 3–4, 1950: 75–107. U ovom radu koristili smo se kasnije preštampanim tim radom: Belić, Aleksandar. „O današnjim zadacima književnog jezika”. [U:] A. Mladenović (prir.) Oko našeg književnog jezika. Izabrana dela Aleksandra Belića. Osmi tom. Beograd: Zavod za udžbenike, 1999, 157–177]

Райна Драгичевич

НАБЛЮДЕНИЯ БЕЛИЧА О ЛЕКСИЧЕСКИХ ИЗМЕНЕНИЯХ В СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ ПОСЛЕ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

Резюме

В работе представлен анализ лексики, проведенный Александром Беличем, которая вошла в сербский язык после Второй мировой войны или в это время изменила свое значение, напр. *будност͡* (бдительность), *оквирни* (рамочный), *͡поробљивач* (поработитель), *͡по͡паљивач* (поджигатель), *слободољубив* (свободолюбивый) и т. д. Белич критикует некоторые иностранные слова, которые начали использоваться в тот период, напр. *аберација* (аберрация), *дијапазон* (диапазон), *ресан͡тиман* (ресентимент) и др.

Многие слова вошли в сербский язык из русского, и Белич также уделяет им внимание. Наблюдения Белича привлекают внимание, потому что сербский язык претерпел значительные изменения после Второй мировой войны, и важно осветить их взглядом величайшего сербского лингвиста. Другая причина, требующая комментария, – это потребность Белича адаптироваться к жизни в социалистической Югославии, что проявляется в его подчеркнуто утвердительном отношении к некоторой лексике, принесенной в наш язык Второй мировой войной и послевоенным социалистическим устройством.

Ключевые слова: Александр Белич, лексика сербского языка, новые слова в послевоенной Югославии, заимствования.

Владимир Остојић*
Универзитет Црне Горе
Филолошки факултет Никшић
Студијски програм за српски језик и јужнословенске књижевности
vladimir.o@ucg.ac.me

УДК 811.163.41'28(497.16) Ровински, П.А.
https://doi.org/10.18485/slavistika.2026.30.1.2
Оригинални научни рад
примљен 24.3.2026.
прихваћен за штампу 5.7.2026.

НАРОДНИ ГОВОРИ У ЦРНОЈ ГОРИ У ВИЂЕЊУ ПАВЛА АПОЛОНОВИЧА РОВИНСКОГ

У овом раду аутор разматра богату збирку грађе о говорима у Црној Гори П. А. Ровинског чији дијалекатско-истраживачки корпус стоји одмах уз Вука Стефановића Караџића и заузима значајно мјесто у дијалектолошкој дјелатности Црне Горе. Посебну пажњу посветио је пионирским запажањима Ровинског о дијалекатској синтакси, фразеологији, ономастици и лексикографији, која су отворила пут за проучавање српских дијалеката, за израду дијалекатских речника и ономастикона. Рад нам открива како су црногорски народни говори Павлу Аполоновичу Ровинском привукли пажњу због своје звучности и како их је видио као златну есенцију српског језика. Штампањем његове студије о говорима у српскоме језику, које је проучавао, покреће се низ нових истраживања штокавског дијалекта, који је све до тада изазивао мање пажње код проучавалаца језика.

Кључне ријечи: говори, српски језик, прозодија, фонетика, морфологија, синтакса, фразеологија, творба ријечи, лексика и ономастика.

In this paper, the author discusses the rich collection of materials on speeches in Montenegro by P. A. Rovinsky, whose dialectal-research corpus stands next to that of Vuk Stefanović Karadžić and occupies a significant place in the dialectological activity of Montenegro. He paid special attention to Rovinsky's pioneering observations on dialect syntax, phraseology, onomastics, and lexicography, which paved the way for the study of Serbian dialects, for the creation of dialect dictionaries and onomasticons. The paper reveals how Montenegrin vernacular speeches drew Pavel Apollonovich Rovinsky's attention due to their sonority and how he saw them as the golden essence of the Serbian language. The publication of his study on the dialects of the Serbian language that he studied launched a series of new efforts into the Štokavian dialect, which until then had attracted little attention from language scholars.

Keywords: dialects, Serbian language, prosody, phonetics, morphology, syntax, phraseology, word formation, lexis and onomastics.

1. Од свих штокавских говора српскога језика они у Црној Гори су најиздиференцираније. Издиференцираност је посебно изражена у дијелу који припада старијим ијекавским говорима – зетско-рашком дијалекту. Знатно је умјереније у другој говорној зони која припада источнохерцеговачком дијалекту. Нигдје нема унутрашњих говорних разлика на једном тако малом

* https://orcid.org/0009-0009-0898-7720

простору као што их има у Црној Гори. Тај однос се повећава ако се узме у обзир број становника, што ове говоре чини привлачним научницима о језику, па су се њима бавили поред српских и страни слависти. Ни на једном другом словенском подручју није боравило толико истраживача лингвиста колико у Црној Гори. Прве податке о говорима српскога језика распрострањеним у Црној Гори у науци о језику дао је Вук Караџић у *Предговору Српским народним пословицама* штампаним на Цетињу 1836. године, првом знатнијем прилогу са некадашњег српскохрватског језичког подручја. Веома много пажње посветио им је Милан Решетар у студијама *Акцентуација југозападних српскохрватских говора* (1900) и *Der štokavische Dialekt* (1907).

У дијалектолошкој дјелатности на тлу Црне Горе разликују се двије епохе: она прије 1927. године и она која почиње том годином. Прву епоху отвара Вук Стефановић Караџић својим драгоцјеним и добро познатим запажањима о говорима у Црној Гори. Са краћим или дужим прилозима о појединим дијалекатским појавама или о неким говорним питањима на ужем или ширем говорном подручју слиједе: Лука Зоре (1879), Иван Броз (1893), Тома Брајковић (1893), Алексеј Александрович Шахматов (1898), Саво Вулетић (1903. и 1904) и, најзад, најпознатије име из прве епохе – Милан Решетар (1900 и 1907).

У другој половини 19. вијека одмах уз Вука истиче се Павле Аполонович Ровински, европски образована личност онога времена. Један је од најзначајнијих истраживача етноисторијских, социолошких и културних прилика на Балкану. Поред боравка у Србији, Босни, Бугарској и Албанији, провео је око двадесет пет година у Црној Гори проучавајући њене етнографске, социолошке, историјске и културолошке прилике. Његов научноистраживачки опус са српског говорног подручја у Црној Гори омеђен је књигама *Црна Гора у прошлости и садашњости I–IV* (1905), гдје је посветио посебну пажњу овим говорима. У трећем тому овог свог најзначајнијег дјела, уз одјељке о географским, историјским и етнографским списима, јесте и одјељак *Језик* (633–742). То је прва обимнија расправа о овим говорима после Решетарових књига о акценту и штокавском дијалекту. У њој се расправља, након уводног дијела о језику у Црној Гори, о свим његовим нивоима: прозодијском, фонетском, морфолошком, творбено-лексичком, синтаксичком и фразеолошком. Прилазио је грађи с наглашеним интересовањем за језичко-структурне категорије и лексичке диференцијалне црте између појединих говора. Његова занимања су усмјерена и на специјалне изразе у разним контекстима и подручјима, као и на поједине сличности говора Црне Горе и неких руских говора. Посебне пододјељке посветио је антропонимији и топонимији, да би на крају дао и рјечник. Иако није у потпуности савладао језик и није био професионално лингвистички образован, његово размишљање о језичким феноменима у Црној Гори представља

велики замајац у афирмацији аутохтоних црногорских говорних особина и црногорских народних принципа који је силовито кренуо с Вуковим филолошким радом (Остојић 2013: 11).

Одмах у уводном дијелу своје студије Ровински истиче да је у Црној Гори у употреби српски језик, односно „посебан говор српског штокавског нарјечја у коме се јат изговара као и/је" и да се у њему, како он имплицитно наговјештава, издвајају двије дијалекатске говорне зоне, које се данас називају сјеверозападна – источнохерцеговачка и југоисточна – јужносанџачка, па затим да је дијалекатска неуједначеност у Црној Гори у просјеку већа него било гдје другдје.

2. У првој фази дијалектолошких испитивања, уз Вука Караџића и Милана Решетара, који освјетљавају цјелокупни штокавски дијалекат и у вези са њим црногорске народне говоре, јесте и Павле Ровински, који се опредијелио само за народне говоре у Црној Гори. У овој фази јавља се још једно велико руско лингвистичко име – Алексеј Александрович Шахматов. Захваљујући Павлу Ивићу, отргнуто је од заборава његово име и доскоро запостављени прилог *К истории ударений в славянских языках* (Известия Отделения русскаго языка и словесности Императорской Академии Наук, т. III, књ. 1, Санкт-Петербург 1898, 1–34), у којему разматра прозодијске особине говора дијела Катунске нахије, односно Чева, Цуца и Његуша.

Грађа из Црне Горе у збирци Павла Ровинског, са веома карактеристичним обавјештењима о разноврсности говора, показује да дијалекатска неуједначеност, густина дијалекатске диференцијације, разноликост и богатство језичких појава одвајају ове говоре од осталих српских говора. Њихова говорна специфичност, пише Ровински, „скренула је посебну пажњу истраживача и познавалаца српског језика", те су се њиме бавили Вук Караџић, Милан Решетар и Ђура Даничић (1994: 633).

Некадашње миграције и друга помјерања становништва на црногорском простору, племенске границе и братственичка насеља оставили су одређене трагове у појединим локалним говорима. Широм читаве Црне Горе долази до диференцирања појединих локалних типова, по правилу у племенским границама. Повелики је број аутора који су, испитујући црногорске говоре, показали колика је њихова рашчлањеност и утврдили су да су данас у Црној Гори, с обзиром на акцентуацију и један број других дијалекатских особина, издифернцирана два различита говорна типа. Са свим тим шаренилом дијалекатских особина Ровински се упознао на бази личних теренских испитивања и на самом почетку двадесетог вијека, на основу прикупљене грађе, јасно је дао општу слику црногорских говора и њиховог диференцирања у уводном дијелу своје студије:

„Поред тога без обзира на необично малу територију и мала насеља Црне Горе, у њој налазимо неколико мјесних говора, по којима се Црногорци разликују, ко је из каквог краја или племена. Не говорим о крупнијим јединицама, као што су: Катунска нахија, Ријечка, Црмница, племена Васојевићи и Кучи и др. по говору се разликују и мање јединице, као на примјер, оне које припадају једној истој нахији, као Његуши, Ћеклићи, Цуце, Озринићи. У Подгорици се по говору разликују муслимани од православних" (1994: 634).

3. Прије теренског испитивања говора, Ровински је добро проучио литературу о српском акценту. Показао се као њен одличан познавалац. Имао је пред собом све прилоге у којима се на било који начин и у било којем обиму говори о акценатској проблематици. Помиње он све ауторе понаособ, почевши од Крижанића, Брлића, Стулија, Шахматова, Стојана Новаковића, па до Вука Караџића, Решетара и Даничића. Није заобишао ни ауторе друге врсте текстова у којима се на било који начин говори о акценту, као што су, на примјер, радови Миклошића, Мажуранића, Будманија, Јагића и др., а да би ушао у акценатску проблематику црногорских говора и у тајне тамошњег акценатског система, тражио је помоћ од неких црногорских интелектуалаца онога времена. Након добро проучене литературе, посебно Решетарових расправа у којима су прецизирани односи између црногорских говорних зона и области, морао би, како каже, „изнијети сопствено мишљење". Признаје да то не може да учини јер „никако нијесам могао усвојити акценат", па даље додаје: „[Н]аш слух није толико развијен да би могао разликовати све финесе тј. музичку страну говора" (1994: 637). То је разлог због чега је главнину свога материјала оставио без акцента.

Без обзира на то што је тешко схватити староцрногорско акценатско преношење и што није овладао црногорском политонијом с узлазном и силазном интонацијом, он ипак прецизно одређује акценатски слог и тачно обиљежава акценатске дужине. Само каткада појави се, тамо гдје акцентује, умјесто српског акцента руски акценатски знак, ријетко мијеша дуге и кратке акценте, али је непогрешив у обиљежавању силазних акцената (в. Остојић 2013: 12).

4. Свој материјал у збирци грађе о црногорским говорима Ровински је оставио неакцентован јер његово руско уво није увијек могло да региструје српске акценатске нијансе с узлазном и силазном мелодијском природом; међутим, његова запажања на фонетском, морфолошком, творбено-лексичком и синтаксичком нивоу су непогрешива.

Ровински скоро у цјелости обрађује фонетски систем у појединим црногорским говорима. Његова запажања фонетских појединости и њихова дистрибуција у Црној Гори имају трајну вриједност. Црногорски говори су аутохтони ијекавски. У њима Ровински налази одступања од класичне ијекавштине. Он налази сва четири супституента гласа јат: *ије, је, е* и *и.*

Поред примјера са *ије* у дугим слоговима: *вријеме, сијено, цијена, колијевка, ријеч, ријека*, јављају се и примјери са *је* у истим тим слоговима: *рјека, брјег, кољевка, ждрјебац...* Или поред општепознатих устаљених екавизама: *неки, нешто, неколико, обећати, слезена*, биљежи и: *дете, дед, детелина, лече се, седе, свет, бледа, посече* и сл. које Ровински лоцира у Васојевићима и Кучима, а поред икавизама који су настали фонетским путем: *нисам, биљег, биљежити, дио, предио, сио, врио...* и сл., у Зети и Подгорици забиљежени су ликови: *бриг, дите, млико, сино...*

За потврду својих погледа често узима примјере из „поезије". Када су у питању рефлекси гласа *јат* који утичу на промјену дужине стиха, примјери из овога корпуса нијесу увијек поуздани. Примјери са супституентом *је* умјесто *ије,* екавизми које је Ровински лоцирао у Васојевићима и Кучима и нефонетски икавизми у Зети нијесу потврђени каснијим испитивањима на терену.

Интересантна су запажања Ровинског о јотовању у пјешивачкој и бјелопавлићкој говорној зони, у којој се не јотују лабијали: *скупјати, робје, пјачке, жупјани, љубјаше, ловјаше, ломјавина, копје, Пјешивац, пјева...* и у Подгорици с околином, гдје су забиљежени нејотовани сугласници: *блежати, влера, невлеста, смледоше, млесто, живлети...*; нешто ређе ова појава је забиљежена у Кучима, Пиперима и Васојевићима (Остојић 2013: 12).

Многе језичке црте које Ровински даје за поједине црногорске говоре, а забиљежене су на терену, представљају, у ствари, говорне нијансе које се могу и данас наћи или у тим говорима или у писаним документима из времена испитивања Ровинског. Саопштава нам, додуше, и неке ситније фонетске специфичности непотврђене у истим тим говорима. За даља диференцирања и за раслојавања поред племенских граница од значаја је временски ток гласовних и граматичких појава. Прошло је дуго времена откад их је Ровински забиљежио и од када су се црногорски говори могли развијати, што није мало времена за крупније језичке промјене и уобличавање језичких појава. За то вријеме говори у Црној Гори су се диференцирали од онога стања у каквом су се налазили у моменту када их је посматрао Ровински. Ово нам показује како су црногорски говори имали свој развитак, па и ту треба тражити разлике између стања које нам презентује Ровински и стања у данашњим црногорским говорима.

Опсежан је списак фонетских алтернација које даје Ровински за поједине црногорске говоре. У области вокализма забиљежена је склоност да у појединим говорним зонама вокали мијењају боју – углавном према отворености, само каткада и према затвореним нијансама. Добро примјећује разлику између примарног и секундарног вокала *а*, који води поријекло од полугласа. Таква диференцијација је и данас потврђена у црмничком говору и говору Ријечке нахије, мада исти међувокалски изговор Ровински везује и

за Катунску нахију, Пипере и Васојевиће, што новија истраживања тих зона данас не потврђују.

Регистровао је Ровински широк репертоар примјера редукције, асимилације, алтернације, дистрибуције и репартиције појединих гласова. Супституција гласова је заступљена у знатном обиму, примјери су прецизно лоцирани: *греб – гребље, гроб – гробље* (Пива)*; међу себом, јегечина – јагочина* (Кучи)*; дибљи – дивљи; зебати – зевати; Дровњак – Дробњак, опинци – опанци* (Бар); *нисем – нисам, сегоре – сагоре* (Васојевићи); *чкрт – шкрт, чкола – школа, жнам – знам, шнаха – снаха* (Озринићи); *скола – школа* (Катунска нахија); *биајгу, не могагу, зборагу* (Морача); *врг, ђе су они то гледагу* и *мјерагу* (Пива), *с оног врга, магом, маг* (Бањани), *Ораг* (Никшић), *чук, одок* (Дробњак), *лубав, зоблу, крвлу* (Зета и Подгорица), *Вршаник – врх Шавника*. И тако даље.

5. Из збирке веома корисних података у одјељку о морфологији и творби ријечи, које даје Ровински, износим овдје мањи број најзанимљивијих:

Именицу *доба* забиљежио је као *добо* (у то *добо*) и као *доба* (у то *доба*). Номинативни и парадигматски индикатори код неких именица ж. р. идентични су: *ровачке војводе* (ровачког војводе), *турску буљукбашу* (турског буљукбашу); женски конгруенцијски индикатор долази уз неке именице м. р.: *с ону крај, данас је велика студ, тамо је сада велика глиб, да ми вучју трагу ископамо, у прву мрак,* а у дативу и инструменталу једнине именица прве врсте наставак је *–има* и *–ама*: *Брдима и Брдама*;

Генитив замјеничког облика *ве* употребљава се умјесто *вас*: *да ве ја жив оставити нећу*, а дативска форма *ни* мјесто *нам: и село ни опалише;* генитив замјенице првога лица умјесто датива: *Ти се мене извадио очи,* редупликација генитивног и енклитичког дативског замјеничког лика – *мене ми је рекао;* па затим у оптицају су замјенички облици: *чеса, ничеса* и *тко.*

Знатно је увећана фреквенција компаративног наставка *–ши* у односу на остале суфиксе: *црнши, бјелши, живши, старши,* а појачана је особина придјевских ријечи с *по- и при-: поголем, помлад, постар, пристар, придалеко* и сл.

Занимљив је и обиман списак прилога и прилошких израза које Ровински лоцира у црногорским говорима: *поседба* (по ово доба, до сада)*, лани* и *ланих* – прошле године*, преко* или *ономлани – треће године; таун* – или *таунлани* – четврте године*, таундан и таун* – накључе, *шалаптундан* – прије четири дана, *тајмах, тајман, там* и *таман* – тада, *зајучер* (Пива), *максуз* – (Васојевићи), *кастен (Катун. нах), асли* – стварно, *гајрет* – весело, живо итд.

И творба ријечи заузима посебно мјесто у запажањима Павла Ровинског. Он каже да сасвим лако и доста једноставно Црногорци стварају сложенице и нове ријечи – *пушкомет, каменотур, стаклорез, штетибразд,*

губодроб; глувача, преслоке, сушило, заваприти, наножити се, прословити и сл.

Структура морфолошких и морфолошко-творбених категорија у црногорским народним говорима и њихова дистрибуција по локалним зонама, које доноси Ровински, јасно нам говори да он не инсистира на књижевнојезичкој норми, али да уочава разлике између старијих и новијих црногорских говора, који су ушли у Вукову основицу књижевног језика. Својим ставом и односом према језичким особинама наведених говора које је сам забиљежио на терену, ауторитативно се прикључио умјереним вуковцима.

6. У српским дијалектолошким студијама до у скорашње вријеме мало се говорило о синтаксичким и фразеолошким појавама у народним говорима. Павле Ровински, иако приучени дијалектолог, у својим истраживањима црногорских говора саопштава нам приличан број синтаксичко-фразеолошких особина. Ту се износе прије свега особине везане за структуру просте реченице, функције и својства њеног именског израза, детерминацију и конгруенцију, на посебност падежног система и на функционисање падежа у слободној и блокираној употреби. Посебно се истичу појаве везане за индикаторе у конгруенцији неких именица, између осталих и двородних и именица с комбинованим родом.

Приложио је Ровински у својим испитивањима и повелики списак синтагматских и фразеолошких конструкција употребљених у разним приликама, па затим и израза везаних за природне појаве, за јело и пиће, поздраве и молбе, жалбе и ругалице, за ратовање и за најразличитије ситуације у једној средини. Ту је најзад и списак италијанских ријечи које су у већини случајева постале народне ријечи, а само су по поријеклу италијанизми.

7. Ни ономастичка материја није остала изван пажње Павла Ровинског. Ову грађу он посматра равноправно са осталом лексиком. Показао је занимање за црногорски именослов, даје предност народним именима, домаћем ономастичком наслеђу, анализира богату грађу са наглашеним интересовањем о удјелу словенског ономастичког наслеђа. Он лична имена и имена по оцу посматра као директну дијалектолошку материју и при томе је посветио посебну пажњу надимцима, који су заиста веома битни за дијалекатске односе. Од других запажања веома је значајно и посебно важно разматрање презимена као ономастичке категорије. Најзад, Ровински нам прилаже богату ономастичку материју из топонимије и хидронимије. У језичкој грађи донијетих топонима и хидронима укрштају се називи различитог балканског поријекла. Ту су називи апелативног и терминолошког поријекла и називи антропонимског и патронимичког поријекла. Уз географске називе, називе с обзиром на облик, положај, изглед и сл. дати су и страни елементи у топонимији.

И, на крају студије Ровински нам даје речник – списак ријечи семантички дефинисаних, најчешће локационо детерминисаних и поређених са ријечима у Вуковом *Рјечнику*.

8. Студија Павла Ровинског о црногорским говорима појавила се отприлике у вријеме када су у дијалектологију српског језика закорачили Решетар и Белић, школовани лингвисти, а Белић тек на почетку своје научне каријере. Класичним стилом теренског рада донио је богату аутентичну грађу, пауздано забиљежену и прецизно лоцирану. Ни радови данашњих дијалектолога о истој проблематици не надмашују много пионирски рад Ровинског. Он не поклања пажњу свакој чињеници, њиховој интерпретацији и осмишљавању. Не даје увијек посебне закључке нити претендује на дефинитивност својих поставки. Тамо гдје тога има, његова су запажања проницљива и драгоцјена, али не чине систем. Он грађу прије свега спасава од заборава, а проблеми су више постављени него рјешавани (Остојић 2013: 13). Иако је странац и као аматер ушао у лингвистику у осмој деценији живота, у неким детаљима своје дијалектолошке активности стајао је испред оба наша горепоменута научника (Петровић 1972: 68).

Дијалекатски материјал у његовој студији покренуо је бројна језичка питања, обавјештава нас о мноштву новина на црногорском дијалекатском плану, нуди идеје за нека будућа испитивања, инспирише многа истраживања и отвара путеве новим дијалектолошким дисциплинама. Његово дјело, као права ризница дијалекатских података о унутрашњим разликама међу црногорским говорима и лексичким паралелама с неким руским говорима, па затим ширина и свеобухватност дијалекатског репертоара у границама црногорског говорног пејзажа и опсервације у вези са многим црногорским дијалекатским феноменима, не дозвољавају да му дјело остане у сфери аматеризма.

Закључак

1**.** Павле Ровински је један од значајних филолога друге половине 19. вијека код нас, чија је филолошка дјелатност оставила дубоке трагове у науци о српскоме језику. Истраживао је говоре Црне Горе без икаквог сигурног ослонца, уз доста сиромашну литературу. Само основне податке о њима могао је добити од Вука Стефановића Караџића.

2**.** Његова студија о црногорским народним говорима носи печат дијалектолошких испитивања. С Вуковим прилозима о тим говорима, она задржава посебно мјесто међу дијалектолошким остварењима и на неки начин има извиђачки карактер у српској дијалектологији.

3. Изласком из штампе његове студије о језику почиње изражајније интересовање за проучавање штокавског дијалекта и народних говора, што нам говори о Павловој плодотворности на пољу дијалектологије.

4. У збирци говорне грађе дао је веома карактеристична и драгоцјена обавјештења о разноврсним говорима Црне Горе; оставио је прве податке о дијалекатској синтакси у тим говорима. Синтаксичком проблематиком наши дијалектолози почињу да се баве у новијој фази рада наше дијалектологије.

5. Регистровао је врло богату фразеолошку материју у говорима Црне Горе, што и данас представља ријеткост у нашој дијалектологији.

6. Забиљежио је велику ономастичку грађу – топонимију и хидронимију, о којој наши научници и данас мало говоре у дијалектолошким студијама.

Својим рјечником на крају студије отворио је пут изради дијалекатских рјечника на тадашњем српскохрватском језичком подручју.

8. Све до претпосљедње деценије прошлог вијека, када је Драгољуб Петровић објавио текст *Једна незапажена расправа о говорима Црне Горе*, Ровински је као дијалектолог остао је незапажен у нашој науци о језику. То је велика грешка југослависта. И биће да је тачно: „Да је неко одмах кренуо његовим путем, да је његова сирова грађа провјерена, допуњена и разрађена, наша би дијалектологија заузела посебно мјесто у словенским круговима. Имали смо, дакле, захваљујући Ровинском, шансу коју смо пропустили. То заиста не умањује улогу и значај Павла Ровинског у развоју наше дијалектологије, односно у изучавању црногорских народних говора" (Остојић 2013: 15).

Цитирана литература

Стефановић Крaџић, Вук. Српске народне пословице. Цетиње, 1836.

[Stefanović Kradžić, Vuk. Srpske narodne poslovice. Cetinje, 1836]

Остојић, Бранислав. „Црногорски народни говори у дјелу Павла Аполоновича Ровинског". [У:] О. Бранислав (ур.) Зборник радова Црногорско-руске књижевне везе 38, Подгорица: ЦАНУ, 2013, 9–17.

[Ostojić, Branislav. „Crnogorski narodni govori u djelu Pavla Apolonoviča Rovinskog". [U:] O. Branislav (ur.) Zbornik radova Crnogorsko-ruske književne veze 38, Podgorica: CANU, 2013, 9–17]

Решетар, Милан. Акцентуација југозападних српскохрватских говора из 1900. Беч: Балканска комисија Царске академије наука у Бечу, 1900.

[Rešetar, Milan. Akcentuacija jugozapadnih srpskohrvatskih govora iz 1900. Beč: Balkanska komisija Carske akademije nauka u Beču, 1900]

Решетар, Милан. Der Štokavische Dialekt. Wien, 1907: 1–319.

[Rešetar, Milan. Der Štokavische Dialekt. Wien 1907: 1–319]

Ивић, Павле. „Осврт на лингвистичке методе досадашњих проучавања црногорских говора". [У:] Ч. Јован (ур.) Зборник радова 3, Титоград: ЦАНУ 1984, 31–47.

[Ivić, Pavle. „Osvrt na lingvističke metode dosadašnjih proučavanja crnogorskih govora". [U:] Č. Jovan (ur.) Zbornik radova 3. Titograd: CANU 1984, 31–47]

Петровић, Драгољуб. „Једна незапажена расправа о говорима Црне Горе". [У:] М. Јефто (ур.) Зборник радова за језик и књижевност 1, Титоград: 1972, 67–71.

[Petrović, Dragoljub. „Jedna nezapažena rasprava o govorima Crne Gore". [U:] M. Jefto (ur.) Zbornik radova za jezik i književnost 1, Titograd: 1972, 67–71]

Извори

Аполонович Ровински, Павле. Черногория в её прошлом и настоящем, II/3, Санкт-Петербург: Типография Императорской академии наукь 1905, 474–687.

[Apolonovič Rovinski, Pavle. Chernogoriya v eyo proshlom i nastoyashhem, II/3, Sankt-Peterburg: Tipografiя Imperatorskoй akademii naukь 1905, 474–687]

Аполонович Ровински, Павле. Црна Гора у прошлости и садашњости III. Цетиње: Централна народна библиотека „Ђурђе Црнојевић" и Издавачка књижарница Зоран Стојановић 1994, 633–776.

[Apolonovič Rovinski, Pavle. Crna Gora u prošlosti i sadašnjosti III. Cetinje: Centralna narodna biblioteka „Đurđe Crnojević" i Izdavačka knjižarnica Zoran Stojanović 1994, 633–776]

Владимир Остоич

НАРОДНЫЕ ГОВОРЫ ЧЕРНОГОРИИ В ПРЕДСТАВЛЕНИИ ПАВЛА АПОЛЛОНОВИЧА РОВИНСКОГО

Резюме

Филологическая деятельность Павла Аполлоновича Ровинского оставила глубокий след в диалектологии сербского языка. Его исследование черногорских народных говоров с диалектологическими приложениями Вука Стефановича Караджича в некотором смысле носит разведывательный характер. Классическим стилем полевой работы он представил богатый аутентичный материал, надежно зафиксированный и точно локализованный, наполненный весьма характерными и ценными сведениями обо всех уровнях языковой структуры (просодическом, фонетическом, морфологическом, синтаксическом, фразеологическом, словообразовательно-лексическом и ономастическом) в черногорских народных говорах сербского языка. Свои-

ми наблюдениями он открыл путь в науке о языке к диалектному синтаксису, фразеологии, ономастике и диалектным словарям.

Ключевые слова: говоры, сербский язык, просодия, фонетика, морфология, синтаксис, фразеология, словообразование, лексика и ономастика.

Юлия Леонидовна Шапич*
Российский центр науки и культуры
Белград
julija.sapic@gmail.com

УДК 811.161.1'367:811.163.41'367
https://doi.org/10.18485/slavistika.2026.30.1.3
Оригинални научни рад
примљен 8.4.2026.
прихваћен за штампу 5.7.2026.

ДЕРИВАЦИОННЫЙ И СЕМАНТИКО-ТРАНСПОЗИЦИОННЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ПРОСТРАНСТВЕННЫХ ФРАГМЕНТИЗАТОРОВ В РУССКОМ И СЕРБСКОМ ЯЗЫКАХ

Статья посвящена сопоставительному анализу *пространственных фрагментизаторов* (ПФ) в русском и сербском языках как особого класса существительных, номинирующих фрагменты внутреннего и внешнего пространства. Предлагается их интерпретация как лексических центров репрезентации пространственной семы и промежуточного звена между концептуальными схемами и грамматическими средствами выражения пространственных отношений. В работе вводится расширенное понимание транспозиции, включающее как формально-синтаксические переходы, так и семантико-деривационные процессы (метафоризацию, метонимизацию и лексико-семантическую деривацию). Показано, что номинативный статус ПФ обеспечивает им высокую деривационную активность и способность выступать центрами деривационных гнезд, объединенных общей производящей основой. На основе анализа русского и сербского материала выявляются различия в реализации транспозиционного потенциала ПФ и предлагается их типологическая классификация по степени деривационной и семантической активности. Устанавливается зависимость транспозиционного потенциала от когнитивного статуса репрезентируемых пространственных схем. В результате реконструируется модель развития пространственной семы в языке: от концептуальной схемы через именную номинацию и последующие деривационные процессы к формированию абстрактных значений и грамматикализации.

Ключевые слова: пространственные фрагментизаторы, транспозиция, деривация, грамматикализация, сопоставительная лингвистика, когнитивная семантика, русский и сербский языки.

The article presents a contrastive analysis of spatial fragmentizers (SFs) in Russian and Serbian, treated as a specific class of nouns denoting fragments of internal and external space. SFs are interpreted as lexical centers of spatial semantics and as an intermediate level between conceptual spatial schemas and grammatical means of expressing spatial relations. The study adopts an extended conception of transposition, encompassing not only formal syntactic shifts but also semantic-derivational processes, including metaphorization, metonymization, and lexical-semantic derivation. It is demonstrated that the nominative status of SFs ensures their high derivational productivity and their role as centers of derivational nests structured around a common motivating base. Based on Russian and Serbian data, the paper reveals cross-linguistic differences in the realization

* https://orcid.org/0000-0002-4788-5497

of the transpositional potential of SFs and proposes a typological classification according to their derivational and semantic activity. The degree of transpositional potential is shown to depend on the cognitive status of the underlying spatial schemas. The study reconstructs a model of the development of spatial semantics in language, tracing the path from conceptual schemas through nominal representation and derivation to abstract meanings and grammaticalization.

Keywords: spatial fragmentizers, transposition, derivation, grammaticalization, contrastive linguistics, cognitive semantics, Russian and Serbian languages.

Неисчерпаемость темы пространства в языке подтверждается многочисленными исследованиями, отражающими изменения в восприятии и осмыслении окружающего мира. Современная лингвистика, ориентированная на изучение когнитивных и лингвокультурных процессов, рассматривает абстрактные сферы через призму языковых средств их репрезентации. Однако путь к их изучению по-прежнему пролегает через язык – через сопоставление внутриязыковых и межъязыковых явлений и способов их выражения. При этом фундаментальный характер пространственной семантики проявляется в том, что описание абстрактных сфер систематически опирается на пространственные модели.

К числу актуальных направлений относится сопоставительное изучение пространственной семантики в славянских языках, включая описание средств и механизмов пространственной локализации. В русскоязычной традиции пространство рассматривается как функционально-семантическое поле (Бондарко 1996), функционально-коммуникативная категория (Всеволодова 2017), а также как когнитивный концепт (Яковлева 1994; Кубрякова 1997; Кобозева 2000; Неудачина 2018). Междисциплинарные исследования раскрывают различные аспекты пространства в историко-культурном и естественно-научном контексте через призму эволюции человеческого мышления (Ахундов 1982). Значительный вклад в разработку данной проблематики внесла коллективная монография *Логический анализ языка. Языки пространств*, объединившая исследования по семантике грамматики, лексической типологии, языковой картине мира и когнитивной лингвистике (Арутюнова, Левонтина 2000). Среди сопоставительных исследований славянских языков следует отметить работы А. Николовой (1997), посвященные сопоставлению русского и болгарского языков.

Исследования пространства в сербском языке, в том числе в сопоставлении с русским, опираются преимущественно на теорию пространственной локализации Предрага Пипера (Piper 2001; Пипер 2001, 2005, 2014). Ее понятийно-терминологический аппарат позволяет описывать различные уровни репрезентации пространства. В рамках этой теории системно представлены адвербиальные и адъективные средства выражения пространственных отношений (Пипер 1982а, 1988; Меденица 2014; Адамовић 2017),

предложно-падежная (Пипер 1982а, 2012; Mitrinović 2012) и префиксальная подсистемы (Mitrinović 1990; Коларевић 2024).

В рамках исследований, направленных на описание лексической репрезентации пространства, выделяется также подсистема пространственных фрагментизаторов, представленная именами существительными (Шапић 2017, 2018; 2019а, 2019б; 2021а–в). Данная подсистема занимает особое место среди средств пространственной локализации, поскольку обеспечивает уровень номинации и отражает членение пространства на концептуально значимые фрагменты.

Изофункциональность пространственных подсистем языка (адвербиальной, адъективной, именной, предложной, префиксальной) свидетельствует о наличии у них общего семантического ядра – пространственно-ориентационной семы. Она реализуется в лексемах, чья корневая морфема выражает пространственное значение, и наиболее полно проявляется в категории пространственных фрагментизаторов (ПФ), реализуемых в классе существительных. Именно существительные обеспечивают уровень номинации, закрепляя когнитивную схему пространства. Через ПФ формируется семантическое ядро, которое затем распространяется на другие уровни – адвербиальный, адъективный, предложный и префиксальный, обеспечивая их межуровневую когнитивно-деривационную связность.

В работе выдвигается идея о том, что пространственные фрагментизаторы могут быть рассмотрены как деривационные центры развертывания пространственной семантики, обеспечивающие переход от концептуальных схем к лексическим и грамматическим средствам их выражения. Также устанавливается зависимость транспозиционного потенциала ПФ от когнитивного статуса репрезентируемых пространственных схем и предлагается их типологическая классификация по степени деривационной и семантической активности (типы А–В–С).

С этой точки зрения ПФ функционируют как деривационные и когнитивные центры пространственной семантики: их корневые морфемы выступают в роли производящих основ деривационных гнезд, связывая когнитивную схему пространства с лексической номинацией. Через них осуществляются межуровневые переходы пространственно-ориентационной семы и формируется широкий круг производных единиц с новыми, частично или полностью десемантизированными пространственными значениями.

1. ПФ как лексические носители пространственной семы

Термин и определение пространственных фрагментизаторов (ПФ) были предложены ранее (Шапић 2017); под ними понимаются слова и словосочетания, обозначающие части внутреннего или внешнего пространства, не обладающие относительной пространственной самостоятельностью и

выступающие фрагментами более целостной пространственной структуры.[1] Пространственные фрагментизаторы представлены существительными – как в виде отдельных слов (односоставные ПФ), так и словосочетаний (двусоставные ПФ).

К этой группе относятся, например, следующие единицы: рус. *бок*, *верх*, *внутренность*, *высота*, *высь*, *глубина*,[2] *глубь*, *даль*, *дно*, *зад*, *задняя часть*, *изнанка*, *край*, *лицо*, *низ*, *нижняя часть*, *нижняя сторона*, *перед*, *передняя сторона*, *передняя часть*, *периферия*, *поверхность*, *середина*, *сторона*, *угол*, *центр* и др.; серб. *бок*, *врх*, *горњи део*, *дубина*, *даљина*, *дно*, *доњи део*, *доња страна*, *задња страна*, *задњи део*, *ивица*, *наличје*, *лице*, *периферија*, *површина*, *предња страна*, *предњи део*, *средина*, *страна*, *угао*, *унутрашњост* и др. Эти единицы образуют систему эквиполентных и привативных семантических оппозиций с базовыми значениями ‘верх–низ’, ‘перед–зад’, ‘центр–периферия’, ‘одна сторона–другая сторона’, ‘внутренность–наружность’, ‘удаленность–близость’.

Специфика ПФ заключается в соотнесенности трех уровней репрезентации – морфемного, лексического и концептуального. В словах типа *верх*, *низ*, *перед*, *край* корневая морфема репрезентирует ориентационное значение, тогда как лексема выполняет номинативную функцию, обозначая фрагмент пространственной структуры. Тем самым пространство предстает не только как реляционная система, но и как онтологически закрепленный компонент картины мира, что типично для категориальной семантики имен существительных.

---

1 В современной славистике, особенно в сербской лингвистической традиции, наряду с категорией *фрагментизаторов* исследуются смежные категории *партикуляризаторов* и *квантификаторов*, которые в ряде работ частично пересекаются с ней в понятийном и терминологическом отношении. Во избежание терминологического смешения разграничим данные категории следующим образом.

Партикуляризаторы обеспечивают образование исчисляемых конструкций с неисчисляемыми существительными (*стакан воды, чашка чая, кусок хлеба*). *Квантификаторы* выражают количественные значения (*три человека, килограмм сахара, много людей*). *Фрагментизаторы* обозначают часть некоторой целостности в пространственном, временном или абстрактном отношении (*часть, сегмент, фрагмент, момент, половина* и др.). *Пространственные фрагментизаторы*, являющиеся предметом настоящего исследования, образуют частный класс фрагментизаторов и отличаются тем, что обозначают концептуально выделенные фрагменты внутреннего или внешнего пространства (*край, угол, середина, поверхность, глубина* и др.), ср.: (Ивић 1980; Ivić 1983; Пипер 1982б; 1988: 77–148; Piper 1983: 112–116; Драгићевић 2003; Ивановић 2018; Шапић 2018).

2 ‘Пространство в глубине’.

Принципиальное отличие ПФ от других средств выражения пространственной семантики (предлогов, наречий и др.) заключается в их номинативной природе. Последние выражают отношения или модификации ситуации и в значительной степени являются результатом грамматикализации, сопровождающейся утратой предметности и ослаблением лексического значения, а также снижением деривационной продуктивности. ПФ, напротив, сохраняют лексическую автономность и выступают центрами развития пространственной семантики, представляя зону максимальной выраженности пространственно-ориентационной семы.

2. Транспозиция как следствие номинативного статуса ПФ

Под транспозицией в данной работе понимается не только формально-синтаксический переход между частями речи, но и более широкий круг межуровневых семантических сдвигов, включая семантико-деривационные процессы (метафоризацию, метонимизацию, лексико-семантическую деривацию). Такое понимание транспозиции позволяет рассматривать ПФ как механизм межуровневых переходов пространственной семантики.

Будучи существительными, пространственные фрагментизаторы сохраняют категориальные свойства имени: склоняются, сочетаются с определениями, участвуют в словосложении и деривационных процессах. Их номинативная природа создает условия для функциональных сдвигов и переходов в другие части речи, сопровождающихся развитием новых значений.

В рамках транспозиционного потенциала ПФ целесообразно разграничивать два типа явлений – формально-синтаксическую и семантико-деривационную транспозицию.

2.1. Формально-синтаксическая транспозиция

К формально-синтаксической транспозиции относятся случаи, когда пространственные фрагментизаторы реализуют полуслужебные функции: они обозначают фрагмент пространства в составе устойчивых конструкций и функционально сближаются с предлогами или наречиями (*в сторону*, *в центре*, *в середине*, *задом*, *боком*). В подобных употреблениях лексемы сохраняют пространственное значение и функционируют изоморфно другим средствам выражения пространственных отношений, оставаясь в пределах пространственной категории.

2.2. Семантико-деривационная транспозиция (глубинный уровень)

Более существенной в когнитивном и деривационном отношении является вторая группа явлений, при которой на основе пространственной семы формируются новые, несобственно-пространственные значения и

происходит дальнейшая лексико-семантическая объективация ПФ. В этих случаях элементы рассматриваемой системы выступают источником развертывания деривационных гнезд, в которых пространственная сема реализуется в серии производных единиц, объединенных общностью производящей основы, а также источником метонимических сдвигов и метафорических переносов.

В ряде случаев развитие происходит поэтапно: на базе одних ПФ вначале формируются другие ПФ (*глубь* → *глубина*, *верх* → *поверхность*), после чего становится возможным дальнейшее развитие вторичных, непространственных значений (*глубина мысли*, *поверхностный человек*).

В качестве иллюстрации данного типа транспозиции приведем деривационные ряды, включающие полнозначные и полисемантические слова – существительные, прилагательные и глаголы с несобственно-пространственными значениями. Отметим, что данные ряды включают разнородные по своей природе процессы – собственно словообразовательные, лексико-семантические и метафорические, – объединенные общей производящей основой и направленностью семантических преобразований.

Русский язык:

- ПФ *бок*: обочина; подбочениться
- ПФ *верх*: верхушка; верховье; вершок (растения); верха́ (встреча в верхах); на поверхности (‘очевидно’); поверхностный (человек; знание); вершить (стог; судьбы); верховодить; завершить
- ПФ *высь*: *высота* (ПФ); высотка (’высотное здание’); высочество; вышка (‘сооружение’); повысить; превысить
- ПФ *глубь: глубина* (ПФ); глубинка (‘провинция’); углубление (‘яма’); глубокий (о мысли); глубинный; углубленный; углубиться
- ПФ *задняя часть, зад*:[3] задник (ботинка); задами (пробираться, в знач. нареч.)
- ПФ *конец*: конец (лета; урока); наконечник; окончание (’флексия’); окончательный; закончить, окончить; покончить; прикончить (’убить’)
- ПФ *край*: край (’местность’); окраина; краюшка (хлеба); крайность; краевой; крайний
- ПФ *лицо*:[4] наличник; личный; наличные (’деньги’); обналичить

3 В образовании *zadъ* в старославянском мог участвовать предлог *за-* и суффикс *-дъ* (см. Фасмер 2006).

4 Словообразовательный потенциал ПФ *лицо* богат в первую очередь благодаря принадлежности слова к лексико-семантической группе частей тела (ср. также *ручка двери, ножка стола, зубок чеснока* и т.д.). В группе ПФ *лицо* рассматривается как *лицевая сторона / поверхность* предмета, а не как часть тела человека.

- ПФ *низ:* низина; низовье; низменность; низменный; низость; понижение; унижение; низший (чин); снижать(ся); понижать(ся); унижать(ся)
- ПФ *внутренность* (производящая основа *нутр-*): нутро; утроба
- ПФ *перед*: передовик; предок; передовой
- ПФ *середина* (*с(е)ред-*): среда (‘день недели’; ‘окружение’); середняк; посредник; посредственный; усреднить
- ПФ *сторона*: страна; странник; сторона (в договоре, на суде); сторона (‘черта личности’); сторонник; посторонний; странствовать; сторониться

Значительное число дериватов образуется словосложением при участии двух корневых морфем, например: *иностранец*, *всесторонний*, *высокомерный*, *кособочиться*, *краеведческий*, *низкопробный*, *передненебный*, *средневековье*.

Сербский язык:

- ПФ *вис*: висија; височанство; висост
- ПФ *врх*: завршити; врхње; врхунац; врховни; врховник; површина; површан; површност
- ПФ *горњи део*: горњиште (‘горњи део чарапе’)
- ПФ *дно*: дно (‘морална деградација’)
- ПФ *дубина*: дубински; продубити
- ПФ *крај*: крајина; крајички; крајишник; крајишнички; крајка (хлеба); крајник; крајница (даска); крајност; крајњи; крајчица; окрајак; докрајчити; покрајина
- ПФ *лице*: полисемантическая лексема с корнем *лик* – ликовни; ликовност; ликовњачки; ликовњак; наличје
- ПФ *предњи део*: напредњак; напредан; унапредити
- ПФ *средина*: среда; средишњица; средишњи; средиште; средњак; средњачки; средство; посредник; а также форма с удвоением морфемы – усредсредити се
- ПФ *страна*: застранити; странац; странка; страначки; страница (књиге)
- ПФ *угао*: угаони, угаоник
- ПФ *унутрашњост*: унутрашњост (‘периферија земље’)

И здесь большое число слов образуется словосложением: *висораван*, *крајолик*, *крајпуташ*, *високоградња*, *правоугаоник*, *средњовековни*, *средњошколац*, *странпутица*.

Список примеров может быть дополнен лексемами, утратившими в современном русском языке словообразовательную прозрачность, но сохраняющими формально-семантические параллели в сербском. В ряде таких

случаев деривационная связь носит опосредованный характер и может быть реконструирована лишь с привлечением диахронических данных. К ним относятся *горница*, *горничная* (ср. серб. горњи ‘верхний’), *долина*, *раздолье* – в сопоставлении с серб. *до*, *доњи, доле* ‘нижний, внизу’, родственными рус. *дно* (ср. этимологические данные М. Фасмера (2006)). Показателен также пример *непочатый край* или *початок* (ср. серб. *почетак*), сопоставимый с рус. *начать, зачать*.

В ряде двусоставных ПФ, таких как *левая сторона / лева страна* и *правая сторона / десна страна*, пространственная сема распределяется между компонентами конструкции – существительным и уточняющим прилагательным. В сербском языке функционируют лексемы *левица*, *десница* ‘левая/правая рука’, ‘политическое объединение’, тогда как русское *десница* относится к архаичной и стилистически маркированной лексике (Cienki 1999; Грковић-Мејџор 2013; Војводић 2015). ПФ *задњи део* передает сему наречию *назад* и глаголу *уназадити*, не имеющему прямого пространственно мотивированного эквивалента в русском языке.

В сербском языке морфема *низ-* не выделяется как самостоятельный ПФ среди существительных, однако обнаруживает значительную деривационную активность. В неизмененном виде она сохраняется в предложной системе (*низ улицу*), а также представлена в производных: *низак*, *низија*, *низина*, *низијски*, *нискоградња*, *низбрдица* и др.

Пространственная сема служит базой для регулярных метафорических переносов, реализующихся по следующим моделям:

ПРОСТРАНСТВО → ВРЕМЯ (*впереди* – будущее; *позади* – прошлое),

ПРОСТРАНСТВО → СОЦИАЛЬНЫЙ СТАТУС (*верхушка* – элита; *передовой* – лучший),

ПРОСТРАНСТВО → ОЦЕНКА (*низкий уровень; задний план*).

3. Деривационные механизмы

Транспозиционный потенциал ПФ реализуется посредством различных словообразовательных и лексико-семантических моделей. К ним относятся суффиксация (*перед-ов-ой, перед-ник, зад-ник*), префиксация – *по-кончить, у-на-предити*, аффиксально-префиксальные образования, словосложение – *переднеприводный, верхненебный*, а также лексико-семантический способ, предполагающий развитие новых значений без формальных изменений – *быть на высоте*.

Во всех указанных случаях ПФ (точнее, их корневая морфема) функционируют как производящие основы, что подтверждает их статус центров деривационного развития пространственной семантики и их роль как механизмов межуровневых переходов пространственно-ориентационной семы.

4. Различия в реализации транспозиционного потенциала ПФ

Сопоставление русского и сербского языков показывает общность когнитивной базы и исходных пространственных схем. В обоих языках транспозиция ПФ в адъективную сферу отличается высокой регулярностью. Пространственная сема переосмысляется и реализуется в оценочных, социальных и качественных значениях, формируя номинативные и атрибутивные структуры.

Пространственные концепты по-разному интегрируются в грамматическую и лексическую системы языков, что приводит к межъязыковой асимметрии: ср. сербский предлог *низ* и русский ПФ *низ,* сербский глаг. *унапредити* – без прямого эквивалента в русском и т.д.

Анализ материала показывает, что ПФ не образуют однородного класса с точки зрения деривационного и семантического развертывания. Их транспозиционный потенциал связан с типом пространственной схемы, которую они репрезентируют в когнитивной модели мира. Это позволяет предложить типологическую классификацию ПФ по степени транспозиционного потенциала и выделить три группы. Критериями данной классификации служат: (а) степень деривационной продуктивности ПФ (способность выступать центром деривационного гнезда), (б) характер и широта семантических переносов, включая метафоризацию и метонимизацию, (в) тип пространственной схемы, лежащей в основе лексемы, и ее когнитивный статус в системе базовых ориентационных оппозиций.

4.1. ПФ, репрезентирующие базовые ориентационные оси пространства (тип А)

К ним относятся лексемы, соотносимые с фундаментальными схемами пространственной организации и базовыми семантическими оппозициями ‘верх–низ’, ‘перед–зад’, ‘одна сторона–другая сторона’, ‘внутренность–наружность’, ‘удаленность–близость’. В русском и сербском языках это прежде всего *верх/врх, низ/низ, перед/пред, край/крај, середина/средина, сторона/страна, глубина/дубина*. ПФ данной группы демонстрируют наибольшую деривационную активность и выступают центрами деривационных гнезд, объединяющих производные, мотивированные общей производящей основой. На их базе формируются значения, выходящие за пределы физического пространства: временные, процессуальные и результативные (*начало, конец*), социально-иерархические (*верхушка общества*), оценочные (*моральное дно*). Таким образом, ПФ типа А функционируют как ключевые лексические узлы, через которые пространственные концепты интегрируются в систему абстрактных значений.

4.2. ПФ, обозначающие конфигурационные фрагменты пространственной структуры (тип Б)

Сюда относятся лексемы *бок/бок, угол/угао, дно/дно, поверхность/површина, лицо/лице, периферия/периферија* и др. Они номинируют элементы конфигурации объекта или пространства, однако их деривационный потенциал существенно ограничен и чаще связан с терминологической, описательной или анатомо-топографической лексикой (*угловой, донный, поверхностный*). Метафоризация возможна, но, как правило, не приводит к разветвленной деривации. Пространственная сема в этих случаях остается преимущественно в пределах конфигурационной (геометрической) или топологической характеристики.

4.3. ПФ, обозначающие внутренние или инвертированные зоны пространства (тип В)

К этой группе относятся *внутренность/унутрашњост, изнанка/наличје, даль/даљина* и др. Несмотря на наличие номинативной функции, данные лексемы обладают сравнительно низкой деривационной продуктивностью и редко становятся центрами широких семантических переносов. Их значение ориентировано преимущественно на описание локализованной зоны, а не на формирование универсальных ориентационных схем.

Таким образом, степень транспозиционного потенциала ПФ определяется не только их принадлежностью к классу существительных, именующих фрагменты пространства, но и когнитивным статусом соответствующей пространственной схемы. Чем теснее ПФ связан с базовыми перцептивно-ориентационными осями человеческого опыта, тем выше его способность выступать источником деривации и метафоризации. Это объясняет, почему лексемы типа *верх*, *низ*, *перед*, *край* становятся продуктивными центрами формирования абстрактных значений, тогда как угол или поверхность сохраняют преимущественно описательно-пространственную функцию.

5. Когнитивный аспект

Пространственные схемы ‘верх–низ’, ‘перед–зад’, ‘одна сторона–другая сторона’, ‘внутренность–наружность’, ‘удаленность–близость’ в когниции представлены как структурированные когнитивные области, а не только как реляционные отношения (ср. в частности: Cienki 1999; Грковић-Мејџор 2013; Војводић 2015). Язык отражает это через номинацию фрагментов пространства, закрепленную в системе ПФ. На следующем этапе данные схемы реализуются в реляционных (предложных) и адвербиальных средствах.

Таким образом, анализ ПФ позволяет реконструировать следующую типологически значимую модель развития пространственной семы в языке:

концептуальная схема → фрагмент пространства → ПФ (именная номинация) → деривация → абстрактные значения → грамматикализация

Данная модель отражает направление семантической эволюции от перцептивно-когнитивного опыта к грамматическим средствам его выражения.

6. Вывод

Пространственные фрагментизаторы образуют структурно значимый посреднический (медиаторный) уровень языковой системы, через который базовые перцептивно-когнитивные схемы пространственной организации получают лексическое закрепление и далее реализуются в деривационных, семантических и грамматических структурах. В ПФ соотносятся корневая морфема (как производящая основа), лексическая номинация и концептуализация пространственного фрагмента, что обеспечивает высокую степень эксплицитности пространственно-ориентационной семы в языковой системе.

В отличие от предлогов и наречий как результатов грамматикализации, ПФ сохраняют лексическую автономность, номинативную предметность и значительный словообразовательный потенциал, что позволяет рассматривать их не столько как периферийную лексическую подсистему, сколько как один из ключевых центров деривационного развития пространственной семантики и источник формирования как собственно пространственных, так и абстрактных значений.

Степень транспозиционного и деривационного потенциала ПФ определяется не только их принадлежностью к классу существительных, но и когнитивным статусом репрезентируемой пространственной схемы: чем теснее ПФ связан с базовыми ориентационными осями человеческого опыта, тем выше его способность становиться узлом метафоризации и развития значений.

Тем самым ПФ выступают системными звеньями перехода от пространственной перцепции к абстрактной семантике: через них реализуется движение от концептуальной схемы к лексической номинации, далее – к деривационным гнездам и, в конечном счете, к грамматикализованным формам.

Использованная литература

Арутюнова, Нина Д., Ирина Б. Левонтина (отв. ред.) Логический анализ языка. Языки пространств. Москва: Языки русской культуры, 2000.

[Arutiu̅nova, Nina D., Irina B. Levontina (otv. red.) Logicheskiĭ analiz iа͡zyka. IA͡zyki prostranstv. Moskva: IA͡zyki russkoĭ kul′tury, 2000]

Ахундов, Мурад Д. Концепции пространства и времени: истоки, эволюция, перспективы. Москва: Наука, 1982.

[Akhundov, Murad D. Kont͡sept͡sii prostranstva i vremeni: istoki, ėvoliu͡t͡sii͡a, perspektivy. Moskva: Nauka, 1982]

Адамовић, Мирјана. Придеви са просторним значењем у савременом руском језику у поређењу са српским: докторска дисертација. Београд: Универзитет у Београду, Филолошки факултет, 2017.

[Adamović, Mirjana. Pridevi sa prostornim značenjem u savremenom ruskom jeziku u poređenju sa srpskim: doktorska disertacija. Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet, 2017]

Бондарко, Александр В. (ред.) Теория функциональной грамматики. Локативность. Бытийность. Посессивность. Обусловленность. Санкт-Петербург: Наука, 1996.

[Bondarko, Aleksandr V. (red.) Teorii͡a funkt͡sionalʹnoĭ grammatiki. Lokativnostʹ. Bytiĭnostʹ. Posessivnostʹ. Obuslovlennostʹ. Sankt-Peterburg: Nauka, 1996]

Војводић, Дарја. „Опозиције прав – крив и десно – лево као корелати просторно-непросторних односа у светлу словенске народне културе". Славистика XIX, 2015: 18–25.

[Vojvodić, Darja. „Opozicije prav – kriv i desno – levo kao korelati prostorno-neprostornih odnosa u svetlu slovenske narodne kulture". Slavistika XIX, 2015: 18–25]

Всеволодова, Майя В. Теория функционально-коммуникативного синтаксиса: фрагмент фундаментальной прикладной (педагогической) модели языка. Москва: УРСС, 2017.

[Vsevolodova, Maĭi͡a V. Teorii͡a funkt͡sionalʹno-kommunikativnogo sintaksisa: fragment fundamentalʹnoĭ prikladnoĭ (pedagogicheskoĭ) modeli i͡azyka. Moskva: URSS, 2017]

Грковић-Мејџор, Јасмина. „'Прав' и 'крив' као когнитивни примитиви". [У:] Ј. Грковић-Мејџор. Историјска лингвистика: когнитивно-типолошке студије. Сремски Карловци; Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2013, 246–266.

[Grković-Mejdžor, Jasmina. „'Prav' i 'kriv' kao kognitivni primitivi". [U:] J. Grković-Mejdžor. Istorijska lingvistika: kognitivno-tipološke studije. Sremski Karlovci; Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2013, 246–266]

Драгићевић, Рајна. „О неким особеностима партикуларизатора-уобличивача". Научни састанак слависта у Вукове дане 31/1, 2003: 137–146.

[Dragićević, Rajna. „O nekim osobenostima partikularizatora-uobličivača". Naučni sastanak slavista u Vukove dane 31/1, 2003: 137–146]

Ивановић, Милена. „Соматизми као мерономи и партикуларизатори: на материјалу српског и украјинског језика". [У:] К. Кончаревић (ур.) Трагом славистичких истраживања професора Богољуба Станковића: међународни научни зборник радова. Београд: Савез славистичких друштава Србије, Филолошки факултет, Чигоја штампа, 2018: 51–68.

[Ivanović, Milena. „Somatizmi kao meronimi i partikularizatori: na materijalu srpskog i ukrajinskog jezika". [U:] K. Končarević (ur.) Tragom slavističkih istraživanja

profesora Bogoljuba Stankovića: međunarodni naučni zbornik radova. Beograd: Savez slavističkih društava Srbije, Filološki fakultet, Čigoja štampa, 2018: 51–68]

Ивић, Милка, „О ‘партикуларизаторима’“. Јужнословенски филолог XXXVI, 1980: 1–12.

[Ivić, Milka, „O ‘partikularizatorima’“. Južnoslovenski filolog XXXVI, 1980: 1–12]

Кобозева, Ирина М. «Как мы описываем пространство, которое мы видим: форма объектов.» (2000). http://www.dialog-21.ru/en/digest/2000/articles/kobozeva/ (4 10 2017).

[Kobozeva, Irina M. «Kak my opisyvaem prostranstvo, kotoroe my vidim: forma ob”ektov.» (2000). http://www.dialog-21.ru/en/digest/2000/articles/kobozeva/ (04.10.2017)]

Коларевић, Сања. Систем глаголских префикса са просторним значењем у руском језику у поређењу са српским: докторска дисертација. Београд: Универзитет у Београду, Филолошки факултет, 2024.

[Kolarević, Sanja. Sistem glagolskih prefiksa sa prostornim značenjem u ruskom jeziku u poređenju sa srpskim: doktorska disertacija. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet, 2024]

Кубрякова, Елена С. «Язык пространства и пространство языка (к постановке проблемы)». Известия АН. Серия литературы и языка 56(3), 1997: 22–31.

[Kubriā̆kova, Elena S. «IĂzyk prostranstva i prostranstvo iā̆zyka (k postanovke problemy)». Izvestiiă AN. Seriiă literatury i iā̆zyka 56(3), 1997: 22–31]

Меденица, Лука. Незаменички прилози са просторним значењем у савременом руском и српском језику: докторска дисертација. Београд: Универзитет у Београду, Филолошки факултет, 2014.

[Medenica, Luka. Nezamenički prilozi sa prostornim značenjem u savremenom ruskom i srpskom jeziku: doktorska disertacija. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet, 2014]

Неудачина, Людмила В. «Пространство и время как базовые категории коммуникативной ситуации». Актуальные проблемы филологии и педагогической лингвистики 2/30, 2018: 41–48.

[Neudachina, Li͡udmila V. «Prostranstvo i vremiă kak bazovye kategorii kommunikativnoĭ situat͡sii». Aktual′nye problemy filologii i pedagogicheskoĭ lingvistiki 2/30, 2018: 41–48]

Николова, Анна. Функциональная грамматика: Выражение пространственных отношений в русском языке (на фоне болгарского). Шумен: Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“, 1997.

[Nikolova, Anna. Funkt͡sional′naiă grammatika: Vyrazhenie prostranstvennykh otnosheniĭ v russkom iā̆zyke (na fone bolgarskogo). Shumen: Universitetsko izdatelstvo „Episkop Konstantin Preslavski“, 1997]

Пипер, Предраг. Заменички прилози у руском, пољском и српскохрватском језику: докторска дисертација. Нови Сад: Филозофски факултет, 1982а.

[Piper, Predrag. Zamenički prilozi u ruskom, poljskom i srpskohrvatskom jeziku: doktorska disertacija. Novi Sad: Filozofski fakultet, 1982a]

Пипер, Предраг. Заменички прилози у српскохрватском, руском и пољском језику (семантичка студија). Београд: Институт за српскохрватски језик; Библиотека Јужнословенског филолога, 1988.

[Piper, Predrag. Zamenički prilozi u srpskohrvatskom, ruskom i poljskom jeziku (semantička studija). Beograd: Institut za srpskohrvatski jezik; Biblioteka južnoslovenskog filologa, 1988]

Пипер, Предраг. «В трехмерном пространстве языкознания (и за его пределами)». [В:] Е. С. Кубрякова, Т. Е. Янко (отв. ред.) Язык и культура: Факты и ценности: К 70-летию Юрия Сергеевича Степанова. Москва: Языки славянской культуры, 2001а: 179–189.

[Piper, Predrag. «V trekhmernom prostranstve i͡azykoznaniia͡ (i za ego predelami)». [V:] E. S. Kubri͡akova, T. E. I͡Anko (otv. red.) I͡Azyk i kul′tura: Fakty i ts͡ennosti: K 70-letiiu͡ I͡Uriia͡ Sergeevicha Stepanova. Moskva: I͡Azyki slavi͡anskoĭ kul′tury, 2001a: 179–189]

Пипер, Предраг. „Категоријални комплекс локализације". [У:] Пипер, Предраг и Владислава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић, Ивана Антонић. Синтакса савременог српског језика: Проста реченица. У ред. Милке Ивић. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига; Нови Сад: Матица српска, 2005: 771–830.

[Piper, Predrag. „Kategorijalni kompleks lokalizacije". [U:] Piper, Predrag i Vladislava Ružić, Sreto Tanasić, Ljudmila Popović, Branko Tošović, Ivana Antonić. Sintaksa savremenog srpskog jezika: Prosta rečenica. U red. Milke Ivić. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, Beogradska knjiga; Novi Sad: Matica srpska, 2005: 771–830]

Пипер, Предраг. „О предлозима са спацијалним значењем (*Обележавање просторних односа предлошко-падежним конструкцијама у савременом руском и савременом српскохрватском књижевном језику)". [У:] П. Пипер. Лингвистичка русистика: Студије и чланци. Београд: Универзитет у Београду, Филолошки факултет, 2012: 109–194.

[Piper, Predrag. „O predlozima sa spacijalnim značenjem (*Obeležavanje prostornih odnosa predloško-padežnim konstrukcijama u savremenom ruskom i savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku)". [U:] Lingvistička rusistika: Studije i članci. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet, 2012: 109–194]

Пипер, Предраг. „О простору у српској језичкој слици света." Slavistična revija 62, 2014: 275–294.

[Piper, Predrag. „O prostoru u srpskoj jezičkoj slici sveta." Slavistična revija 62, 2014: 275–294]

Пипер, Предраг. „О типовима квантификатора у српскохрватском језику". Научни састанак слависта у Вукове дане 11/2, 1982б: 93–103.

[Piper, Predrag. „O tipovima kvantifikatora u srpskohrvatskom jeziku". Naučni sastanak slavista u Vukove dane 11/2, 1982b: 93–103]

Фасмер, Макс. Этимологический словарь русского языка. Перевод и дополнения О. Н. Трубачева. 4-е издание. Москва: Астрель, 2006.

[Fasmer, Maks. Ètimologičeskij slovar′ russkogo i͡azyka. Perevod i dopolneniâ O. N. Trubačeva. 4-e izdanie. Moskva: Astrel′, 2006]

Шапић, Јулија. „О просторним фрагментизаторима (на материјалу руског језика)". Славистика XXI/1–2, 2017: 124–130.

[Šapić, Julija. „O prostornim fragmentizatorima (na materijalu ruskog jezika)". Slavistika XXI/1–2, 2017: 124–130]

Шапић, Јулија. Просторни фрагментизатори у руском језику у поређењу са српским: докторска дисертација. Београд: Универзитет у Београду, Филолошки факултет, 2018.

[Šapić, Julija. Prostorni fragmentizatori u ruskom jeziku u poređenju sa srpskim: doktorska disertacija. Beograd: Univerzitet u Beogradu, Filološki fakultet, 2018]

Шапић, Јулија. „О просторним фрагментизаторима са значењем 'горњи део' – 'доњи део' у руском језику у поређењу са српским". Славистика XXIII/1, 2019: 134–141.

[Šapić, Julija. „O prostornim fragmentizatorima sa značenjem 'gornji deo' – 'donji deo' u ruskom jeziku u poređenju sa srpskim". Slavistika XXIII/1, 2019: 134–141]

Шапич, Юлия Л. «Пространственные фрагментизаторы в функционально-коммуникативном аспекте». [В:] Т.В. Васильева, А.В. Сапунова (ред.) Слово. Грамматика. Речь: Материалы VII Международной научной конференции «Текст: проблемы и перспективы. Аспекты изучения в целях преподавания русского языка как иностранного»: Москва, филологический факультет МГУ им. М.В. Ломоносова, XX, 2019а: 458–460.

[Shapich, Iūliiā L. «Prostranstvennye fragmentizatory v funktsīonal′no-kommunikativnom aspekte». [V:] T.V. Vasil′eva, A.V. Sapunova (red.) Slovo. Grammatika. Rech′: Materialy VII Mezhdunarodnoĭ nauchnoĭ konferentsīi «Tekst: problemy i perspektivy. Aspekty izucheniiā v tsēliākh prepodavaniiā russkogo iāzyka kak inostrannogo»: Moskva, filologicheskiĭ fakul′tet MGU im. M.V. Lomonosova, XX, 2019a: 458–460]

Шапич, Юлия Л. «Пространственные фрагментизаторы со значением 'край' и 'конец' в непространственной функции (на материале русского и сербского языков)». [В:] Н.А. Боженкова, С.В. Вяткина, Н.И. Клушина (ред.) Русское слово в многоязычном мире: материалы XIV конгресса МАПРЯЛ, Нур-Султан, 2019б: 1507–1512.

[Shapich, Iūliiā L. «Prostranstvennye fragmentizatory so znacheniem 'kraĭ' i 'konetsʼ v neprostranstvennoĭ funktsīi (na materiale russkogo i serbskogo iāzykov)». [V:] N.A. Bozhenkova, S.V. Viātkina, N.I. Klushina (red.) Russkoe slovo v mnogoiāzychnom mire: materialy XIV kongressa MAPRIāL, Nur-Sultan, 2019b: 1507–1512]

Шапич, Юлия Л. «Нетипичные случаи локализации по вертикали в сербском языке в зеркале русского». Русский язык и культура в зеркале перевода 1, 2021а: 398–409.

[Shapich, Iūliiā L. «Netipichnye sluchai lokalizatsīi po vertikali v serbskom iāzyke v zerkale russkogo». Russkiĭ iāzyk i kul′tura v zerkale perevoda 1, 2021a: 398–409]

Шапич, Юлия Л. „О пространственных фрагментизаторах в функции временной локализации". Јужнословенски филолог 77 (1) 2021б: 111–125.

[Shapich, Iūliiā L. „O prostranstvennykh fragmentizatorakh v funktsīi vremennoĭ lokalizatsīi". Južnoslovenski filolog, 77 (1) 2021b: 111–125]

Шапич, Юлия Л. «О скрытом в глубине: *глубина* как элемент понятийной метафоры (русско-сербская параллель)». Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, LXIV, 2021в: 171–182.

[Shapich, Iu͡liia͡ L. «O skrytom v glubine: glubina kak ėlement poniatiĭnoĭ metafory (russko-serbskaia͡ parallel′)». Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku, LXIV, 2021v: 171–182]

Яковлева, Екатерина С. Фрагменты русской языковой картины мира (модели пространства, времени и восприятия). Москва: Изд-во «Гнозис», 1994.

[IAkovleva, Ekaterina S. Fragmenty russkoĭ ia͡zykovoĭ kartiny mira (modeli prostranstva, vremeni i vospriia͡tiia͡). Moskva: Izd-vo «Gnozis», 1994]

Cienki, Alan. „The Strengths and Weaknesses of the Left/Right Polarity in Russian: Diachronic and Synchronic Semantic Analyses“. [In:] L. de Stadler, C. Eyrich (eds.) Issues in Cognitive Linguistics: 1993 Proceedings of the International Cognitive Linguistics Conference (3rd: 1993: Louvain, Belgium). Berlin; New York: Mouton de Gruyter, 1999: 299–329.

Ivić, Milka. „Izbrojivost onoga što imenica označava kao gramatički problem”. [U:] M. Ivić. Lingvistički ogledi. Beograd: Prosveta, 1983: 9–36.

Mitrinović, Vera. Poljski glagloski prefiks *prze-* i njegovi srpskohrvatski ekvivalenti *pre-* i *pro-*. Beograd: Naučna knjiga, 1990.

Mitrinović, Vera. „O polisemii przyimków w świetle konfrontacji polsko-serbskiej (polski przyimek *przez* i serbskie *preko* i *kroz*)”. [W:] V. Mitrinović. Południe – Północ. Serbsko-polskie paralele językowe. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 2012: 81–129.

Piper, Predrag. Jezik i prostor. Beograd: Biblioteka XX vek, 2001.

Piper, Predrag. Zamenički prilozi (gramatički status i semantički tipovi). Novi Sad: Institut za strane jezike i književnosti, 1983.

Јулија Л. Шапић

ДЕРИВАЦИОНИ И СЕМАНТИЧКО-ТРАНСПОЗИЦИОНИ ПОТЕНЦИЈАЛ ПРОСТОРНИХ ФРАГМЕНТИЗАТОРА У РУСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Резиме

Рад се бави анализом просторних фрагментизатора (ПФ) као централних јединица у систему просторне семантике у руском и српском језику. ПФ се дефинишу као посебан подсистем именских јединица које именују фрагменте унутрашњег и спољашњег простора, при чему не поседују пуну про-

сторну самосталност, већ функционишу као делови шире просторне целине. Полази се од тога да је простор једна од основних когнитивних категорија, те да су апстрактне сфере значења у језику у великој мери структурисане на основу просторних модела. У том контексту, ПФ се издвајају као кључни носиоци просторне семе, јер повезују морфемски, лексички и концептуални ниво и обезбеђују номинативно утемељење просторних односа.

Посебна пажња посвећена је њиховом семантичко-транспозиционом потенцијалу, који се испољава како у формално-синтаксичким употребама (приближавање прилошким и предлошким средствима), тако и у дубљим семантичко-деривационим процесима. ПФ функционишу као производне основе деривационих гнезда из којих се развијају нова, често несобствено-просторна значења путем метафоризације и метонимизације (простор → време, друштвени статус, вредносна оцена). У раду се показује да, иако српски и руски језик деле заједничку когнитивну основу, постоје разлике у лексичкој и граматичкој реализацији просторних односа. На основу степена деривационе продуктивности и когнитивног статуса, ПФ се типолошки деле у три групе, при чему највећи транспозициони потенцијал имају јединице повезане са основним оријентационим опозицијама ‘горе–доле’, ‘напред–назад’, ‘центар–периферија’.

Закључује се да ПФ у оба језика представљају посреднички ниво у језичком систему преко којег се просторне когнитивне шеме лексикализују и даље развијају у апстрактна и граматикализована значења, чиме играју кључну улогу у организацији семантичког система.

Кључне речи: просторни фрагментизатори, транспозиција, деривација, граматикализација, контрастивна лингвистика, когнитивна семантика, руски и српски језик.

Алена Калечиц*
Университет им. Константина Философа в Нитре
Философский факультет
Кафедра славянской филологии
akalechyts@ukf.sk

УДК 811.161.1'38:811.161.3'38
https://doi.org/10.18485/slavistika.2026.30.1.4
Оригинални научни рад
примљен 21.4.2026.
прихваћен за штампу 5.7.2026.

ПРОЯВЛЕНИЕ КАТЕГОРИИ ЭВИДЕНЦИАЛЬНОСТИ В ПИСЬМЕННОЙ РЕЧИ ЖУРНАЛИСТОВ (на материале российских и белорусских медиатекстов)**

В статье рассматривается категория эвиденциальности как важный элемент эгопрезентации в рамках дискурсивно-прагматического подхода. Подчеркивается ее связь с модальностью, авторизацией и выражением пересказывательности. Особое внимание уделяется указанию источника информации и его роли в формировании доверия. Рассматривается влияние эвиденциальных средств на выражение авторской позиции. Цель работы – выявление и описание эвиденциальных маркеров в медиатекстах. Материалом служат публикации российских и белорусских журналисток на культурную тематику. Проводится сопоставительный анализ текстов двух газет за 2025 год. Ожидается, что результаты исследования будут способствовать уточнению роли эвиденциальности и механизмов формирования авторской позиции в медиадискурсе.

Ключевые слова: эгоцентризм, эвиденциальность, модальность, эвиденциальные маркеры, адресант, медиатекст.

The article examines the category of evidentiality as an important element of self-presentation within the discourse-pragmatic approach. Its connection with modality, authorization and the expression of reportedness is emphasized. Particular attention is paid to the indication of the source of information and its role in building trust. The influence of evidential markers on the expression of the author's stance is also considered. The aim of the study is to identify and describe evidential markers in media texts. The material consists of publications by Russian and Belarusian female journalists on cultural topics. A comparative analysis of texts from two newspapers for the year 2025 is conducted. It is expected that the results of the study will contribute to clarifying the role of evidentiality and the mechanisms of constructing the authorial stance in media discourse.

Keywords: egocentrism, evidentiality, modality, evidential markers, author, media discourse.

* https://orcid.org/0000-0002-5738-7168

** Данная работа реализуется в рамках проекта VEGA № 1/0456/25 «Антропоцентрическая парадигма прагматичности текста как дискурса».

Введение

Языковой эгоцентризм, как правило, отражается в речи субъекта высказывания, употребляющего особые языковые единицы, презентирующие самого себя (а именно говорящего). Ученые предлагают называть их эгоцентриками (Падучева 2019: 17; Соколова 2019: 4 и др.). Поскольку объектом исследования выступают медиатексты, режим интерпретации адресанта относится к нарративному типу, не предполагающему полноценного говорящего, который чаще всего выступает в роли повествователя или наблюдателя событий (Sokolova 2021: 29).

По мнению Елены Викторовны Падучевой, обобщившей данные предыдущих исследований, касающихся проблематики речевого эгоцентризма, к эгоцентрическим категориям следует отнести модальность, дейксис, оценку, эвиденциальность и коммуникативную структуру (Падучева 2019: 93). В данной работе внимание сосредоточено на проявлении эвиденциальности в письменной речи журналистов и на выявлении средств ее выражения в медиатекстах российских и белорусских авторов. Кроме того, настоящее исследование опирается на положение, сформулированное Андреем Даниловичем Каксиным и Марией Дмитриевной Чертыковой, согласно которому «в каждом из языков (или группе родственных языков) – свой набор средств выражения эвиденциальности, однако прослеживаются и некоторые общие, типологические, явления» (Каксин, Чертыкова 2019: 23).

На данном этапе разработанности темы предпринята попытка выявить и охарактеризовать эвиденциальные маркеры, употребляемые двумя российскими и двумя белорусскими журналистками в рамках медиатекстов, посвященных теме «Культура». Для этого предварительно был обработан материал двух газет – «Аргументы и факты»[1] и «Звязда»[2] – за 2025 год. Выбор данных СМИ обусловлен тем, что они являются ведущими общественно-политическими изданиями России и Беларуси, имеют сходную целевую аудиторию и, соответственно, содержат материалы, формирующие социальные и нравственные идеалы адресата, отражают текущую повестку дня. Культурная тематика статей строится в основном на личном восприятии автора, поэтому выбираемые средства эвиденциальности должны быть персонифицированными. Вместе с тем множественность голосов (полифония) дает материал и для исследования чужой эвиденциальности, поскольку в таких публикациях часто цитируют режиссеров, актеров, художников, писателей и прочих деятелей искусства. Кроме того, газета «Звязда» выходит на

1 Ссылка на электронную версию газеты «Аргументы и факты»: https://aif.ru/gazeta/archive/edition/1/year/2025 20.04.2026.

2 Ссылка на материалы архива газеты «Звязда»: https://zviazda.by/zviazda_pdf/?year=2025&date= 20.04.2026.

белорусском языке и активно освещает события, посвященные традициям и современным тенденциям белорусской культуры. «Аргументы и факты» чаще фокусируются на массовой культуре, проводимых фестивалях и медийных личностях. Таким образом, сравнение медиатекстов должно показать, отличаются ли маркеры эвиденциальности при описании «своей» традиционной культуры и глобальных культурных феноменов.

Следует также подчеркнуть, что был проведен качественный анализ употребленных языковых средств эвиденциальности из 150 публикаций вышеназванных газет. Предполагается, что эффективность использования определенных типов эвиденциальных маркеров будет зависеть не только от конкретного адресанта, но и – в большей степени – от темы и жанра медиатекста. В соответствии с изложенным, особое место в статьях адресантов, скорее всего, займут лексико-грамматические средства, указывающие на умственное и чувственное восприятие говорящего, так как основной коммуникативной тактикой журналиста, пишущего на тему «Культура», является не только передача информации, но и влияние на чувства и эмоции аудитории – убеждение ее, например, в необходимости посетить спектакль, выставку, прочитать книгу и т.п. Таким образом, при помощи стратегии убеждения, эмоционально-психологических тактик и тактик апелляции к авторитету адресант стремится реализовать свои основные намерения, а также поделиться собственными впечатлениями и чувствами от увиденного, услышанного или прочитанного.

1. Истоки развития категории эвиденциальности

Как подчеркивает Ирина Юрьевна Шестухина, лингвистические исследования эвиденциальности в русском языке, как правило, ведутся в области семантического синтаксиса (Шестухина 2009). При этом они пересекаются с проблематикой категории авторизации (Калечиц 2024 и др.). Названный тип, как и эвиденциальность, служит указателем на источник информации и способ его получения. Однако «помимо обозначения источника, эвиденциальность включает интерпретацию и квалификацию сообщаемых фактов субъектом коммуникации. [...] Она отражает отношение автора/субъекта коммуникации к сообщаемому, что [...] позволяет формировать добавочные смыслы для оказания необходимого воздействия на адресата/читателя» (Козловский 2024: 6, 10).

Названные категории проявляются в конструкциях, схожих по своей структуре: они состоят из двух частей – авторизующей, то есть обозначающей автора, и авторизуемой, которая описывает реальную или вымышленную ситуацию (Золотова 1973; Золотова и др. 1998). Похожее мнение разделяет и Сергей Владимирович Гричин. Он отмечает, что с формальной

точки зрения авторизационные высказывания в содержательной структуре текста образуют: 1) авторизационный блок – авторизационную конструкцию, оформленную авторизационной рамкой, тематической однородностью и единством выразительной установки автора (Гричин 2020: 133); и 2) авторизационный ключ – маркировку перехода к новому источнику информации, то есть от авторизованного высказывания к неавторизованному и наоборот (там же: 135).

Как видно, мнения вышеперечисленных исследователей о структуре авторизационных частей текста совпадают в том, что они состоят из двух основных элементов, несущих информацию об авторстве и непосредственно о содержании. Дмитрий Валентинович Козловский относит эвиденциальность к дискурсивной единице и выделяет в конструкции также две части: профазу, содержащую эвиденциальный оператор (маркер), «выражающий квалификацию сведений говорящим и определяющий источник сведений», и эпифазу – уточняющую, изменяющую или подчеркивающую результативный вывод, носителем которого является профаза (Козловский 2024: 15).

Исходя из этого, авторизационные и эвиденциальные конструкции различаются возможностью приобретения или отсутствием добавочных авторских смыслов, а также пересекаются в вопросе указания на источник информации.

Эвиденциальность связана с модальностью, в частности с эпистемической модальностью,[3] которая основывается на передаче адресантом субъективного мнения, взаимодействующего с истинностью факта, то есть с модусными смыслами (там же: 17), в частности – с значениями возможности и уверенности (Бондарко 1990; Немец 1991 и др.). Поскольку эти типы взаимопроникаемы и пересекаются на уровне семы ‘отношение говорящего к содержанию высказывания и действительности’, на современном этапе рассматриваемая категория считается модусной (Козинцева 1994; Козловский 2024 и др.). Она включает, помимо определения источника информации, интерпретацию и коммуникативную оценку говорящим каких-либо данных.

По мнению исследователей, «коммуникативно-прагматический аспект выражения эвиденциальности связан с функцией пересказывания», поэтому синонимичными названиями этой категории являются: пересказывательность, очевидность (заглазность), засвидетельствованность и другие (Козинцева 1994: 93; Бондарко 1990: 61). Например, в белорусской и словацкой лингвистической литературе эвиденциальность также не выделяется как самостоятельная грамматическая категория, она, как правило, рассматривается

3 Известно, что эпистемическая модальность противопоставляется деонтической (значение обязательности, долженствования и запрещенности), временной (давности, одновременности и будущности) и алетической (необходимости, возможности, случайности) модальности.

в рамках модальности (Паўлоўская 2001; Dolník 2009; Dudová 2014; Ivanová 2017 и др.). Вместе с тем есть работы по структуралистской нарратологии, которая акцентирует внимание не на структуре коммуникации, а на самом повествовании (Шмид 2003), что также способствует развитию изучаемой категории.

2. Эвиденциальные маркеры, функционирующие в медиатекстах о культуре

Эвиденциальные маркеры[4] могут совпадать с маркерами интертекстуальности и авторизации (Гричин 2020: 92, 109), поскольку они указывают на нарративного повествователя[5] и также отражают прагматическую установку автора, которая влияет на общую прагматическую направленность текста. К таким показателям С. В. Гричин относит косвенную речь, фоновые ссылки, примечания, сноски и другие средства. Соответственно, он считает их специфическими лексическими, грамматическими, синтаксическими и семантическими составляющими высказывания (там же: 88).

Анализируя проявление категории эвиденциальности в медиальном дискурсе английского языка с точки зрения лингвосинергетического подхода,[6] Д. В. Козловский выделяет следующие группы эвиденциальных маркеров в зависимости от выполняемой ими функции: 1) явное указание; 2) косвенное указание; 3) усиление значимости высказывания; 4) выражение мнения; 5) уверенность знания; 6) мыслительная деятельность; 7) сомнение; 8) прогнозирование; 9) умственное восприятие; 10) чувственное восприятие (Козловский 2024: 13). Однако, с точки зрения дискурсивно-прагматического аспекта изучения российского медиапространства в сравнении с белорусским, насколько нам известно, эвиденциальные маркеры пока еще не становились предметом специальных исследований.

Для анализа эмпирического материала используется классификация Д. В. Козловского, ориентированная на типологию Н. А. Козинцевой, выполненную на основе анализа художественного дискурса с позиции коммуникативно-прагматического подхода (Козловский 2018). Думается, что применение этой систематизации в рамках данной работы оправдано, поскольк-

4 Эвиденциальные маркеры в лингвистической литературе называют еще операторами и идентификаторами (Козловский 2024).

5 О прагматической презентации нарративного повествователя или персонажа можно прочитать в монографии Яны Соколовой *Конструкции социальной самоидентификации и самопрезентации говорящего: Очерки об эгоцентрических средствах словацкого языка* (2019: 15).

6 Лингвосинергетический подход к изучению языка рассматривает его как самоорганизующую структуру, взаимодействующую с человеком и окружающей средой (см. Аршинов 1999).

ку наблюдается очевидное сходство в основных намерениях нарративных говорящих и выбранных аналитических подходах.

Итак, следует подчеркнуть, что в медиатекстах как российских, так и белорусских авторов встречаются прямые и косвенные типы эвиденциальности: прямой – когда информация пересказывается по памяти говорящего, и косвенный – когда сведения передаются от имени другого лица. Причем, как правило, прямая эвиденциальность наблюдается в жанре интервью (31 текст), который широко используется, в частности, в российской газете «Аргументы и факты».

Ольга Шаблинская, aif.ru: Никита, о Высоцком *оставили воспоминания* многие знаменитости. Но только вы можете рассказать о Владимире Семёновиче. Каким он был папой?

Никита Высоцкий:

> [...] А как отец чай *заваривал*! *Колдовал*: «Не смотрите, это тайна» (Ольга Шаблинская. «*Был настоящим». Высоцкий ушёл так рано, потому что тратил себя без остатка*; 25.07.2025).

> «Га-лоч-ка, ты где?» – «Же-неч-ка, а ты где?» […] Коллеги МХТ частенько *слышат* за кулисами эту перекличку. И не потому, что супруги то и дело теряются. Просто жизни порознь себе не представляют. Даже если находятся в театре. Иные коллеги *признаются*, что для них Галина и Евгений Киндиновы по сути – один человек: Женя-Галя, Галя-Женя. [...] Миллион раз до этого *она видела* его на занятиях. А тут *взглянула другими глазами*. «И меня словно стрела пронзила», – рассказала Галина Максимовна (Татьяна Уланова. *Семейные сценности. Любовь Киндиновых началась не благодаря, а вопреки*; 12.06.2025).

Из данных примеров видно, что на уровне авторской эвиденциальности, маркерами которой являются слова и фразы вроде «оставили воспоминания», «признаются», «взглянула другими глазами», – отражается очень теплое (конечно, позитивное) отношение журналисток к своим «героям» повествования. Это отношение усиливается за счет использования персонажных типов, в частности, декларативной разновидности (когда дословно воспроизводится речь субъекта коммуникации, как в примере с репликами Никиты Высоцкого) и композитного подтипа эвиденциональности (когда происходит синтез авторской речи и речи персонажа). Например, используются звательные обращения («Женечка», «Галочка»), а также в интервью с сыном Высоцкого, которого Ольга Шаблинская по-домашнему сердечно называет «папой». Именно персонажный тип эвиденциальности помогает адресанткам заинтересовать читателя и сформировать теплое, искреннее отношение к представителям российского театрального искусства.

Приблизительно к такому же мнению можно прийти, проанализировав тексты, выполненные в жанре «вопрос-ответ» (34 текста). В них, как

правило, использована преимущественно персонажная разновидность категории эвиденциальности:

> Автор «Юноны и Авось» и музыки к десяткам фильмов композитор **Алексей Рыбников** *пригласил зрителей послушать* главное сочинение его жизни (Ольга Шаблинская. *Когда можно будет услышать «Тетралогию» композитора Алексея Рыбникова?*; 08.10.2025).

> Актриса Московского театра-студии Всеволода Шиловского Виктория Пархоменко *призналась в любви* к пьесам легендарного тандема – Ильи Ильфа и Евгения Петрова (Ольга Шаблинская. *Чем привлекает актрису Викторию Пархоменко сатира Ильфа и Петрова?*; 19.06.2025).

> Лауреату международных конкурсов Ивану Бессонову 22 года. Талантливый, харизматичный, сегодня он – один из самых востребованных российских пианистов, сотрудничающий с мировыми дирижёрами. И, *по признанию артиста*, музыка для него – лучший антидепрессант (Татьяна Уланова. *Какую музыку Иван Бессонов считает лучшим антидепрессантом?*; 26.06.2025).

Согласно представленным примерам, эвиденциональные маркеры – такие как «пригласил зрителей послушать», «призналась в любви», «по признанию артиста» – указывают не только на источник получения информации, но и подчеркивают уважительное отношение к деятелям искусства, демонстрируют их вовлеченность и искренность. Вместе с тем, для данного жанра характерны специфические маркеры эвиденциальности, к которым стоит отнести прямые вопросы, вынесенные в заголовки медиатекстов. Например: «Чем привлекает актрису Викторию Пархоменко сатира Ильфа и Петрова?» или «Какую музыку Иван Бессонов считает лучшим антидепрессантом?» и другие.

Белорусские журналисты газеты «Звязда» чаще всего освещают тематику культуры в жанрах заметки (32 текста), анонса (14) или обзора (29). При этом корреспонденты, как правило, используют косвенный тип эвиденциальности, в частности, персонажную разновидность. Однако они чаще всего прибегают к сущностному подтипу – представляют свое (авторское) видение событий:

> [...] І вельмі старанны, гэта *заўважае* яго настаўніца Аліса Кініян, якая *раіць* навукоўцам на чале з прафесарам Немурам *звярнуць увагу* на Чарлі, каб працягнуць эксперымент па павышэнню інтэлекту (Ларыса Цімошык. *Прэм'ера драмы «Кветкі для Элджэрнана» ў Маладзёжным тэатры прайшла з аншлагам*; 07.11.2025)

> Аркадзь Лявонцьевіч *марыць* пра тое, каб яго водгулле ішло па Беларусі як мага шырэй. Можа, даедзе да роднай Валадосю Слонімшчыны?.. (Ларыса Цімошык. *Оперны спявак Аркадзь Валадось нагадвае пра беларускія карані Дзмітрыя Шастаковіча*; 22.09.2025)

> *Па словах старшыні журы конкурсу*, мастацкага кіраўніка і галоўнага дырыжора Нацыянальнага акадэмічнага канцэртнага аркестра Беларусі імя М. Я. Фінберга Максіма Рассохі, удзельнікі сёлетняга музычнага спаборніцтва *парадавалі* разнастайнасцю твораў, але выбраць пераможцу было складана. Да апошняга *захоўвалася інтрыга* як сярод гледачоў, так і сябраў журы: ці будзе ў гэтым годзе прэтэндэнт на гран-пры? (Лізавета Крупянькова. *Чым здзіўляў гасцей і жыхароў Маладзечна XXIV Нацыянальны фестываль песні і паэзіі*; 15.06.2025)

Судя по примерам, эвиденциальные маркеры – такие как «заўважае», «раіць звярнуць увагу», «марыць», «парадавалі», «захоўвалася інтрыга»[7] – с одной стороны, очень аккуратно и ненавязчиво способствуют манипулированию сознанием реципиентов, а с другой – явно выражают свою симпатию к услышанному на сцене, что помогает, безусловно, заинтересовать и адресата. Кроме того, указанные эвиденциальные маркеры, выявленные в структуре профазы (по Д. В. Козловскому) медиатекстов российских и белорусских журналисток, соотвествуют лексико-грамматическим единицам, преимущественно относящимся к чувственному восприятию. Этот вывод можно проиллюстрировать еще несколькими примерами:[8]

> Плисецкая начала *возмущаться*: «Ну вот, как всегда! Всё время что-то происходит!» А Родион *начал* её *успокаивать:* «Майя, успокойся, завтра всё будет хорошо» (Ольга Шаблинская. *Щедринская душа. Почему Родион Щедрин и Майя Плисецкая так любили «АиФ»*; 03.09.2025).

> «Тяжело было наблюдать процесс угасания. Папа всё больше старел». И вот против этого актёр *пытался бунтовать*: «Зачем так много?» Лечиться не отказывался. Но... (Татьяна Уланова. *Незаменимый адъютант. Как Юрий Соломин сумел сохранить русский театр*; 18.06.2025.)

Однако это не значит, что в журналистских статьях нельзя встретить и другие разновидности эвиденциальности. Например, достаточно распространенными являются маркеры явного указания:

> О грядущих премьерах юбилейного, 95-го сезона Московского театра кукол *рассказал* его художественный руководитель, драматург, *сценарист Борис Голдовский*. [...] А совсем скоро, с 9 по 12 октября, мы поучаствуем в экспозиции «Искусство куклы» в Гостином Дворе, где покажем кукол из спектакля «Морожены сказки» *художника Натальи Мишиной*, лауреата «Золотой Маски». Она *предложила* остроумную трактовку знакомых сюжетов **Степана Писахова** и наделила кукол яркими характерами, передающими стили-

7 Перевод эвиденциальных маркеров на русский язык: замечает, советует обратить внимание, мечтает, порадовали, сохранялась интрига.

8 В нижеприведенных примерах, как и в других, включенных в текст статьи (кроме как в заголовках), эвиденциальные маркеры выделены курсивом.

стику северных сказок писателя (Ольга Шаблинская. *Какие премьеры 95-го сезона ожидаются в Московском театре кукол?*; 01.10.2025).

Сама назва выклікае ажыятаж: на паказы ў лістападзе і снежні практычна раскуплены білеты, – *распавяла Кацярына Дулава* (Ларыса Цімошык. *Чыя музыка будзе гучаць у новых пастаноўках Вялікага тэатра Беларусі?*; 13.09.2025).

З чым збіраецца ў Ліду «Выдавецкі дом «Звязда», *расказвае* намеснік дырэктара *Святлана Ганцарэвіч*... (Ларыса Цімошык. *Беларускае пісьменства ў Лідзе: свята з традыцыямі*; 26.08.2025).[9]

Данные средства эгопрезентации относятся к лексико-грамматической группе, в которой преобладают глаголы речемыслительной деятельности, подчинительный союз «что» и реже вводные конструкции с предлогом «по».

Основные выводы

Сопоставление полученных данных позволяет выявить две принципиально разные коммуникативные стратегии в репрезентации культурного пространства российскими и белорусскими печатными изданиями, в частности их электронными версиями. Сравнительный анализ обнаруживает глубокую дихотомию как в жанровом оформлении текстов, так и в способах авторизации знания.

В российской газете «Аргументы и факты» за 2025 год продуктивными жанрами, с помощью которых адресат получает информацию из области культуры, являются интервью и вопрос-ответ (65 текстов из 75). Именно они превращают культурный дискурс в пространство индивидуальных мнений и авторитетных суждений. Культура таким образом конструируется через внутренний мир и оценки конкретных деятелей (актеров, режиссеров) верифицируемые их личным статусом (аппеляция к авторитету). По этой причине можно сделать вывод, что «Аргументы и факты» выстраивают персоноцентрическую модель изложения событий.

В противовес этому белорусская газета «Звязда» реализует хроникально-панорамную модель. В 2025 году журналисты, как правило, пишут в жанрах заметки и обзора (61 из 75), в которых фокус внимания смещается с отдельной личности на само культурное событие (выставку, фестиваль, премьеру). Ключевыми тактиками при этом считаются цитирование, приведение примеров и стратегия эмоционально-воздействующего одобрения или неодобрения через тактику оценки.

9 Перевод эвиденциальных маркеров на русский язык: распявала (повéдала), расказвае (рассказывает).

Существенные различия наблюдаются в степени субъективности и эгопрезентации журналистов. Судя по собранным данным, «Аргументы и факты» ориентированы на регулятивную стратегию дискурса, которая отражает стремление автора к выбору надежного источника информации, в частности, персоны. Российские корреспонденты выступают в роли открытого эксперта, ментора или активного посредника. Они не скрывают своего «Я», а прагматическая тактика оценки носит эксплицитный характер, напрямую диктуя читателю ценностные ориентиры. Так, авторский тип эвиденциальности является наиболее распространенным, что свидетельствует о более высокой степени эгопрезентации адресантов.

Напротив, журналисты газеты «Звязда» сознательно минимизируют свое присутствие в тексте, выбирая персонажный тип эвиденциальности и суггестивно-информативную стратегию. Здесь позиция автора маскируется под «объективную данность» (Козловский 2024: 22). Прагматическое воздействие в белорусском издании строится тоньше: вместо прямого навязывания мнения используется имплицитное подведение читателя к одобрению или неодобрению через цепочку фактов, примеров и чужих цитат. Читателю предоставляется иллюзия самостоятельного формирования вывода.

Таким образом, выбор эвиденциальных маркеров обнажает полярные концептуальные подходы к репрезентации культуры в массмедиа:

1. Стратегия «Аргументов и фактов» направлена на индивидуализацию и иерархизацию культурного поля, где главным критерием истинности выступает авторитетное имя и субъективный авторский взгляд на происходящие события.
2. Стратегия газеты «Звязда» ориентирована на интеграцию и объективацию, где культура подается как коллективное достояние и беспристрастная хроника эпохи.

Объединяющим фактором для обоих изданий остается лишь использование определенных маркеров эвиденциальности, особенно лексико-грамматических средств чувственного восприятия в эмоционально окрашенных контекстах. Это доказывает, что при всей полярности коммуникативных подходов (авторитарно-оценочного в России и суггестивно-нарративного в Беларуси), медиатексты сохраняют изоморфизм по отношению к самому объекту описания – искусству, неизменно апеллируя к перцептивному и эмоциональному опыту адресата.

Обобщая все вышенаписанное, можно прийти к главному выводу, что выбор эвиденциальных маркеров прямо зависит от жанра медиатекста и, предположительно, от общего замысла газеты.

Цитированная литература

Аршинов, Владимир И. Синергетика как феномен постнеклассической науки. Москва: ИФРФИ, 1999.

[Arshinov, Vladimir I. Sinergetika kak fenomen postneklassicheskoĭ nauki. Moskva: IFRFI, 1999]

Бондарко, Александр В. «Модальность: вступительные замечания». [В:] А. В. Бондарко (отв. ред.) и др. Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность. Ленинград: Наука, 1990, 59–67.

[Bondarko, Aleksandr V. «Modal′nost′: vstupitel′nye zamechaniia͡». [V:] A. V. Bondarko (otv. red.) i dr. Teoriia͡ funktsi͡onal′noĭ grammatiki: Temporal′nost′. Modal′nost′. Leningrad: Nauka, 1990, 59–67]

Гричин, Сергей В. Авторизационная модель научного текста. Новосибирск: Издательство Российского государственного технологического университета, 2020.

[Grichin, Sergeĭ V. Avtorizat͡sionnai͡a model′ nauchnogo teksta. Novosiĭskogo gosudarstvennogo tekhnologicheskogo universiteta, 2020]

Золотова, Галина А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса. 5-е изд., стер. Москва: КомКнига, 2007.

[Zolotova, Galina A. Kommunikativnye aspekty russkogo sintaksisa. 5-e izd., ster. Moskva: KomKniga, 2007]

Каксин, Андрей Д., Мария Д. Чертыкова. «К вопросу о выражении эвиденциальных значений: инферентив, цитатив и адмиратив в русском языке». Вестник Северного (Арктического) федерального университета. Серия «Гуманитарные и социальные науки» 2, 2019: 22–30.

[Kaksin, Andreĭ D., Mariia͡ D. Chertykova. «K voprosu o vyrazhenii ėvidentsi͡al′nykh znacheniĭ: inferentiv, tsi͡tativ i admirativ v russkom ia͡zyke». Vestnik Severnogo (Arkticheskogo) federal′nogo universiteta. Seriia͡ «Gumanitarnye i sotsi͡al′nye nauki» 2, 2019: 22–30]

Калечиц, Алена. «Приемы авторизации информации, влияющие на жанровую организацию медиатекстов». Folia linguistica rossica 23, 2024: 37–54.

[Kalechits, Alena. «Priemy avtorizatsii informatsii, vliiai͡ushchie na zhanrovui͡u organizatsii͡u mediatekstov». Folia linguistica rossica 23, 2024: 37–54]

Козинцева, Наталья А. «Категория эвиденциальности (проблемы типологического анализа)». Вопросы языкознания 3, 1994: 92–104.

[Kozintseva, Natal′ia͡ A. «Kategoriia͡ ėvidentsi͡al′nosti (problemy tipologicheskogo analiza)». Voprosy ia͡zykoznaniia͡ 3, 1994: 92–104]

Козловский, Дмитрий В. Актуализация категории «эвиденциальность» в дискурсе массмедиа: лингвосинергетический подход: автореферат дисс. ... доктора филол. наук. Москва: Московский государственный педагогический университет, 2024.

[Kozlovskiĭ, Dmitriĭ V. Aktualizatsi͡ia͡ kategorii «ėvidentsi͡al′nost′» v diskurse massmedia: lingvosinergeticheskiĭ podkhod: avtoreferat diss. ... doktora filol. nauk. Moskva: Moskovskiĭ gosudarstvennyĭ pedagogicheskiĭ universitet, 2024]

Козловский, Дмитрий В. «Классификация видов эвиденциальности в зависимости от субъекта коммуникации в пространстве современного художественного

дискурса». Филологические науки. Вопросы теории и практики 3 (81), ч. 2, 2018: 333–337.

[Kozlovskiĭ, Dmitriĭ V. «Klassifikatsiia vidov ėvidentsial′nosti v zavisimosti ot sub”ekta kommunikatsii v prostranstve sovremennogo khudozhestvennogo diskursa». Filologicheskie nauki. Voprosy teorii i praktiki 3 (81), ch. 2, 2018: 333–337]

Немец, Георгий П. Актуальные проблемы модальности в современном русском языке. Ростов-на-Дону: Изд-во Ростовского университета, 1991.

[Nemets, Georgiĭ P. Aktual′nye problemy modal′nosti v sovremennom russkom iazyke. Rostov-na-Donu: Izd-vo Rostovskogo universiteta, 1991]

Падучева, Елена В. Эгоцентрические единицы языка. 2-е изд. Москва: Издательский дом «ЯСК», 2019.

[Paducheva, Elena V. Ėgotsentricheskie edinitsy iazyka. 2-e izd. Moskva: Izdatel′skiĭ dom «IASK», 2019]

Падучева, Елена В. «Есть ли в русском языке грамматически выраженная эвиденциальность?». Русский язык в научном освещении 2 (26), 2013: 9–29.

[Paducheva, Elena V. «Est′ li v russkom iazyke grammaticheski vyrazhennaia ėvidentsial′nost′?». Russkiĭ iazyk v nauchnom osveshchenii 2 (26), 2013: 9–29]

Паўлоўская, Наталля Ю. Катэгорыя мадальнасці ў сучаснай беларускай мове. Мінск: Мінскі дзяржаўны лінгвістычны ўніверсітэт, 2001.

[Paŭloŭskaja, Natallia Ju. Katehoryja madaĺnasci ŭ sučasnaj bielaruskaj movie. Minsk: Minski dziaržaŭny linhvistyčny ŭniversitet, 2001]

Соколова, Яна. Конструкции социальной самоидентификации и самопрезентации говорящего: Очерки об эгоцентрических средствах словацкого языка. London: Palmarium Academic Publishing, 2019.

[Sokolova, IAna. Konstruktsii sotsial′noĭ samoidentifikatsii i samoprezentatsii govoriashchego: Ocherki ob ėgotsentricheskikh sredstvakh slovatskogo iazyka. London: Palmarium Academic Publishing, 2019]

Шестухина, Ирина Ю. Категория эвиденциальности в русском нарративном тексте: коммуникативно-прагматический аспект: автореф. дисс. … канд. филол. наук. Барнаул: Изд-во БГПУ, 2009.

[Shestukhina, Irina IU. Kategoriia ėvidentsial′nosti v russkom narrativnom tekste: kommunikativno-pragmaticheskiĭ aspekt: avtoref. diss. … kand. filol. nauk. Barnaul: Izd-vo BGPU, 2009]

Шмид, Вольф. Нарратология. Москва: Языки славянской культуры, 2003.

[Shmid, Bol′f. Narratologiia. Moskva: IAzyki slavianskoĭ kul′tury, 2003]

Dolník, Juraj. Všeobecná jazykoveda. Opis a vysvetľovanie jazyka. Bratislava: Veda, 2009.

Dudová, Katarína. Od modálnosti vety k modálnosti textu. Nitra: Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, 2014.

Ivanová, Martina. Modálnosť a modálne verbá v slovenčine. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2017.

Sokolová, Jana. Hovoriaci v pragmaticko-sémantických a komunikačných súvislostiach. Nitra: Filozofická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, 2021.

Аљона Калечиц

ИСКАЗИВАЊЕ КАТЕГОРИЈЕ ЕВИДЕНЦИЈАЛНОСТИ У НОВИНАРСКИМ ТЕКСТОВИМА (НА МАТЕРИЈАЛУ РУСКИХ И БЕЛОРУСКИХ МЕДИЈСКИХ ТЕКСТОВА)

Резиме

У раду се примењује дискурсивно-прагматички приступ истраживању категорије евиденцијалности као најважније компоненте сопственог представљања, у оквиру које се кључним сматрају појаве егоцентризма и језичке личности. Као што је познато, евиденцијалност је уско повезана с модалношћу и ауторизацијом будући да представља адресантову субјективну оцену истинитости саопштаване информације, укључујући и значења сигурности, вероватности и претпоставке. Поред тога, она је синонимична преношењу.

У центру истраживања налази се анализа интерпретације и комуникативне оцене чињеница које преносе новинари, пре свега на нивоу навођења извора информације. Разматра се на који начин средства за изражавање евиденцијалности помажу у изражавању ауторске позиције и формирању поверења према саопшаваним подацима. Основни циљ рада је да се идентификују и опишу евиденцијални маркери који се користе у медијским текстовима. Као емпиријски материјал послужиле су публикације двеју руских и двеју белоруских новинарки на тему културе. Анализа је спроведена на материјалу новина *Аргументи и факти* и *Звјазда* за 2025. годину. У истражувању се настоји установити зависност продуктивности различитих типова маркера евиденцијалности од професионалне усмерености адресанта, његових жанровских преференција, као и степена израженості субјективног односа према предмету говора. Посебна пажња посвећује се контрастивном аспекту, који омогућава да се издвоје сличности и разлике у коришћењу средстава за изражавање евиденцијалности у руском и белоруском медијском дискурсу.

Очекивани резултати истраживања могу помоћи да се боље разумеју механизми формирања ауторске позиције у медијском тексту и да се прецизира улога евиденцијалности у структури дискурса.

Кључне речи: егоцентризам, евиденцијалност, модалност, маркери евиденцијалности, адресант, медијски текст.

Маја Павловић Шајтинац*
Универзитет у Приштини
са привременим седиштем у Косовској Митровици
Филозофски факултет
Катедра за руски језик и књижевност
maja.pavlovic.sajtinac@pr.ac.rs

УДК 811.161.1'373:811.163.41'373
https://doi.org/10.18485/slavistika.2026.30.1.5
Оригинални научни рад
примљен 30.4.2026.
прихваћен за штампу 5.7.2026.

Василије Стоиљковић
Универзитет у Приштини
са привременим седиштем у Косовској Митровици
Филозофски факултет
Катедра за руски језик и књижевност
vasilije.stoiljkovic@pr.ac.rs

КОГНИТИВНА ФАСАДА И ДЕКОМПОЗИЦИЈА ЗНАЧЕЊА: КОНТРАСТИВНА АНАЛИЗА СРПСКО-РУСКИХ ГАСТРОНИМА У ОГЛЕДАЛУ ДЕЛИМИЧНИХ ЛЕКСИЧКИХ ПАРАЛЕЛА (БЕОГРАД— МОСКВА—ПАРИЗ)

У раду се бавимо контрастивном анализом гастронима у руско-српском језичком контакту. Предмет истраживања су модалитети гастрономске терминологије настали услед формалне сродности двају језика, на грађи јеловника ресторана у Београду, Москви и Паризу (јануар 2026). Циљ рада је декомпозиција механизма који називамо *когнитивна фасада* – психолингвистичког феномена привидне семантичке прозирности који обуставља критичку проверу значења у контакту блискосродних језика. Упркос акустичкој блискости, механизам ствара зону „привидног разумевања" – погрешно изједначавање дела значења појма са његовим целокупним значењем. Методом компаративне анализе словенског и несловенског кода (француска средина) показујемо да језичка удаљеност зауставља аутоматизам когнитивне фасаде и води ка аналитичкој декомпозицији значења. Резултати могу послужити као таксономски модел за лексикографску обраду лексичких паралела, и као основа за будући *Речник руско-српских лексичких паралела*.

Кључне речи: когнитивна фасада, декомпозиција значења, гастроними, руско-српски језички контакт, лексичке паралеле, интерсемема, идиосемема.

This paper presents a contrastive analysis of gastronyms in Russian–Serbian language contact. The subject-matter comprises modalities of gastronomic terminology arising from formal relatedness of the two languages, based on restaurant menus from Belgrade, Moscow and Paris (January 2026). The aim is to deconstruct the cognitive façade – a psycholinguistic phenomenon of apparent semantic transparency that suspends critical meaning verification in contact between closely related languages. Despite acoustic similarity, this mechanism creates a zone of 'apparent understanding' – erroneous equation of part of a concept's meaning with its entire meaning. Using comparative

* https://orcid.org/0000-0003-0794-2802

analysis of Slavic and non-Slavic code (French environment), we demonstrate that language distance halts the automaticity of the cognitive façade and leads to analytical meaning decomposition. Results can serve as a taxonomic model for lexicographic treatment of lexical parallels, also providing an empirical basis for a future Dictionary of Russian–Serbian Lexical Parallels.

Keywords: cognitive façade, meaning decomposition, gastronyms, Russian–Serbian language contact, lexical parallels, intersememe, idiosememe.

Увод

1.0. Дефинисање термина когнитивна фасада

Под термином *когнитивна фасада* (КФ) подразумевали смо психолингвистички феномен привидног разумевања лексема до кога може доћи услед формалне и ортографске сличности лексема блискосродних језика (руски и српски). Та блискост може створити илузију семантичке прозирности – говорник брзо и интуитивно схвата значење речи на основу форме, што може зауставити дубљу декомпозицију и блокирати прецизну анализу.

1.1. Предмет и циљ истраживања

Предмет рада је контрастивна анализа гастронима у руско-српском контакту на грађи јеловника у ресторанима у Београду, Москви и Паризу (јануар 2026). Наше истраживање полази од тога да гастрономска терминологија има „повећани етнокултуролошки значај" (Каплина, Жезлова 2023:176) – концепти овог типа лексике су универзални, али се језички изражавају на културолошки специфичан начин. Циљ истраживања је једна од могућности декомпозиције КФ и идентификација утицаја на лексичку интерференцију. Поређењем словенског (рус/срп) и несловенског кода (француски) потврдили[1] смо да језичка удаљеност зауставља КФ и тражи дубљу семантичку анализу.

1.2. Хипотеза

Типолошка блискост руског и српског парадоксално отежава прецизну декомпозицију значења (плитка обрада, задржавање на форми), док

1 Овде се мисли на Кошутићев став исказан у предговору *Примера књижевног језика руског I* о томе да језичка сродност погодује погрешном поистовећивању облика услед привидне сличности, док језичка удаљеност тај механизам ограничава. Он пише: „Кад Немац нпр. учи руски језик, он ће га боље изучити него Србин; Немцу није позната нити једна руска реч, зато ће он сваку тражити у речнику… Србин …једнаке или сличне речи никако не тражи, већ узима да оне у руском исто значе што и у нашем језику, па тако и преводи, газећи често сваку логику и најобичније захтеве здравог смисла" (Кошутић, 1926: VIII)

језичка удаљеност (француски) води дубинској анализи у потрази за семантичким еквивалентима.

2. Теоријски оквири истраживања

2.1. Когнитивна фасада као језички феномен

Као теоријска основа за разумевање феномена „кратких спојева" у контакту блискосродних језика, послужили су нам резултати психолингвистичких истраживања, теорије о међујезичкој асиметрији и лексикографском портретисању лексема.

Полазна тачка била нам је монографија Д. Филиповић Ђурђевић *Когнитивне основе језика* (2022) у којој ауторка објашњава хипотезу о адаптацији контролног система на захтеве двојезичне средине (Филиповић Ђурђевић 2022: 231 према Green & Abutelebi 2013). Услед контакта две језичке структуре долази до промене у системима пажње и то ствара непрекидну потребу за селекцијом релевантних знакова и сузбијањем интерференције. Задатак је нарочито сложен у сусрету блискосродних језика, где висока формална сличност лексичких јединица отежава селективну инхибицију.

Потврду налазимо и код А. А. Залевске (Залевская 1999: 156) која указује да се јединице површинског слоја (облик речи) могу активирати без детаљне провере дубинског слоја значења. Код блискосродних језика управо та блискост појачава тенденцију ка површинској обради, нарочито сличних или истих лексема и спречава дубљу семантичку анализу. Са друге стране, истраживања В. Г. Гака о функционалној асиметрији показују да „говорна подударања нису аналогна системским" (Гак, 1998: 111–112). Односно, формална блискост ствара привидну еквивалентност: системска асиметрија се маскира и доводи до привидног разумевања, што, по нашем мишљењу води ка КФ. Поменимо и рад Н. К. Гарбовског који истиче да се у основи међујезичке асиметрије налазе логички односи лексема различитог обима садржаја и пресецање појмова, из чега следи да је међујезичка интерференција системска замка у којој спољашња форма маскира културолошке специфичности циљаног језика (Гарбовский 2004: 339) и на тај начин, додали бисмо, активира механизам КФ.

Са лексикографског аспекта, спајајући теорију лексичких паралела (ТЛП) (В.В. Дубичинский 2015: 64) са појмом КФ, важно је узети у обзир системску лексикографију Ј. Д. Апресјана и његов закључак да „свака реч поседује свој лексикографски портрет" (Апресян 1995: 485). Односно, да је ради прецизног утврђивања значења лексеме неопходно у лексикографску обраду увести информације о њеним прозодијским, комуникативним и прагматичким својствима. Овај Апресјановљев приступ логично се

допуњује ТЛП В. Дубичинског, која класификује типове паралела у различитим језицима на потпуне, делимичне и лажне (Дубичинский 2015: 63), омогућавајући систематску декомпозицију случајева КФ и дајући основу за размишљање о речнику лексичких паралела.

Враћајући се појму КФ, а на основу наших претходних истраживања и педагошке праксе закључујемо да КФ не представља само једну од етапа у учењу неког блискосродног језика, већ перзистентну баријеру видљиву и код Срба у Русији и код Руса у Србији. Разлог томе је прихватање форме као довољног услова за схватање садржаја. Истовремено на примерима из типолошки удаљеног језика видимо да одсуство овог феномена парадоксално намеће потребу за дубљом и прецизнијом декомпозицијом значења.

Потврду овим размишљањима налазимо и у научној литератури на енглеском језику. Тако рецимо Класен и Фелсер развијају хипотезу о плитској обради информација из другог језика, засновану на лексичко-семантичким путоказима (Clahsen, Felser, 2006: 3). А Потер и сарадници сугеришу да веза између два језика води преко заједничког концептуалног система (Potter et al., 1984: 23).

Визуелно механизам КФ можемо представити следећом табелом:

параметар	**ру.-ср. пар**	**ру./ср.-фр. пар**
степен сличности	висок (ортографско-фонетска блискост)	низак (типолошка и формална удаљеност)
КФ	присутна и перзистентна	одсутна
тип обраде	плитка обрада	дубинска анализа
интерференција	системска (делимичне и лажне паралеле)	минимална (само код позајмица или превода)
путања дешифровања значења	„кратак спој“ ка значењу J1	свесна изградња новог значења J2
декомпозиција значења	инхибирана/блокирана	обавезна и активна

Табела 1: механизам КФ

Као што се из табеле види, КФ делује као инверзивни филтер: што је већа формална и типолошка сличност језика, то је већа вероватноћа когнитивне обмане. Код руско-српског пара долази до ослањања на „плитку структуру” или настанак „симилара” како их назива Залевска (Залевская 1999: 158) и већ постојећа значења у матерњем језику, чиме се процес декомпозиције семантичког садржаја потпуно зауставља. Код типолошки удаљеног језика нема илузорне удобности фасаде и зато се јавља потреба за већим когнитивним напором и дубинском анализом.

2.2. Методологија истраживања

Истраживање је емпиријски засновано и спроведено анализом јавно доступних јеловника ресторана у три града: Београду, Москви и Паризу. Подаци су прикупљени у јануару 2026. године путем претраге званичних веб-страница ресторана. Укупно је анализирано око тридесет јеловника, а примери су изабрани тако да садрже гастрономску терминологију са потенцијалом за формалну сличност између српског и руског језика. Нисмо радили на великом статистичком узорку, већ на студији типичних случајева код којих се манифестује феномен КФ.

Критеријум за избор примера:

- формална сличност лексема (ортографска и фонетска блискост између руског и српског облика)
- потенцијал за привидно разумевање (могућност да се значење погрешно схвати на основу сличне форме)
- културна и гастрономска релевантност (традиционална јела и пића)
- присуство у бар два од три ареала (погодна за контрастивну анализу)

Методе рада:

- контрастивна анализа
- семантичка декомпозиција
- типологија лексичких паралела
- квалитативни опис интерференције и когнитивних фасада

3. Анализа примера

У овом делу рада на конкретним примерима показујемо како функционише механизам КФ у пракси. Посебна пажња посвећена је случајевима где пренос значења представља грешку: или зато што реч у циљном језику не постоји или ако постоји, семантички садржаји им се у одређеном обиму не поклапају. Примери су анализирани лингвистички, семантички и културолошки. По начину на који су интегрисани у језик гастрономске понуде подељени су на три основне групе:

1. Стандардне позајмице које не изазивају недоумице. У Београду то су русизми попут *пельмени*, *борщ*, *пирожок*. У Москви су то србизми као што су *чевапчичи*, *плескавице*, *мучкалица* и др.

2. Егзотизми, односно речи које су задржане у изворном облику или са минималним фонетским прилагођавањем и указују на аутентичност јела. Ту смо уврстили речи: *сгушенка*, *творог*, *орешки*, *трубочка*, *сирники*, *вареники*. Занимљив пример је *селођка под шубом* у коме долази до метатезе јотације (*селёдка – селођка*) и морфолошке реанализе (*шубой – шубом*) ус-

ловне међујезичке паралеле шуба/шубара.[2] У Москви у ову групу спадају *уштӣпци*, *ракия*, *гибаница*. Ови примери често иду са објашњењем.

3. Група, која је у фокусу нашег рада су примери који су резултат деловања КФ, механизма који због формалне сличности речи доводи до обустављања критичке провере значења. Аутор верујући да преноси потпуни семантички садржај, заправо ствара хибридне облике, семантичке промашаје или пројектује погрешан концепт.

3.1. Типови когнитивне фасаде

Анализом грађе уочили смо пет основних облика КФ зависно од нивоа језичке структуре на коме долази до обустављања критичке провере значења.[3]

3.1.1. Фонетска фасада

Може настати и када говорник, на основу познавања фонетских закона циљног језика, изводи погрешан закључак о истоветности значења двеју речи. У примеру који наводимо механизам не покреће незнање, већ парадоксално, знање које постаје замка:

> ***колач*** **–** у српском означава десерт, док у руском реч *калач* означава врсту пшеничног хлеба (етимолошки сродне речи). Међутим у руском језику делује фонетски закон по коме се неакцентовано *о* у првом предакценатском слогу изговара као [а], облик *колач* дао је руски облик *калач* који се усталио. Српски аутор, свестан овог закона, закључује да је *колач*, исто што *калач* и да се ради о правилној гласовној кореспонденцији и не проверава значење. Иза привидне прозирности крије се семантички раскорак.

3.1.2. Морфолошка фасада

Настаје када аутор не прилагоди граматичке категорије (пре свега род) у циљном језику. Овај тип забележен је искључиво у београдским примерима, док у Москви нисмо уочили морфолошка одступања.

Пример у руском ресторану у Београду:

> ***пилећи шницла*** – руска именица мушког рода *шницель* пренета је у српски без прилагођавања рода, што доводи до неконгруенције: придев *пилећи* (мушки род) стоји уз именицу *шницла* (женски род).

2 Код овог пара видимо да је лексема *шубара* морфолошки маркирана суфиксом *-ара* (који служи за семантичку специјализацију објекта), док је руска лексема *шуба* остала као примарна форма.

3 Значења свих примера које наводимо у тексту потврђена су за руски језик у речницима: С. А. Кузнецов *Большой толковый словарь русского языка* и Д. Н. Ушаков *Толковый словарь русского языка: в 4 т*. и М. Николић *Речник српскога језика*.

3.1.3. Семантичка фасада

Најчешћи и најсуптилнији облик. Реч у циљном језику постоји, али јој се семантички садржај не поклапа са оним у изворном језику. Аутор пројектује значење које у циљном језику не постоји.

Примери из руских ресторана у Београду:

свињска сало димљена, у руском реч *сало* означава између осталог прехрамбени производ (сланину), док у српском има значење трбушних наслага код људи и животиња (и нејестиво је у свежем стању).

***икра од тиквица*,** руски појам *икра* покрива и рибљу икру и намазе од поврћа; српски појам *икра* односи се искључиво на рибљу икру.

рибље* и *пилеће котлете, руски појам *котлета* подразумева јело од млевеног меса; српски појам *котлет* означава комад меса са кости.

Примери заблежени у српским ресторанима у Москви:

каймак – у руском језику је то густо укувана павлака; српски *кајмак* се прави од куваног или некуваног млека и чврше је конзистенције.

пита – руски појам означва танку лепињу без надева; српска *пита* је надевено пециво од танког теста.

3.1.4. Творбена фасада

Настаје када аутор примени творбени модел из изворног језика на циљни, стварајући реч која у циљном језику не постоји.

У београдском ресторану наишли смо на пример

слојка са јетром и шљивом – аутор преноси реч из свог матерњег језика, стварајући хибридни облик са претпоставком да су на основу истоветности корена *слој*/*слой* и изведенице исте. Али нису. Таква реч не постоји у српском језику. Овде примећујемо и фонетску фасаду у речи *шлива*, аутор зна да у руском језику долази до палатализације сонанта *л* испред вокала предњег реда, као што је случај код речи *слива* у руском језику, где је глас [л’] умекшан, он овај принцип преноси и на циљни језик, упркос постојању графеме *љ* у српском језику.

У српском ресторану у Москви наилазимо на пример:

пасуль, на делу је исти принцип, а резултат је хибрид, као у претходном примеру. Аутор транслитерује српску реч *пасуљ* у руску ћирилицу додајући меки знак на крају, осим тога у руском ова врста површа зове се *фасоль*, и та фонетска и ортографска сличност може бити узрок укључивања механизма КФ.

3.1.5. Синтаксичка фасада

Настаје када аутор не успостави правилне синтагматске односе међу речима, ослањајући се на „гомилање" лексема без граматичких веза. Овај тип фасаде забележен је у једном од београдских ресторана:

п̄елмени азурна шкамп̄а – недостаје предлошко-падежна веза (нпр. *са шкамп̄има*, *у сосу од шкамп̄а*); именице су нанизане без јасне синтаксичке структуре. Аутор је могао правити аналогију са гастронимима *суп̄ Харчо*, *т̄орт̄ Наполеон*, међутим, губећи из вида да су други делови ових назива властита имена, а синтагма *азурна шкамп̄а* то свакако није. Овде је укључен и морфолошки тип КФ: придев *азурна* написан је у женском роду, док је именица *шкамп̄* у српском језику мушког рода. Аутор додаје наставак *-а*, претварајући је у непостојећу именицу женског рода, по аналогији са руским еквивалентом *кревет̄ка* која јесте у женском роду.

На основу примера можемо представити типове КФ и њихове основне карактеристике следећом табелом:

тип фасаде	**основна карактеристика**
фонетска	примена фонетских закона изворног језика на циљни
морфолошка	неприлагођавање граматичких категорија
семантичка	реч постоји у циљном језику, али говорник пројектује погрешан концепт
творбена	примена творбених модела из изворног језика на циљни,
синтаксичка	занемаривање синтаксичких правила која владају у циљном језику

Табела 2: типови КФ

3.2. Париз као контролна група: одсуство фасаде

Након анализе примера из Београда и Москве поставља се питање: да ли је КФ условљена искључиво језичком сличношћу? Ради провере истраживање смо проширили на Париз – француско говорно подручје, типолошки удаљено од словенских језика. Прегледом менија десетак руских и једног српског ресторана у Паризу, дошли смо до закључка: КФ је у потпуности изостала.

3.2.1. Руски ресторани у Паризу

У руским ресторанима у Паризу, примери као што су *селедка п̄од шубой*, *котлет̄ы*, *п̄елмени*, *свиное сало коп̄ченное* појављују се у облику који искључује могућност фасаде.

côtellettes Babouchka – у примеру *Côtellettes Babouchka*, налазимо прецизним описом *boulette de poulet haché* (лоптица од млевеног пилећег меса). У

овом случају видимо како се у француској средини, лишеној формалне сличности са руским језиком, мора приступити другачијој стратегији: прецизан опис се намеће као нужност, јасно стављајући до знања да се не ради о комаду меса са кости што би на основу значења речи *côtelette* гост могао да помисли, *већ* о фашираним шницлама. За разлику од београдских примера (*пилећа и рибља котлета*), где је реч *котлета* пренета у српски језик без икаквог објашњења што је довело до семантичке забуне, у Паризу је аутор био приморан да објасни значење речи, јер није имао услова за КФ.

salade Shuba* / *harengs en fourrure – (харинга у бунди) у париским ресторанима појављује се као: *Salade Shuba*, *harengs en fourrure* или само *Chouba*. Сви облици праћени су детаљним описом састојака.

***saindoux gourmet* –** овај пример открива најдубљи слој когнитивне фасаде – онај у коме се не сусрећу само језици, већ и културе, традиције и гастрономски кôдови. Наиме, руска реч *сало* је полисемична: 1. масно ткиво; 2. топљена маст; 3. сушена или димљена сланина, (у српском језику еквивалент овог значења је сланина). Када аутор јеловника у руском ресторану у Београду нуди димљену сланину као предјело, он полази од исправне претпоставке да у Србији постоји исти гастрономски обичај као у Русији. Управо та културолошка сличност активирала је механизам КФ и зауставила проверу значења речи *сало* у српском језику, стварајући на тај начин семантички бродолом. Културолошка сличност била је довољна да се покрене механизам КФ. У Паризу аутор полази од сазнања да у француској гастрономској традицији не постоји тај обичај. Зато значење речи *сало* преводи другим могућим значењем, користећи израз *свињска маст*. Очигледно је да се овде КФ није могла активирати.

Ако упоредимо третман исте руске речи у ресторанима у Београду и Паризу можемо да закључимо да механизам КФ није само лингвистички, већ и културолошки феномен. Формална језичка сличност представља најважнији услов за активирање овог механизма, али један од битних услова, као што пример показује, јесте и културолошка сличност. На тај начин можемо закључити да механизам делује заправо на раскршћу језика и културе.

3.2.3. Српски ресторан у Паризу

Анализирајући мени српског ресторана *Завичај* у Паризу, издвојили смо три јела која су нам послужила као контраст примерима из Београда и Москве: *кајмак*, *пита* и *пребранац*. Сваки од њих показује на који се начин, у одсуству језичке сличности, мора приступити комуникативној стратегији.

кајмак, за овај гастрономски појам аутор менија даје кратак опис – *fromage typic de Serbie* (типичан српски сир), иако технолошки кајмак није сир, овај опис је функционалан – француском госту сугерише да је реч о млечном производу, и то специфичном за Србију. Аутор не претпоставља да ће гост разумети шта је кајмак, већ му пружа основно објашњење. Нема фасаде.

пита, за овај гастрономски појам аутор користи преводну реч *feuilleté* (лиснато тесто), уз прецизно навођење надева: *са сиром и јајима*, *са вишњама*, *са орасима*. Овај избор показује да аутор не очекује да француски гост зна шта је *пита*. Уместо тога, бира потпуни превод који је госту разумљив.

пребранац, јело од печеног пасуља карактеристично за српску кухињу, у париском менију добија назив *Cassoulet à la serbe*. Француски *cassoulet* је познато јело од пасуља, па аутор користи ту аналогију као мост ка разумевању. Додатак *à la serbe* указује на разлику – није класичан француски специјалитет, већ српска верзија. Аутор не претпоставља да ће Француз разумети реч *пребранац*, већ гради културолошку паралелу. Нема фасаде.

Сви примери потврђују основну тезу: тамо где нема језичке сличности, нема ни претпоставке за укључивање механизма КФ. У Паризу, аутори менија и руских и српских, не могу да се ослоне на претпоставку да ће гост разумети српске или руске називе. Зато их или преводе, или објашњавају, или повезују са познатим француским концептима. Грешка постаје немогућа, јер је комуникација свесна и прецизна.

4. Од когнитивне фасаде до речника лексичких паралела

Након детаљне анализе примера из Београда, Москве и Париза, поставља се питање: како се механизам КФ може превазићи? Један од могућих одговора нуди ТЛП В. В. Дубичинског, развијена у оквиру монографије *Теория и лексикографическое описание лексических параллелей* (2015).

Дубичински лексичке паралеле дефинише као спољa сличне лексеме двају или више језика које се пореде на синхронијском нивоу (Дубичинский, Ройтер 2015: 62). У оквиру своје теорије он уводи кључну дистинкцију између интерсемема (интернационалних значењских компоненти) и идиосемема (национално-специфичних значења која одражавају културолошке особености датог језика) (ibid: 64). Управо се на размеђи ова два појма јавља когнитивна фасада: говорник препознаје интерсемему – заједнички, међународни слој значења, али превиђа идиосемеме – оне специфичне семантичке компоненте које чине да реч у циљном језику значи нешто друго. Под дејством КФ идиосемеме остају невидљиве.

Дубичински даље развија класификацију лексичких паралела, разликујући потпуну еквивалентност, делимичну еквивалентност и лажну еквивалентност (ibid: 63). Сви наши примери припадају категорији делимичних лексичких паралела – оној коју карактерише семантичка дивергенција упркос формалној сличности. Управо се на трагу ове теорије намеће закључак да је за превазилажење феномена КФ неопходно систематско лексикографско описивање лексичких паралела.

Као природни наставак овог истраживања јавља се идеја израде *Речника руско-српских лексичких паралела*, у коме би се кроз поређење интерсемема и идиосемема, указало на замке које носи привидна прозирност значења. Декомпозиција КФ, којом се овај рад бави, управо води ка том циљу: да се речи које на први поглед изгледају исто, а значе различито, опишу на начин који ће преводиоцима, истраживачима и свима који долазе у додир са ова два блискосродна језика омогућити да избегну замке које смо у овом раду документовали.

Као пример речничког чланка у речнику овога типа можемо навести лексикографску анализу делимичне руско-српске паралеле, *котлета*/*котлет*, онако како је то уобичајено у досадашњим речницима овог типа (Дубичинский 2025: 20). Као што се из примера види, заједничка интерсемема је пржено јело од (у овом случају телећег) меса, а идиосемеме указују на начин припреме, у руском је то шницла од било ког млевеног меса, а у српском комад чистог меса са кости најчешће телећег, јањећег или свињског, чиме се искључује могућност да котлети буду од рибе или пилетине, као пример који смо нашли у руском ресторану у Београду.

◐ котле́та (ж.р.)	◐ котлет (м.р.)
кушанье из рубленного или молотого мяса или рыбы в виде лепёшки круглой или продолговатой формы	део ребра са месом (свињским, телећим), припремљен за јело
јело од сецканог или млевеног меса или рибе обликовано у пљоснате округле или издужене лоптице.	часть ребра с мясом (свиным, телячьим), приготовленная для еды
сербский эквивалент: фаширана шницла, пљескавица	руски еквивалент: отбивная

Табела 3: пример речничког чланка *Речника руско-српских ЛП*

5. Закључак

Полазећи од теоријског оквира који КФ дефинише као механизам привидне семантичке прозирности блискосродних језика у контакту, истраживање је показало како овај механизам функционише у пракси. КФ настаје на размеђи интерсемема и идиосемема: национално-специфична значења остају невидљива, што доводи до семантичких промашаја и хибридних облика. Механизам делује у оба смера: у Београду доминирају морфолошка и семантичка фасада, у Москви семантичка и творбена фасада. Потврђује се парадокс: управо блискост језика, која би требало да олакша комуникацију,

постаје њена највећа препрека. Тамо, где језици нису сродни (контролни пример: француски) – КФ не постоји, јер су аутори менија принуђени на свесне и прецизне стратегије. Обрада примера лексеме *сало* показује да није реч само о лингвистичком, већ и културолошком феномену. Истраживање се завршава предлогом за *Речник руско-српских лексичких паралела*, заснованог на разликовању интерсемема и идиосемема. Као што Реформатски (1987: 47) пише – приликом поређења језика „најпровокативнији су они елементи код којих проналазимо сличности".

Речници:

Кузнецов, С. А. (гл. ред.) Большой толковый словарь русского языка. Санкт-Петербург: Норинт, 2000.

[Kuznetsov, S. A. (gl. red.) Bol′šoj tolkovyj slovar′ russkogo âzyka. Sankt-Peterburg: Norint, 2000]

Николић, М. (ур.) Речник српскога језика (Измењено и поправљено изд.). Нови Сад: Матица српска, 2011.

[Nikolić, M (ur.) Rečnik srpskoga jezika (Izmenjeno i popravljeno izd.). Novi Sad: Matica srpska, 2011]

Ушаков, Д. Н. (ред.) Толковый словарь русского языка: в 4 т. Москва: Русские словари, 1994)

[Ushakov, D. N. (red.) Tolkovyj slovar′ russkogo âzyka: v 4 t. Moskva: Russkie slovari, 1994]

Цитирана литература:

Апресян, Юрий Д. Избранные труды. Том 1: Лексическая семантика. Москва: Школа «Языки русской культуры», 1995.

[Apresân, Ûrij D. Izbrannye trudy. Tom 1: Leksičeskaâ semantika, Moskva: Škola «Âzyki russkoj kul′tury», 1995]

Гак, Владимир Г. Языковые преобразования. Москва: Школа «Языки русской культуры», 1998.

[Gak, Vladimir G. Âzykovye preobrazovaniâ, Moskva: Škola «Âzyki russkoj kul′tury», 1998]

Гарбовский, Николай К. Теория перевода. Москва: Издательство Московского университета, 2004.

[Garbovskij, Nikolaj K. Teoriâ perevoda. Moskva: Izdatel′stvo Moskovskogo universiteta, 2004]

Дубичинский, Владимир В., Ройтер Тилльман. Теория и лексикографическое описание лексических параллелей. Харьков: Підручник НТУ «ХПІ», 2015.

[Dubičinskij, Vladimir V., Rojter Till′man. Teoriâ i leksikografičeskoe opisanie leksičeskih parallelej, Harkov: Pìdručnik NTU «HPÌ», 2015]

Дубичинский, Владимир В., Ройтер Тилльман. «Теоретическая основа электронного словаря лексических параллелей.» [В:] Лексикография цифровой эпохи.

Сборник материалов Международного симпозиума (24–25 сентября 2021 г.). Томск: Издательство Томского государственного университета, 2021, 20–23.

[Dubichinskiĭ, Vladimir V., Roĭter Till′man. «Teoreticheskai͡a osnova ėlektronnogo slovari͡a leksicheskikh paralleleĭ.» [V:] Leksikografii͡a ts̄ifrovoĭ ėpokhi. Sbornik materialov Mezhdunarodnogo simpoziuma (24–25 senti͡abri͡a 2021 g.). Tomsk: Izdatel′stvo Tomskogo gosudarstvennogo universiteta, 2021, 20–23]

Залевская, Александра А. Введение в психолингвистику. Москва: Российский государственный университет, 1999.

[Zalevskai͡a, Aleksandra A. Vvedenie v psikholingvistiku. Moskva: Rossiĭskiĭ gosudarstvennyĭ universitet, 1999]

Каплина, Марина М. Светлана А. Жезлова. «Основные приемы трансформации гастрономической терминологии Эльзаса: лингвокультурологический аспект.» Вестник Костромского государственного университета 29/2, 2023: 175–181.

[Kaplina, Marina M. Svetlana A. Zhezlova. «Osnovnye priemy transformat̄si gastronomicheskoĭ terminologii Ėl′zasa: lingvokul′turologicheskiĭ aspekt.» Vestnik Kostromskogo gosudarstvennogo universiteta 29/2, 2023: 175–181]

Кошутић, Радован. Примери руског књижевног језика. Београд: Државна штампарија, 1926.

[Košutić, Radovan. Primeri ruskog književnog jezika. Beograd: Državna štamparija, 1926]

Реформатский, Александр Александрович. «О сопоставительном методе.» [В:] Лингвистика и поэтика. Москва: Наука, 1987, 40–52.

[Reformatskiĭ, Aleksandr Aleksandrovich. «O sopostavitel′nom metode.» [V:] Lingvistika i poėtika. Moskva: Nauka, 1987, 40–52]

Филиповић Ђурђевић, Душица. Когнитивне основе језика: увод у психолингвистику. Нови Сад: Хеликс, 2022.

[Filipović Đurđević, Dušica. Kognitivne osnove jezika: uvod u psiholingvistiku. Novi Sad: Heliks, 2022]

Clahsen, Harald, Claudia Felser. “The Shallow Structure Hypothesis of Second Language Sentence Processing.” Applied Psycholinguistics 27/1, 2006: 31–73.

Potter, Mary C., Kwok-Fai So, Barbara Von Eckardt, Laurie Beth Feldman. “Lexical and Conceptual Representation in Beginning and Proficient Bilinguals.” Journal of Verbal Learning and Verbal Behaviour 23/1, 1984: 23–38.

Елек̄тронски извори:

Јеловници ресторана руске кухиње у Београду (Wolt Srbija: Berezka, Birds, Blinok, Gastroport, Gurme, Kofilin, Mala Moskva, Rodina bar, Samovars, Siberia, Stroganov family, Teremok), wolt.com (приступљено: 10–20. 1. 2026).

[Jelovnici restorana ruske kuhinje u Beogradu (Wolt Srbija), wolt.com (pristupljeno: 10–20. 1. 2026)]

Јеловници ресторана српске кухиње у Москви (Боеми, Буба мара, Вински подрум, Џумбус, КТБ, Никола Тесла, Слава, Субботица, Чевапигриль, Широкую на широкую, Yugos), званичне презентације ресторана и гастрономски портали (приступљено: 10–20. 1. 2026).

[Jelovnici restorana srpske kuhinje u Moskvi (Boemi, Buba mara, Vinski podrum, Džumbus, KTB, Nikola Tesla, Slava, Subotica, Čevapigrilj, Širokuju na širokuju, Jugos), zvanične prezentacije restorana i gastro portali (pristupljeno: 10–20. 1. 2026)]

Јеловници ресторана руске кухиње у Паризу (Kalinka, La Cantine Russe, Maison Russe, Chez Madmemoiselle, Zakouski, À la Ville de Petrograd), званичне веб-странице ресторана (приступљено 10–20.1.2026).

[Jelovnici restorana ruske kuhinje u Parizu (Kalinka, La Cantine Russe, Maison Russe, Chez Madmemoiselle, Zakouski, À la Ville de Petrograd), zvanične veb-stranice restorana (pristupljeno 10–20.1.2026]

Јеловник ресторана српске кухиње у Паризу (Zavičaj – Au Pays Natal), zavicaj.paris (приступљено 16–20.1.2026).

[Jelovnik restorana srpske kuhinje u Parizu (Zavičaj – Au Pays Natal), zavicaj.paris (приступљено 16 – 20.1.2026)]

Майя Павлович Шайтинац
Василий Стоилькович

КОГНИТИВНЫЙ ФАСАД И ДЕКОМПОЗИЦИЯ ЗНАЧЕНИЯ: КОНТРАСТИВНЫЙ АНАЛИЗ СЕРБСКО-РУССКИХ ГАСТРОНИМОВ В ЗЕРКАЛЕ ЧАСТИЧНЫХ ЛЕКСИЧЕСКИХ ПАРАЛЛЕЛЕЙ (БЕЛГРАД — МОСКВА — ПАРИЖ)

Резюме

В работе анализируются гастронимы в русско-сербском языковом контакте на материале меню из Белграда, Москвы и Парижа (январь 2026). Цель описать явление декомпозиции «когнитивного фасада» – феномена ложной семантической прозрачности, отключающего критическую проверку значения в контакте близкородственных языков. Когнитивный фасад возникает на стыке интерсемем и идиосемем: национально-специфические значения остаются невидимыми. Механизм действует в обе стороны (Белград, Москва), но отсутствует в Париже – языковая дистанция вынуждает к точным стратегиям перевода. Парадокс: именно близость языков мешает точному пониманию. Работа завершается предложением создать *Словарь русско-сербских лексических параллелей*.

Ключевые слова: когнитивный фасад, гастронимы, русско-сербский языковой контакт, лексические параллели, интерсемема, идиосемема.

Branka Barčot*
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za istočnoslavenske jezike i književnosti
Katedra za ruski jezik
bbarcot@m.ffzg.hr

УДК 811.161.1'255'373.7:811.163.42'255'373.7
https://doi.org/10.18485/slavistika.2026.30.1.6
Оригинални научни рад
примљен 28.4.2026.
прихваћен за штампу 5.7.2026.

POSTUPCI ZA PREVOĐENJE FRAZEMSKIH KONSTRUKCIJA (NA PRIMJERU ODABRANE RUSKE I HRVATSKE JEZIČNE GRAĐE)**

Suvremena frazeološka istraživanja u europskim okvirima najvećim su dijelom posvećena frazemskim konstrukcijama (FK). U ovom radu predmet su zanimanja upravo takve višerječne jedinice koje se nalaze na sučelju leksikona i gramatike, mogu biti idiomatične ili ne moraju, a predstavljaju plodno tlo za proučavanje shematiziranosti, produktivnosti te ograničenja koja utječu na popunjavanje praznih mjesta (eng. *slots*) u sastavu FK i na njihovu upotrebu u jeziku. Iako je broj istraživanja FK iz različitih aspekata u posljednje vrijeme konstantno u porastu, kontrastivna istraživanja iz translatološke perspektive još su nedovoljno istražena. Cilj je ovoga rada stoga pokazati moguće postupke za njihovo prevođenje u rusko-hrvatskom međujezičnom prostoru. Teorijski okvir, odnosno prikaz postupaka za prevođenje FK, temelji se na klasifikaciji Mone Baker za prijevod frazema iz 1992. godine.

Ključne riječi: frazemske konstrukcije, translatologija, postupci za prevođenje, ruski jezik, hrvatski jezik.

Recent research on phraseology in Europe largely focuses on phraseme constructions (PCs). In this paper, we analyse such multiword expressions situated at the interface between lexicon and grammar, which may or may not be idiomatic. These expressions provide fertile ground for studying schematisation, productivity, and the constraints that influence slot filling and their use in language. Although the number of research papers on PCs from various linguistic perspectives has been steadily increasing, contrastive research from a translational perspective remains underexplored. Therefore, the aim of this paper is to present possible procedures for translating PCs from Russian into Croatian. The theoretical framework, specifically the procedures for translating PCs, is based on Mona Baker's 1992 classification for the translation of idioms and fixed expressions.

Keywords: phraseme constructions, translation studies, translation techniques, Russian, Croatian.

---

* https://orcid.org/0000-0002-8313-5757

** Ovaj rad je nastao u okviru institucionalnoga istraživačkog projekta Frazemske konstrukcije u korpusu hrvatskih komedija (FraKonKomHR) (581-990-1002) Filozofskog fakulteta u Zagrebu koji financira Europska unija – NextGenerationEU.

1. Uvod

Polazište ovog istraživanja smješteno je u okvir međunarodne znanstvene suradnje unutar COST akcije CA22115 pod nazivom *A Multilingual Repository of Phraseme Constructions in Central and Eastern European Languages (PhraConRep)*. Temeljni cilj navedene akcije, koja okuplja oko sto pedeset stručnjaka iz petnaestak zemalja Srednje i Južne Europe, jest izrada sveobuhvatnoga višejezičnog repozitorija frazemskih konstrukcija. U metodološkom smislu, projekt se oslanja na njemački i ruski kao polazišne jezike (eng. *pivot languages*), dok jezični korpus obuhvaća širok spektar ciljnih jezika: sve slavenske jezike (hrvatski, bosanski, srpski, crnogorski, slovenski, makedonski, bugarski, češki, slovački, poljski i ukrajinski) te mađarski, albanski i turski. Izravni poticaj za osmišljavanje specifičnoga nacionalnog istraživanja proizašao je iz sudjelovanja u znanstvenom i stručnom radu spomenute COST akcije. Riječ je o projektu, financiranom u okviru Nacionalnog plana oporavka i otpornosti (NPOO), pod naslovom *Frazemske konstrukcije u korpusu hrvatskih komedija (FraKonKomHR)*. Jedan od doprinosa tog projekta izrada je specijaliziranoga računalnog korpusa hrvatskih komedija snimljenih u razdoblju od 1991. do 2025. godine. Osim izrade računalnog korpusa koji će biti u slobodnom otvorenom pristupu, primarni cilj projekta je izrada baze hrvatskih frazemskih konstrukcija ekstrahiranih iz analizirane audiovizualne građe. Takva je baza prvenstveno namijenjena unaprjeđenju glotodidaktičkih procesa u poučavanju hrvatskog kao drugog i stranog jezika, pri čemu se planira klasifikacija frazemskih konstrukcija prema stupnjevima jezične kompetencije definiranim u Zajedničkom europskom referentnom okviru za jezike (ZEROJ).

Struktura ovoga rada osmišljena je tako da se nakon uvodnog dijela rada uspostavlja teorijski okvir unutar kojeg se razmatraju temeljne postavke konstrukcijske gramatike, s posebnim osvrtom na pojam *konstrukcije* kao neraskidivog spoja oblika i značenja. Na temelju tog okvira precizno se definiraju ostali ključni lingvistički pojmovi nužni za razumijevanje ove tematike. Potom slijedi dio rada posvećen pojašnjavanju kriterija za utvrđivanje međujezične ekvivalentnosti pri prevođenju frazemskih konstrukcija, pri čemu se uzimaju u obzir strukturne, semantičke, stilističke i pragmatičke varijable. Najvažniji dio rada čini komparativno-kontrastivna analiza postupaka prevođenja frazemskih konstrukcija, koja se prikazuje na reprezentativnim primjerima iz dvaju genetski srodnih slavenskih jezika – ruskog i hrvatskog. Kada je to nužno, donose se primjeri njemačkih frazemskih konstrukcija u svrhu pojašnjenja pojedinog postupka prevođenja budući da u višejezičnom repozitoriju u nastanku u okviru COST akcije njemački služi kao polazišni jezik, a ruski i hrvatski su ciljni jezici. U tom se središnjem dijelu rada kontrastivnim pristupom analiziraju postupci prenošenja frazeoshematskih

potencijala iz izvornika u ciljni jezik. Rad završava sintezom dobivenih spoznaja i razmatranjem perspektiva za daljnja istraživanja.

2. Konstrukcijska gramatika: temeljne postavke

Konstrukcijska gramatika jedan je od *uporabno utemeljenih modela jezika* (eng. *usage-based models of language*).[1] Ti modeli zapravo su lingvističke teorije koje strukturu i organizaciju jezika temelje na stvarnoj upotrebi. Osvještavajući činjenicu da govornici komuniciraju u specifičnim kontekstima, u okvirima uporabno utemeljenih modela jezika ističe se da učestalost, obrasci i iskustvo oblikuju lingvističko znanje, umjesto oslanjanja na apstraktna, urođena pravila. O konstrukcijskoj gramatici može se govoriti kao o skupu raznorodnih pristupa, tj. raznim „konstrukcijskim gramatikama" (Katunar 2021: 40). Ono što objedinjuje raznorodne konstrukcijske pristupe jest svijest o potrebi nadogradnje i prilagodbe postojećih gramatičkih opisa zbog njihove ograničenosti u opisu i tumačenju jezične građe (ibid.). Generativne teorije pretpostavljaju jezičnu sposobnost unutar opće spoznaje koja objašnjava univerzalne strukture, odnosno principe i parametre koji određuju gramatički karakter određenog jezika. Tako govornik zapravo treba usvojiti minimalan skup znanja, što čini minimalistički program. S druge strane, teorije temeljene na upotrebi općenito, a posebno kognitivna gramatika, pretpostavljaju da jezik gradi konvencionalni inventar jedinica (uključujući one koje prenose gramatičke obrasce) na koje se govornik može osloniti i kombinirati ih za komunikaciju. Taj inventar jedinica temelji se na slušanju i korištenju jezika te kroz upotrebu postaje ukorijenjen (Langacker 1987).

Dok se leksikon i gramatika, dvije temeljne sastavnice jezika, u generativnim i srodnim pristupima promatraju kao dvije odvojene sfere, konstrukcijska gramatika je suvremeni pristup koji naglasak stavlja na zajednička obilježja leksikona i gramatike, odnosno u prvi plan stavlja *kontinuum leksikona i gramatike*.[2] D. Katunar u svojoj znanstvenoj monografiji iz 2021. naslovljenoj *Konstrukcije na razmeđu leksikona i gramatike* govori o razmeđu, odnosno o granici, međi, prijelaznoj točki na kojoj se nalaze konstrukcije koje se u znanstvenoj literaturi najčešće definiraju kao: „konvencionalna, naučena sparivanja oblika i značenja" (Goldberg 2013: 15 *prema* Katunar 2021: 41). U konstrukcijskoj gramatici se

1 Izraz *uporabno utemeljeni* (eng. *usage-based*) skovao je Ronald Langacker u kontekstu kognitivne gramatike, prvi put artikuliran u njegovoj knjizi *Foundations of Cognitive Grammar* iz 1987., gdje je tvrdio da se jezične strukture oblikuju pomoću cijelog niza komunikacijskih iskustava, a ne na temelju idealiziranih apstrakcija. https://grokipedia.com/page/Usage-based_models_of_language (pristupljeno 27. 1. 2026.)

2 Premisa o kontinuumu leksikona i gramatike potječe još od R.W. Langackera (*Foundations of Cognitive Grammar, Vol. I, Theoretical Prerequisites*, 1987).

gramatika ne tumači kao puki skup pravila za tvorbu rečenica i fraza, a leksikon kao popis leksičkih jedinica za kombiniranje pomoću zadanih pravila. Odbacuju se temeljna misao generativne gramatike o postojanju dubinske i površinske strukture rečenice. Dakle, sintaksa se ovdje smatra monostratalnom. Jedna od ključnih premisa konstrukcijske gramatike jest ta da su konstrukcije ustrojene u mrežu konstrukcija, pa se tako istražuju mreže međuleksičkih i unutarleksičkih odnosa i značenja.

Službeni početak konstrukcije gramatike je 1988. godina i vezan je za objavljivanje studije *Regularity and Idiomaticity in Grammatical Constructions: The Case of 'Let Alone'* autorskog trojca s Kalifornijskog sveučilišta u Berkleyju Charles Fillmore, Paul Kay i Mary Catherine O'Connor. U tom se radu po prvi put pojavljuje termin *konstrukcija* kao gramatička i značenjska jedinica na temelju njezinih sintaktičkih i semantičkih idiosinkratičnosti, odnosno obilježja koja se ne mogu izvesti iz općih pravila gramatike. Kada je riječ o konstrukcijskoj gramatici, nezaobilazno je ime Adele Goldberg i to zato što je autorica u svojima radovima objavljenim 90-ih godina prošloga stoljeća oblikovala i nadogradila postavke konstrukcijske gramatike koje su udarili Fillmore i sur. (1988) u spomenutom radu o konstrukciji *let alone*.

Konstrukcije su jezični entiteti različitih razina složenosti, a budući da ih se tumači kao spojeve oblika i značenja, mora se pretpostaviti i posebna razina konstrukcijskih predodžbi (Katunar 2021: 65). Katunar objašnjava da bi *konstruktikon*[3] *trebao biti razina reprezentacije konstrukcija u jezičnom sustavu koja nadmašuje razinu leksikona jer uključuje potpuno shematizirane konstrukcije. U ovom radu dalje se nećemo baviti tom razinom reprezentacije konstrukcija, već ćemo u sljedećem dijelu rada ukazati na odnos konstrukcija i frazema.*

2.1. „Susret“ konstrukcijske gramatike i frazeologije

Alexander Ziem u svom tekstu iz 2018. godine naslovljenom *Construction Grammar meets Phraseology: eine Standortbestimmung* tvrdi da su frazemi bili pokretačka sila za konstrukcijsku gramatiku, a i danas su idiomatične jedinice jednako tako predmet proučavanja u konstruktivističkim studijama. Ziem drži da je idiomatičnost općenito pokretačka sila u jeziku te da je konstruktivistički pogled na jezik motiviran pretpostavkom kako nepravilne sintaktičke konstrukcije i semantička idiomatičnost čine veći dio jezika. Upravo je zato „susret“ konstrukcijske gramatike i frazeologije toliko važan, a teme koje su od zajedničkog zanimanja za frazeologiju i konstrukcijsku gramatiku prema Ziemu (2018) su: stupanj idiomatičnosti; kognitivna ukorijenjenost (eng. *entrenchment*, njem. *kognitive Verfestigung*) kao učinak, odnosno posljedica učestalosti upotrebe; stvaranje obrazaca i shematičnost; stabilnost i varijabilnost.

3 Za više o pojmu *konstruktikon* i odnosu konstrukcija i leksikona vidi (Katunar 2021: 63–71).

Termin *frazemske konstrukcije* (FK) na lingvističku scenu uvodi Dmitrij Dobrovol'skij 2011. godine u radu naslovljenom *Phraseologie und Konstruktionsgrammatik*. Dobrovol'skij (2011: 114) ih definira kao sintaktičke modele uključene u jezični sustav, a u govoru se realiziraju kao *konstrukti*, odnosno to su FK popunjene konkretnim jezičnim materijalom. Fiksni elementi FK nazivaju se *sidra* (eng. *anchors*), prazna mjesta koja treba popuniti u govoru su *slotovi* (eng. *slots*), a elementi koji popunjavaju slotove su *popunjivači* (eng. *fillers*).

Kao što je često slučaj u lingvistici, i ovdje se može govoriti o terminološkom pluralizmu. U američkoj tradiciji takvi se višerječni spojevi često nazivaju *sintaktičkim idiomima* (eng. *syntactic idioms*),[4] a Anna Vladimirovna Pavlova i Marija Leonardovna Alekseeva (Павлова, Алексеева 2022: 55) navode još i sljedeće termine iz ruskojezične literature: *frazeoshema* (Melikjan 2013), *sintaktičke šablone* (Jakubinskij 1986), *frazeošablone* (Fleischer 1982), *sintaktički frazemi* (Mel'čuk 1995; Iomdin 2006), *sintaktički frazeologizmi* (Veličko 1996), *frazemske konstrukcije* (Baranov, Dobrovol'skij 2013). Pavlova i Alekseeva se u tom radu odlučuju za termin *синтаксические фразеологизмы-конструкции* (dosl. sintaktičke frazemske konstrukcije). Osim navedenih termina iz ruskojezične literature, postoji još jedan dominantni termin u angloameričkoj literaturi uz već spomenuti *syntactical idioms*, a to je *constructional idioms* (Booij 2002; Taylor 2012).

Značajke frazemskih konstrukcija su: polielementnost, reproduktivnost, ustaljena sintaktička struktura, idiomatičnost i popunjavanje u govoru. Ako izostane jedna od navedenih značajki, određeni višerječni spoj prestaje biti frazemska konstrukcija.

Kao ilustrativni primjer navest ćemo jednu rusku i jednu hrvatsku FK: *N он и в Африке N* s konstruktima, odnosno realizacijama u govoru: *Женщина – она и в Африке женщина.* (dosl. *Žena je i u Africi žena*.), *Деньги – они и в Африке деньги.* (dosl. *Novac je i u Africi novac*.). Navedena ruska FK ima značenje ‘netko ili nešto se ne mijenja, zadržava svoje osobine i kvalitete svugdje i uvijek’, a u slučaju navedenih konstrukata riječ je o ženi, odnosno novcu koji zadržavaju svoje osobine i kvalitete. Hrvatska ilustrativna FK *N′ je N″ za siromašne* znači da je ‘netko ili nešto (*N′*) zamjena za neki luksuz ili metaforu uspjeha, visokog društva ili glamura (*N″*) koji si prosječan čovjek (ili barem srednja klasa) može priuštiti’, a kao oprimjerenja te hrvatske FK navodimo njezine sljedeće konstrukte: *Opatija je Monte Carlo za siromašne*; *Jelena je naša Carrie Bradshow za siromašne*.

4 Usp. Nunberg, Geoffrey, Ivan A. Sag & Thomas Wasow. “Idioms“. Language 70/3, 1994: 491–538.

3. Kriteriji za određivanje ekvivalentnosti pri prevođenju frazemskih konstrukcija

Uspostavljanje relacija ekvivalentnosti, što je osnovni zadatak jedne od pet radnih skupina u okviru ranije spomenute COST akcije *PhraConRep*, čiji je cilj izrada višejezičnog repozitorija frazemskih konstrukcija, provodi se imajući na umu sljedeće translatološke rakurse: a) formalnu/strukturnu korespondenciju, b) semantičku adekvatnost, c) funkcionalno-stilsku usklađenost i d) učestalost upotrebe. Formalna korespondencija precizniji je termin za podudarnost strukture jezičnih jedinica u polazišnom i ciljnom jeziku iz perspektive teorije prevođenja. Semantička adekvatnost naglašava prijenos značenja iz izvornog u ciljni jezik. Funkcionalno-stilska usklađenost upućuje na to da stil ima svoju funkciju koju treba zadržati u prijevodu na ciljni jezik, a učestalost upotrebe znači da određena jezična jedinica treba biti frekventna u upotrebi, odnosno da je izvorni govornici određenog jezika prepoznaju i često upotrebljavaju.

4. Postupci za prevođenje frazemskih konstrukcija

Polazeći od prethodno utvrđenih kriterija za uspostavljanje ekvivalentnosti frazemskih konstrukcija (FK), u ovome se poglavlju analiziraju konkretni translatološki postupci. Metodološki okvir analize oslanja se na klasifikaciju postupaka za prevođenje frazema Mone Baker (1992: 85–93; usp. Pavlović 2015: 88–92), koja obuhvaća sljedeće modalitete:

- upotrebu postojećeg frazema slične forme i sadržaja;
- upotrebu postojećeg frazema sličnog sadržaja, a različite forme;
- parafrazu;
- potpuno izostavljanje frazema;
- doslovan prijevod izvornog frazema;
- kompenzaciju.

Slijedom navedene klasifikacije, u radu se predlaže analogna taksonomija prilagođena specifičnostima frazemskih konstrukcija. Predložena taksonomija dopunjuje se jednom dodatnom kategorijom, uočenom tijekom rada na višejezičnom repozitoriju, a to je: upotreba jezičnog izraza srodnog sadržaja koji nema obilježja frazemske konstrukcije. Važno je naglasiti da se u ovom radu ne navodi konkretan broj frazemskih konstrukcija jer je naša polazišna točka upravo spomenuta klasifikacija Mone Baker, a ilustrativni se primjeri crpe iz dvogodišnjeg iskustva uključenosti autorice u rad na prevođenju frazemskih konstrukcija u okviru COST akcije *A Multilingual Repository of Phraseme Constructions in Central and Eastern European Languages (PhraConRep)*. Nadalje, uz analizu adekvatnih rješenja, u zaključnom se dijelu kritički razmatraju i primjeri nea-

dekvatnih translatoloških rješenja, odnosno semantičko-pragmatičkih otklona u prijevodu.

4.1. Upotreba postojeće frazemske konstrukcije slične forme i sadržaja

Upotreba postojeće FK slične forme i sadržaja znači da je u ciljnom jeziku pronađena FK jednakog ili sličnog leksičkog sastava, što se ponajprije odnosi na sidra u sastavu FK. Dakle, riječ je o strukturnim i semantičkim korespondentima FK u polazišnom i ciljnom jeziku. Kao ilustraciju za ovaj postupak navodimo rusku FK *если X, тогда Y* i njezin hrvatski korespondent *ako X, onda Y*[5] u značenju 'netko ili nešto ne opravdava svoj ugled ili nije dobar u svom zadatku, profesiji, položaju ili ulozi, odnosno nije sposoban ispuniti ih'. U nekim kontekstima to može značiti da netko ili nešto ne odgovara osobinama koje mu se pripisuju ili koje si sam pripisuje. Također može značiti da netko ili nešto u svojoj biti ne odgovara vanjskom dojmu, procjeni druge osobe ili mišljenju koje o tome vlada. Ironija, skepticizam, pa čak i nezadovoljstvo ili ogorčenje izražavaju se usporedbom, predstavljenom u obliku složene rečenice s uzročnom klauzulom. Struktura složene rečenice samo je maska za apsurdnu usporedbu: 'N' se može pripisati svojstvo 'P' u istom stupnju u kojem se N″ može pripisati svojstvo P″, odnosno ni u jednom stupnju, budući da N″ očito nije P″.'[6]

Konstrukti navedene FK u dvama promatranim jezicima su: *Если это называется любовь, то я тогда королева Елизавета!* (dosl. *Ako je to ljubav, onda sam ja kraljica Elizabeta!*); *Ako je to umjetnost, onda sam ja Mojsije*.

Korpusnom pretragom ove FK u dvama analiziranim jezicima može se konstatirati da postoji strukturna predvidljivost, s jedne strane, i ekspresivna fleksibilnost, s druge strane: dok X-slot obično uvodi evaluativni prijedlog, Y-slot ostvaruje ironičnu samoidentifikaciju putem hiperbole, humora ili kulturne reference.

Navest ćemo i jedan primjer FK koja na strukturnoj i semantičkoj razini na prvi pogled upućuje na potpunu korespondenciju, no primjenom kriterija učestalosti upotrebe i stilističke obilježenosti gubi status ekvivalenta. Riječ je o hrvatskoj FK N_{nomSg} *svih* N_{genPl} (primjerice, *pitanje svih pitanja*). Iako u ruskom jeziku postoji strukturno analogna FK N_{nomSg} *всех* N_{genPl} (primjerice, *вопрос всех вопросов*), njezina izrazita stilistička markiranost (uzvišeni stil) u ruskom jeziku

5 Detaljnije se o ovoj frazemskoj konstrukciji i rezultatima korpusnolingvističkog istraživanja može pročitati u studiji u postupku objavljivanja Ivane Filipović Petrović i Branke Barčot pod naslovom *A corpus-based study on the usage and variability of the phraseme construction* ako X, onda Y / wenn X, dann Y *in Croatian and German* koja je predstavljena na konferenciji *Europhras 2025: Phraseology and communication – Formulaic language in communication* u Aarhusu, Danska.

6 Navedena definicija značenja preuzeta je iz repozitorija GitHub u kojem se trenutno izrađuje višejezični repozitorij frazemskih konstrukcija u okviru COST akcije. Definicija je na njemačkom jeziku, a ovdje je donosimo u vlastitom prijevodu na hrvatski.

priječi njezinu upotrebu kao potpunoga translatološkog ekvivalenta u neutralnim kontekstima. Stoga se kao adekvatniji funkcionalni ekvivalent u ruskom jeziku izdvaja FK različite formalne strukture – *всем* N_{datPl} $N_{nomSg.}$ (primjerice, *всем вопросам вопрос*), koja bolje odgovara komunikacijskom statusu hrvatskog izvornika.

4.2. Upotreba postojeće frazemske konstrukcije sličnog sadržaja, a različite forme

Upotreba postojeće FK sličnog sadržaja, a različite forme znači da u ciljnom jeziku postoji FK sličnog značenja koja ima drukčiju strukturu nego izvorna FK. Primjerice, ruska FK N_{nomSg} N_{datSg} *рознь* s konstruktom *Женитьба женитьбе рознь* (dosl. *Svaki brak je drukčiji.*). Značenje je navedene FK sljedeće: 'negacija identiteta dvaju objekata, radnji ili svojstava sažetih istom riječju; tvrdi se da dva objekta opisana identično mogu imati različita svojstva; upućuje se na kontradikciju između jezika i stvarnosti'. U hrvatskom jeziku postoji FK različite forme, ali sličnog sadržaja. Dakle, riječ je o semantičkom ekvivalentu koji, doduše, nije formalni korespondent: N_{nomSg} *i* N_{nomSg} *nije isto* ili *nije/nisu svaki/svaka/svako/svi* $N_{nomSg/Pl}$ *isti/ista/isto* s realizacijom u govoru: *Stres i stres nije isto*; *Nije svako vino isto*.

4.3. Parafraza

Ako u ciljnom jeziku ne postoji FK sličnog značenja (bilo slične, bilo različite forme), jedno od translatoloških rješenja je parafraza. Svrha je ovoga postupka izraziti semantički potencijal izvorne FK upotrebom drugih jezičnih sredstava, čime se osigurava prijenos značenja unatoč gubitku specifične forme FK. U svojstvu primjera ovdje može poslužiti prijevod rečenice iz Goetheovog djela *Reineke Fuchs* u kojoj se pojavljuje ranije spomenuta FK, ali se ovdje donosi na njemačkom jeziku N_{nomSg} *der* $N_{gen\ Pl}$ (konkretno je riječ o konstruktu *der Schatz der Schätze*, dosl. *blago svih blaga*): *Wirst du die Schoenste mich preisen und mir den Apfel erteilen, Sollst du des herrlichsten Schatzes auf dieser Erde dich freuen. Gib mir den Apfel, du sollst des griechischen Koenigs Gemahlin, Helena mein ich, die schoene, den Schatz der Schaetze besitzen.* U prijevodu na ruski ta se FK prenosi parafrazirano: *Признай меня самой прекрасной, и я награжу тебя воистину* ***бесценным сокровищем****: тебя полюбит красивейшая из женщин — Елена Прекрасная!* U prijevodu na ruski dolazi, dakle, do gubitka FK i njezine zamjene imenskom sintagmom u koju se uključuje evaluativni pridjev *бесценный* (hrv. neprocjenjiv).

S obzirom na to da je u okviru spomenute COST akcije njemački jezik postavljen kao polazišni jezik, navedena se problematika može dodatno ilustrirati njemačkom FK *und ob X!*. Na semantičko-pragmatičkoj razini ta se FK primjenjuje za intenziviranje iskaza, pri čemu njezina funkcija varira od izražavanja snažne sumnje ili neslaganja s prethodnim kontekstom do eksplicitne afirmacije

i pojačane potvrde. Upotreba navedene FK očituje se u konstruktu *Und ob der schwul ist.* (dosl. *Itekako da je homoseksualac.*). Analiza ruskog prijevoda ukazuje na primjenu strategije parafraze (*Ясное дело, голубой.*), kojom se nastoji očuvati pragmatička snaga izvornika. Iako ruski ekvivalent ne zadržava specifičnu formu izvorne FK, on upotrebom diskursnoga markera (*Ясное дело*, dosl. *Jasna stvar*) uspješno prenosi značenjsku jezgru i visok stupanj govornikove uvjerenosti.

4.4. Potpuno izostavljanje frazemske konstrukcije

Potpuno se izostavljanje FK ne preporučuje jer se time gubi na stilu i ekspresiji. Međutim, ako je neka FK teško prevodiva ili se pak njezinim neprenošenjem u ciljni jezik ne događaju značajniji gubici, tada se prevoditelj odlučuje za taj translatološki postupak kao rješenje.

Navedeni se postupak može pokazati na primjeru njemačke FK (N_{nomSg} *der* N_{genPl}) (primjerice, *der König der Könige*) u književnom predlošku Georga Ebersa *Kleopatra*. U njemačkom izvorniku rečenica glasi: *Ist das Herz dieses schwärmerischen Knaben, dem es doch einmal einfallen könnte, nicht nur ›der König der Könige‹ heißen zu wollen, ernstlich für die Barine entbrannt, wie schweres Unheil kann daraus entstehen!* U ruskom prijevodu evidentna je svjesna omisija navedene FK: *Если сердце мечтательного мальчика не на шутку затронуто, это может привести к самым печальным последствиям.* Ovakvim je zahvatom rečenica u ciljnom jeziku semantički sažeta, ali je pritom lišena specifične retoričke figure koja u izvorniku služi karakterizaciji lika i naglašavanju njegova statusa.

4.5. Doslovan prijevod izvorne frazemske konstrukcije

Kao što sam naziv postupka sugerira, riječ je o doslovnom prijevodu FK koja u ciljnom jeziku nominalno ne postoji, ali je u prijevodu razumljiva i funkcionalno prihvatljiva. Kao i kod doslovnog prevođenja frazema, postoji mogućnost da se doslovno prevedeni višerječni izrazi s vremenom ustale u ciljnom jeziku. Kao ilustracija navedenog postupka doslovnog prevođenja može poslužiti njemačka FK *X hin oder her* (primjerice, *Wünsche hin oder her*) koja u doslovnom prijevodu na hrvatski glasi: *Želje tamo-amo*. Konstrukt izražava irelevantnost i obično ima koncesivno značenje (‘neovisno o X’). Često govornik želi izraziti da je ravnodušan prema sadržaju skrivenom iza X.

4.6. Kompenzacija

Za adekvatnu ilustraciju i analizu kompenzacije kao translatološkog postupka pri prijevodu FK nužna je detaljn(ij)a analiza konteksta, odnosno diskursa koji prethodi jedinici kao i konteksta koji slijedi nakon nje. Budući da dostupni podaci nisu omogućili uvid u šire kontekstualne segmente, detaljnija metodološka razrada i empirijska verifikacija navedenog postupka u ovom radu izostaju.

4.7. Upotreba jezičnog izraza srodnog sadržaja koji nema obilježja frazemske konstrukcije

Uz šest postupaka koji se temelje na klasifikaciji Mone Baker iz 1992. godine, donosimo još i sedmi postupak te time zaključujemo naš prijedlog klasifikacije za prevođenje FK. Riječ je o postupku upotrebe jezičnog izraza srodnog sadržaja koji nema obilježja frazemske konstrukcije, ali je sadržajno podudaran. Primjerice, hrvatska FK formulaičnog zapisa *PronDEM N'nom od N''gen* s konstruktima poput *ovo smeće od čovjeka* ili *ta ljenčuga od knjižničarke* u ruskom jeziku nema formalnog korespondenta, ali se zato semantičkim adekvatom može smatrati ruski višerječni spoj dviju uzastopnih imenica povezanih (ili nepovezanih) spojnicom: *эта лентяйка-библиотекарша* ili *эта лентяйка библиотекарша* (dosl. *ta ljenjčuga knjižničarka*).

5. Zaključna razmatranja i perspektive daljnjih istraživanja

Provedeno istraživanje potvrđuje kompleksnost prevođenja FK, čija specifična narav zahtijeva visoku razinu lingvističke kompetencije i translatološke osviještenosti. Koliko je prevođenje FK zahtjevno svjedoče i primjeri netočnih (krivih) prijevoda. Tako, primjerice, pronalazimo da je njemački konstrukt *Gründe über Gründe* (FK: *N über N*) u hrvatskom doslovno preveden kao *razlozi nad razlozima*, a značenje je u analiziranom kontekstu zapravo kvantitativno, što navedeni prijevod na hrvatski ne sugerira. Stoga je iznimno važno promišljati o postupcima za prevođenje ovih višerječnih jedinica koje prevoditelji najprije lingvistički trebaju osvijestiti kako bi ih u idućem koraku mogli u tekstu uočiti, a potom na ispravan način i adekvatno prenijeti u ciljni jezik i kulturu. Važno je prilikom prevođenja FK razmišljati o formi i o sadržaju, odnosno uzimati u obzir strukturnu korespondenciju i semantičku adekvatnost. Jednako je tako važno i da se na temelju korpusnih podataka provjeri njihova frekventnost u upotrebi, a prevoditelj bi jednako tako trebao i pružiti informaciju o tipičnom popunjavanju slotova unutar FK (također na temelju korpusnih podataka) kako bi se prenijele i vrijedne kulturne informacije. Upravo bi sve navedene informacije trebale sadržavati studije o FK koje su u posljednje vrijeme u porastu u zapadnoj Europi.

Ovaj je rad imao za cilj prikazati postupke za prevođenje FK s obzirom na to da se tek kontrastivno-komparativnom metodom mogu uočiti razlike na bilo kojoj od razina (strukturnoj, semantičkoj, stilističko-pragmatičkoj i razini učestalosti upotrebe). S druge strane, manjak translatološke senzibiliziranosti na ove višerječne sklopove, koji najčešće imaju evaluativnu funkciju, postoji velika

šansa da se oni neće (sasvim) točno prenijeti u ciljni jezik, što u konačnici rezultira prijevodima lošije kvalitete.

Buduća istraživanja trebala bi biti usmjerena na sustavnu primjenu korpusne lingvistike u analizi FK. Neophodno je na temelju opsežnih korpusnih podataka verificirati učestalost upotrebe određenih konstrukata te istražiti pravilnosti u popunjavanju slotova unutar same FK. Takav pristup omogućio bi precizniju detekciju kulturnih informacija i specifičnih ograničenja koja su ključna za primjenu i izradu suvremenih glotodidaktičkih i translatoloških pomagala u obliku konstruktikona. S obzirom na porast studija o FK u zapadnoj Europi, uključivanje navedenih parametara u buduća istraživanja pridonijet će unaprjeđenju prevoditeljske prakse. Ovaj rad bio je pokušaj djelovanja i doprinosa upravo u tom smjeru.

Citirana literatura:

Baker, Mona. In Other Words: a Coursebook on Translation. London: Routledge, 1992.

Dobrovol'skij, Dmitrij. Phraseologie und Konstruktionsgrammatik. [In:] A. Lasch, A. Ziem (eds.) Konstruktionsgrammatik III. Aktuelle Fragen und Lösungsansätze. Tübingen: Stauffenburg, 2011, 110–130.

Katunar, Daniela. Konstrukcije na razmeđu leksikona i gramatike. Zagreb: FF press, 2021.

Langacker, Ronald W. Foundations of Cognitive Grammar, Vol. I, Theoretical Prerequisites. Stanford: Stanford University Press, 1987.

Pavlova, Anna. „Äquivalenz bei Übersetzung von Phrasem-Konstruktionen“ [In:] A. Gondek, A. Jurasz, A. Kamińska, P. Staniewski, J. Szczęk (eds.) Interkulturelles und Interdisziplinäres in der Phraseologie und Parömiologie II. Hamburg: Verlag Dr. Kovač, 2024, 159–178.

Pavlova, Anna “*It is what it is*: Phraseme Constructions Repository.“ [In:] F. Casadei, S. E. Koesters Gensini (eds.) I fraseologismi schematici. Questioni descrittive e teoriche, Roma: Aracne. 2024, 197–214.

Pavlović, Nataša. Uvod u teorije prevođenja. Zagreb: Leykam international d.o.o., 2015.

Ziem, Alexander. “Construction Grammar meets Phraseology: eine Standortbestimmung“. Linguistik online, vol. 90, núm. 3, 2018, 3–19 https://www.redalyc.org/pdf/6645/664573474002.pdf (pristupljeno 27. 4. 2026.)

Баранов Анатолий Н., Дмитрий О. Добровольский. «Об одном классе фразеологизмов в русском языке (фразеологизмы-конструкции)». Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература. Серия 6: Языкознание. № 3., 2023, 130–139.

[Baranov Anatolij N., Dmitrij O. Dobrovol'skij. „Ob odnom klasse frazeologizmov v russkom âzyke (frazeologizmy-konstrukcii)“. Social'nye i gumanitarnye nauki. Otečestvennaâ i zarubežnaâ literatura. Seriâ 6: Âzykoznanie. № 3., 2023, 130–139]

Павлова, Анна В., Мария Л. Алексеева. «Синтаксические фразеологические конструкции: теоретическое осмысление в аспекте двуязычной лексикографии». Филологический класс 27/2, 2022, 52–67.
[Pavlova, Anna V., Mariâ L. Alekseeva. „Sintaksičeskie frazeologičeskie konstrukcii: teoretičeskoe osmyslenie v aspekte dvuâzyčnoj leksikografii". Filologičeskij klass 27/2, 2022, 52–67]

Бранка Барчот

ПРИЕМЫ ПЕРЕВОДА ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ КОНСТРУКЦИЙ (НА МАТЕРИАЛЕ ИЗБРАННОГО РУССКОГО И ХОРВАТСКОГО ЯЗЫКОВОГО МАТЕРИАЛА)

Резюме

Современные фразеологические исследования в европейском контексте в основном посвящены фразеологизмам-конструкциям (ФК). В данной работе предметом исследования являются именно такие многословные единицы, находящиеся на стыке лексики и грамматики. Они могут быть как идиоматичными, так и неидиоматичными, и представляют собой плодотворную почву для изучения схематизации, продуктивности, а также ограничений, влияющих на заполнение пустых позиций (слотов) в составе ФК и на их употребление в языке. Несмотря на то, что число исследований ФК в различных аспектах в последнее время постоянно растёт, контрастивные исследования с переводоведческой перспективы всё еще остаются недостаточно изученными. Таким образом, цель данной работы – продемонстрировать возможные способы их перевода в русско-хорватском межъязыковом пространстве. Теоретическая база, а именно описание способов перевода ФК, основана на классификации Моны Бейкер для перевода фразеологизмов 1992 года.

Ключевые слова: фразеологизмы-конструкции, переводоведение, приёмы перевода, русский язык, хорватский язык.

Veronika Stranz-Nikitina*
Charles University in Prague
Faculty of Arts
Institute of East European Studies
Veronika.Stranz-Nikitina@ff.cuni.cz

УДК 811.161.1::37
https://doi.org/10.18485/slavistika.2026.30.1.7
Оригинални научни рад
примљен 9.3.2026.
прихваћен за штампу 5.7.2026.

ERROR PATTERNS IN NEGATION IN RUSSIAN LEARNERS: A COMPARISON OF NON-NATIVE AND HERITAGE SPEAKERS**

This article addresses the acquisition of the category of negation in Russian by two distinct groups of learners – non-native speakers and heritage speakers. Drawing on corpus-based data from the Russian Learner Corpus (RLC), the study explores structural and developmental patterns in the use of negation across different stages of language proficiency. While previous research has examined specific subdomains of Russian negation, such as double negation or the use of negative pronouns, the present work aims to provide a comprehensive account of learner difficulties by comparing the two groups in parallel. The analysis is grounded in a typological classification of negation-related errors observed in learner production and considers both the linguistic and didactic perspectives. Particular attention is paid to the developmental dynamics of these errors and the potential for their fossilization. By situating the phenomenon of negation within the broader context of second language acquisition and bilingualism, the study contributes to our understanding of the challenges involved in mastering this core grammatical category in Russian. The findings are intended to inform language instruction by identifying critical stages in the acquisition process that may require targeted pedagogical intervention.

Keywords: negation acquisition, heritage speakers, Russian as a foreign language, error typology, fossilization.

У чланку се анализира усвајање категорије негације у руском језику код две различите групе ученика – страних и говорника руског као наследног језика. Полазећи од корпусних података из Руског ученичког корпуса (RLC), у раду се анализирају структурни и развојни обрасци коришћења негације на различитим језичким нивоима. Док су раније студије посвећене одређеним областима руске негације као што су двојна негација или коришћење одричних заменица, наш рад тежи да представи детаљан опис тешкоћа ученика путем поређења двеју група. Анализа се заснива на типолошкој класификацији грешака везаних за негацију уочених у говору ученика и разматра како лингвистичке, тако и методичке перспективе. Пошто феномен негације сагледава у ширем контексту усвајања другог језика и билингвизма, рад доприноси разумевању изазова укључених у савладавање ове кључне граматичке категорије у руском. Резултати теже да допринесу подучавању језика помоћу одређивања критичних тачака у процесу усвајања које могу захтевати циљану интервенцију наставника.

* https://orcid.org/0000-0002-1468-5595
** This article was prepared within the framework of the FFUK Cooperatio – Lingvistika project.

Кључне речи: усвајање негације, говорници руског као изворног језика, руски као страни језик, типологија грешака, фосилизација.

1. Introduction

Negation occupies a key position in linguistic systems and is one of the fundamental grammatical categories found across all languages. Contemporary studies, e.g., Horn (Horn 2010), Zeijlstra (Zeijlstra 2004), Penka (Penka 2011), de Swart (de Swart 2010), Plungian (Плунгян 2011) demonstrate that negation is not a homogeneous phenomenon. Rather, it represents a complex category whose variability is shaped not only by the typological features of a given language but also by its cognitive and functional characteristics.

Research in the field of negation thus encompasses a broad spectrum within linguistics. It ranges from general inquiries — such as Horn's (Horn 1989) overview of the origins, typology, and semantics of negative constructions, or the comprehensive theoretical account of negation across languages presented by Déprez and Espinal in *The Oxford Handbook of Negation* (Déprez et al. 2020) — to numerous specific aspects of the topic. These include, for instance, cyclic, typologically motivated changes in negative constructions (Jespersen 1917); double negation (Zeijlstra 2004); the principles governing the functioning of negative pronouns (Penka 2011); the relation between the means of expressing and interpreting negation (de Swart 2010); the interaction between modality and negation (van der Auwera 1998); the influence of negation on the grammatical structure of languages in general and on other elements of the sentence in particular (Zwarts 1998); cross-linguistic comparative investigations into the nature of negation (Haegeman 1995); and the acquisition of negation in the first language (Bloom 1970; Bellugi 1967; Gennari et al. 2005; Thornton et al. 2013; Цейтлин 2017; Мурашова et al. 2007). Naturally, it is also possible to refer to scholarly works that specifically examine the category of negation within the Russian language itself (Бондаренко 1983; Ольхова 2004).

When it comes to second language acquisition, negation has been examined both from holistic perspectives — i.e., as a component of the general process of second language learning (Krashen 1982; Lardiere 2008) — and as the central object of investigation (Dimroth 2008; Gil et al. 2019; Grüter et al. 2010; Meisel 1997; Pourhashemi 1989). The volume of scholarship in this area is immense, as the study of negation lies at the intersection of morphosyntax, semantics, pragmatics, and logic, and is inextricably linked to cognitive development, language acquisition, and typological markers specific to individual languages — all of which naturally attract considerable scholarly attention.

This article, however, focuses on only one particular aspect of negation as a linguistic phenomenon — namely, the acquisition of the category of negation

by non-native and heritage speakers of Russian. As in other domains, we can rely here on a wide range of studies devoted both to the acquisition of negation by bilingual speakers (Avramenko et al. 2024; Рингблом 2011), and to the difficulties and challenges associated with negation in the context of learning Russian as a foreign language (Belikova 2009; Cho 2018; Madariaga et al. 2024; Юэ et al. 2020; Штернина 2016).

Most of the aforementioned studies focus on specific aspects of the acquisition of the category of negation — such as the issue of double negation (Юэ et al. 2020), the use of negative pronouns and adverbs (Панков 2016), or the acquisition of negation by speakers of a given language in a didactic context (Штернина 2016).

In contrast, the present study seeks to draw upon the possibilities offered by existing corpus-based materials — in particular, the data provided by the Russian Learner Corpus (hereafter RLC) — to offer a general overview of the challenges encountered in the acquisition of the category of negation by non-native and heritage speakers of Russian (regardless of the dominant language environment). We aim to highlight both the similarities and the differences between these two processes, which show both parallels and fundamental divergences. To this end, we will attempt to address the following research questions.

- How does error frequency in the domain of negation develop quantitatively with the increase in overall language proficiency in groups of non-native and heritage speakers of Russian?
- What is the typology of errors within the category of negation at different stages of Russian language acquisition in these two groups?
- What are the observable trends in the evolution of different error types as general language proficiency increases? Of particular interest is the question of potential fossilization of certain error types related to negation — that is, do any error types persist regardless of increasing language proficiency, and do these coincide across the groups of non-native and heritage speakers of Russian? We consider this last question to be central, as its answer may define critical differences in the didactic approach to teaching non-native and heritage learners in this specific domain, and thereby influence instructional effectiveness.

2. Materials and Methods of Research

The Russian Learner Corpus (http://www.web-corpora.net/RLC/) is a structured collection of texts produced by two distinct groups of non-standard Russian speakers: individuals acquiring Russian as a foreign language and heritage speakers whose primary, dominant language differs from Russian. This cor-

pus encompasses both spoken and written language samples, offering a valuable resource for linguistic analysis. It provides the capability to search for wide a spectrum of deviations from Standard Russian. These deviations include errors in spelling and grammar, as well as unconventional lexical choices and syntactic structures that diverge from normative usage. The Russian Learner Corpus (RLC) enables searches based on the level of overall language proficiency, by the predominant language (more than 40 languages) and, in total, contains 196,681 sentences and 2,370,243 words.

In this study, in accordance with the research objectives, the primary methods applied will include corpus analysis, frequency analysis, linguistic observation and description, distributional analysis along with the related syntactic analysis, and the comparative approach.

3. Quantitative Development of Negation Errors in Non-Native and Heritage Speakers of Russian Across Levels of Overall Language Proficiency

To address the first of our research questions — namely, how the rate of negation-related errors changes quantitatively with increasing overall language proficiency among groups of non-native and heritage speakers of Russian — we constructed six subcorpora based on the Russian Learner Corpus (RLC) using a method of random sampling. Specifically, we compiled three subcorpora for each group (non-native and heritage speakers), each containing 200 sentences, corresponding to three proficiency levels: beginner, intermediate, and advanced. In total, 600 contexts were analyzed (each sentence was examined within its immediate context). Within each subcorpus, we analyzed all instances of both correct and incorrect usage of negative constructions. The frequency of such instances was then converted into percentages. As a result, we are able to state that, overall, the overwhelming majority of uses of negation in both groups can be considered

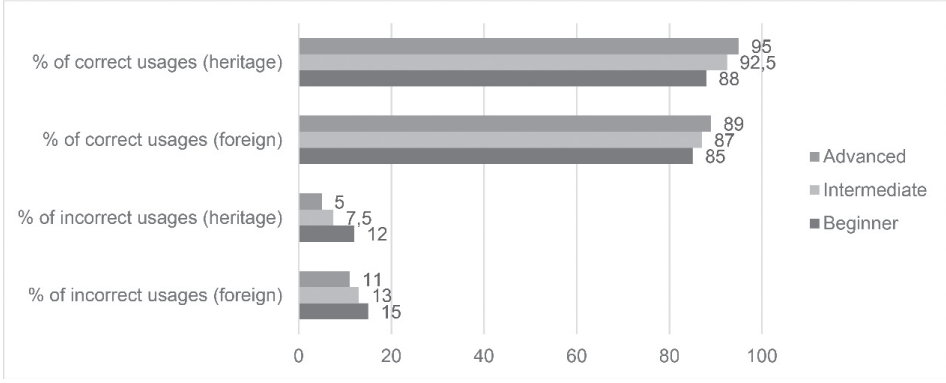

Figure 1. The relationship between the overall language proficiency level of non-native and heritage speakers and errors in the negation category

successful. We also gained insight into the relationship between speakers' general language proficiency and the frequency of errors in the domain of negation.

Based on the analysis conducted, we can state that the percentage of erroneous uses of negation tends to decrease steadily with increasing levels of overall language proficiency. Moreover, the correlation between the error rate progression in the non-native and heritage speaker groups is very high (the correlation coefficient for both groups is 0.9). This indicates that, from a quantitative perspective, the progression in the acquisition of the category of negation does not show significant differences between learners of Russian as a foreign language and heritage speakers.

4. Typology of Negation Errors in Non-Native and Heritage Speakers of Russian

To gain a clear understanding of the typology of errors in the category of negation among learners of Russian as a foreign language and heritage speakers, we undertook the following:

- We conducted a qualitative analysis of all contexts involving incorrect use of negative constructions in the RLC corpus, with the aim of classifying the errors marked in the corpus as belonging to the category of negation;
- We conducted a quantitative analysis of all such contexts in order to describe the typology of negation errors among non-native and heritage speakers at different stages of Russian language acquisition.

As a result of a detailed qualitative analysis of the spoken and written data contained in the RLC (we included only those cases that were explicitly marked in the corpus as errors in the category of negation[1]), we identified the following types of violations in the domain of negation.

Error Type			Example of usage from the RLC
Complex Complex Errors	Double negation		Дети **знают ничего** о мире. Но не в коем случае Рязанов не давал его молодости остонавливать его **не** в чём.
	Partial negatives / general negatives constructions	General negation instead of partial negation	Скоро я заметила, что **все** женщины в России **не полнеют** /…/. (*не все*)[2]

1 In this particular research we are dealing with a limited volume of material, which is also reflected in the derived classification. Expansion of the corpus volume in the future, especially of the heritage beginner segment, will certainly help to expand the classification in the future.

2 Here and hereafter, when examples are given, the correct options are italicized in parentheses.

	Partial negation instead of general negation	В лечебнице он жил всего два года, пока **не он умер**.
	Word order mistake in partial negation	Иначе как часто думают, дело саамов **не только касается Севера** /…/.
Negative design element omission	Omission of "не" (omission of negation)	Всем дали общежитие, **а мне дали.**
Using an extra element in a negative construction	Unnecessary "не"	Когда некоторые семьи связались с службой защиты детей они (и дети как и родители) **не** даже **не** ощущали что они участвуют в с защиты детей, чувствовали что они под контроля.
	Unnecessary "ни"	По-моему это как бы **ни ничего** страшного, потому что я вижу одних и тех же людей каждый день и могу общаться с ними.
	Unnecessary "нет"	У меня никогда **не было** никакого идола **нет**.
Replacement of one of the elements of the negative design	Substitution ("не" instead of "ни")	Пошёл в тренировку местного клуба моего родного города “ Лахден Рейпас” и **не разу** не сожалел.
	Substitution ("ни" instead of "не")	Ученый ‘ Эд Динер’ думал, что он проверить правильность теории Маслоу, но он **ни** согласен с мнением Маслоуа, что остальные останавливаются на более потребностях.
	Substitution of "не" with another element	И если что-то **но** понимает, она может посмотреть слова в славаре.
	Substitution of "ни" with another element	Наше общее летнее хобби - **это неудивительно** футбол, и мы раза два в неделю играем в него с мая до сентября. (*как ни удивительно*)
	Substitution of "нет" with another element	Со стороны выглядит как всё хорошо и **без** проблем. (*нет проблем*)

	Substitution ("не" instead of "нет")	Её родители и сестра живут в Астрахане и у Зои **не** возможности встречать их так часто, как она хотела бы.
	Substitution ("нет" instead of "не")	В течение временных лет, люди переехали больше из деревни в города, а **нет** наоборот.
	Incorrect usage of "нельзя"	В банках **не можно** использовать молбильники и т.д. В молоке **нельзя быть** медикаментов так как они могут стать причиной аллергии.
	Using "есть нет" instead of "нет"	Но к сожалению **есть нет** женской комманди баскетбола в высшой школе экономики.
	Using "не есть" instead of "нет"	И иногда, касса закрыт и **не есть** причени.
	Genitive case in negation	Я хотела сделать всё по-своему, **не хотела помощь** ни от кого.
Spelling	"не" is written separately / in one word	Анжела К. говорит, что мне **ненравится** учиться онлайн

Table 1. Typology of negation errors (general overview with examples)

It can be seen that here, first of all, there are deviations related to complex problems, such as double negation and partial/general negation. In most cases, these errors disrupt the structure of the whole utterance. But there are also problems related to the absence / excessive use / substitution of elements of negative constructions, which can, but should not be complex, as well as errors related to spelling.

In order to get a more accurate picture of the distribution of each type of error at different levels of Russian language acquisition by non-native and heritage speakers, we also conducted a quantitative analysis of the material. Since the size of the six subcorpora considered (non-native and heritage speakers by levels: beginner, intermediate, advanced) is different, we dealt with different amounts of data.

	Beginner	Intermediate	Advanced
foreign	37	238	52
heritage	5	112	34

Table 2. Absolute frequency of incorrect usages

Upon closer examination, it became clear that the number of relevant errors in the heritage speakers at the beginner level subcorpus — amounting to only five instances — renders a qualitative analysis of error typology infeasible, as the resulting data would compromise the validity of the study. Therefore, in the subsequent quantitative analysis, in which the number of errors of each type was converted into a percentage of the total number of errors within each group, we were obliged to limit the scope to the remaining five groups.

Overall, the results of the analysis indicate that the speech of learners of Russian as a foreign language exhibits all types of errors also found in the speech of heritage speakers. However, in the speech of heritage speakers – across all proficiency levels – certain error types that appear among non-native speakers were completely absent.

The following issues appear to be generally uncharacteristic of heritage speakers:

- Unnecessary ‘ни’
- Unnecessary ‘нет’
- Substitution of ‘не’ with another element
- Substitution of ‘ни’ with another element
- Substitution of ‘нет’ with another element
- Using ‘есть нет’ instead of ‘нет’
- Using ‘не есть’ instead of ‘нет’

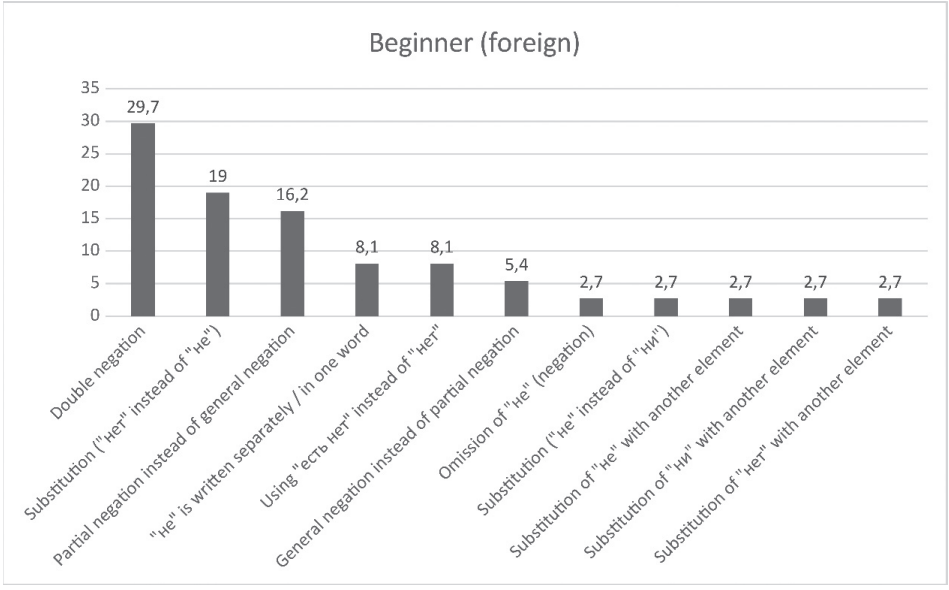

Figure 2. Typology of negation errors (foreign Beginner)

At the level of beginners with Russian as a foreign language, we see the least variety of error types, which, in our opinion, is explained by the speakers' intensive use of the compensatory avoidance strategy, which allows them to avoid obviously problematic or simply difficult constructions. Qualitative analysis of the material has shown that the repertoire of negative constructions at this level is characterized by narrowness, which leads to increased errors in several of the most problematic areas, such as: double negation, interchange of general and partial negation, substitution ‘нет’ instead of ‘не’ and ‘есть нет’ instead of ‘нет’, in addition, errors in spelling (‘не’ is written separately / in one word) are highlighted.

The use of ‘нет’ instead of ‘не’ and ‘есть нет’ instead of ‘нет’ represents typical errors observed at the beginner level. These errors are primarily caused by a lack of understanding or insufficient internalization of the basic means of expressing of concepts of existence and possession in Russian — particularly the correct usage of the verb ‘быть’ in its zero form.

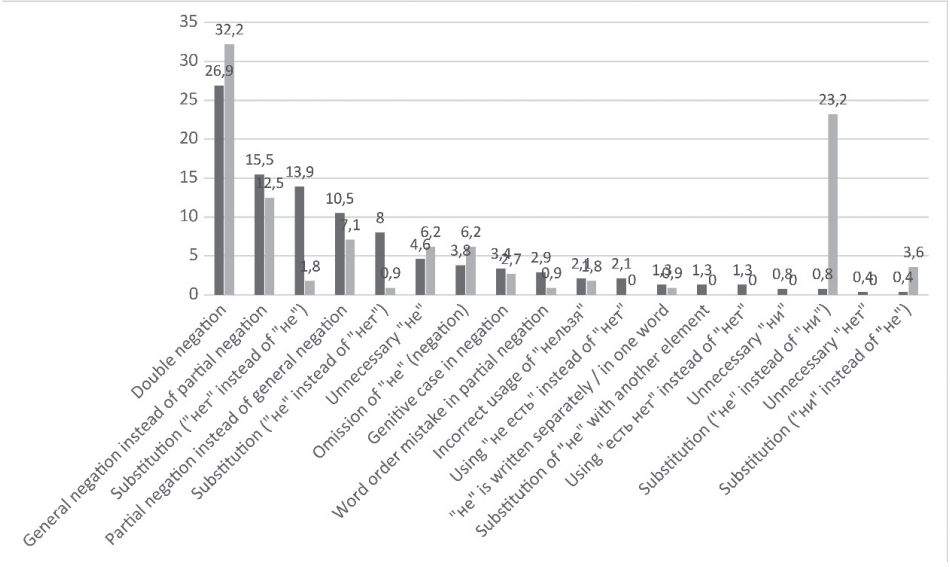

Figure 3. Typology of negation errors (foreign + heritage Intermediate)

As shown clearly in Figure 3, the key distinction in the typology of errors at the intermediate level lies in the significantly greater diversity of error types. This fragmentation – which, among other factors, results from the increased variety of syntactic constructions used by speakers — sets intermediate learners apart from those at the beginner and advanced levels. Moreover, when comparing the foreign and heritage groups, it becomes evident that this fragmentation is considerably more pronounced in the group of learners of Russian as a foreign

language. Several types of errors — such as unnecessary ‘ни’ / ‘нет’, substitution of ‘не / ‘ни’ / ‘нет’ with another element, using ‘есть нет’ instead of ‘нет’, and using ‘не есть’ instead of ‘нет’ – do not occur at all in the speech of heritage speakers at this level.

We can also observe areas of error concentration that are typical for both groups — such as double negation, the substitution of general negation for partial negation and vice versa, and, to a lesser extent but still present in both groups, unnecessary ‘не’, omission of ‘не’, and issues with genitive case in negation. At the same time, certain problems appear to be significantly more typical of only one of the groups.

For non-native speakers, the correct distribution of ‘не’ and ‘нет’ presents considerable difficulty. In contrast, heritage speakers struggle more frequently with the substitution between ‘не’ and ‘ни’, especially with the use of ‘не’ instead of ‘ни’, which emerges as a particularly serious issue. In the former case, the underlying causes are syntactic: the observed errors are often the result of contamination between competing syntactic structures and the incomplete acquisition of existential and possessive constructions. In the latter case, the primary challenge lies in phonological features, particularly the distinction between ‘не’ and ‘ни’ in stressed and unstressed positions, as heritage speakers tend to acquire the language primarily through auditory exposure.

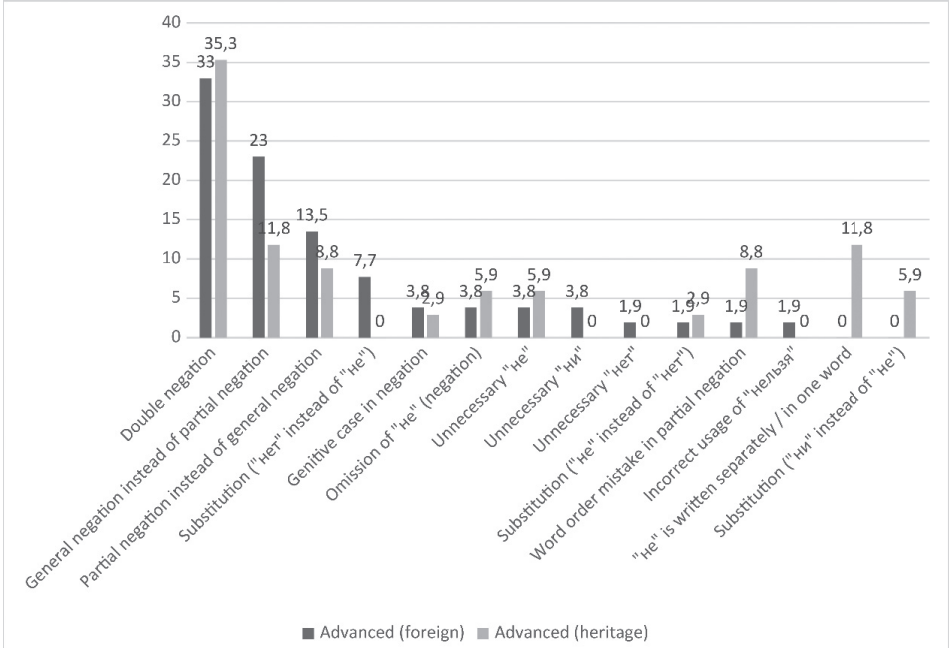

Figure 4. Typology of negation errors (foreign + heritage Advanced)

At the advanced level, we observe a narrowing of the range of errors in the domain of negation, even as the diversity of syntactic constructions used by speakers is maintained – and, as revealed by the qualitative analysis, even increases.

Interestingly, the set of problems common to both groups remains largely unchanged. These include:

- double negation,
- substitution between general and partial negation (with heritage speakers also displaying word order mistakes in partial negation),
- and, to a lesser extent, omission of 'не', unnecessary 'не', and issues with the genitive case in negation.

At the same time, the distribution of other error types outside these core categories diverges significantly between the two groups.

Among non-native speakers, difficulties at this level include:

- overuse of 'ни' and 'нет',
- and incorrect usage of 'нельзя'.

Among heritage speakers, common issues include:

- confusion between separate and joined spelling of 'не',
- and the use of 'ни' instead of 'не'.

Each of the difficulties mentioned above undoubtedly warrants independent and detailed analysis. However, given the limited scope of this article and its survey-oriented nature, we will, for the time being and by way of example, examine in greater detail only one issue – the one that consistently ranks first in frequency across all error distributions, both among non-native and heritage speakers, at all proficiency levels. This, of course, concerns the issue of double negation, which plays a crucial role in mastering the category of negation in Russian. The remaining error types will be the subject of future, more in-depth investigations.

Double negation, or what Vsevolodova (Всеволодова 2000) terms negative modification in the context of Russian as a Foreign Language (RFL), does not represent a single issue but rather a complex cluster of interrelated difficulties, which constitutes a major obstacle for the majority of learners precisely due to its multifaceted nature. What does this cluster include?

At its core lies the fundamental issue of the very concept of double negation, which is unacceptable or ungrammatical in many languages. This manifests in two principal forms: problems involving the negative particle preceding the verb (Example 1, Table 3), and errors involving negative

pronouns or adverbs (Example 2, Table 3). Even among speakers whose native languages allow double negation, difficulties often arise concerning the number of negative components involved in a “double” negative construction — which, in Russian, is not necessarily limited to just two (Example 3, Table 3). Another core difficulty concerns the distinction between utterances with no grammatical negation, with single negation, and with double negation. Here, learners may produce slight shifts in intended meaning or stylistic deviations (Examples 4 and 5, Table 3), or, in more serious cases, significant misunderstandings (Example 6, Table 3).

	Example of usage
1	Дети **[не]**[3] знают **ничего** о мире.
2	И я не хочу ругаться с **кем то**.
3	Конечно, я выучилась **никогда [не] пожимать** руки **никому**, и была довольна собой.
4	Я студентка и у меня **[нет] ни** денег, **ни** времени делать покупки.
5	Именно из-за учёбы я стаю рано утром, хотя я действительно **никакая [не]** ранняя пташка.
6	Всем дали общежитие, а мне **[не]** дали.

Table 3. Examples of errors from The Russian Learner Corpus 1

In addition to the core issues, there are several associated problems. First, there is the issue of distinguishing between invariable negative adverbs such as ‘нигде’ and ‘никак’, on the one hand, and negative pronouns such as ‘никто’ and ‘ничей’, which possess full paradigms, on the other. This often results in failure to decline pronouns appropriately (Example 1, Table 4). Related to this is interference based on formal similarity with the indeclinable indefinite pronouns ‘некто’ and ‘нечто’ (Example 2, Table 4). Second, learners face difficulties in choosing the appropriate pronoun, applying the correct inflectional paradigm, and then selecting the appropriate case (Examples 3 and 4, Table 4). Third, we observe contamination between two-part sentences featuring double negation (e.g., ‘Я никому не звонил’) and single-subject constructions with different semantics and without double negation (e.g., ‘Мне некому было позвонить’) (Examples 5 and 6, Table 4). Fourth, there is the issue of non-standard prepositional placement in prepositional-case constructions – specifically, when the preposition appears between a prefix and the root, as in ‘Мы ни о чём не говорили’. Fifth, closely related to the previous issue, is the problem of separating the pronoun from the preposition in writing (Examples 7 and 8, Table 4).

3 Here and further in the tables with examples, the elements of the utterance missing in the speakers' speech are given in square brackets.

	Example of usage	Correct option
1	Я **не могла** разговаривать об этом **с никто**, но моя подруга была со мной и не договорила ответы.	/…/ ни с кем, /…/.
2	Когда мальчик родилась 5 августа 1905 в Мюнхене, **некто думал**, что он станет звездой экономической сферы.	/…/, никто не думал, /…/.
3	Вопреки ожиданиям всего Владивостокского народа, городское правительство **не сообщило никого** официального мнения о строе АЭС в Хабаровске.	/…/ не сообщило никакого /…/.
4	Меня раздрожает то, что я **не успею** прочитать весь материал достаточно хорошо **для никакого** экзамена.	/…/ ни на какой экзамен.
5	Особена если они **некогда** этого **не видели**.	/…/ никогда этого не видели.
6	В первой спальне две мыши, одна слева от второй мыши, которая **нечего делает** у окна.	/…/ ничего не делает /…/.
7	Знаю многих людей, даже молодых, которые **не зачто ни хотели бы** жить, например, в Хельсинки.	/…/ ни за что не хотели бы /…/.
8	Но, я **не хочу** обращаться **никакому** специалисту.	/…/ не хочу обращаться ни к какому /…/.

Table 4. Examples of errors from The Russian Learner Corpus 2

These difficulties are further compounded by the issue of genitive case in negation, along with the corresponding adjective agreement. Here, we observe both substitution of the genitive case with an incorrect case (Example 1, Table 5), and, conversely, the replacement of a nominative subject with the genitive case, which reflects a case of overgeneralization (Example 2, Table 5). Additional confusion is introduced by the failure to distinguish between and the interchangeability of the particles ‘не’ and ‘ни’ (Examples 3, 4, 5, Table 5). This is particularly problematic in light of a tendency toward error accumulation (Example 3, Table 5 – incorrect joined/separate spelling combined with ‘не’ instead of ‘ни’; Example 5, Table 5 – spelling error in a negative pronoun combined with ‘ни’ instead of ‘не’).

	Example of usage	Correct option
1	Казалось, что **никто не был** дома и было сильная мгла.	/…/ никого не было /…/.
2	Я ждала полчаса, и один таксист сказал мне, что **никого не придет** из-за того, что рейс опоздал.	/…/ никто не приедет /…/.
3	Из финнов **не кто** за границей **знаком**, но на некоторых конкурсах участвовали Юкка и Кирси Аромаа в 80- х годах.	/…/никто не известен /…/.
4	Это **не с чем не сравнить**.	/…/ ни с чем не сравнить.

5	Также, не могу Вам сказать, сколько раз прошлой зимой после моего пребывания в Казахстане я ругал своих друзей, опять заболевших, за то, что они **никода ни одевают** шапку зимой.	/…/ никогда не одевают /…/.

Table 5. Examples of errors from The Russian Learner Corpus 3

Speakers, in their majority, are aware of the existence of big problems with double negation, which, of course, mainly positively affects the process of mastering the category of negation, but, unfortunately, also often leads to overcompensation, when double negation / third, fourth negative element appears in constructions where they are superfluous. The examples given in Table 6 reflect the variety of problems that arise as a result of overcompensation. These include redundant isolated 'нет' (Example 1, Table 6), and redundant 'не' before a full-nominal verb (Example 2, Table 6), redundant 'не' before a negative pronoun (Example 3, Table 6), and even substitution of a sentence without grammatical negation by a negative sentence (Example 4, Table 6).

	Example of usage	Correct option
1	У меня никогда **не было никакого** идола **нет**.	/…/ не было никакого идола.
2	Они **не могли ничего не делать**, и Колберь за течение 25 минут Колберь иронически ругал Буша и шутил так, чтобы все поняли, что он не шутит.	Они не могли ничего делать, /…/.
3	Акмарал тате еле встала с пастели и открыв мне дверь упала на пол и сказала «Уходи!» я **не ничего не поняла**, спрашивала «Что случилось?».	/…/ я ничего не поняла, /…/.
4	Иногда я заядло что то отучиваю начинаю зубрить 2-3 недели, и устаю, **начинаю ничего не учить** месяц желания пропадает и теряю время.	/…/ прекращаю что-либо учить /…/.

Table 6. Examples of errors from The Russian Learner Corpus 4

To date, in the practice of teaching Russian as a foreign language, it is considered appropriate to apply two different approaches in explaining the problem of double negation, depending on the native language of the speaker. For speakers of Romano-Germanic languages, the focus is on the need to use the particle 'не' before the predicate if there are negative pronouns/adverbs in the sentence, while for speakers of some other languages (e.g., Chinese, Turkish, Korean), the importance of replacing pronouns and adverbs like 'все', 'всегда' with negative pronouns and adverbs with 'ни' when using negative verbs is emphasized (Юэ et al. 2020; Панков 2016). There is also a clear and well-thought-out system of exercise types that progressively passes through all levels of language proficiency and ensures gradual acquisition of double negation and the category of negation in general (Величко 2009).

From our point of view, the success of the application of already available, and sufficiently qualitatively and in detail developed, methods depends to a great extent, first of all, on how successfully it is possible to avoid the cumulation of the above-mentioned problems in the process of language acquisition. In our opinion, the most important factor here is the gradual, step-by-step introduction and elaboration of all the above-mentioned aspects of the problems, systematic avoidance of the accumulation of undeveloped/partially mastered and unreinforced elements in the process of interiorization internalization of negative constructions. Success also depends on how early and effectively communicative types of exercises are introduced, which are known to contribute to the automatic usage of correct skills in speaking and writing.

5. Development of Negation Errors in Non-Native and Heritage Speakers of Russian

To obtain a clearer picture of how the frequency of individual error types evolves with increasing overall language proficiency, we recalculated the number of each error type per subcorpus volume in instances per million (ipm). As expected, most error types exhibit positive dynamics: their frequency decreases predictably as general language proficiency improves. However, some nuances emerge here as well – and the developmental trajectory of each error type, as shown in Figures 5, 6, and 7, proves to be highly individualized. Among heritage speakers, we generally observe only one type of positive dynamic: a sharp decline in error frequency between the intermediate and advanced levels, or complete disappearance of the error from production at the advanced stage.

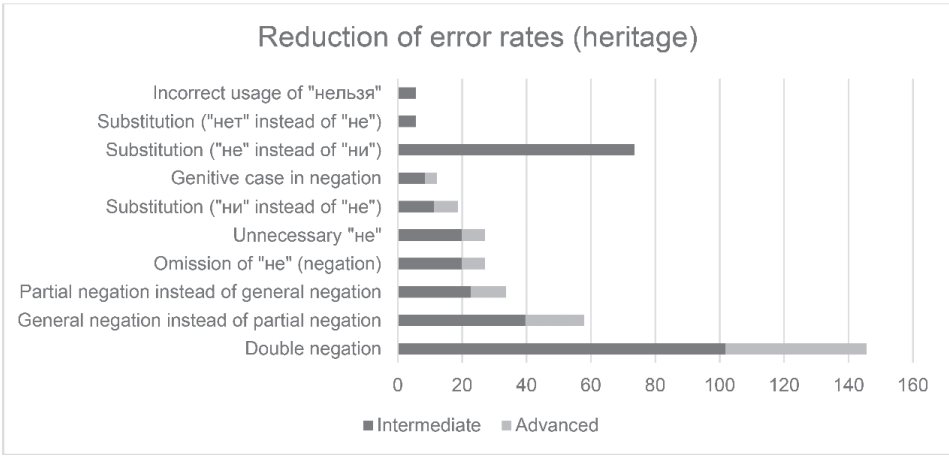

Figure 5. Reduction of error rates (heritage speakers)

Among non-native speakers, however, we observe three distinct patterns of positive development. First, we find the same pattern already observed in heritage speakers: a clear correlation between the level of overall language proficiency and the number of errors across groups. As shown in the graph, the majority of error types disappear at the advanced level (and some even at the intermediate level), or their frequency drops significantly.

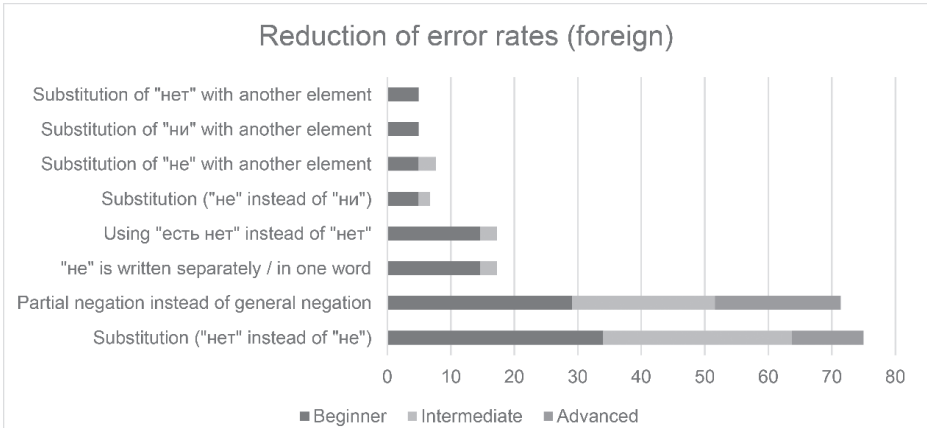

Figure 6. Reduction of error rates (foreign speakers) I

Second, there are cases where a decline in error frequency is observed only at the intermediate level. This pattern is likely attributable to the narrow syntactic repertoire and the active use of compensatory avoidance strategies by beginner-level learners. Thus, the emergence of these errors at the intermediate level reflects an active phase of language development — including the implementation of various learning strategies, and, not least, the expansion of the learner's syntactic repertoire.

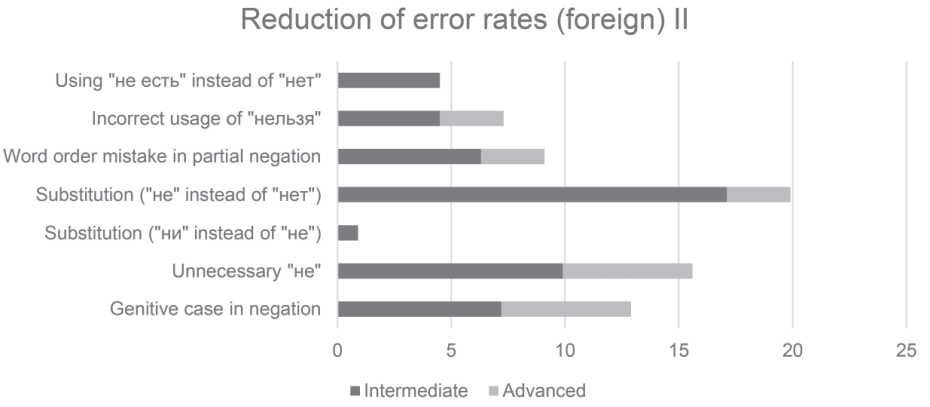

Figure 7. Reduction of error rates (foreign speakers) II

Third, we also observe a type of positive development characterized by a U-shaped trajectory, which reflects the complexity of the internalization process for certain aspects of knowledge, the gradual development of skills, and the eventual stabilization of correct usage. The apparent regression associated with the internalization of previously acquired knowledge – typical of U-shaped development – has been thoroughly documented in the SLA literature across all levels of language (Ellis 2002; Williams et al. 2022; Carlucci et al. 2013).

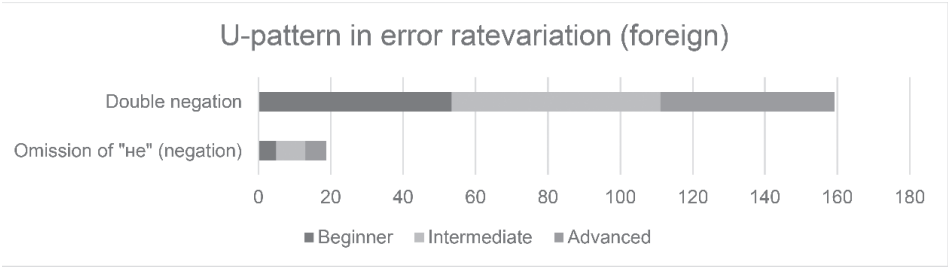

Figure 8. U-pattern in error ratevariation (foreign speakers)

On the other hand, the positive trend described above is only very weakly evident in the case of double negation at the advanced level. The persistently high error frequency among non-native speakers reveals a much weaker U-shaped development (53.4 → 57.6 → 48.2 ipm) than might be expected, which points to substantial difficulties in overcoming challenges in this domain.

In our view, the key factor here is the need for consistent, systematic work on double negation beginning at the earliest stages of language instruction. Equally important is the principle of avoiding cumulative cognitive overload in individual tasks or at particular stages of instruction. Indeed, the accumulation of multiple high-demand elements (e.g., managing word order, selecting the appropriate particle, determining its position in the utterance, choosing the correct form of a negative adverb or pronoun, placing the preposition, etc.) may lead to speaker resignation, and consequently, to fossilization of the error.

In the case of omission of 'не' (4.9 → 8.1 → 5.7 ipm), we observe an instance of incomplete U-shaped development. At the advanced level, such errors tend to occur in syntactically complex utterances containing multiple negative elements, and may, in our view, be attributed to overcompensation and learners' efforts to maintain the "correct" number of negative components in the sentence.

All of the patterns described above are consistent with expectations based on existing research in the field of second language acquisition. Nevertheless, despite the overall positive developmental trajectory in the domain of negation – observed in both heritage and non-native speakers – there are certain error types whose frequency, paradoxically, increases with rising levels of overall language proficiency. These types of errors are of particular interest, as they highlight per-

sistent learning challenges and help identify which aspects of negation require focused instructional attention. Recognizing these trends is crucial for teachers working with both non-native and heritage learners of Russian, as it may help prevent fossilization of such error types.

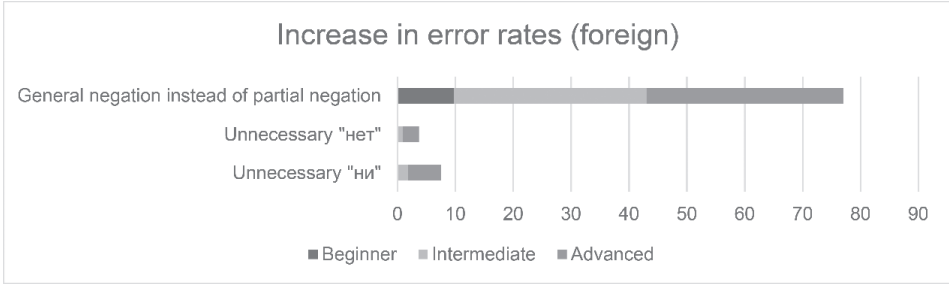

Figure 9. Increase in error rates (foreign speakers)

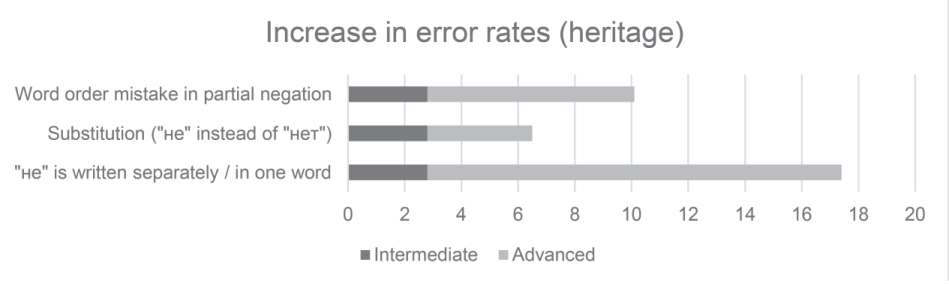

Figure 10. Increase in error rates (heritage speakers)

The graphs presented above clearly illustrate the differences between the two groups under investigation. Among heritage speakers, error patterns often stem from the uneven development of language modalities, in particular, from significantly stronger skills in speaking than in writing. This discrepancy gives rise to errors such as substitution of ‘не’ instead of ‘нет’ and ‘не’ is written separately/in one word. A considerable improvement could result from placing greater instructional focus on writing skills.

As for word order mistakes in partial negation, this error type tends to emerge as a consequence of a decrease in substitutions of partial negation with general negation. That is, learners have already internalized the inadmissibility of using general negation in certain types of sentences, but still struggle to determine the correct position of the negative particle in

preverbal negation structures.[4] In this sense, such errors may be seen more as a byproduct of a generally positive developmental trend. Nonetheless, overcoming these challenges requires systematic work with intonational patterns (particularly phrasal stress) and their syntactic functions, as well as instruction focused on information structure and theme–rheme articulation.

Overall, heritage speakers tend to exhibit relatively low frequencies of fossilized errors in the domain of negation – a pattern that stands in stark contrast to that observed among non-native speakers, whose situation differs fundamentally. On the one hand, we observe a slight increase in the already marginal frequency of overuse of 'нет' and 'ни', which, as in previous cases, may be viewed as a byproduct of a generally positive trend. These errors appear to stem from overcompensation as learners attempt to master one of the most complex areas of Russian negation – double negation.

On the other hand, as previously noted, the frequency of errors in double negation remains persistently high among non-native speakers, even at the advanced level – a clear indicator of undesirable fossilization in this critical domain. Even more pronounced signs of fossilization are found in what appears to be the second most problematic area of negation for non-native speakers at the advanced stage – namely, the erroneous substitution of general negation for partial negation. The development of error frequency in this category (9.7 → 33.3 → 34 ipm) illustrates a typical fossilization pattern resulting from overcompensation.

Earlier, we observed that at initial stages of language acquisition, non-native speakers more frequently exhibited the opposite problem – using partial negation instead of general negation. However, already at the

4 Naturally, we are fully aware that in Russian there exist both semantically general negation constructions — realized through predicate negation as well as preverbal (constituent) negation — and semantically partial negation constructions, which likewise may involve either predicate or preverbal negation (for a detailed typology, see, e.g., Падучева 2011).

However, from the perspective of practical acquisition — that is, on the basis of our empirical material — the overwhelming majority of errors pertained to three specific types of violations:

1. The erroneous use of a semantically general negative sentence with predicate negation instead of a semantically partial negative sentence with preverbal negation;
2. The erroneous use of a semantically partial negative sentence with preverbal negation instead of a semantically general negative sentence with predicate negation;
3. The incorrect placement of the negative particle within a semantically partial negative sentence involving preverbal negation.

intermediate level, the inverse pattern becomes dominant and remains virtually unchanged at the advanced stage. Meanwhile, the use of partial negation where general negation is required continues to decline, indicating improvement.

This suggests that the issue does not stem from a conceptual misunderstanding of the general vs. partial negation distinction. Rather, it reflects the fixation and procedural automatization of incorrect speech patterns established at the intermediate level. And since negative constructions are highly frequent in Russian, it is precisely at the intermediate stage that special efforts must be made to prevent fossilization in this area – primarily through systematic reinforcement of correct forms and targeted instructional feedback.

6. Conclusions

1. As language proficiency increases, the percentage of errors in negation tends to decrease gradually, with a high correlation between error rates in non-native and heritage speakers, suggesting that quantitatively, progress in mastering the negation category shows no significant differences between learners of Russian as a foreign language and heritage speakers.

2. The typology of errors in the domain of negation by levels, which simultaneously represents critical points requiring teacher support during the acquisition process, can be presented as follows.

Beginner level (foreign learners):

Limited variety of error types due to reliance on compensatory strategies to avoid complex constructions. Narrow range of negation constructions leads to increased errors in key areas:

- Double negation.
- Substitution between full and partial negation.
- Confusion between ‘нет’ and ‘не’, and ‘есть нет’ instead of ‘нет’.
- Spelling errors related to ‘не’ (written as one word or separately).

Intermediate Level:

Greater variety of error types as speakers utilize more diverse syntactic constructions. Foreign learners exhibit more pronounced fragmentation in errors compared to heritage speakers.

Typical errors for both groups include double negation and substitution issues (full and partial negation), excessive ‘не’ or its omission, issues with genitive negation, but unique challenges arise:

• Non-native speakers struggle with the distribution of ‘не’ and ‘нет’.

• Heritage speakers face issues with substituting ‘не’ and ‘ни’, often using ‘не’ instead of ‘ни’.

Advanced Level:

Narrowing of error types in negation, while maintaining or increasing the variety of syntactic constructions used. Consistent problems across both groups include double negation and issues with substitution of full and partial negation. Distinct differences in error patterns emerge:

• Non-native speakers often overuse ‘ни’ and ‘нет’ and misuse ‘нельзя’.

• Heritage speakers struggle with the spelling (written as one word or separately) of ‘не’ and the use of ‘ни’ instead of ‘не’.

The following types of errors occur in the speech of non-native speakers but are entirely absent in the speech of heritage speakers: unnecessary ‘ни’, unnecessary ‘нет’, substitution of ‘не’ with another element, substitution of ‘ни’ with another element, substitution of ‘нет’ with another element, using ‘есть нет’ instead of ‘нет’, using ‘не есть’ instead of ‘нет’.

3. Patterns of Error Development

While most errors decrease in frequency as learners progress, individual error types follow distinct developmental trajectories.

Heritage Speakers: Errors sharply decline from intermediate to advanced, often disappearing. The main challenge stems from asymmetrical skill development – oral proficiency outpaces writing, leading to errors such as substitution ‘не’ instead of ‘нет’ and ‘не’ is written separately/in one word. Increased focus on writing and prosodic structure is key to overcoming these issues.

Non-Native Speakers: Three distinct patterns of error reduction emerge:

- Gradual decline, aligning with the heritage speaker trend.
- Errors appearing at intermediate due to limited syntax and avoidance strategies on the beginner level, reflecting active learning rather than fossilization.
- U-Shaped Development, where errors temporarily rise before stabilizing, indicating the complexity of internalizing negation rules.

Despite overall improvement, negation errors in non-native speakers present a risk of fossilization, particularly in the areas of double negation and general vs. partial negation. While early stages show a tendency to overuse partial negation, learners at the intermediate level often shift towards the opposite issue – overuse of total negation – which persists into advanced proficiency. This suggests not a lack of conceptual understanding but the automatization of incorrect patterns during active language acquisition.

To mitigate these risks, systematic reinforcement of double negation rules from the early stages is essential. Particular attention should be given to gradual skill integration, ensuring that learners do not experience cognitive overload when simultaneously managing multiple linguistic factors, such as word order, choice and placement of negation particles, and syntactic constraints specific to double negation. This chapter highlights the need for targeted intervention at the intermediate level to prevent fossilization and promote the stable acquisition of correct double negation structures.

References

Avramenko, Marina, Vladislava Warditz, Natalia Meir. "Heritage Russian in contact with Hebrew and German: A cross-linguistic study of requests." International Journal of Bilingualism 00 (0), 2024: 1–26.

Belikova, Alyona. "Lakshmanan and Lindsey's (1998) Genitive of Negation Study Reloaded: Non-acquisition as evidence of knowledge". [In:] M. Bowles et al. (eds.) Proceedings of the 10th Generative Approaches to Second Language Acquisition Conference (GASLA 2009). Somerville, MA: Cascadilla Proceedings Project, 2009, 201–209.

Bellugi, Ursula. The acquisition of the system of negation in children's speech (Doctoral dissertation). Harvard Graduate School of Education, Cambridge, MA, 1967: Universitätsbibliothek Passau, sign. 00/ER 920 B449-2.

Bloom, Lois. Language development: Form and function in emerging grammars. Cambridge: The M.I.T. Press, 1970.

Carlucci, Lorenzo, John Case. "On the necessity of U-shaped learning". Topics in Cognitive Science 5(1), 2013: 56–88.

Van der Auwera, Johan. "On combining negation and modality." [In:] Proceedings of the XVIème Congrès International des Linguistes. Oxford: Pergamon Press, 1998.

Cho, Jacee. "Testing the morphological congruency effect in offline comprehension: L2 Russian Genitive of Negation". [In:] J. Cho, M. Iverson, T. Judy, T. Leal, E. Shimanskaya (eds.) Meaning and structure in second language acquisition: In honor of Roumyana Slabakova. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 2018, 3–34.

De Swart, Henriette. Expression and interpretation of negation: An OT Typology. Dordrecht, Heidelberg, London, New York: Springer, 2010.

Déprez, Viviane, M. Teresa Espinal (eds.). The Oxford Handbook of Negation. Oxford: Oxford University Press, 2020.

Dimroth, Christine. "Age effects on the process of L2 acquisition? Evidence from the acquisition of negation and finiteness in L2 German". Language Learning 58(1), 2008: 117–150.

Ellis, Nick C. "Frequency effects in language processing: A review with implications for theories of implicit and explicit language acquisition". Studies in Second Language Acquisition 24(2), 2002: 143–188.

Gennari, Silvia P., Maryellen C. MacDonald. "Acquisition of negation and quantification: Insights from adult production and comprehension". Language Acquisition 13(2), 2005: 125–168.

Gil, Kook-Hee, Marsden, Heather, Melinda Whong. "The meaning of negation in the second language classroom: Evidence from 'any'". Language Teaching Research 23(2), 2019: 218–236.

Grüter, Theres, Lieberman, Moti, Andrea Gualmini. "Acquiring the scope of disjunction and negation in L2: A bidirectional study of learners of Japanese and English". Language Acquisition 17(3), 2010: 127–154.

Haegeman, Liliane. The syntax of negation. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.

Horn, Laurence R. A natural history of negation. Chicago: University of Chicago Press, 1989.

Horn, Laurence R. (ed.). The expression of negation. Berlin, New York: De Gruyter Mouton, 2010.

Jespersen, Otto. Negation in English and other languages. København: A. F. Høst & Søn, 1917.

Krashen, Stephen D. Principles and practice in second language acquisition. Oxford: Pergamon Press, 1982.

Lardiere, Donna. "Feature-assembly in second language acquisition". [In:] J. Liceras, H. Zobl, H. Goodluck (eds.) The role of formal features in second language acquisition. New York: Lawrence Erlbaum Associates, 2008, 106–140.

Madariaga, Nerea, Olga Romanova. "Argument case leveling toward genitive: An unexpected outcome in a language contact situation". Journal of Language Contact 17(2), 2024: 397–435.

Meisel, Jürgen M. "The acquisition of the syntax of negation in French and German: Contrasting first and second language development". Second Language Research 13(3), 1997: 227–263.

Penka, Doris. Negative indefinites (Oxford Studies in Theoretical Linguistics). Oxford: Oxford University Press, 2011.

Pourhashemi Razagh, M. "The acquisition of English negation as a foreign language by Persian speakers". Journal of Literature and Language 27, 1989: 46–69.

Thornton, Rosalind, Graciela Tesan. "Sentential negation in early child English". Journal of Linguistics 49(2), 2013: 367–411.

Williams, Stefan, Guijarro-Fuentes, Pedro, Mila Vulchanova. "U-shaped trajectories in an L2 context: Evidence from the acquisition of verb morphology". Vigo International Journal of Applied Linguistics 19, 2022: 223–266.

Zeijlstra, Hedde H. Sentential negation and negative concord. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam, 2004.

Zwarts, Frans. "Three types of polarity". [In:] F. Hamm, E. Hinrichs (eds.) Plurality and quantification. Dordrecht: Kluwer, 1998, 177–238.

⁂

Бондаренко, Виктор Н. Отрицание как логико-грамматическая категория. Москва: Наука, 1983.

[Bondarenko, Viktor N. Otritsanie kak logiko-grammaticheskaia kategoriia. Moskva: Nauka, 1983]

Величко, Алла В. „Отрицание в русском предложении“. [In:] А. В. Величко (ed.) Книга о грамматике. Русский язык как иностранный. Москва: МГУ, 2009, 422–446.

[Velichko, Alla V. „Otritsanie v russkom predlozhenii“. [In:] A. V. Velichko (ed.) Kniga o grammatike. Russkiĭ iazyk kak inostrannyĭ. Moskva: MGU, 2009, 422–446]

Всеволодова, Майя В. Теория функционально-коммуникативного синтаксиса: Фрагмент прикладной (педагогической) модели языка. Москва: МГУ, 2000.

[Vsevolodova, Maĭia V. Teoriia funktsional′no-kommunikativnogo sintaksisa: Fragment prikladnoĭ (pedagogicheskoĭ) modeli iazyka. Moskva: MGU, 2000]

Мурашова, Ольга В., Валентина А. Семушина. «Отрицание в детской речи.» [In:] Семантические категории в детской речи. Санкт-Петербург: Нестор-История, 2007, 138–160.

[Murashova, Ol′ga V., Valentina A. Semushina. «Otritsanie v detskoĭ rechi.» [In:] Semanticheskie kategorii v detskoĭ rechi. Sankt-Peterburg: Nestor-Istoriia, 2007, 138–160]

Ольхова, Людмила Н. Как сказать «нет»: Выражение отрицания в русском языке. Санкт-Петербург: Златоуст, 2004.

[Ol′khova, Liudmila N. Kak skazat′ «net»: Vyrazhenie otritsaniia v russkom iazyke. Sankt-Peterburg: Zlatoust, 2004]

Падучева, Елена В. «Отрицание.» [In:] Русская корпусная грамматика, Проект корпусного описания русской грамматики, 2011.

[Paducheva, Elena V. „Otritsanie“. [In:] Russkaia korpusnaia grammatika, Proekt korpusnogo opisaniia russkoĭ grammatiki, 2011]

Панков, Федор И. «Типичные ошибки инофонов при употреблении «двойного» отрицания (на материале русских высказываний с местоимениями и наречиями).» Pedagogical Journal 6 (6A), 2016: 222–234.

[Pankov, Fedor I. „Tipichnye oshibki inofonov pri upotreblenii «dvoĭnogo» otritsaniia (na materiale russkikh vyskazyvaniĭ s mestoimeniiami i narechiiami)“. Pedagogical Journal 6 (6A), 2016: 222–234]

Плунгян, Владимир А. Введение в грамматическую семантику: грамматические значения и грамматические системы языков мира. Москва: РГГУ, 2011.

[Plungian, Vladimir A. Vvedenie v grammaticheskuiu semantiku: grammaticheskie znacheniia i grammaticheskie sistemy iazykov mira. Moskva: RGGU, 2011]

Рингблом, Наталья. «Взаимодействие двух языков в процессе усвоения отрицания в русском языке у шведско-русского двуязычного ребенка.» [In:] С. Н. Цейтлин, М. Б. Елисеева (eds.) Путь в язык. Москва: Языки славянской культуры, 2011, 235–260.

[Ringblom, Natal′ia. «Vzaimodeĭstvie dvukh iazykov v protsesse usvoeniia otritsaniia v russkom iazyke u shvedsko-russkogo dvuiazychnogo rebenka.» [In:] S. N. TSeĭtlin, M. B. Eliseeva (eds.) Put′ v iazyk. Moskva: IAzyki slaviianskoĭ kul′tury, 2011, 235–260]

Штернина, Екатерина С. «Методика обучения грамматическому аспекту русской речи иностранных студентов (на примере отрицательных конструкций).» Научный диалог 2(50), 2016: 416–427.
[Shternina, Ekaterina S. «Metodika obucheniia͡ grammaticheskomu aspektu russkoĭ rechi inostrannykh studentov (na primere otritsa͡tel′nykh konstruktsiĭ).» Nauchnyĭ dialog 2(50), 2016: 416–427]
Цейтлин, Стелла Н. «К вопросу о формировании промежуточной языковой системы ребёнка: наблюдения над освоением отрицательных конструкций.» Acta Linguistica Petropolitana 13(1), 2017: 623–650.
[TSeĭtlin, Stella N. «K voprosu o formirovanii promezhutochnoĭ i͡azykovoĭ sistemy rebënka: nabliu͡denii͡a nad osvoeniem otritsa͡tel′nykh konstruktsiĭ». Acta Linguistica Petropolitana 13(1), 2017: 623–650]
Юэ, Гао, Наталья В. Николаева. „«Двойное отрицание» в русском языке: лингводидактический и лингвокультурологический аспекты.” Наука и школа 2, 2020: 137–142.
[IU͡e, Gao, Natal′i͡a V. Nikolaeva. „«Dvoĭnoe otritsa͡nie» v russkom i͡azyke: lingvodidakticheskiĭ i lingvokul′turologicheskiĭ aspekty.” Nauka i shkola 2, 2020: 137–142]

Source

The Russian Learner Corpus. http://www.web-corpora.net/RLC/

Вероника Штранц-Никитина

ТИПИЧНЫЕ ОШИБКИ В УПОТРЕБЛЕНИИ ОТРИЦАНИЯ У ИЗУЧАЮЩИХ РУССКИЙ ЯЗЫК: СРАВНЕНИЕ НЕНОСИТЕЛЕЙ ЯЗЫКА И НОСИТЕЛЕЙ РУССКОГО КАК НАСЛЕДНОГО ЯЗЫКА

Резюме

Отрицание, являющееся одной из центральных категорий морфосинтаксиса и одним из ключевых элементов организации языковой системы, безусловно, играет важную роль в процессе освоения языка. Эффективное усвоение отрицательных конструкций существенно влияет на формирование общей языковой компетенции и, как показывает практика преподавания русского языка как иностранного в смешанных группах, требует дифферен-

цированного подхода при обучении неносителей и эритажных носителей русского языка.

Настоящее исследование выполнено на материале Русского учебного корпуса (Russian Learner Corpus), который содержит образцы устной и письменной русской речи как носителей русского языка как наследного, так и неносителей русского языка. Причем в корпусе представлены образцы речи изучающих русский язык с большим разбросом преобладающих языков (более 40 разных преобладающих/родных языков).

В работе предпринята попытка представить общий обзор проблем, возникающих в процессе усвоения категории отрицания неносителями и эритажными носителями русского языка вне зависимости от характера преобладающего языка. С этой целью проводится сопоставительный анализ формирования навыков употребления отрицательных конструкций у упомянутых групп обучающихся, принимая во внимание изменения, происходящие с ростом уровня общей языковой компетенции говорящих. Корпусный подход позволяет выявить как количественные параметры (частотность различных типов отрицательных структур, распределение ошибок по уровням владения языком), так и качественные (контекстуально обусловленные) особенности их функционирования в речи представителей каждой группы.

Анализ показывает, что траектории усвоения отрицания у изучающих русский язык как иностранный и у эритажных носителей действительно несколько различаются. В исследовании рассматриваются особенности сопоставительной динамики прогресса обеих групп в области усвоения отрицания и, далее, представлена типология ошибок по уровням владения языком, отражающая ключевые «горячие» точки, требующие усиленной педагогической поддержки. Отдельное внимание уделяется проблеме фоссилизации некоторых типов ошибок в области отрицания и необходимости их целенаправленной коррекции на разных этапах обучения.

Ключевые слова: освоение отрицательных конструкций, эритажные говорящие, русский язык как иностранный, типология ошибок, фоссилизация.

Елена Маркова*
Экономический университет в г. Братиславе
Факультет прикладных языков
Кафедра славянских языков и межкультурной коммуникации
elena-m-m@mail.ru

УДК 811.16'373
https://doi.org/10.18485/slavistika.2026.30.1.8
Оригинални научни рад
примљен 16. 4.2026.
прихваћен за штампу 5.7.2026.

ЭТИМОЛОГИЧЕСКОЕ ГНЕЗДО КАК СПОСОБ СИСТЕМАТИЗАЦИИ ЛЕКСИКИ БЛИЗКОРОДСТВЕННЫХ ЯЗЫКОВ

Одним из способов группировки лексики близкородственных языков является этимологическое гнездо, включающее дериваты с одним праславянским корнем. На материале русского, чешского, словацкого, сербского языков автор очерчивает этимологическое гнездо с корнем *-god-*. Подобная группировка позволяет не только проследить особенности семантического движения общего корня, но и наглядно представить его дериваты в разных языках, выявить сходства языков и их национальную специфику в использовании общего корня. Демонстрация семантической филиации и деривационной активности корня в межславянском аспекте имеет как сравнительно-типологическое, так и лингводидактическое значение.

Ключевые слова: праславянский лексический фонд, этимологическое гнездо, дериваты, русский язык как инославянский.

One way to group the vocabulary of closely related languages is through an etymological nest, which includes derivatives with a single Proto-Slavic root. Using Russian, Czech, Slovak, and Serbian as examples, the author outlines an etymological family with the root *-god-*. This family allows not only to trace the semantic evolution of a common root but also to clearly represent its derivatives in different languages, revealing linguistic similarities and their national specificities in the use of a common root. Demonstrating semantic filiation and the derivational activity of the root in inter-Slavic contexts has both comparative typological and linguodidactic value.

Keywords: Proto-Slavic vocabulary, etymological family, derivatives, Russian as a Slavic language.

1. Введение

Как известно, древнейший словарный корнеслов славянских языков сохранился в значительном объёме. Современные славянские языки отражают картину сложного переплетения их взаимных связей в области словаря. Каждый из славянских языков, унаследовав основные элементы своего словаря и грамматического строя из общего праславянского языка, разви-

* https://orcid.org/0000-0001-6620-1567

вал их по законам, свойственным данному языку. В результате независимой смысловой филиации в современных славянских языках обнаруживается большое количество родственных лексем, различающихся семантикой. Их сопоставительное рассмотрение в рамках общего билингвального и полилингвального этимологического гнезда позволяет выявить пути структурно-семантического развития общего корня начиная от его исходного значения.

Цель статьи – на материале русского, чешского, словацкого, сербского языков в аттракции с другими славянскими языками показать лингвистическую и лингводидактическую ценность этимологического гнезда как единицы общего лексического фонда славянских языков и одного из способов группировки лексики. Актуальность темы обеспечена значимостью исследования общеславянской лексики в плане ее интеграции и систематизации с целью наиболее эффективной презентации в иноязычной (инославянской) аудитории. Научная новизна связана с описанием возможностей этимологического гнезда демонстрировать конвергентно-дивергентные отношения дериватов с единым праславянским корнем и служить одним из важных способов объединения лексики с целью ее изучения в инославянской среде. В работе использованы методы: сравнительно-сопоставительный, историко-этимологический, метод билингвального сравнения, словообразовательного анализа и др. Этимологические версии лексем приведены в соответствии с «Этимологическим словарем славянских языков: Праславянский лексический фонд» (под ред. О. Н. Трубачева), Вып. 1-32. Москва: Наука, 1974–2005 (ЭССЯ).

При изучении лексической системы мы исходим из установки, что те знания и представления о мире, которые транслируют лексические единицы на синхронном срезе языка, сформированы в разные периоды их бытования. “Историческая память” (Трубачев 1998: 26) требует учитывать культурно-историческую мотивацию особенностей семантики языковых единиц. Динамический подход позволяет проследить эволюцию слова и в концептуальном смысле, выявить актуальную “специфическую реакцию носителей языка на внеязыковую действительность” (Гак 2000: 36), понять то, как по мере когнитивного освоения мира развивается содержание и структура языковых форм. Поэтому постижение разнообразных трансформаций значения общего корня в двух или нескольких родственных языках дает возможность расширения лингвистического кругозора учащихся, формировании их лингвистической компетенции.

Рассматривая лексику русского языка в зеркале родного (славянского) языка, можно нагляднее представить картину перемещений, семантических сдвигов и переносов, утрат, новообразований, характеризующих процесс языкового развития, ведь “то, что исчезает в одном языке, может уцелеть в

другом, и недостающие звенья в традиции одного языка дополняются указаниями, взятыми из другого" (Покровский 1959: 20–21). Этимологическое гнездо позволяет продемонстрировать историческую связь слов, необходимую при изучении лексики родственного языка.

Если говорить о вопросах исторического развития слов, то следует заметить, что В. В. Виноградов справедливо считал слова близкородственных языков, восходящих к общему этимону, к "разветвлениям одного слова", его "историческими вариациями" (Виноградов 1968: 119), М. М. Покровский также называл их "вариациями значений слова" (Покровский 1959: 36). Семантические варианты единиц двух или нескольких родственных языков, входящих в состав этимологического гнезда, отражают результаты их специфического смыслового движения в рамках каждого из языков, их объединение помогает восстановить утраченные связи между словами близкородственных языков, представить их как элементы единой словообразовательной системы, соединить в сознании учащихся.

В отличие от словообразовательного гнезда, в состав которого входят родственные слова с точки зрения синхронного состояния одного конкретного языка, этимологическое гнездо – группа слов, восходящих к общему этимону, т. е. этимологически общему корню в рамках ряда родственных языков. Первичное непроизводное слово – этимема – служит деривационной основой для всех последующих образований. Этимологическое гнездо включает в себя "все генетически связанные слова, независимо от степени прозрачности этих связей на современном уровне" (Варбот 1993: 24). Состав его выявляется при обращении к истории языков, этимологии лексических единиц, родственным языкам. Такое объединение слов, восходящих к общему источнику, дает возможность еще и проследить логику, траекторию семантического движения слова, выявить не только лексические, но и смысловые связи, что активизирует сознательные стороны познавательного процесса, помогает сознательному усвоению лексики.

Рассматривая общую лексику в составе этимологического гнезда, основанного на сопоставлении двух языков, изучаемого и родного: русского и чешского, русского и словацкого языков, русского и сербского, можно эффективно решать задачи как лингвистического (сопоставительного) характера, так и лингводидактического, связанного с разработкой теоретических основ преподавания славянских языков. Опора на родной (чешский, словацкий, сербский и др.) язык при изучении лексики русского языка как иностранного является одним из принципов его изучения (Маркова 2024).

Группировка лексики в составе этимологических гнезд соответствует и такому важному принципу преподавания языка, как принцип системности. Все, что предъявляется в системе, способствует лучшему усвоению и запоминанию. Этот методический принцип отражает и реальную связь

языковых единиц, которые образуют систему языка. Лексика русского языка с целью ее овладения иностранцами может быть систематизирована по разным основаниям: на основе синонимических и антонимических отношений, в виде внутриязыковых и межъязыковых омонимов и паронимов, в составе тематических и лексико-семантических групп, словообразовательных гнезд, синтагматических рядов (Rozkovcová 1977; Bronec 1982; Havlová 1999; Markova 2016 и др.). Чем больше связей с другими лексическими единицами устанавливается при овладении какой-либо лексемой, тем большей мнемонической силой оно обладает, тем более прочно ее положение в памяти учащегося и тем больше вероятность ее использования в речи. Поэтому столь важное значение при изучении близкородственного языка имеют этимологические связи слов, их группировка в рамках гнезда с этимологически общим корнем.

Рассмотрим это на примере этимологического гнезда с праславянским корнем **godъ* в русском, чешском, словацком и сербском языках. Этимологический комментарий к лексемам, входящим в состав этимологического гнезда, прослеживание их семантической производности связана в данном случае с целью продемонстрировать выводимость лексических значений, проследить судьбу лексем с общим корнем в разных славянских языках, специфику деривационного и семантического развития, включая аксиологическую составляющую.

2. Основная часть

Изначально псл. **godъ* имело обобщенную семантику ‘время’, причем чаще всего с дополнительным «положительным» оттенком: ‘удачное, счастливое, благоприятное время’: в стсл. ‘время, праздник, удобное время’ (ЭССЯ 6: 192); мак., ‘праздник’; чеш. *hod* ‘церковный, престольный праздник’; *hody* ‘пир, угощение, праздничный стол’; слвц. *hod* ‘праздничный стол, пир’. Субстантив *год* (**godъ*) образован от *годити* (**goditi*), его семантика полностью соответствует производящей семантике **goditi* с позитивным значением. Современное рус. *год* ‘отрезок времени’ утратило его, но в диалектах это значение фиксируется: ‘благоприятный для чего-л отрезок времени, хорошее время’; годы ‘празднество, пир’ (СРНГ).

Первоначальная положительная семантика корня сохранилось в таких русских дериватах, как *годный*, *угодный*, *пригодный, пригожий*, *угодить (кому)* ‘сделать что-либо в соответствии с желанием’, *годиться/пригодиться*, а также в чешских лексемах *hodný* ‘хороший, достойный’, *pohoda* – ‘хорошая, прекрасная погода’ (ČRS); слвц. *pohoda* ‘спокойствие’, *v pohode* ‘в порядке’, *pohodlný* ‘удобный’, *hodný* ‘достойный’ и др. (SSJ); серб. *годити* ‘нравиться, доставлять удовольствие’, *погодан* ‘благоприятный,

пригодный', 'приятный' (РР) и др. "Положительный" характер мотивемы прослеживается и в чешском устаревшем *hod*, сохранившемся в некоторых устойчивых сочетаниях, например: *Boží hod* 'Рождество', форме мн. ч. – *hody* – наименовании пира, праздничного времени (ČRS). Значения русских производных *непогода* ('плохая погода'), *распогодилось* ('прояснилось', об улучшении погоды), *погожий* ('хороший день'), пословица *ждать у моря погоды* (букв. 'ждать хорошей погоды' – о бесполезных ожиданиях чего-л) свидетельствуют, что и слово *погода* первоначально обозначало хорошую погоду. Современное рус. *погода* 'состояние атмосферы' обладает нейтральной семантикой (СРЯ). В южнославянских языках это значение получило другое темпоральное слово: напр., серб. *време, вријеме*.

Все приведенные дериваты восходят к праслав. **goditi (se)* (ЭССЯ), который в стсл. означал 'угождать, удовлетворять', в русском языке сохранился только в форме возвратного глагола *годиться* с позитивной семантикой 'быть годным', однако в обеих формах известно в чеш. *hoditi* 'бросить, метнуть, швырнуть', *hoditi se* 'броситься, кинуться', 'подходить' (ČRS); слвц. *hodiť* 'бросить, кинуть', 'махнуть, сделать резкое движение', *hodiť sa* 'броситься, кинуться', 'приняться за что-л.' (SRS). Как видим, в западнославянских языках праславянский глагол развил конверсивное значение к значению 'попасть' – 'бросить', став обозначением механического процесса бросания, метания, в том числе и в спорте, откуда его дериват *hod* – наименованием броска, в том числе в спорте, т. е. он стал омонимом к его темпоральному корреляту. Поскольку попадание связано со случайностью (можно попасть, но можно и не попасть), то в обоих языках возникли дериваты с этим значением: *náhoda* 'случай', *náhodný* 'случайный', *náhodou* 'случайно'.

Вместе с тем следует отметить, что в сербском языке сохранились оба глагола с позитивной семантикой: серб. *годити* 'нравиться, доставлять удовольствие' (*то ми годи* 'это мне приятно') и *годити се* 'торговаться, сговариваться' (РСР), который семантически близок современному рус. *годиться.* Его префиксальный дериват *погодити*, помимо значения 'попасть в цель» (близкой русскому *угодить* 'попасть', но с имманентно присущей данному корню позитивной коннотацией), развил и значение 'угадать (мысль, желание и т. п.)'. Глагол *погодити* послужил в сербском языке производящей основой дериватов *погодан* 'благоприятный, подходящий', 'приятный', *погодак* 'попадание (в цель); выигрыш (в лотерею)', *погодба* 'соглашение, сделка', *погодбени* 'договорный, условленный; условный (предложение)', *погодност* 'благоприятность, выгода; годность, удобство, привилегия' (РСР).

От субстантива **godъ* был образован еще в праславянский период глагол **godovati* (ЭССЯ 6: 191), утраченный в русском языке (но сохранившийся в форме *негодовать* 'злиться, быть в ярости'). Он зафиксиро-

ван в исторических словарях: стсл., др.-рус. *годовати* ‘позволять’, ‘удовлетворять, снисходить’; известен в русских диалектах: диал. ‘проживать год, жить где-н. в течение года’, ‘праздно проводить время, бездельничать’ (СРНГ); в других славянских языках: сербохорв. *годдвати* ‘праздновать’, ‘ценить, хвалить’ (ЭССЯ); серб. *погодовати* ‘благоприятствовать, содействовать, способствовать’ (РСР); чеш. *hodovati*; слвц. *hodovať* ‘пировать’ (откуда *hody* ‘пиры’).

Глагол **goditi* (возможно, и субстантив **godъ*) (ЭССЯ 6:193) послужил мотивемой прилагательному **godьnъ* ‘угодный, приятный, временный’, во всех языках сохранивших мелиоративную семантику, однако семантически специфичному в разных языках: рус. *годный* (к чему-л.) ‘подходящий’; болг. *годен* ‘годный, подходящий’; сербохорв. *godan* ‘годный’, ‘способный’, ‘приятный’, ‘красивый’ (ЭССЯ); чеш., слвц. *hodný* ‘достойный, порядочный’, ‘смирный, послушный’ (о ребенке); слвц. *hodný* ‘довольно большой, значительный’, *byť hoden* ‘быть достойным, заслуживать, стоить’ (ČRS, SRS). Это смысловое направление получило дальнейшее развитие в таких дериватах, как чеш. *hodnota* ‘цена’, *hodně* ‘много, очень’, *hodnotenie* ‘оценка’, *hodnotit* ‘оценивать’, *hodnotný* ‘ценный’ (PSJČ, ČRS); слвц. *hodne* ‘много, очень’, *hodnosť* ‘звание’, *hodnota* ‘значение’, *hodnotenie* ‘оценка’, *hodnotiť* ‘оценивать’, *hodnotný* ‘качественный’, *hodnovernosť* ‘авторитетность» *hodnoverný* ‘авторитетный’ (SSJ, SRS).

Другим адъективным образованием от глагола **goditi* было **godjъjь*, что реализовалось в рус. простор. *гожий* ‘годный, пригодный’, известное впоследствии в приставочных формах *пригожий* (ребенок), *погожий* (день), диал. ‘хороший’, ‘годный, пригодный’; укр. *гожий* ‘хороший, красивый’, ‘погожий’, ‘благоприятный, удобный’; блр. *гожы* ‘годный, пристойный’ (ЭССЯ).

Субстантив **godina* имел в древности также темпоральное значение: ‘время’, а затем стал означать его отрезки: ‘час’, ‘год’. Эти значения сохранились в южнославянских языках: болг. *година* ‘год’; словен. *godina* ‘год’, ‘именины’, ‘дождь’ (ЭССЯ), серб. *година, годиште* ‘год’ (РСР). В современных западнославянских чеш., слвц. *hodina* имеет значение ‘час’, а его дериват *hodinky* ‘часы’. В русском языке слово семантически и стилистически эволюционировало до совр. рус. *година* с негативной коннотацией ‘трудный, тяжелый период’ (известного в ограниченных устойчивых сочетаниях *суровая година, година испытаний)*. “Отрицательную” семантику имеет и глагол *угодить (во что)* в значении ‘попасть во что-то плохое, вляпаться’: *угодить в грязь, в неприятную ситуацию* и т. п. Однако первоначальное темпоральное значение слова *година* сохранилось в поэзии (“День каждый, каждую ***годину*** привык я думой провождать”, А. С. Пушкин “Брожу ли я вдоль улиц шумных…”). Семантическим разнообразием отличается слово

година в русских диалектах: ‘погода’, ‘время’, ‘час’, ‘судьба’, ‘год’, ‘хорошая погода’, ‘плохая погода’, *годины* ‘годовщина, год со дня смерти, рождения’ (СРНГ).

Таким образом, в русском языке рассматриваемый корень функционирует в следующих дериватах с разной коннотацией:

годный, угодный, пригодный, пригожий (+)
годиться / пригодиться, угодить (кому), *выгодный, выгода* (+)
распогодилось, погожий (день) (+)
непогода, година (испытаний), *угодить* (во что), *негодовать* (-)
год, погода, погодить (‘подождать’), (уст.) *загодя* ‘заранее’ (нейтр.)

В чешском языке в данное этимологическое гнездо входят:

hodný ‘хороший’, *pozorohodný* ‘достойный внимания’ (+)
pohoda ‘спокойствие’ (+)
hodovat ‘пировать’, *Boží hod, hody* ‘праздник’ (+)
hodit se ‘годиться’, *hodnost* ‘должность’ (+)
hodnota ‘цена’, *hodně* ‘много, очень’, *hodnotenie* ‘оценка’, *hodnotit* ‘оценивать’, *hodnotný* ‘ценный’ (+)
hodnověrnosť, hodnověrný ‘достоверный’ (+)
hodina ‘час, урок’, *hodinky* ‘часы’, *hodinář* ‘часовщик’, *hodinářství* ‘часовая мастерская’ (нейтр.)
hodit ‘бросить’, *hod* ‘бросок’ (нейтр.)
náhoda ‘случай’, *náhodný* ‘случайный’, *náhodou* ‘случайно’ (нейтр.)
hodit se ‘притворяться’ (-)

Во многом совпадают с чешскими, но еще более разнообразны словацкие компоненты анализируемого этимологического гнезда:

pohoda ‘спокойствие’, *v pohode* ‘в порядке’, *pohodlný* ‘удобный’, *pohodlie* ‘удобства’ (+)
hody (*kačacie a husacie hody*) ‘пир, праздник’, *hodovať* ‘пировать’ (+)
hodný ‘достойный’, *hodiť sa* ‘годиться’, *pozorohodný* ‘достойный внимания’ (+)
hodne ‘много, очень’, *hodnosť* ‘звание’ (+)
hodnota ‘значение’, *hodnotenie* ‘оценка’, *hodnotiť* ‘оценивать’, *hodnotný* ‘качественный’, *hodnovernosť* ‘авторитетность’, *hodnoverný* ‘авторитетный’ (+)
hodina ‘час, урок’, *hodinky* ‘часы’, *hodinár* ‘часовщик’, *hodinárstvo* ‘часовая мастерская’ (нейтр.)
hodiť ‘бросить’, *pohodiť* ‘отбросить’, *nahodiť* ‘набросить’, *hod* ‘бросок’ (нейтр.)
náhoda ‘случай’, *náhodný* ‘случайный’, *náhodou* ‘случайно; как раз’ (нейтр.)

hodiť sa ‘притворяться’ (-)

Современный сербский язык дает возможность включить в рассматриваемое этимологическое гнездо лексемы:

годити ‘нравиться, доставлять удовольствие’ (+)
годити се ‘торговаться, сговариваться’ (+)
погодити ‘попасть в цель’, ‘угадать (мысль, желание и т. п.)’ (+)
погодовати ‘благоприятствовать, содействовать, способствовать’ (+)
погодан ‘благоприятный, подходящий’, *погодак* ‘попадание (в цель); выигрыш (в лотерею)’, *погодба* ‘соглашение, сделка’, *погодбени* ‘договорный, условленный’, *погодност* ‘благоприятность, выгода; годность, удобство, привилегия’ (+)
година, годиште ‘год’ (нейтр.)

3. Заключение

Группировка лексики близкородственных языков в виде этимологических гнезд дает возможность увидеть изучаемую лексику в фокусе ее родственных связей с лексикой родного языка, общности их истории, дифференциации общей семантики. Систематизированная таким образом лексика является мнемонической опорой для ее запоминания, помогает ее лучшему усвоению, а также пониманию структурного своеобразия изучаемого языка в сравнении с родным. Такой взгляд на общий лексический фонд славянских языков перекидывает мостик от собственно лингвистических историко-сопоставительных исследований к решению практических задач преподавания русского языка в славянском коммуникативном пространстве, к повышению эффективности обучения русскому языку в инославянской аудитории. Апелляция к общей лексике имеет и большое воспитательное, мотивирующее значение. Объединение “своего” и “чужого” в аспекте их общего происхождения, общего языкового наследия не только помогает закреплению слов в долговременной памяти, обеспечивает крепость их “корневой системы”, но и помогает осознанию славянского единства, общности нашей истории, ощущению неразрывной связи славянских языков и культур, чувству славянской идентичности.

Цитированная литература:

Варбот, Жанна Ж. «История славянского этимологического гнезда в праславянском языке.» [В:] Славянское языкознание. XI Международный съезд славистов: Доклады российской делегации, Москва, 1993.

[Varbot, Zhanna Zh. «Istoriia͡ slavia͡nskogo ėtimologicheskogo gnezda v praslavia͡nskom ia͡zyke.» [V:] Slavia͡nskoe ia͡zykoznanie. XI Mezhdunarodnyĭ s"ezd slavistov: Doklady rossiyskoj delegacii .Moskva, 1993]

Виноградов, Виктор В. «Проблемы морфематической структуры слова и явления омонимии в славянских языках.» [В:] Славянское языкознание. VI Международный съезд славистов. Москва, 1968, 53–119.

[Vinogradov, Viktor V. «Problemy morfematicheskoĭ struktury slova i ia͡vleniia͡ omonimii v slavia͡nskikh ia͡zykakh.» [V:] Slavia͡nskoe ia͡zykoznanie. VI Mezhdunarodnyj s"ezd slavistov. Moskva, 1968, 53–119]

Гак, Владимир Г. «Русская динамическая картина мира.» [В:] Русский язык сегодня. Москва, 2000.

[Gak, Vladimir G. «Russkaia͡ dinamicheskaia͡ kartina mira.» [V:] Russkiĭ ia͡zyk segodnia͡. Moskva, 2000]

Маркова, Елена М. «Билингвальное этимологическое гнездо в лингвистическом и лингводидактическом аспекте.» Учёные записки Петрозаводского государственного университета 3, 2024: 76–82. DOI: 10.15393/uchz.art.2024.1027

[Markova, Elena M. «Bilingval′noe ėtimologicheskoe gnezdo v lingvisticheskom i lingvodidakticheskom aspekte.» Uchënye zapiski Petrozavodskogo gosudarstvennogo universiteta 3, 2024: 76–82. DOI: 10.15393/uchz.art.2024.1027]

Покровский, Михаил М. «О методах семасиологии.» [В:] М. М. Покровский. Избранные работы по языкознанию. Москва, 1959, 27–33.

[Pokrovskiĭ, Mikhail M. «O metodakh semasiologii.» [V:] M. M. Pokrovskiĭ. Izbrannye raboty po ia͡zykoznaniiu͡. Moskva,1959, 27–33]

Трубачев, Олег Н. «Славянская филология и сравнительность. От съезда к съезду.» [В:] Славянское языкознание. XII Международный съезд славистов. Москва, 1998, 3–33.

[Trubachev, Oleg N. «Slavia͡nskaia͡ filologiia͡ i sravnitel′nost′. Ot s"ezda k s"ezdu.» [V:] Slavia͡nskoe ia͡zykoznanie. XII Mezhdunarodnyj s"ezd slavistov. Moskva, 1998, 3–33]

Шаталова, Ольга В. «Проблема изучения этимологического гнезда.» Вестник Государственного гуманитарно-технологического университета 2, 2022: 79–87.

[Shatalova, Ol′ga V. «Problema izucheniia͡ ėtimologicheskogo gnezda.» Vestnik Gosudarstvennogo gumanitarno-tekhnologicheskogo universiteta 2, 2022: 79–87]

⁂

Bronec, Jan. K lingvodidakyické typologíi cizojazyčného lexika. Brno, 1982.

Havlová, Eliška. «Poznámky k ruským homonimům». [In:] Příspěvky k aktualním otázkám jazykovědné rusistiky. Brno, 1999, 83–89.

Markova, Elena M. «Особенности группировки лексики в курсе русского языка как инославянского.» Acta Rossica Tyrnaviensis II: Zborník štúdií Katedry rusistiky Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave. Brno: Tribun EU, 2016, 124–131.

[Markova, Elena M. «Osobennosti gruppirovki leksiki v kurse russkogo ia͡zyka kak inoslavia͡nskogo.» Acta Rossica Tyrnaviensis II: Zborník štúdií Katedry rusistiky

Filozofickej fakulty Univerzity sv. Cyrila a Metoda v Trnave. Brno: Tribun EU, 2016, 124–131]
Rozkovcová, Lucie. «Problematika asociací a osvojování blízse příbuzného jazyka.» Československá rusistika 3, 1977: 119–127.

Источниики:

РСР: Руско-српски и српско-руски речник. Приредио Радослав Бошковић. 3-е изд. Београд: Јасен, 2014.
[RSR: Rusko-srpski i srpsko-ruski rechnik. Priredio Radoslav Boshkovich. 3-e izd. Beograd: Jacen, 2014]
Срезн.: Срезневский И. В. Материалы для словаря древнерусского языка. М., 1958.
[Sreznevskiĭ I. V. Materialy dli͡a slovari͡a drevnerusskogo i͡azyka. M., 1958]
СРЯ: Словарь русского языка в 4-х т. М., 1957-1961. [Slovarʹ russkogo i͡azyka v 4-kh t. M., 1957-1961]
ЭССЯ: Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд. Ред. Трубачев О.Н. Вып. 1-32. М.: Наука, 1974–2005.
[Ėtimologicheskiĭ slovarʹ slavi͡anskikh i͡azykov: Praslavi͡anskiĭ leksicheskiĭ fond. Red. Trubachev O.N. Vyp. 1-32. M.: Nauka, 1974–2005]
ČES: Rejzek J. Český etymologický slovník. Praha, 2001.
PSJČ: Příruční slovník jazyka českého. D. 1-9. Praha, 1935–1957.
RHR: Rusko-hrvatski rječnik. Zagreb: Školska knjiga, 2002.
ČRS: Velký česko-ruský slovník (Pod ved. L. Kopeckého, J. Filipce a O. Lešky). Praha: Leda, 2005.
SSJ; Slovník slovenského jazyka. D. 1-4. Bratislava: Slovenská Akadémie Vied, 1959.
SRS: Velký slovník rusko-slovenský a slovensko-ruský. Bratislava: LINGEA, 2011.

Јелена Маркова

ЕТИМОЛОШКО ГНЕЗДО КАО НАЧИН БИЛИНГВАЛНЕ И ПОЛИЛИНГВАЛНЕ СИСТЕМАТИЗАЦИЈЕ ЛЕКСИКЕ БЛИСКОСРОДНИХ ЈЕЗИКА

Резиме

У раду се објашњава значај заједничких речничких елемената у словенским језицима у аспекту њиховог интеграционог развоја и могућности њиховог коришћења у настави руског језика као инословенског. Велику улогу у томе игра етимолошко гнездо као група речи која води порекло од за-

једничког прасловенског корена. Циљ рада је да се на материјалу руског, чешког, словачког и српског језика покаже лингвистички и лингводидактички значај етимолошког гнезда као јединице заједничког лексичког фонда словенских језика и једног од начина груписања лексике. На примеру лексема с прасловенским кореном *-god-* конструише се етимолошко гнездо у оквиру поменутих језика, објашњавају се семантичке и конотативне карактеристике деривата с тим кореном у језицима који су предмет поређења. Актуелност теме одређује значај истраживања општесловенске лексике на плану њене интеграције и систематизације у циљу најефикаснијег представљања у инословенској средини. Научна новина тиче се описа могућности етимолошког гнезда које укључује лексеме матерњег и инословенског језика и служи као важан начин груписања лексике у настави руског језика за Словене. Долази се до закључка да груписање лексике у виду етимолошких гнезда у настави руског језика као инословенског има велики методички, васпитни и мотивациони значај. Такав начин груписања не помаже само у усвајању лексике и бољем познавању језичког система, већ и у освешћивању словенског јединства, језичког и културног заједништва словенских народа.

Кључне речи: општесловенски лексички фонд, етимолошко гнездо, руски као инословенски.

Матија Нешовић*
Институт за српски језик САНУ
matija.nesovic@isj.sanu.ac.rs

УДК 811.163.41'367.625
https://doi.org/10.18485/slavistika.2026.30.1.9
Оригинални научни рад
примљен 1.5.2026.
прихваћен за штампу 5.7.2026.

АМБИТРАНЗИТИВНОСТ СВРШЕНИХ И ПЕРФЕКТИВНО УПОТРЕБЉЕНИХ ДВОВИДСКИХ ГЛАГОЛА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ**

У литератури је констатовано да се поједини прелазни глаголи могу користити без експлицитно израженог правог објекта (при чему се он не реконструише на основу контекста). У том случају подразумева се постојање некаквог неодређеног појма који је обухваћен или погођен глаголском радњом, али његов идентитет није релевантан или познат. Овакви глаголи терминолошки се одређују као *(А-) амбитранзитивни*, *(А-)лабилни*, а у нашој средини и као *факултативно прелазни*. У студијама и приручницима овакве глаголске лексеме (експлицитно или имплицитно, тј. кроз примере) доводе се у тесну везу с несвршеним видом. У овом раду преиспитаћемо дату тезу тако што ћемо анализирати примере свршених и перфективно употребљених двовидских прелазних глагола без правог објекта у српском језику (на грађи из електронског корпуса *CLASSLA-web.sr 1.0* и са интернета). На основу спроведене анализе можемо издвојити неколико класа оваквих лексема: глаголе погођеног агенса (*Хвала, не могу, малопре сам јео*), ателичне (деминутивне и ингресивне) глаголе (*Тевез „чалабрцнуо” са првим човеком Милана*; *Марија је запевала*), вишерекцијске глаголе (*Марко је одговорио на Јованов коментар*), глаголе са предвидивим објектом (*Ливерпул је изгубио*) и глаголе са ендофоричким објектом (*Ја сам усисала и сад правим паузу*).

Кључне речи: амбитранзитивност, амбитранзитивни глаголи, факултативно прелазни глаголи, прави објекат, нулти објекат, прелазност, глаголски вид, свршени глаголи, двовидски глаголи, српски језик.

It has been noted in the literature that certain transitive verbs can be used without an explicitly expressed direct object (in which case the object is not contextually reconstructed). In such cases, the existence of some indefinite entity that is encompassed or affected by the verbal action (usually the patient) is presupposed, but its identity is not relevant or is unknown. Such verbs are terminologically labeled as *(A-)ambitransitive*, *(A-)labile*, or optionally transitive in our context. In studies and reference works, such verbal lexemes are brought into close association (explicitly or implicitly, i.e. through examples) with the imperfective aspect. In this paper, we re-examine this thesis by analyzing examples of the use of perfective and biaspectual (with the perfective reading) transitive verbs without a direct object in Serbian (based on data from the electronic corpus

* https://orcid.org/0009-0004-5822-6675

** Овај рад финансирало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије према Уговору број 451-03-33/2026-03/200174 од 5.2.2026. године, који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

CLASSLA-web.sr 1.0 and from the internet). Based on the analysis, we can distinguish several classes of such lexemes: verbs with an affected agent (e.g. *Хвала, не могу, малопре сам јео* 'Thank you, I'll pass, I just ate'), atelic (diminutive and ingressive) verbs (e.g. *Тевез „чалабрцнуо" са првим човеком Милана* 'Tevez grabbed a bite with AC Milan's president'; *Марија је запевала* 'Marija started to sing'), multi-object verbs (*Марко је одговорио на Јованов коментар* 'Marko responded to Jovan's comment'), verbs with a predictable object (*Ливерпул је изгубио* 'Liverpool lost'), and verbs with an endophoric object (*Ја сам усисала и сад правим паузу* 'I vacuumed and now I'm taking a break').

Keywords: ambitransitivity, ambitransitive verbs, optionally transitive verbs, direct object, null object, transitivity, verbal aspect, perfective verbs, biaspectual verbs, Serbian language.

1. Увод и предмет истраживања

У домаћој и страној литератури примећено је да се поједини прелазни глаголи могу користити без исказаног правог објекта (при чему се он не реконструише на основу контекста). У том случају подразумева се постојање некаквог неодређеног појма који је обухваћен или погођен глаголском радњом (обично трпиоца), али његов идентитет није релевантан или познат (нпр. *Јована једе*; *Марко пише*). Овакви глаголи терминолошки се одређују као *(А-)амбитранзитивни*, *(А-)лабилни*, а у нашој средини и као *факултативно прелазни*.

Као што ћемо видети, у студијама и приручницима овакве глаголске лексеме (експлицитно или имплицитно, тј. кроз примере) доводе се у тесну везу с несвршеним видом. У овом раду преиспитаћемо дату тезу тако што ћемо анализирати примере употребе свршених и перфективно употребљених двовидских прелазних глагола без правог објекта у српском језику.

1.1. Појам амбитранзитивности у литератури

Амбитранзитивност је проучавана на материјалу различитих језика. Још су Д. Ц. Алертон (1975), Ч. Филмор (1986) и др. теоријски омеђили феномен неодређених нултих допуна у енглеском ("indefinite deletion", "indefinite null complements"). Под њима су они подразумевали одстрањене комплементе (у првом реду директне објекте) који се не могу идентификовати на основу контекста, чиме су их јасно разграничили од одређених нултих допуна ("contextual deletion", "definite null complements"), чији су референти конкретни и могу се установити прагматички (уп. и Fillmore 1969: 80–82; Fraser, Ross 1970; Боброва 1979). Примера ради, исказом *Он чита* не назначава се идентитет објекатског појма, док исказ *Прочитао сам* мора упућивати на тачно одређени предмет или текст, који је познат учесницима у говорној ситуацији. Ипак, још у пионирским радовима (в. нпр. и Lehrer

1970; Rice 1988: 203–207) констатовано је да денотативни опсег неодређених нултих објеката није сасвим произвољан – они обично подразумевају трпиоца који је прототипичан за радњу означену глаголом (рецимо, ако кажемо да *Иван једе*, подразумевани пацијенс није било шта, већ некаква храна). Штавише, показано је и да шири контекст може утицати на семантички профил трпиоца; тако, на пример, у реченицама *Марко пије у кафани* и *Болео ме је желудац, па нисам могао да једем и пијем* глагол *пити* евоцира различите имплициране пацијенсе. Рани напори истраживача били су, између осталог, усмерени на формулисање правила за извођење површинских безобјекатских структура из дубинских објекатских, као и на састављање инвентара амбитранзитивних глагола (в. Levin 1993: 33) и утврђивање њихових селекционих рестрикција (в. Lehrer 1970). Главни налази у вези са семантичким одликама ових лексема могу се изнети у неколико тачака. Прво, овакве лексеме обично означавају активности (у вендлеровском смислу), тј. одликују се ателичношћу. Друго, прототипични амбитранзитивни глаголи јесу они који означавају конзумирање (*јести*, *пити*, *читати*) или стварање објекатског појма (*писати*, *шити*, *плести*). Треће, испустивост неодређеног нултог објекта сразмерно је пропорционална његовој предвидивости у одређеној комуникативној ситуацији (уп. глаголе *косити* [траву], *пушити* [цигарету], *орати* [земљу]). Четврто, могућност одстрањивања неодређеног нултог објекта понекад је идиосинкратична, тј. лексички условљена (у смислу да може варирати међу синонимима; уп. експр. *Одмах би испало да таманим *(јабуке) у ходнику уместо да сам на часу* наспрам *Одмах би испало да ждерем (јабуке) у ходнику уместо да сам на часу*.

У новије време, нарочито у оквиру когнитивне и функционалне лингвистике, амбитранзитивност (као и прелазност уопште, нарочито почев од утицајног рада Hopper, Thompson 1980) сагледава се као скаларна појава која захвата глаголске лексеме у различитој мери и маниру и има незанемарљиву дискурсну димензију. Како показују А. Голдберг (2001), М. Ивановић (2007), А. Летучи (2013: 27) и др., испоставља се да бројни глаголи могу испуштати неодређени прави објекат у контекстима који, грубо речено, саму радњу смештају у први план: када се она понавља (хабитуално, итеративно, генеричко значење), доводи у везу (обично контрастира) са другом радњом, афективно наглашава и сл. Поред тога, и семантички профил субјекта и других конституената може бити релевантан. На пример, реченице *Њен муж заустављa* и *Он узима* непотпуне су, али можемо рећи да *Полицајци често заустављају на тој деоници* и да *Живот узима и даје*. С тим у вези, у новијим студијама истиче се да се одстрањивање неодређеног директног објекта може шире посматрати као основни синтаксички механизам детранзитивизације (а самим тим и демоције пацијенса) у различитим језицима. У том смислу, ова појава иступа као врста дијатезе која је „супротна" пасиву (в.

Næss 2007: 134–136; Летучий 2013: 29) и која се може употребити када је семантичка транзитивност клаузе из било ког разлога ослабљена (нпр. када је радња мање телична, када није јединична или уопште остварена, када је пацијенс неодређен, колективан или само делимично захваћен радњом, када је агенс погођен радњом итд.; уп. Hopper, Thompson 1980). Треба нагласити да ови фактори могу произлазити како из лексичког значења глагола, тако и из граматичко-семантичког устројства конкретне реченице (нпр. на плану референцијалности, темпоралности, модалности, поларности и др.).[1]

Ипак, сматрамо да је важно, колико је то могуће, направити разлику између маргиналне, „спољашње" (контекстуалне) и прототипичне, „унутрашње" (лексичке) амбитранзитивности: прва се јавља само у одређеном видско-временском или модалном оквиру, док друга има слободнију дистрибуцију – између осталог, може се реализовати и референцијално, тј. у исказима који означавају појединачне ситуације у конкретном временском одсечку (уп. Næss 2007: 134–136).

1.2. Однос амбитранзитивности и аспектуалности

Када је реч о односу (лексичке) амбитранзитивности и аспектуалности, примећено је да је омисија неодређеног правог објекта карактеристична за ателичне глаголе, који (за разлику од теличних) не претпостављају да је радња достигла своју крајњу, природну границу, тј. да је извршена, „исцрпљена" у целости (в. нпр. Mittwoch 1971; Rappaport Hovav, Levin 1997; Іванович 2007: 10).

Сходно томе, у словенским језицима свршени глаголи (насупрот несвршеним) теже могу одстрањивати директни објекат ван контекста. Перфективни глаголи у највећем броју случајева служе да означе конкретну инстанцу радње као кулминативну, завршену, што значи да је и објекат њоме типично потпуно обухваћен, референцијалан и одређен – а самим тим и исказан (уп. Næss 2007: 127). Ако он и није експлициран, лако се може реконструисати из контекста (нпр. *Хоћеш мало торте? – Већ сам узео*). Може се рећи да је облигаторност објекта уз свршене прелазне глаголе у словенским језицима практично граматикализована, пошто она важи чак и када је објекат нереференцијалан и неодређен (нпр. *Јуче сам прочитао неку књигу*). У складу с тим, за разлику од имперфективних, свршени глаголи суштински блокирају амбитранзитивност, тј. не предвиђају могућност постојања прагматички неактивираног нултог објекта који се доживљава апстрактно,

1 Лексички кодирана амбитранзитивност може се илустровати глаголима *читати*, *јести*, *куватн*, *цртати* и сл. С друге стране, глаголи као што су *украсти* и *памтити* могу одстрањивати објекат само у нарочитом контексту (уп. квалификативну употребу у реченици *Марко уме да украде* наспрам **Марко је јуче украо*, одн. *Јована одлично памти* наспрам **Јована памти*).

денотативно, неодређено, типски (осим у специфичним случајевима, од којих ће неки бити обрађени у овом раду).[2] Домаћи лингвисти су у неколико наврата истицали да је ова појава у српском (и другим словенским језицима) начелно могућа уз несвршене глаголе (в. нпр. Klikovac 1996; Іванович 2007: 10; Алановић 2019: 120–121). Сличне тврдње можемо пронаћи и у различитим домаћим граматичким приручницима и капиталним издањима. Тако, на пример, можемо прочитати да „imperfektivni glagoli češće mogu da se upotrebe bez svoje dopune" и да „kod perfektivnih glagola ova mogućnost nije data" (Mrazović, Vukadinović 2009: 91), као и то да „[г]лаголи свршеног вида удружују се с експлицираним објектом, изузев у тзв. релативној употреби, када су, рецимо, у питању прошли догађаји о којима реферише презент" (Пипер и др. 2005: 505). Поред тога, у многим граматикама (нпр. Стевановић 1989: 77–78; Пипер и др. 2022: 196; Станојчић, Поповић 2016: 246) ово питање не коментарише се посебно, али су по правилу сви (малобројни) амбитранзитивни глаголи који се у њима наводе – несвршеног вида.[3]

1.3. Корпус и методологија истраживања

Грађу за ово истраживање ексцерпирали смо из двају основних извора.

Прво, преузели смо велики електронски корпус *CLASSLA-web.sr 1.0* (Ljubešić, Rupnik, Kuzman 2024) и приступили му локално преко програмског језика *Python*. Конкретно, направили смо скрипту која аутоматски класификује 100.000 насумично одабраних монопредикатских комуникативних реченица из корпуса на оне са правим објектом и оне без њега.[4] Добијене резултате сачували смо у *Ексел* табели са 5 колона: *Глагол*, *Број прелазних примера*, *Број непрелазних примера*, *30 примера прелазне употребе*, *30 примера непрелазне употребе*. Након сортирања глаголских лексема према броју непрелазних примера (од највећег ка најмањем), у рад смо укључили 12 свршених и перфективно употребљених двовидских глагола који јасно показују обележја амбитранзитивности.

2 Ово је једна релативно универзална лакуна у језичким системима широм света. Чини нам се да не постоје довољно убедљиви логичко-семантички и(ли) синтаксички разлози зашто **Он је прочитао* не би могло да буде граматично у минималном контексту и значи 'Он је завршио са читањем (нечега)', без прецизирања објекатског референта, али таква могућност је у пракси веома ретка.

3 Ипак, треба истаћи да поједини истраживачи скрећу пажњу и на нетипичне случајеве свршених, одн. теличних глагола захваћених амбитранзитивношћу, као што су срп. *запушити*, укр. *закурити* 'запалити (цигарету)' (Іванович 2007: 10), енгл. *eat* 'јести' (Næss 2007: 77–78).

4 Упрошћен графички приказ имплементираног алгоритма дат је на крају рада (в. Прилог 1).

Друго, прегледали смо доступне граматике српског језика у којима се помињу амбитранзитивни глаголи, издвојили 5 таквих лексема које се најчешће наводе (*јести*, *пити*, *читати*, *писати*, *певати*), а затим смо пронашли њихове перфективне деривате (помоћу обратног речника [Николић 2000] и одговарајућих корпусних упита) и синониме (на основу синонимског речника [Ћосић и сар. 2008]). Примере њихове употребе тражили смо у поменутом корпусу *CLASSLA-web.sr 1.0*, као и на интернету (преко Гугловог претраживача).

С обзиром на теоријске напомене изнете у претходним тачкама, потрудили смо се да сви примери које наводимо илуструју јединичне (непонављане) свршене радње – у њима се углавном реферише о прошлим догађајима, а мањи број покрива и (извесну или планирану) будућност.[5] Елиминисањем случајева хабитуалне употребе покушали смо да ограничимо грађу искључиво на глаголе које одликује лексичка (а не „спољна", контекстуална) амбитранзитивност (в. т. 1.1).

2. Анализа глагола

У овом поглављу ћемо размотрити различите типове свршених и перфективно употребљених двовидских глагола који показују својства амбитранзитивности. Лексеме су условно подељене на неколико група према фактору који сматрамо главним извором њихове амбитранзитивности. Ипак, треба имати у виду да се ови чиниоци понекад преплићу и удружују у истом глаголу.

2.1. Глаголи погођеног агенса

Како показује О. Нес (2007: 51–84), одређени прелазни глаголи предвиђају вршиоца који је на неки начин погођен радњом коју обавља. Када такви глаголи имају вредност свршеног вида, ситуација се обично временски не „исцрпљује" у тренутку када је пацијенс у целости захваћен радњом (као у случају типичних транзитива), већ онда када је радња остварила потребан, довољан утицај на *агенса*.

Најбољи пример оваквих глагола у српском језику јесте двовидски глагол *јести*. Он припада класи тзв. ингестивних глагола, који подразумевају уношење нечега у тело (Masica 1976: 46). Будући да се овим глаголом денотира врло важан физиолошки процес који директно утиче на стање су-

5 Примери који се односе на будуће радње посебно су релевантни за двовидске глаголе, пошто се поуздани дијагностички тестови за утврђивање перфективног карактера двовидских глагола првенствено везују за изразе који се односе на будући временски план (нпр. *Сад ћу доћи, само да видим нешто*; *Сачекај да вежем патике*; *Долазим чим телефонирам*) (в. Спасојевић 2015: 94, 97, као и литературу која се тамо наводи).

бјекта, сасвим је разумљиво што крајња граница глаголске радње не наступа оног момента када је сва храна поједена, већ када је вршилац подмирен, сит (а тај тренутак може наступити и пре него што је сва храна поједена). Пошто је посреди двовидски глагол, наводимо искључиво примере његове перфективне непрелазне употребе:

(1) Хвала, не могу, малопре сам јео.
(2) Звађу те чим једем.

Треба приметити да, насупрот лексеми *јести* (са вредношћу свршеног вида), дериват *појести* тежиште радње са вршиоца пребацује на трпиоца, који мора бити експлициран и у потпуности погођен радњом. Ту разлику можемо илустровати следећим паром примера:

(3) Правим једну већу паузу, од 20-ак минута, да бих очистио и подмазао ланац на бициклу, јео (’лебац) и докрајчио чајну *златиборац*.
(4) Правим једну већу паузу, од 20-ак минута, да бих очистио и подмазао ланац на бициклу, појео *(’лебац) и докрајчио чајну *златиборац*.

Пошто је у примеру (3) фокус на томе да ће вршилац задовољити своју потребу за храном, трпилац се не мора исказати, а ако је и експлициран, тумачи се као материја неодређене количине која не мора бити потпуно захваћена глаголском радњом.[6] С друге стране, када у истом исказу глагол *јести* заменимо префиксалом *појести* (као у примеру 4), објекат *’лебац* постаје обавезан, пре га доживљавамо као квантификован (премда одговарајући партикуларизатор није назначен) и очекујемо да ће бити поједен у целости.

Осим глагола *јести*, амбитранзитивност је својствена и његовом колоквијалном синониму *клопати*, као и хипонимима *доручковати*, *ручати* и *вечерати*. За сваки од њих наводимо по један пример.

(5) Чим клопам, враћам се.[7]
(6) Доћи ћу кад доручкујем.
(7) Сад сам ручао, али гладан сам кад видим ово.
(8) Само да вечерам и идем.

6 Занимљиво је да се у корпусу може пронаћи мало примера недвосмислено перфективне вредности глагола *јести* уз исказан директни објекат. Ако такви примери и постоје, експлицирани објекат је најчешће неодређен (*нешто*): нпр. *Звађу те, само да једем нешто*. Чини се да се ова лексема у перфективној употреби све више везује за непрелазни образац (што, према корпусу, није толико изражено код њених синонима и хипонима).

7 Колико је нама познато, глагол *клопати* у речницима и литератури одређује се као имперфективни, а не двовидски. Међутим, бројни примери у грађи показују да он може имати и вредност свршеног вида (уп. и следеће потврде: *Само да клопам, па ћу да поставим*; *Клопали смо и уз тешком муком извучено пивце отишли на починак*; *У паузи ћу одржати предавање* [...], *клопаћу ћевапе* [...], *записаћу неколико важних теза* [...], *видећу веома стару мајку* [...], *истераћу редовну деоницу кардиофитнеса, доћи кући, попити кафу и заноћити*).

Још један важан свршени ингестивни глагол који се може користити и са правим објектом и без њега јесте *попити*. Наравно, и ова лексема предвиђа да радња оставља релевантан „траг" на вршиоцу – пијанство.

(9) Он је попио, зато се тако понаша.
(10) Сигурно је попила, види како се клати.

Као и у случају глагола *јести*, имплицирани објекат уопште не мора бити потпуно обухваћен радњом, већ је важно дејство које он има на агенса. Резултативно значење глагола *попити* у оваквим конструкцијама високо је конвенционализовано. Ипак, оно се и даље може унеколико поништити (нпр. *Јесте попио, али се није напио*).

2.2. Ателични глаголи (деминутивни и ингресивни)

Перфективност глагола не мора увек повлачити за собом и његову теличност. Наиме, познато је да постоје глаголи који означавају временски ограничену радњу, али она није кулминативна (в. нпр. Dickey, Hutcheson 2003: 23; Wiemer, Seržant 2017: 245, 249–250; уп. и Балек 2018).[8]

На пример, значење деминутивног глагола *читуцнути* могло би се представити на следећи начин: 'мало и кратко читати'. Дакле, иако радња јесте темпорално ограничена, она се прекида у произвољном тренутку. Ателичност овог глагола може се утврдити и помоћу познатог дијагностичког теста (Dowty 1979: 56–58): он се не може удруживати са временским *за*-конструкцијама, нпр. **Читуцнула сам (књигу) за пола сата*.

(11) Офарбала се. И сад одох мало да читуцнем.[9]

Слично се понашају и деминутивни глаголи попут *чалабрцнути*, *ручнути*, *презалогајити*. Њихова ателичност проистиче из тога што они типично не обухватају целовит и дискретан (пребројив) објекатски појам, већ неодређену, мању количину неке материје (уп. глагол *јести* у перфективној и транзитивној употреби у т. 2.1), при чему и трајање радње може бити краће него обично.

(12) Тевез „чалабрцнуо" са првим човеком Милана.

---

8 Као примери ателичних свршених глагола у словенским језицима у прва два поменута рада наводе се делимитативи и пердуративи. У српском језику прелазни делимитативни глаголи су ретки. Насупрот томе, у руском су они чешћи, а будући да су ателични, могу показивати и обележја амбитранзитивности: *Проснулся я тогда в часа в три утра, почитал и вышел в коридор покурить*. Деминутивни глаголи, који су обрађени у овом одељку, приближавају се управо делимитативима по критеријуму временске ограничености радње (уп. Balek 2017: 56, фуснота 9).

9 У грађи нисмо пронашли случајеве безобјекатске употребе овог глагола ван допунске позиције (у оквиру сложеног предиката или зависносложене реченице). Претпостављамо да су такви примери могући, али нису посведочени зато што је овај глагол и иначе врло редак (свега 10 потврда у корпусу *CLASSLA-web.sr 1. 0*).

(13) Да лепо ручнем, па да легнем да мало одморим.
(14) Селектор презалогајио док су играчи шутирали.

Најзад, и ингресивни глаголи су ателични, пошто означавају почетак вршења радње и не потенцирају њену крајњу границу (уп. Іванович 2007: 10).

(15) Певач је запевао пред препуном Плавом двораном.

Наравно, у свим наведеним случајевима амбитранзитивност је потпомогнута и општим семантичким карактеристикама глаголских лексема – посреди су глаголи који подразумевају да је агенс погођен (сви осим *запевати*; уп. т. 2.1), одн. да је пацијенс у развоју, настајању (гл. *запевати*; в. т. 2.3).

2.3. Вишерекцијски глаголи

У литератури је примећено да глаголи који захтевају више објеката понекад могу одстрањивати један од њих (укључујући и директни) (в. Алановић 2019: 45–46). Иако се ова појава по правилу везује за глаголе несвршеног вида, постоје и вишерекцијски перфективни глаголи који су захваћени амбитранзитивношћу. Навешћемо неколико примера ове појаве:

(16) Марко је одговорио на Јованов коментар.
(17) Мики без длаке на језику испричао о животу са наногицом.
(18) Заинтересовах се те прочитах о старцу, занимљиво је шта је све преживео.
(19) Евролига одлучила о наредној сезони.
(20) Словачки суд пресудио о убиству новинара.

Као што се може видети, у питању су углавном глаголи комуникативних и интелектуалних радњи. Садржај мишљења или говорења (који се типично исказује изричном реченицом) јесте неодређен и не мора се експлицирати ако је тема оквирно назначена (обично конструкцијом *о* + *локатив* у функцији неправог објекта тицања). Осим тога, амбитранзитивност је код ових глагола додатно оснажена и њиховим базичним значењским обележјима: глаголи говорења су у суштини креативни, пошто предвиђају да пацијенс настаје вршењем радње, док се глаголи мишљења могу одредити као ингестивни, јер ментална обрада неког садржаја нужно утиче на доживљавача (уп. Masica 1976: 46; Næss 2007: 126–128).

Важно је истаћи да је о амбитранзитивности у оваквим случајевима упутно говорити само ако се прави објекат реконструише на семантичком нивоу исказа. Ову напомену објаснићемо на различитим варијантама истог примера:

(21) Негде сам прочитао о томе да је срушена биста.
(22) Негде сам прочитао о рушењу бисте.
(23) *Негде сам прочитао о рушењу бисте да је срушена биста.

(24) *Негде сам прочитао о томе да је срушена биста да је срушена биста.

Како показују примери (21) и (22), садржај мишљења или говорења некад се крије искључиво у неправом објекту. Другим речима, ово нису транзитивне конструкције, те имплицирани прави објекат уопште није потребно реконструисати на значењском плану, што се види и по неграматичности примера (23) и (24) (где је директни објекат циљано експлициран). Како би прави објекат био исказан, реченицу морамо преформулисати тако да се неправим објектом назначава тек тема (топик) саопштења (због чега је он обично непропозиционалног типа): нпр. *Негде сам прочитао о биспи да је срушена*.

Поједини глаголи вербалне и невербалне комуникације примарно су непрелазни. Међутим, по аналогији са основним глаголима говорења, и оваквe лексеме се секундарно могу употребљавати прелазно, када је потребно изразити конкретну поруку која се преноси примаоцу. Погледајмо следеће парове примера.

(25) Данас сам тако лупио на часу. | Неко је једном лупио да их има 700 хиљада.
(26) Она ми је писала још прошле недеље. | Танте Аранка ми је писала да су забранили учешће.
(27) Играч је гестикулирао публици. | Играч је гестикулирао публици да ћути.

Као и у претходној групи, и овде је битно истаћи да у интранзитивној конструкцији мора постојати семантичко оправдање за постулирање нултог објекта, што је нарочито релевантно за глаголе који се не морају употребљавати само у сфери општења (нпр. гестови не морају нужно имати комуникативну вредност). Постојање неправог објекта у улози адресата (као у примеру 27) указује на комуникативни карактер представљене ситуације, због чега се може говорити о подразумеваном неодређеном објекту. С друге стране, у реченици *Ана је вриснула* (упркос спорадичним случајевима прелазне употребе овог глагола) не можемо основано претпоставити имплицирани објекат *нешпо* зато што се вриштањем обично не износи некакав артикулисан садржај.

Најзад, треба напоменути да и неке друге вишерекцијске глаголе (попут појединих глагола давања) понекад могу одстрањивати прави објекат (уп. Fillmore 1986: 97–98).

(28) Песник Раде Панић донирао удружењу за помоћ ментално неразвијеним особама.

2.4. Глаголи са предвидивим објектом

Постоје глаголи код којих је исказивање правог објекта прилично ретко и углавном сувишно. У литератури се у оваквим случајевима говори о објекту

који је семантички „срастао” с глаголом – нпр. *пушити* (цигарету), *пецати* (рибу) (уп. Боброва 1979: 77–78). Колико је нама познато, не постоји поуздан тест који би направио јасну границу између оваквих и других глагола са неодређеним нултим објектом (попут *читати* или оних који су обрађени у овом чланку). Начелно се може рећи да се глаголи са предвидивим објектом чешће користе непрелазно, а ако се и употребљавају у прелазној конструкцији, то се обично чини ако је конкретан објекатски појам неочекиван, по нечему специфичан или га треба додатно одредити.[10] Ипак, како предвидивост (и редундантност) објекта представља континуум, тешко је успоставити прецизан нумерички праг који би раздвајао ова два типа глагола.

У нашој грађи се нашло и неколико свршених глагола захваћених амбитранзитивношћу чији је објекат предвидив; примере наводимо у наставку:

> (29) Ливерпул је изгубио, што значи да Манчестер Јунајтед долази на врх табеле. | Изгубио је меч за медаљу.
> (30) Марко је повратио. | Николица је малопре повратио ручак док сам га хранила.[11]

Важно је истаћи да се поједини глаголи са предвидивим објектом могу разилазити са схватањем амбитранзитивности као омисије *неодређеног* објекта. На пример, ако кажемо да је *Јован положио*, морамо говорити о конкретном испиту (чак и ако не знамо који тачно испит је у питању). Зато се реченицом *Ја данас положио* (у значењу ‘Ја сам данас положио неки испит’) не може коректно започети дискурс ако саговорник одраније није упознат барем са чињеницом да је говорник тих дана планирао да полаже испит или ако му то није јасно из непосредног физичког окружења. Штавише, према Филмору (1986), чак се ни енгл. глагол *win* ‘победити’ (а последично и његов антоним *lose*) у том смислу не може посматрати као амбитранзитиван: „If someone says merely [...] HE WON [...] there is a *contextually given competition* in which he was the winner” (курзив наш). Ипак, у примеру (29) видимо да то не мора бити случај – говорник жели да саопшти тек толико да је Ливерпул поражен и није му важно (а можда и не зна) да прецизира против ког клуба (уп. и одговарајуће примере на енглеском са неодређеним

10 Примера ради, ако у корпусу претражимо комбинације *запета/тачка + лема ’пушити’ + запета/тачка* (776) наспрам *запета/тачка + лема ’пушити’ + лема ’цигар(ет)а’ у акуз. + запета/тачка* (81) и то статистички упоредимо са секвенцама *запета/тачка + лема ’читати’+ запета/тачка* (3940) наспрам *запета/тачка + лема ’читати’+ лема ’књига’ у акуз. + запета/тачка* (700) – видећемо да се немодификовани прототипични објекат уз глагол *пушити* експлицира у 9,45% примера (81 од укупно 857), а уз лексему *читати* у 15,01% случајева (700 од укупно 4640).

11 У случају лексеме *повратити* и неких других физиолошких глагола безобјекатска употреба је толико доминантна да се они суштински могу сматрати непрелазним (одн. тек секундарно прелазним).

чланом: *Luckily USBB-RH have lost a match so we actually increase our lead to two points*).

Напослетку, чини се да су случајеви предвидивог објекта (како одређеног, тако и неодређеног) чешћи у стручним жаргонима, попут спортског, где постоје јасно утврђене и познате процедуре и ограничен број могућих радњи, учесника, реквизита и сл. До сличних закључака долази и Л. Глас (2020), која показује да глаголи који се повезују са рутинама у некој заједници лакше одстрањују директни објекат (нпр. лексема *lift* 'дизати' често се користи непрелазно у говору бодибилдера – уп. *Did you lift today?*).

2.5. Глаголи са ендофоричким објектом

Као што смо видели у претходним одељцима, свршени глаголи генерално нису склони омисији неодређеног правог објекта ван контекста. Директни објекат је уз перфективне глаголе по правилу експлициран (или, евентуално, елидиран) (в. т. 1.2). Ипак, испоставља се да у пракси понекад није лако установити где се завршава амбитранзитивност (одстрањивање неодређеног, прагматички неактивираног објекта), а где почиње елипса (испуштање контекстуално проминентног објекта) (в. Cappelli 2022: 15).

С овим у вези, занимљиво је да постоји мањи број свршених теличних глагола који могу испуштати директни објекат, али се он не имплицира као неодређен, већ као релативно конкретан.

(31) Ја сам усисала [своју кућу / *неку кућу] и сад правим паузу.
(32) Мало сам помела [своју кућу / *неку кућу] и обрисала прашину.
(33) Ја сам лепо пролуфтирала [своју кућу / *неку кућу] и сад пустила грејање, нема сунца.

У питању су првенствено „глаголи чишћења", који су у више наврата привлачили пажњу истраживачâ. Изгледа да је омисија објекта уз поједине овакве лексеме остварива зато што је он деиктички (ендофорички) повезан са вршиоцем (*своју кућу*, одн. кућу у којој субјекат живи или борави), што га чини одређенијим. Ово је, наравно, могуће јер радње усисавања, метења, луфтирања и сл. представљају рутине које типично обављамо у сопственом, уобичајеном, свакодневном простору.[12]

Слично томе, перфективно употребљен двовидски глагол *паркирати* у неформалном општењу може одстрањивати подразумевани одређени објекат.

(34) Јуче сам паркирао [своја кола / *нека кола] у тржном центру.

12 У том погледу овакве лексеме се донекле приближавају глаголима којима се означавају радње усмерене на делове тела као неотуђиве посесуме (уп. енгл. *wave* [one's hand], *nod* [one's head] итд.). Познато је да и такви глаголи у различитим језицима показују обележја амбитранзитивности (в. Levin 1993: 34–35).

Чини нам се да овакви случајеви представљају својеврсну „сиву зону" на пољу омисије правог објекта. До таквог закључка можемо доћи и ако подвргнемо ове примере Филморовим (1969: 80–81, 1986: 96) дијагностичким тестовима: наиме, овакве реченице могу започети дискурс (што указује на неодређени карактер објекта), али не испуњавају „тест необавештености говорника", што значи да би било чудно да говорник каже следеће: *#Јован је паркирао у тржном центру; питам се која кола је паркирао* (наравно, ако подразумевамо да Јован има само једна кола). Ипак, ми смо склонији мишљењу да и овакве примере треба посматрати као нарочиту врсту амбитранзитивности, будући да одређеност нултог објекта овде почива на „унутрашњој" деикси (посесивној ендофори), која се пре наслања на општа знања о свету, свакодневици, начину живота и сл. (што се може довести у везу са шире схваћеним лексичким значењем) него на проминентност трпиоца у контексту.

3. Закључак

У овом раду смо размотрили неке примере амбитранзитивности свршених и перфективно употребљених двовидских глагола. Насупрот уобичајеном схватању у литератури, анализа је показала да та појава захвата овакве глаголе у већој мери него што се то може закључити на основу доступних радова и приручника.

Конкретно, видели смо да се неодређени нулти објекат уз овакве глаголе може јављати услед различитих фактора (који се неретко и укрштају): извршеност радње не зависи од погођености трпиоца, већ вршиоца (т. 2.1); радња само почиње или пак траје краће време и престаје у произвољном тренутку, пре свог природног завршетка, кулминације (т. 2.2); глагол је вишеректијски, са исказаним неправим и изостављеним правим објектом (који, такође, у већини случајева настаје у току вршења радње) (т. 2.3); објекат је изразито предвидив и редундантан (т. 2.4). Осим тога, овим групама прикључили смо и глаголе који означавају радње усмерене на предмете у свакодневном окружењу или власништву вршиоца (т. 2.5).

Наравно, како овај списак није коначан, а спроведена анализа је ограниченог домета, надамо се да ће овај рад подстаћи лингвисте да се више баве проблематиком амбитранзитивности у српском (и другим словенским језицима). Осим овог конкретног питања, такви подухвати би, шире гледано, несумњиво допринели још бољем разумевању темељних језичких категорија попут прелазности, дијатезе и аспектуалности.

Цитирана литература:

Алановић, Миливој. О допунама и допуњавању у српском језику. Нови Сад: Филозофски факултет, 2019.

[Alanović, Milivoj. O dopunama i dopunjavanju u srpskom jeziku. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2019]

Балек, Тијана. „О теличним глаголима у руском и српском језику (на примерима из романа *Мајстор и Маргарита* М. А. Булгакова)". [У:] Я. Пометкова и др. (ред. и съст.) Арнаудов сборник, т. 10: Сборник посветен на Катедрата по български език, литература и изкуство към Факултета по природни науки и образование при Русенския университет „Ангел Кънчев". Русе: ЛЕНИ-АН, 2018, 397–406.

[Balek, Tijana. „O telichnim glagolima u ruskom i srpskom jeziku (na primerima iz romana *Majstor i Margarita* M. A. Bulgakova)". [U:] IA. Pometkova i dr. (red. i s"st.) Arnaudov sbornik, t. 10: Sbornik posveten na Katedrata po b"lgarski ezik, literatura i izkustvo k"m Fakulteta po prirodni nauki i obrazovanie pri Rusenskiia universitet „Angel K"nchev". Ruse: LENI-AN, 2018, 397–406]

Боброва, Галина. „Некоторые случаи безобъектного употребления переходных глаголов". [В:] Вопросы структуры и функционирования русского языка. Томск: Издательство Томского университета, 1979, 71–80.

[Bobrova, Galina. „Nekotorye sluchai bezob"ektnogo upotrebleniia perekhodnykh glagolov". [V:] Voprosy struktury i funktsionirovaniia russkogo iazyka. Tomsk: Izdatel′stvo Tomskogo universiteta, 1979, 71–80]

Іванович, Мілена. Нульова реалізація додатка при перехідних дієсловах в українській та сербській мовах, 2007. <http://ukrajinistika.edu.rs/wp-content/uploads/2012/03/Nulti%20objekat.doc> 30. 4. 2026.

[Ivanovych, Milena. Nulova realizatsiya dodatka pry perekhidnykh diyeslovakh v ukrayinskiy ta serbskiy movakh, 2007. <http://ukrajinistika.edu.rs/wp-content/uploads/2012/03/Nulti%20objekat.doc>] 30. 4. 2026.

Летучий, Александр Борисович. Типология лабильных глаголов. Москва: Языки славянских культур, 2013.

[Letučij, Aleksandr Borisovič. Tipologija labil′nyh glagolov. Moskva: Jazyki slavjanskih kul′tur, 2013]

Пипер, Предраг, Ивана Антонић, Владисава Ружић, Срето Танасић, Људмила Поповић, Бранко Тошовић. Синтакса савременога српског језика. Проста реченица. Београд: Институт за српски језик САНУ – Београдска књига – Матица српска, 2005.

[Piper, Predrag, Ivana Antonić, Vladisava Ružić, Sreto Tanasić, Ljudmila Popović, Branko Tošović. Sintaksa savremenoga srpskog jezika. Prosta rečenica. Beograd: Institut za srpski jezik SANU – Beogradska knjiga – Matica srpska, 2005]

Пипер, Предраг, Иван Клајн, Рајна Драгићевић. Нормативна граматика српског језика. Нови Сад: Матица српска, 2022.

[Piper, Predrag, Ivan Klajn, Rajna Dragićević. Normativna gramatika srpskog jezika. Novi Sad: Matica srpska, 2022]

Спасојевић, Марина. Двовидски глаголи у савременом српском језику [необјављена докторска дисертација]. Београд: Филолошки факултет, 2015.

[Spasojević, Marina. Dvovidski glagoli u savremenom srpskom jeziku [neobjavljena doktorska disertacija]. Beograd: Filološki fakultet, 2015]

Станојчић, Живојин, Љубомир Поповић. Граматика српског језика. Београд: Завод за уџбенике, 2016.

[Stanojčić, Živojin, Ljubomir Popović. Gramatika srpskog jezika. Beograd: Zavod za udžbenike, 2016]

Стевановић, Михаило. Савремени српскохрватски језик II. Београд: Научна књига, 1989.

[Stevanović, Mihailo. Savremeni srpskohrvatski jezik II. Beograd: Naučna knjiga, 1989]

Allerton, David J. "Deletion and proform reduction". Journal of Linguistics 11, 1975: 213–237.

Balek, T. „Komparativni glagoli u srpskom jeziku u poređenju sa engleskim i ruskim". Zbornik za jezike i književnosti Filozofskog fakulteta u Novom Sadu 7, 2017: 53–70.

Cappelli, Giulia. Implicit Indefinite Objects at the Syntax-Semantics-Pragmatics Interface: a Probabilistic Model of Acceptability Judgments [Neobjavljena doktorska disertacija]. Scuola Normale Superiore, 2022.

Dickey, Stephen M., Julie Hutcheson. "Delimitative verbs in Russian, Czech and Slavic". [In:] R. A. Maguire, A. Timberlake (eds.) American Contributions to the 13th International Congress of Slavists. Bloomington: Slavica, 2003, 23–36.

Dowty, David R. Word Meaning and Montague Grammar: The Semantics of Verbs and Times in Generative Semantics and in Montague's PTQ. Dordrecht: D. Reidel Publishing Company, 1979.

Fillmore, Charles J. "Types of Lexical Information". <https://scispace.com/pdf/types-of-lexical-information-30hdzvrp07.pdf> 30. 4. 2026.

Fillmore, Charles J. "Pragmatically Controlled Zero Anaphora". [In:] V. Nikiforidou, M. VanClay, M. Niepokuj, D. Feder (eds.) Proceedings of the Twelfth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society. Berkeley: Berkeley Linguistics Society, 1986, 95–107.

Fraser, Bruce, John Robert Ross. "Idioms and unspecified NP deletion". Linguistic Inquiry 1/2, 1970: 264–265.

Glass, Leila. „Verbs Describing Routines Facilitate Object Omission in English". Proceedings of the Linguistic Society of America 5/1, 2020: 44–58.

Goldberg, Adele E. "Patient Arguments of Causative Verbs Can Be Omitted: The Role of Information Structure in Argument Realization". Language Sciences 23, 2001: 503–524.

Hopper, Paul J., Sandra A. Thompson. "Transitivity in Grammar and Discourse". Language 56, 1980: 251–299.

Klikovac, Duška. „O glagolskom vidu u srpskohrvatskom jeziku iz drugog ugla". Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXXIX/1, 1996: 134–139.

Lehrer, Adrienne. "Verbs and Deletable Objects". Lingua 25, 1970: 227–253.

Levin, Beth. English Verb Classes and Alternations: A Preliminary Investigation. Chicago: University of Chicago Press, 1993.

Masica, Colin P. Defining a Linguistic Area: South Asia. Chicago, IL: The University of Chicago Press, 1976.

Mittwoch, Anita. “Idioms and Unspecified NP Deletion”. Linguistic Inquiry 2, 1971: 255–259.
Mrazović, Pavica, Zora Vukadinović. Gramatika srpskog jezika za strance. Sremski Karlovci: IK Zorana Stojanovića, 2009.
Næss, Åshild. Prototypical Transitivity. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins, 2007.
Rappaport Hovav, Malka Beth Levin. „Building Verb Meanings”. [In:] M. Butt, W. Geuder (eds.) The Projection of Arguments: Lexical and Compositional Factors. Stanford, CA: CSLI Publications, 1997, 97–134.
Rice, Sally. “Unlikely Lexical Entries”. [In:] Proceedings of the Fourteenth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society. Berkeley: Berkeley Linguistics Society, 1988, 202–212.
Wiemer, Björn, Ilja A. Seržant. „Diachrony and Typology of Slavic Aspect: What does Morphology Tell us?” [In:] W. Bisang, A. Malchukov (eds.) Unity and Diversity in Grammaticalization Scenarios. Berlin: Language Science Press, 2017, 239–307.

Извори:

Николић, Мирослав. Обратни речник српскога језика. Београд: Институт за српски језик САНУ, 2000.
[Nikolić, Miroslav. Obratni rečnik srpskoga jezika. Beograd: Institut za srpski jezik SANU, 2000]
Ћосић, Павле и сар. Речник синонима. Београд: Корнет, 2008.
[Ćosić, Pavle i sar. Rečnik sinonima. Beograd: Kornet, 2008]
Google. <www.google.com> 30. 4. 2026.
Ljubešić, Nikola, Peter Rupnik, Taja Kuzman. Serbian web corpus CLASSLA-web.sr 1.0. Slovenian language resource repository CLARIN.SI, 2024. ISSN 2820-4042. <http://hdl.handle.net/11356/1931> 30. 4. 2026.

Матия Нешович

АМБИТРАНЗИТИВНОСТЬ СОВЕРШЕННЫХ И ПЕРФЕКТНО УПОТРЕБЛЕННЫХ ДВУВИДОВЫХ ГЛАГОЛОВ В СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ

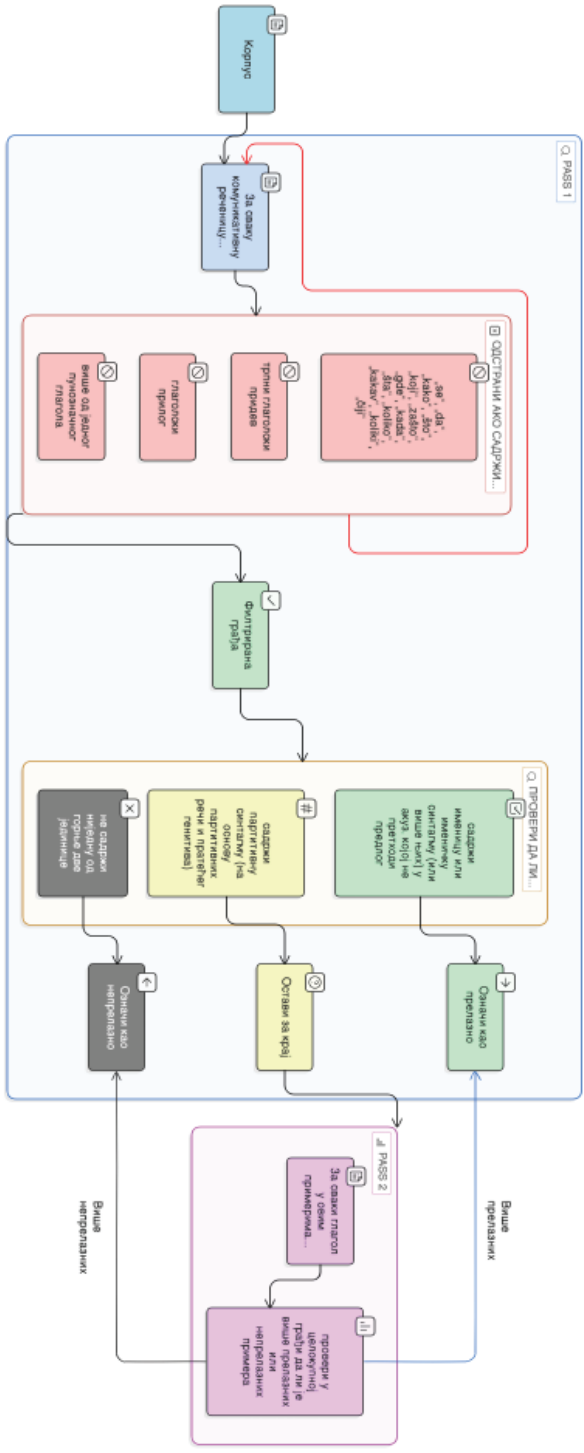
Резюме

В лингвистической литературе отмечается, что некоторые переходные глаголы могут употребляться без явно выраженного прямого дополнения (которое при этом не восстанавливается из контекста). В таких случа-

ях подразумевается существование неопределенного референта – чего-то, на что направлено глагольное действие или что в него вовлечено, но чья идентичность не важна или неизвестна. Терминологически такие глаголы определяются как *(А-)амбитранзитивные*, *(А-)лабильные*. В исследованиях и справочниках такие глагольные лексемы (явно или неявно, т. е. через примеры) тесно связываются с несовершенным видом. В данной работе мы пересматриваем этот тезис, анализируя примеры совершенных и двувидовых (в перфективном употреблении) переходных глаголов без прямого дополнения в сербском языке (на основе данных электронного корпуса *CLASSLA-web.sr 1.0* и материалов из интернета).

На основе проведенного анализа мы можем выделить несколько классов таких лексем: глаголы с затронутым агенсом (например, *Хвала, не могу, малоӣре сам јео* – «Спасибо, не буду, я только что поел»), непредельные (диминутивные и ингрессивные) глаголы (*Тевез „чалабрцнуо” са ӣрвим човеком Милана* – «Тевес перекусил с президентом Милана»; *Марија је заӣевала* – «Мария запела»), многообъектные глаголы (*Марко је одговорио на Јованов комеӊӣар* – «Марко ответил на комментарий Йована»), глаголы с «включенным» дополнением (*Ливерӣул је изгубио* – «Ливерпуль проиграл»), глаголы с эндофорическим дополнением (*Ја сам усисала и сад ӣравим ӣаузу* – «Я пропылесосила и сейчас делаю перерыв»).

Ключевые слова: амбитранзитивность, амбитранзитивные глаголы, лабильные глаголы, прямое дополнение, нулевое дополнение, переходность, глагольный вид, глаголы совершенного вида, двувидовые глаголы, сербский язык.

Корпус
За сваку комуникативну реченицу...
PASS 1
ОДСТРАНИ АКО САДРЖИ...
,se' , ,da' , ,kako' , ,što' , ,koji' , ,zašto' , ,gde' , ,kada' , ,šta' , ,koliko' , ,kakav' , ,čiji'
трпни глаголски придев
глаголски прилог
више од једног пунозначног глагола
Филтрирана група
ПРОВЕРИ ДА ЛИ...
садржи именицу или именску синтагму (или више њих) у акуз. коју не претходи предлог
садржи партитивну синтагму (на основу партитивних речи и правила генитива)
не садржи ниједну од горњих две делинице
Остави за крај
Означи као прелазно
Означи као непрелазно
PASS 2
За сваки глагол у овом примеру...
проверу у целокупној групи да ли је више прелазних или непрелазних примера
Више прелазних
Више непрелазних

Вишња Б. Вишњевац*
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет
Катедра за русистику
visnja.visnjevac@ff.ues.rs.ba

УДК 811.163.41'373"1837"
https://doi.org/10.18485/slavistika.2026.30.1.10
Оригинални научни рад
примљен 5.5.2026.
прихваћен за штампу 5.7.2026.

ГРАМАТИЧКИ РУСИЗМИ У КАЛЕНДАРУ *УРАНИЈА* ЗА 1837. ГОДИНУ**

У овом раду анализира се језик којим је написан календар *Уранија* за 1837. годину. Главни задатак је да се опише стил анализиране публикације будући да је *Уранија* написана у првој половини XIX века, односно пре званичне стандардизације српског језика. У центру истраживања налазе се русизми, посматрани с морфосинтаксичког (граматичког) аспекта, чиме се утврђује у којој мери је присутан утицај руског језика. Стога ово истраживање може бити прилог проучавању језика српских аутора XVIII и XIX века, а истовремено се у њему јасно издваја и дефинише појам *русизам*, анализиран у оквиру одговарајућег језичког нивоа.

Кључне речи: календар, *Уранија*, русизми, славеносрпски језик, морфологија, синтакса, предлошко-падежне конструкције, партиципи.

This paper analyzes the language of the 1837 *Uranija* calendar. Its primary objective is to describe the style of this publication, given that the *Uranija* was written in the first half of the nineteenth century, prior to the official standardization of the Serbian language. The study focuses on Russianisms from a morphosyntactic (grammatical) perspective in order to determine the extent of Russian linguistic influence. Consequently, this research contributes to the study of the language of Serbian authors of the eighteenth and nineteenth centuries, while also clearly defining the concept of *Russianism* within the framework of the relevant linguistic level.

Keywords: calendar, *Uranija*, Russianisms, Slaveno-Serbian language, morphology, syntax, prepositional-case constructions, participles.

0. Увод

Под нижим слојем славеносрпског И. Грицкат подразумева „језик из првих деценија XIX века који није припадао однегованој књижевности, тј. оној која је – ма како нам данас изгледала – ипак заузела своје заслужено историјско место у српској књижевности. Био је то писани израз, неретко

* https://orcid.org/0009-0004-0392-5890

** Наслов рада, приликом излагања на 64. скупу слависта Србије, гласио је „Језик и стил календара Уранија за 1837. годину”, али је у коначној верзији рада дошло до престилизације наслова који гласи „Граматички русизми у календару Уранија за 1837. годину”.

преводилачки, који се употребљавао у годишњацима-календарима, у часописима, у популаризацијама емпиричких знања (за то су често служили календари) и у паранаучним саставима, у забавном штиву за одрасле и сличним издањима кратког даха" (Грицкат 1987: 116). С. Јосифовић (1952: 56) објашњава да су алманаси и календари у српску културу дошли посредством стране, пре свега немачке и мађарске литературе. Говорећи о *Банатском алманаху* из 1827. године, А. Милановић наводи: „У већини текстова из тадашњих алманаха ближе је поређење са језиком дневних новина, које су код Срба настале нешто раније: због ограниченог простора и у новинама и у алманасима тежило се језичко-стилској сажетости, а садржај текстова, због лексичких празнина у српскоме народном језику, условљавао је велики број славенизама и различитих европеизама као (привремених) решења" (Милановић 2023: 64). Исти аутор објашњава да је алманах у фонетско-фонолошкој и морфолошкој структури скоро сасвим ослоњен на српски народни језик, иако не на говоре које је Вук увео у основицу стандардног језика, али да је, имајући у виду тип текстова, алманах „морао остати ослоњен и на доситејевски славеносрпски језик пре свега у лексици, а делимично и у морфологији (због фреквентних партиципа) и синтакси (због барокне реченице)" (Милановић 2023: 66). Аутор (Милановић 2023: 63) закључује да је језик у текстовима *Банатског алманаха* врло уједначен, а исто можемо рећи и за језик календара *Уранија* за 1837. годину.

У овом истраживању издвојићемо само неке облике и конструкције календара *Уранија* за 1837. годину који су претрпели утицај руског језика, чиме ћемо прецизније одредити појам *русизам* посматран у оквиру морфолошког и синтаксичког (граматичког) аспекта, а анализа ће се у наредним истраживањима проширити и на остале конструкције. У ову анализу нису укључене песме будући да оне захтевају посебан приступ истраживању.

1. Конструкција „*пр̄и* + локатив"

У тексту *Уранује* за 1837. годину посведочена је предлошко-падежна конструкција „*пр̄и* + локатив" у временском значењу.

Т. Маретић ([1899][1] 1963: 592) не наводи временско значење за конструкцију „*пр̄и* + локатив", већ указује да се предлог *пр̄и* уз локатив употребљава приликом исказивања значења места, а да се у временском значењу с локативом употребљавају предлози *на*, *о*, *пр̄о*, *у*.

М. Стевановић ([1946] 1969: 500) објашњава да се предлог *пр̄и* с локативом у српском језику употребљава и у временском значењу, те да се њиме у таквим примерима најчешће казује да се нешто врши или збива за време

1 Угластим заградама означена је година прве публикације.

онога што се означава глаголском или неком другом апстрактном именицом која стоји у том облику. Аутор наводи и примере у којима се предлог *пр̄и* с локативом именице *пӯт* употребљава у временском значењу, али не у значењу напоредности, већ у значењу пре пута, у време припрема за пут. Даље аутор (Стевановић [1946] 1969: 501–502) истиче да се конструкција „*пр̄и* + локатив" чешће употребљава приликом означавања околности и услова у којима се нешто врши или збива. Поред тога, М. Стевановић (1969: 503) истиче и истовремено значење околности, али и средства помоћу којег се врши оно што се означава управним глаголом.

Ј. Вуковић (1954: 132–137) првенствено истиче поредбено значење конструкције „*пр̄и* + локатив", а за временско значење каже: „У данашњем књижевном језику, уопште узевши, није много раширена употреба предлога *пр̄и* с локативом у временском значењу, или с изразитијом нијансом временског значења". Аутор (Вуковић 1954: 136) даље указује на потврде за наведено значење у српском језику из XIV века, те на *Рјечник* ЈАЗУ, у ком се наводе примери за временско значење анализиране конструкције у оквиру којег је употребљена именица са значењем времена или радње, стања, догађаја у неком времену указујући и на употребу сличних израза у савременом српском језику, обично у говорима: *пр̄и зори*, *пр̄и вечери*, *пр̄и ноћи*.[2] Аутор даље указује на специфично временско значење конструкције *пр̄и* + локатив, забележене у Црној Гори и Херцеговини, али и у Босни, нпр. „он *пр̄и мени* није још био дошао", у значењу 'док сам ја био тамо', он није био дошао и сл. Аутор објашњава да је реч о новијој црти српских говора, која се развила од старе предлошко-падежне конструкције, попут *пр̄и цару Сте̄фану* пре њеног ишчезавања из српског језика.

У *Лучи микрокозма* Р. Марojевић (2016: 279–280) реконструише предлошко-падежну везу „*пр̄и* + локатив" као синтаксички русизам, наводећи да она има значење *за време чега* или *непосредно по̄сле чега*. Временско значење предлошко-падежне конструкције *пр̄и* + локатив посведочено је и у језику Д. Обрадовића (Куна 1970: 197–198), Ј. Хаџића (Љ. Суботић 1989: 185), Ј. Рајића (Младеновић 1964: 141), Е. Јанковића (Херити 1983: 291), М. Видаковића (Кашић 1968: 124), Б. Атанацковића (Јерковић 1976: 115).

У анализираним примерима из *Уранијe* посведочени су примери за конструкцију „*пр̄и* + локатив" у значењу напоредне радње, примери бр. 2, 3, али и радње која се извршила непосредно после чега, пример бр. 1.

> (1) *При заключењу* ове приповѣдке дође Тома као иза сна нѣкогъ опетъ къ себи (12).

2 Примери из *Рјечника* ЈАЗУ потврђују тумачење Ј. Вуковића: „*Prijedlog pri sa svojim padežom znači vrijeme, kad što biva. a) s lokativom imenica, koje znače ļude, kao da se u naše vrijeme reče na pr.* za cara Dušana*, t. j. u vrijeme cara Dušana; c) s lokativom imenica, koje znače početak ili svršetak nečega u vremenu*" (RJAZU XI, 1935: 831).

(2) Ништа се ту чуло ніє о концертима свирке и дружествама *при пієню чая*; […] (41).

(3) Како годъ што є сва средства употребіо, да га упозна съ великимъ дѣлма своє трговине, коя се по цѣлой сувоземной Европи до сѣверны Земаля Америке, гди є знаменита польска добра имао, простирала; исто се тако старао онъ и о томъ, да *при воспитанію* нѣговомъ покрай трговца човека не заборави (89).

Будући да у српском језику није посведочена употреба конструкције „*при* + локатив" у значењу непосредно после чега, овај пример можемо сврстати у синтаксичке русизме.

2. Синтагма у функцији адвербијала

У анализираном корпусу посведочене су адвербијализоване синтагме у форми инструментала једнине.

(4) Постеля моя ніє была тако неугодна, да небы *скорымъ временомъ* заспати могао; […] (19).

(5) Но пошто се за нѣколико тренућа лупа утиша, осетимъ опетъ наново жестоко потресанѣ моє кућице, и удари буду *скорымъ временомъ* съ таковомъ снагомъ повторени, да се саонице изврате (19).

(6) На велику радость мою угледамъ *скорымъ временомъ* саонице Госпође Губернаторовице (20).

(7) *Скорымъ временомъ* нађесе прилика, коя бы слабу наклоность Густава къ Виктору готово у мерзость преобратила была (43).

(8) Густавъ є быо познатъ съ овымъ младићемъ; пробудисе дакле *скорымъ временомъ* жестока желя у нѣму, да и онъ съ ньимъ заєдно путує (44).

(9) […] „Мећутимъ, као што реко, Вы се у Вашимъ саоницама ничега неймате бояти; єръ нейма примѣра, да се ловцыма, кои *тимъ истымъ начиномъ* у шумама преноћиваю, игда найманя увреда какова догодила […]" (21).

(10) „За маторогъ ниткова добре су и крпетине!" – повиче проклета Бригита „а златанъ прстенъ, кои на прсту носи, не могу му *никоимъ начиномъ* оставити", – дрекне рићокосый Лука (34).

(11) Наскоро затим дође и Капетанъ, кои дивећемсе Господару яви, да су обадве лађе доиста ухваћене быле, но храбрыма воєннымъ корветима францускимъ изъ руку непріятеля іослобођене, и *таковымъ начиномъ* срећно кући доведене (53).

(12) Кадъ овіи у собу пуштени буду, и Боголюбъ *простымъ начиномъ* благо и мирно узрокъ сваће ньіове предложи, измѣнисе у лицу благородникъ (69).

(13) *Таковымъ начиномъ* наскоро дотле дођу, да Добросавъ странноме, и не осетивши, цѣлу тугу свою сообщи (81).

(14) Тако говораше онъ самъ у себи; и безоблачно ведро чело быяше свѣдочбомъ, да внутренѣ чувство нѣгово *любкимъ начиномъ* одобрава, што му є єзыкъ за утѣху говоріо (92).

Фразеологизиране синтагме у функцији адвербијала начина *тако̄м образом* и *равным образом* посведочене су и у језику З. Орфелина, у предговору *Славеносрп̄ског магазина* (Вишњевац 2025а: 47), као и код преводилаца староруског споменика *Слова о п̄оходу Игоровом* (Вишневац 2025б: 26–27).

С друге стране посведочени су и примери у којима је употребљена конструкција својствена српском језику:

> (15) Кньигопродавцы, кои су ми пре ласкали, садъ ми рукописа не ктедоше купити, но одбіо ме *на найбольій начинъ* (148).
> (16) […] „Я се томъ радуємъ, єръ є великій Аліи одсудіо, да море гробъ сребролюбивы и тврды людій буде, и заиста мало ньи, кои се усуђую, *на тай начинъ* блага тећи, живи остаю […]" (156).

А. Милановић (2018: 137) указује да славеносрпски текст, будући да у то време није постојала строга норма на свим језичким нивоима, карактеришу конкурентни облици – фонетски, морфолошки, творбени дублети, лексички синоними и др.

3. Партиципи

У анализираном корпусу посведочени су првенствено радни партиципи, али и трпни партиципи садашњег и прошлог времена. Највећу фреквенцију бележе радни партиципи који су употребљени у различитим синтаксичким функцијама.

Говорећи о језичком плурализму током XVIII и у првим деценијама XIX века, Љ. Суботић објашњава: „Артифицијалност славеносрпског језика, непостојање стандардне језичке основе у народним говорима, компилативна употреба народних и руских елемената нарочито је уочљива у синтакси, посебно у употреби партиципа који нису имали корелат у народном језику писаца. Све је то учинило да, у зависности од степена образовања и познавања како руског тако и народног језика, сваки појединн писац ствара своју норму, свој језик који варира у погледу заступљености руских, односно народних елемената чак из дела у дело" (Суботић 1984: 6).

Испитујући језик *Банат̄ског алманаха* из 1827. године, А. Милановић каже: „Виши стил текстова обезбеђивале су и поједине морфолошке особине. У мањој мери то се односи на облике у деклинацији именица, а у пуно већој мери на партиципе, наслеђене из српскословенског, али у употреби током XVIII и XIX в. задржане под руским утицајем" (Милановић 2023: 67). Стога партиципе у нашим примерима можемо посматрати као својеврсне русизме, односно оне облике који су под утицајем руског језика у нашем корпусу „оживљени", тј. дистинктивни у односу на стање у српском народ-

ном језику. У анализираној публикацији посведочени су радни партицип садашњег и радни партицип прошлог времена, првенствено у атрибутској функцији.

(17) Овай, *бывшій* іоштъ младићъ одъ двадесетъ и нѣколико година, быяшесе оженіо са старомъ нѣкомъ болешльивомъ Госпоіомъ одъ 60 година (1).
(18) После нѣколико година умре она, и онъ наслѣди *заоставше* иманѣ нѣно одъ 55, 000 талира (3).
(19) Дуго *изоставше* лађе причине толико выше немира и бриге нашемъ трговцу, […] (46).
(20) Прешао быяше путъ, цѣла три саата *траявшій* (74).
(21) Кадъ є Господинъ Ламбертъ *узрасћуюћемъ* Густаву свомъ вѣштогъ и искусногъ воспитателя нашао быо, рекне му: […] (39).
(22) Любко є было теченіє бесѣде нѣгове, *предусрѣтаваюће* и одвећь пріятно поведеніє нѣгово, поузданъ и извѣстанъ начинъ, коимъ є онъ характеръ свакога докучивао, и по томе се управляти умѣо (43).
(23) Напослѣдакъ устане одъ трапезе, узме *стрепећегъ* кассира за руку, и отиде съ ньимъ у канцелларію, […] (49).

У текстовима *Уранује* за 1837. годину бележимо велику фреквентност радних партиципа садашњег и прошлог времена у адвербијалној функцији, односно у савременом језику глаголских прилога садашњег и прошлог времена. А. Милановић (2023: 68–69) наводи да су у Тироловом језику бројни примери глаголског прилога садашњег очекивани „с обзиром на стање у народним говорима", али да се примери за глаголски прилог прошли могу сматрати књишким формама имајући у виду стање у војвођанским говорима.

Овде бисмо указали на разлике у форми радног партиципа садашњег и радног партиципа прошлог времена када су употребљени у атрибутској, с једне стране (примери бр. 24, 26), и у адвербијалној функцији, с друге стране (примери бр. 25, 27):

(24) *Пробіяюћій* вѣтаръ звиждаше му одъ сѣверны планина на сусрѣтъ; […] (74)
(25) Да бы трошкове подвоза заштедіо, быяше онъ, *не пазећи* на люту студень зиме, пѣшице пошао, и напредъ іоштъ *занимаюћисе* и *утѣшаваюћи* са ономъ радосћу, коју є своимъ домаћима у повратку донети мысліо, корачаше брзо преко натоварены гомила снѣга унапредакъ (73–74).
(26) Просіякъ нѣкій, *стоявшій* на друму, опази бисаге кадъ падну и повиче за ньимъ: […] (4–5)
(27) У 8 саатій уутру доће Тома предъ кућу Господара своегъ, кои *стоявши* на пенџеру, издалека му повиче: […] (5).

По славеносрпској ортографији, а под руским утицајем, наставак *-ій* указује на дуго *и* у придевским речима, а наставак *-и* на кратко *и* у прилозима, што имамо и у Његошевим рукописима и издањима (Маројевић 2005: 752–753; 2016: 477).

Поред атрибутске функције радног партиципа садашњег времена, посведочени су и примери у којима је ова форма употребљена у супстантивној функцији:

(28) Таи є увекъ себи єднакъ быо, и непрестано є съ людма, кои су га познавали, мирно и братски живіо; *имући* су имали у нћму добра друга, а сиромаси милостивогъ добротвора (137).
(29) Али се Краль брзо опетъ къ *околостоєћима* обрати, […] (182).
(30) […] но Краль брзо подигнувши ю и за руку ухвативши, рекне *околостоєћима*: […] (189).
(31) […] кои є у честымъ борама съ обадве стране повћшенъ быо, и коєга црвена сяйность умилно бацаше зраке на светло лице Краля, кои съ благоволенїемъ смерно *улазећой* знакъ очима даде, и са снисходителномъ милошћу іой проговори (188–189).

Будући да је у *Уранији* имперфекат био у употреби, радни партицип садашњег времена у супстантивној функцији,[3] употребљен за прошле радње, можемо трансформисати у конструкцију с формом имперфекта у предикату, у примеру бр. 28: *они који беху/бијаху богати/имућни*, у примерима бр. 29, 30 *онима који стајаху около*, а у примеру бр. 31 *оној која улажаше*.

У нашем корпусу посведочени су и примери за трпни партицип садашњег времена. У наредним примерима овај облик, препонован у односу на именицу уз коју стоји, употребљен је у атрибутској функцији:

(32) А кадъ она са изряднымъ вінове лозе сокомъ у позлаћенымъ чашама *почитаємогъ* госта послужи, напіе іой онъ за нћно здравлћ найпре, рекавши іой: […] (174).
(33) […] „Христіанъ, Краль Данскій да живи!" и као побћдитель Шведски држава! придода и Христина, поквасивши своє румене устне за здравлћ *почитаємогъ* Краля (175).
(34) […] єръ вћрни поданицы, обузети опасношћу, у коіой се *любимый* Краль налазіо, забринусе яко и уплаше (178).
(35) Но нисмо нашли никаквога трага тако *зовомога* рогатога сребра, […] (224).
(36) Хемическо разлаганћ воде, *зовоме* Іошаничке (227).
(37) Они су продерзльиви и свирћпи, кадъ іи гладъ мори; а зими продиру кадшто и у сама, людма *обытаєма* мћста, да себи за єло штогодъ улове (20).

У примеру бр. 37 трпни партицип садашњег времена употребљен је у пасивној конструкцији, а агенс је исказан формом инструментала *людма*,[4]

3 О супстантивној функцији радних партиципа садашњег времена у староруском језику види Вишњевац 2022: 72–74; 129–133; 196–197; 250–253; 283–284.

4 Архаични наставак *-ма* у инструменталу посведочен је у језику српских писаца XVIII и XIX века (Куна 1970: 103; Младеновић 1964: 89–90; Кашић 1968: 67; Албин 1968: 51–52; Јерковић 1976: 58; Херити 1983: 176; Суботић 1989: 124–125).

што је такође карактеристика руског језика (уп. Марojевић 2005: 307; 2017: 423–424; 2020: 568–569).

4. Везник *то*

Утицај руског језика на синтаксичком плану огледа се и у употреби везника *то*, у значењу српског везника *онда*.

(38) Ако є рѣчь о томе была, коме бы се између ова два пріятеля преимущество дало, *то* Густавъ и мати нѣгова у избору свомъ нису ни најманѣ двоумити могли (43).
(39) Ако ли я ову мою заповѣсть само єданпутъ пренебрегнуту нађемъ, *то* ћешъ изгубити плату твою; […] (58).
(40) Но ако сте съ нашомъ добромъ вољомъ задовольни, *то* останите овде (80).

5. Конструкција „*к* + датив”

У анализу је укључена и архаична конструкција „*к* + датив”, чија је употреба потпомогнута руским језиком. Када је реч о употреби ове конструкције у српском језику, Ј. Стојановић (2020: 59) објашњава да је конструкција „*к* + датив” у историји српског језика имала веома фреквентну употребу уз глаголе који означавају кретање у правцу појма израженог овом падежном формом. Анализирана конструкција је, још од прасловенског језика, ступала у конкурентне односе са другим предлошко-падежним конструкцијама, али и са формом датива без предлога. Аутор даље указује да се фреквенција конструкције „*к* + датив” у савременом српском језику доста смањила под утицајем других напоредних конструкција, али да она смањује своју фреквенцију још током XIX века. Х. Куна (1970: 192) објашњава да Д. Обрадовић употребљава конструкцију „*к* + датив” под утицајем руског језика, док Ј. Јерковић (1976: 105) наводи да у војвођанским говорима нема предлога *к(а)*, а да Б. Атанацковић употребљава конструкцију „*к* + датив”, у примерима у којима би за данашње народне говоре Војводине била карактеристична конструкција *код* + генитив (управо с глаголима кретања, попут *доћи*, *отићи* и сл.). Љ. Суботић (1989: 182) указује на веома фреквентну употребу конструкције „*к* + датив” у језику Ј. Хаџића, те објашњава да је, будући да народни говори не познају предлог *к*, који се у Хаџићевом језику јавља искључиво без вокала *а*, ова конструкција искључиво књишког порекла. Конструкција „*к* + датив” врло је фреквентна у Даничићевом преводу *Историје српског народа* А. А. Мајкова (Вишњевац 2026).

У анализираном корпусу ова конструкција употребљава се с глаголима који означавају кретање, попут *ићи*, *доћи*, *отићи*, *довести*, *полетети*, *вратити се*, *приспети*, *пасти*, *дотрчати* итд.

(41) Толико є занятъ быо радосћу, што ће скоро опетъ *къ Господару* своимъ доћи, да штету ни примѣтіо ніє (4).
(42) Наредіо є сирѣчь тако, да є Тома *къ оному истомъ човеку* доћи морао, кои є бисаге нашао (8).
(43) Тома дође єдномъ предъ вече *къ маломе нѣкомъ польском добру*, не далеко одъ Париза (8).
(44) Обоица отиду *къ Господину Ламберту*, кодъ кога и намрштеногъ Виктора нађу (44).
(45) Я волимъ, да ме *къ моимъ друговима* пошлѣте, него ли да таково што учинимъ, што ми се неправо види (16).
(46) Она пошлѣ дакле сына своегъ съ векслом *къ Арџентину*, и даде га замолити, […] (47).
(47) искочимъ, дакле брзо наполѣ, одсѣчемъ ужета и узмемъ іи *къ себи* (23).
(48) Он приступи *къ нотару* нѣшто мало умиренъ, […] (51).
(49) Но наскоро затимъ зовне ме и сама Губернаторовица *къ своимъ саоницама*, и обяви ми мою слободу; […] (25)
(50) Што выше, противна отношенія іоштъ су га и ближе *къ мени* довела, него што ми є мило и повольно быти могло; […] (28).
(51) На то падне ми веселый старацъ око врата, заплачесе скоро одъ радости, притисне ме *къ себи* и полюби; […] (31-32).

С друге стране, у *Уранији* су посведочене и дублетне форме, односно датив без предлога *к*, употребљен уз глаголе кретања:

(52) […] „Иди и *Султану*, Амроне, па претвори нѣгову любовь къ лепой робиньи у страсть љуборевнивости […]" (159).
(53) Алзинъ є свакогъ, кои бы годъ *нѣму* долазіо, гостолюбно дочекивао, […] (133).
(54) Зато пріятногъ своегъ госта одведе *отцу*, кои га такођеръ љубезно, и као своегъ пріятеля и друга поздрави (173).

У наредним примерима анализираћемо предлошко-падежну конструкцију „*к* + датив", у оквиру које можемо говорити о тзв. дативу намене.

(55) […] єръ онъ быяше тако издашанъ и гостолюбивъ, да приходи великогъ иманя нѣговогъ єдва довольни быяу *къ накнађиваню* силны и прекомѣрны трошкова нѣговы (2).
(56) Радостни одвеземосе садъ у Пелимъ натрагъ, учинимо сва приуготовлѣнія *къ скорашнѣмъ одлазку*, у чему намъ човеколюбивый Губернаторъ и благородна супруга нѣгова съ великомъ ревносћу помогну, […] (25).
(57) Онъ сѣдне пріятельски за трапезу нѣгову, а у исто време Смиляна последню флашу вина, кою су іоштъ имали, довесе, и *къ угошћенію* непознатога нѣколико яйца обари (80-81).

(58) Онъ доказиваше, да измѣна ова тежко быти може, „будући да є лађа *къ одлазку* готова, и нови робови сви већь гвозденымъ око врата ланцемъ уєдно оковани" (104).
(59) Овде стане онъ свакоякимъ начиномъ молити, да бы му се дозволила измѣна съ єднымъ одъ робова, кои већь *къ преносу* готови лажау; […] (104).

О примерима у којима је употребљена конструкција „*к* + датив" у значењу намене писао је Р. Маројевић (2005: 305) анализирајући језик Петра II Петровића-Његоша, а овако употребљен датив посведочен је и у језику Е. Јанковића (Херити 1983: 285), З. Орфелина (Вишњевац 2025а: 45), али и код Ђ. Даничића (Вишњевац 2026).

Ј. Стојановић објашњава (2002: 341) да се конструкција „*к* + датив" користи за исказивање различитих објекатских односа, те да је допуна глаголу или још чешће некој другој врсти речи или изразу којима се исказује став, расположење, стање. У анализираном корпусу посведочени су овакви примери, уз апстрактне именице.

(60) „Али, молим те, пріятелю мой, премда я особито *повѣренѣ къ твоіой чєстности* имамъ, […]" (9).
(61) Да нієовако добра срца быо, те бы се безъ сумнѣ противъ опорогъ пріятеля домаћегъ у душу нѣгову мрзость уселила была, ал овако се само мало по мало она *любовь*, коює од'пре *къ нѣму* имао, угашавала, и кадкадъ напрасномъ негодованію уступала (45).
(62) Добросавъ пакъ быяше вѣштъ у дѣлу свомъ, и у далѣмъ разговору покаже *такову любовь и ревность къ польской економіи*, да га гость истинито возлюби (81).
(63) Гди ю дакле нађемо, красну ову черту топле благодарности према Учитељима, одма намъ се у срцу *любовь и наклоность къ ньима* зачне, […] (108).

Овакви примери у којима је употребљен датив с предлогом *к* исказујући значење које би се у савременом српском језику везало за предлог *ӣрема* посведочени су у језику Ј. Хаџића (Суботић 1989: 182), М. Видаковића (Кашић 1968: 119–120), Е. Јанковића (Херити 1983: 284), Ј. Стејића (Нуорлуото 2017: 109), али и у Даничићевом преводу с руског језика Мајковљеве *Исӣторије срӣскога народа*, у којој је честа употреба датива с предлогом *к* уз именицу *љубав* (Вишњевац 2026). С друге стране, посведочени су и примери у којима је употребљена предлошко-падежна конструкција својствена српском језику:

(64) Изъ овако благороднога, истинито княжескогъ срца ніємогла исчезнути благодарность *према благодѣтельима* перве младости нѣне, […] (109).

6. Закључне напомене

У овој анализи, на материјалу календара *Уранија* за 1837. годину, издвојили смо одређене облике и конструкције које, с аспекта морфологије и синтаксе, можемо дефинисати као русизме. На тај начин може се прецизније утврдити у којој мери је руски језик утицао на језик анализираних текстова. Већу фреквенцију показују радни партиципи садашњег и прошлог времена, првенствено у атрибутској и адвербијалној функцији, али су посведочени и примери за супстантивну функцију радног партиципа садашњег времена. Поред тога, посведочени су и примери за атрибутску функцију трпног партиципа садашњег времена, а већу фреквенцију бележи и конструкција „*к* + датив". У већем броју примера употребљене су и адвербијализоване синтагме у форми инструментала једнине.

Питања и примери анализирани у овом раду могу бити и својеврсни прилог проучавању текстова славеносрпске епохе, будући да је управо руски/рускословенски језички утицај једна од најдоминантнијих карактеристика овог периода.

Цитирана литература

Албин, Александар. Језик Новина Стефана Новаковића (1792–1794). Нови Сад: Матица српска, 1968.

[Albin, Aleksandar. Jezik Novina Stefana Novakovića (1792–1794). Novi Sad: Matica srpska, 1968]

Вишњевац, Вишња. Систем глаголских облика у староруском у поређењу са савременим српским и руским књижевним језиком. Београд: Чигоја штампа, 2022.

[Višnjevac, Višnja. Sistem glagolskih oblika u staroruskom u poređenju sa savremenim srpskim i ruskim književnim jezikom. Beograd: Čigoja štampa, 2022]

Вишњевац, Вишња. „Синтаксички русизми у предговору Славеносрпског магазина Захарија Орфелина". [У:] И. Ђурић, А. Костић Тмушић, Д. Станојевић, С. Зечевић (ур.), Историја, култура, идентитет. Свеска 2. Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, 2025а: 43–60.

[Višnjevac, Višnja. „Sintaksički rusizmi u predgovoru Slavenosrpskog magazina Zaharija Orfelina»" [U:] I. Đurić, A. Kostić Tmušić, D. Stanojević, S. Zečević (ur.), Istorija, kultura, identitet. Sveska 2. Kosovska Mitrovica: Filozofski fakultet Univerziteta u Prištini sa privremenim sedištem u Kosovskoj Mitrovici, 2025a: 43–60]

Вишневац, Вишня. «Русизмы в Слове о полку Игореве в переводе на сербский язык Д. Медича», [В:] К. А. Подрезов, Е. Ю. Ромашина, Ж. Е. Фомичева, Н. А. Красовская (ред.) Молодежь и духовное наследие эпохи: культура, артефакты, ценности, Тула: Тульский государственный педагогический университет им . Л. Н. Толстого, 2025б: 23–28.

[Vishnevat͡s, Vishnia. «Rusizmy v Slove o polku Igoreve v perevode na serbskiĭ ia͡zyk D. Medicha», [V:] K. A. Podrezov, E. IU. Romashina, Zh. E. Fomicheva, N. A.

Krasovskaia͡ (red.) Molodezhʹ i dukhovnoe nasledie ėpokhi: kulʹtura, artefakty, tsͤennosti, Tula: Tulʹskiĭ gosudarstvennyĭ pedagogicheskiĭ universitet im . L. N. Tolstogo, 2025b: 23–28]

Вишњевац, Вишња. „Утицај руског језика на Даничићев превод *Историје српског народа* А. А. Мајкова". 55. Међународни научни састанак слависта у Вукове дане [у штампи].

[Višnjevac, Višnja. „Uticaj ruskog jezika na Daničićev prevod *Istorije srpskoga naroda* A. A. Majkova", 55. Međunarodni naučni sastanak slavista u Vukove dane [u štampi].

Вуковић, Јован. „Прилози за проучавање употребе падежа с предлозима". Зборник Матице српске за књижевност и језик II, 1954: 132–149.

[Vuković, Jovan. „Prilozi za proučavanje upotrebe padeža s predlozima". Zbornik Matice srpske za književnost i jezik, II, 1954: 132–149]

Грицкат, Ирена. „Још нека питања у вези са славеносрпском епохом". Јужнословенски филолог XLIII, 1987: 111–135.

[Grickat, Irena. „Još neka pitanja u vezi sa slavenosrpskom epohom". Južnoslovenski filolog XLIII, 1987: 111–135]

Јерковић, Јован. Језик Богобоја Атанацковића. Нови Сад: Матица српска, 1976.

[Jerković, Jovan. Jezik Bogoboja Atanackovića. Novi Sad: Matica srpska, 1976]

Јосифовић, Стеван. „О Банатском алманаху Димитрија Тирола". Зборник Матице српске: Серија друштвене науке, 4, 1952: 56–63.

[Josifović, Stevan. „O Banatskom almanahu Dimitrija Tirola". Zbornik Matice srpske: Serija društvene nauke 4, 1952: 56–63]

Кашић, Јован. Језик Милована Видаковића, Нови Сад: Филозофски факултет, 1968.

[Kašić, Jovan. Jezik Milovana Vidakovića. Novi Sad: Filozofski fakultet, 1968]

Марojевић, Радмило. Петар II Петровић-Његош, Горски вијенац. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Марojевић, Подгорица: ЦИД, 2005.

[Marojević, Radmilo. Petar II Petrović-Njegoš. Gorski vijenac. Kritičko izdanje. Tekstologija. Redakcija i komentar Radmilo Marojević: Podgorica: CID, 2005]

Марojевић, Радмило. Петар II Петровић-Његош, Луча микрокозма. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Марojевић, Подгорица: ЦИД, 2016.

[Marojević, Radmilo. Petar II Petrović-Njegoš. Luča mikrokozma. Kritičko izdanje. Tekstologija. Redakcija i komentar Radmilo Marojević: Podgorica: CID, 2016]

Марojевић, Радмило. Петар II Петровић-Његош, Биљежница. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Марojевић, Подгорица: ЦИД, 2017.

[Marojević, Radmilo. Petar II Petrović-Njegoš. Bilježnica. Kritičko izdanje. Tekstologija. Redakcija i komentar Radmilo Marojević: Podgorica: CID, 2017]

Марojевић, Радмило. Петар II Петровић-Његош, Шћепан мали. Критичко издање. Текстологија. Редакција и коментар Радмило Марojевић, Подгорица: ЦИД, Цетиње: Narodni muzej Crne Gore, 2020.

[Marojević, Radmilo. Petar II Petrović-Njegoš. Šćepan mali. Kritičko izdanje. Tekstologija. Redakcija i komentar Radmilo Marojević: Podgorica: CID, Cetinje: Muzej Crne Gore, 2020]

Милановић, Александар. „Славеносрпски текст". Семинар српског језика, књижевности и културе 7, 2018: 131–139.

[Milanović, Aleksandar. „Slavenosrpski tekst". Seminar srpskog jezika, književnosti i kulture 7, 2018: 131–139]

Милановић, Александар. „Језик *Банатског алманаха* (1827) Димитрија Тирола". Српски језик: студије српске и словенске XXVIII, 2023: 63–80.

[Milanović, Aleksandar. „Jezik Banatskog almanaha (1827) Dimitrija Tirola". Srpski jezik: studije srpske i slovenske XXVIII, 2023: 63–80]

Младеновић, Александар. О народном језику Јована Рајића. Нови Сад: Матица српска, 1964.

[Mladenović, Aleksandar. O narodnom jeziku Jovana Rajića. Novi Sad: Matica srpska, 1964]

Нуорлуото, Јуси. Језик Јована Стејића. Допринос историји стандардног језика код Срба. Нови Сад: Матица српска; Београд: Завод за уџбенике, Вукова задужбина, 2017.

[Nuorluoto, Jusi. Jezik Jovana Stejića. Doprinos istoriji standardnog jezika kod Srba. Novi Sad: Matica srpska; Beograd: Zavod za udžbenike, Vukova zadužbina, 2017]

Стевановић, Михајло. Савремени српскохрватски језик (Граматички системи и књижевнојезичка норма). II Синтакса, Београд: Научна књига, 1969.

[Stevanović, Mihajlo. Savremeni srpskohrvatski jezik (Gramatički sistemi i književnojezička norma). II Sintaksa, Beograd: Naučna knjiga, 1969]

Стојановић, Јелица. „Употреба конструкције к+Д и њена конкурентна средства у дијахронији и савременом српском језику". [У:] Б. Остојић (ур.) Живот и дјело академика Михаила Стевановића, Подгорица: Црногорска академија наука и умјетности, 2002: 331–348.

[Stojanović, Jelica. „Upotreba konstrukcije k+D i njena konkurentna sredstva u dijahroniji i savremenom srpskom jeziku". [U:]: B. Ostojić (ur.) Život i djelo akademika Mihaila Stevanovića, Podgorica: Crnogorska akademija nauka I umjetnosti, 2002: 331–348]

Стојановић, Јелица. „Употреба конструкције к+датив у Његошевом дјелу". [У:] М. Вуксановић, Ј. Грковић Мејџор, М. Пижурица (ур.), Његошев зборник Матице српске, 4, Нови Сад: Матица српска, 2020: 57–68.

[Stojanović, Jelica. „Upotreba konstrukcije k+dativ u Njegoševom djelu", [U:]: M. Vuksanović, J. Grković Mejdžor, M. Pižurica (ur.), Njegošev zbornik Matice srpske, 4, Novi Sad: Matica Srpska, 2020: 57–68]

Суботић, Љиљана. Судбина партиципа у књижевном језику код Срба у 19. веку, Нови Сад: Институт за јужнословенске језике Филозофског факултета у Новом Саду, 1984.

[Subotić, Ljiljana. Sudbina participa u književnom jeziku kod Srba u 19. veku. Novi Sad: Institut za južnoslovenske jezike Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, 1984]

Суботић, Љиљана. Језик Јована Хаџића. Нови Сад: Матица српска, 1989.

[Subotić, Ljiljana. Jezik Jovana Hadžića. Novi Sad: Matica srpska, 1989]

Херити, Питер. Књижевни језик Емануила Јанковића. Нови Сад: Матица српска, 1983.
[Heriti, Piter. Književni jezik Emanuila Jankovića. Novi Sad: Matica srpska, 1983]
Kuna, Herta. Jezičke karakteristike književnih djela Dositeja Obradovića, Sarajevo: Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, 1970.
Maretić, Tomo. Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika. Treće, nepromijenjeno izdanje, Zagreb: Matica hrvatska, 1963.

Извори:

Ураніа за годину 1837. У Бѣограду: У Княжеско-Србской Кньигопечатньи, 1837.
[Urania za godinu 1837. U Bĕogradu: U Kniā̃zhesko-Srbskoĭ Kn′igopechatn′i, 1837]

Речници:

RJAZU: Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, dio XI, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1935.

Вишня Вишневац

ГРАММАТИЧЕСКИЕ РУСИЗМЫ В КАЛЕНДАРЕ «УРАНИЯ» НА 1837 ГОД

Резюме

В настоящей работе рассматривается язык календаря «Урания» на 1837 год. В центре внимания находятся формы, претерпевшие влияние русского языка, господствующего в сербском языке второй половины XVIII и первой половины XIX вв., т.е. в эпоху славяносербского языка. Рассматривая данные формы, выделяются русизмы, исходя из морфологического и синтаксического аспектов. Это в первую очередь предложно-падежные конструкции, словосочетания в адвербиальном значении и причастия, но в анализ вошла и архаичная конструкция «*к* + дательный падеж», на употребление которой повлиял русский язык.

Ключевые слова: календарь, «Урания», русизмы, славяносербский язык, морфология, синтаксис, предложно-падежные конструкции, причастия.

Katarina-Antonia Boras*
Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Odsjek za istočnoslavenske jezike i književnosti
Katedra za ruski jezik
kboras@m.ffzg.hr

УДК 811.161.1'373.7
https://doi.org/10.18485/slavistika.2026.30.1.11
Оригинални научни рад
примљен 7.5.2026.
прихваћен за штампу 5.7.2026.

ИЗ ВАС ПСИХОЛОГ, КАК ИЗ МЕНЯ ЧАРЛИ ЧАПЛИН – SINTAKTIČKA I SEMANTIČKA ANALIZA DEPRECIJATIVNE RUSKE FRAZEMSKE KONSTRUKCIJE**

U središtu je zanimanja ovoga rada je ruska frazemska konstrukcija (FK) *Из Pron' pers gen /N' gen [такой/такой же/такая/такая же] N" [,] как из Pron" pers gen/N"' gen N""*. FK označavaju višerječne sintaktičke spojeve koji se sastoje od sinsemantičkih sidrišta (*anchors*) i praznih mjesta (*slots*) koja se popunjavaju različitim leksičkim ostvarajima (*fillers*) (Павлова и др. 2022: 182). Ekspresivne su i imaju leksičko značenje. Analizirana FK vezana je za semantičko polje deprecijativnosti i ukazuje na nesposobnost obavljanja određene uloge. Cilj je ovoga rada opisati sintaktičke i semantičke karakteristike navedene ruske FK. Metodologija istraživanja uključuje analizu korpusnih podataka (*ruTenTen20*) dostupnih na platformi *SketchEngine*, do kojih se dolazi CQL pretragom i ručnim filtriranjem rezultata. Potom se analiziraju leksički ostvaraji FK. U zadnjem se koraku postavlja pitanje prijevodnih rješenja na hrvatski jezik.

Ključne riječi: konstrukcijska gramatika, frazemske konstrukcije, korpusna lingvistika, prijevodna rješenja.

The paper focuses on the Russian phraseme construction (PhraCon) *Из Pron'pers gen /N' gen [такой/такой же/такая/такая же] N" [,] как из Pron"pers gen/N"' gen N""*. The main distinctive feature of PhraCons is that they denote multi-word syntactic units consisting of synsemantic anchors, that is a fixed syntactic frame, and slots that are filled with different lexical fillers (Павлова и др. 2022: 182). PhraCons are expressive and carry lexical meaning. The analysed PhraCon belongs to the depreciative semantic field and indicates one's inability to perform a certain role. The aim of this paper is to describe the syntactic and semantic characteristics of the aforementioned Russian PhraCon. The research methodology includes analysis of corpus data (*ruTenTen20*), available on the *SketchEngine* platform. The data are acquired by CQL search and manual filtering of the results, after which creative lexical realisations of the analysed PhraCon are further examined. In the final step, the issue of translation solutions into Croatian is addressed.

---

* https://orcid.org/0009-0004-0587-8135

** Ovaj rad je nastao u okviru institucionalnoga istraživačkog projekta Frazemske konstrukcije u korpusu hrvatskih komedija (FraKonKomHR) (581-990-1002) Filozofskog fakulteta u Zagrebu koji financira Europska unija – NextGenerationEU. Financira Europska unija – NextGenerationEU. Izneseni stavovi i mišljenja samo su autorova i ne odražavaju nužno službena stajališta Europske unije ili Europske komisije. Ni Europska unija ni Europska komisija ne mogu se smatrati odgovornima za njih.

Keywords: construction grammar, phraseme constructions, corpus linguistics, translation solutions.

1. Uvod

U ovom radu bavimo se ruskom deprecijativnom frazemskom konstrukcijom (FK) *Из Pron' pers gen /N' gen [такой/такой же/такая/такая же] N'' [,] как из Pron'' pers gen/N''' gen N''''* . Primjer konstrukta tj. konkretnog ostvaraja ove FK u jezičnoj uporabi je *из вас психолог, как из меня Чарли Чаплин* (dosl. od vas psiholog, kao od mene Charlie Chaplin). Analizirana FK vezana je uz semantičko polje omalovažavanja, deprecijativnosti, i ukazuje na nečiju nesposobnost obavljanja određene (društvene ili profesionalne) uloge. Ovdje istražujemo konstrukte ove FK koristeći građu iz korpusa *ruTenTen*20, dostupnog na platformi *SketchEngine*. U teorijskom dijelu rada predstavit ćemo i kontekstualizirati pojam konstrukcijske gramatike kao dijela uporabno utemeljenih modela jezika (Katunar 2021: 40), a uz njega ćemo predstaviti i pojam frazemske konstrukcije. Zatim ćemo opisati metodologiju istraživanja i predstaviti dobivene rezultate, na temelju kojih ćemo provesti sintaktički opis te semantičku i pragmatičku analizu ove frazemske konstrukcije. Na kraju ćemo ponuditi potencijalna prijevodna rješenja za prijevod FK na hrvatski jezik.

2. Teorijski okvir

2.1. Uporabno utemeljeni modeli jezika

Uporabno utemeljenim modelima jezika (v. Langacker 1987, Žic Fuchs 1991, Raffaelli 2015) nazivamo niz pristupa u lingvističkoj teoriji koje povezuje proučavanje jezičnoga sustava u uporabnom kontekstu, odnosno koji ne pretpostavljaju odvojenost sustava i uporabe (Katunar 2021: 27). Kemmer i dr. (2000: viii–xxi) navode šest osnovnih osobitosti uporabno utemeljenih modela jezika, a to su: izravna povezanost jezičnih struktura i uporabe, čestotnost kao osnova kognitivne ukorijenjenosti (eng. *entrenchment*), integralnost razumijevanja i proizvodnje u jezičnom sustavu, važnost učenja i iskustva pri usvajanju jezika, karakteriziranje jezičnih reprezentacija kao emergentnih (a ne fiksnih) entiteta, važnost podataka iz jezične uporabe, izravna povezanost uporabe sa sinkronijskom i dijakronijskom promjenom, povezanost jezičnoga sustava s nejezičnim kognitivnim sustavima te središnja uloga konteksta u jezičnom sustavu. Ove postavke smještaju uporabno utemeljene modele u širi kontekst kognitivnih i funkcionalističkih pristupa (Díaz-Campos i dr. 2023: 1), a razlikuju ih od konkurentnih generativnih i strukturalističkih pristupa.

2.2. Konstrukcijska gramatika

U prethodno opisani metodološki i teorijski okvir upisuje se konstrukcijska gramatika, jedan od uporabno utemeljenih modela jezika koji se zasniva na pretpostavci o izravnoj povezanosti tj. kontinuumu leksikona i gramatike (Katunar 2021: 10, 41). Kako ističe Katunar (ibid.: 55), konstrukcijska se gramatika teorijski i metodološki afirmirala radovima Adele Goldberg i Williama Crofta.

Osnovne su pretpostavke konstrukcijske gramatike da su konstrukcije naučeni spojevi forme i značenja, a istovremeno i leksičke jedinice (ibid.), te da se značenje konstrukcije ne može u cijelosti izvesti iz njezinih sastavnih dijelova, odnosno da su obilježene visokim stupnjem idiomatičnosti (Raffaelli 2015: 159). Drugim riječima, pristup pretpostavlja da sve ili dio jezičnih struktura ne proizlaze isključivo iz gramatičkih pravila, već uzimaju u obzir činjenicu da su jezični elementi nositelji značenja (Stefanowitsch 2008).

2.3. Frazemske konstrukcije

U kontekstu konstrukcijske gramatike promatramo pojam *frazemskih konstrukcija* (FK), višerječnih sintaktičkih spojeva koji se sastoje od sinsemantičkih sidrišta (*anchors*) i otvorenih, praznih mjesta (*slots*), koja se popunjavaju različitim leksičkim ostvarajima (*fillers*) (Павлова и др. 2022). Za FK je izuzetno bitno naglasiti da imaju evaluatvnu ulogu, visoku razinu ekspresivnosti i predočivosti, idiomatičnost i da su karakteristične za usmeni diskurs (Pavlova 2024, Mellado Blanco 2022).

Prema Pavlovoj (2024) smatra se da je ovaj jezični fenomen prva opisala Natalija Švedova 1960. godine i nazvala ga *фразеологизированные построения* (hrv. frazeologizirane konstrukcije). Iako danas dominira termin FK, prisutna je i terminološka heterogenost; isti ili veoma srodni jezični fenomeni opisuju se različitim terminima, s obzirom na istraživačke interese njihovih tvoraca i pripadnost pojedinim jezikoslovnim tradicijama. Najznačajniji su „konkurentni" termini[1] *syntactic phrase*, *syntactic idiom*, *frazeoshema*, *constructional phraseme* (Баранов и др. 2013) i *constructional idioms* (Booij 2002; Taylor 2012).

Pavlova i dr. (2022) pozicioniraju *frazemske konstrukcije* u odnosu na *frazeme*, s jedne strane, te u odnosu na *konstrukcije*, s druge strane. Ističu dvije temeljne razlike između *FK* i *frazema*, a to su izostanak slikovitosti, koja se kod FK pojavljuje u konkretnom ostvarenju tj. u konstruktu, i promjenjivost leksičkih ostvaraja tj. sadržaja slotova (2022: 184). FK dijele s njima nadređenim pojmom *konstrukcija* brojne karakteristike, od kojih je osobito značajno postojanje značenja u prototipnoj FK prije konkretnog tekstualnog ostvarenja konstrukta, pri čemu to značenje semantički uvjetuje konstrukt (v. Fleischer 1982).

1 Za više o terminološkom pluralizmu usp. Filipović Petrović, Barčot 2026.

3. O frazemskoj konstrukciji *из Pron' pers gen /N' gen [такой/такой же/такая/такая же] N'' [,] как из Pron'' pers gen/N''' gen N''''*

Frazemska konstrukcija koju analiziramo u ovom radu temelji se na komparativnoj strukturi sastavljenoj od dvaju simetričnih dijelova. Prvi dio FK otvara prijedlog *из* (hrv. iz) u translativnom značenju (Павлова и др. 2022: 198), nakon kojega slijedi osobna zamjenica ili imenica u genitivu te imenica u nominativu. Nakon fakultativnog zareza i veznika *как* (hrv. kao) navedeni se sintaktički obrazac ponavlja (prijedlog *из* + osobna zamjenica ili imenica u nominativu + imenica u genitivu). Iako Pavlova i dr. (2022: 198) oba elementa nakon prijedloga opisuju kao popunjivače (eng. *filler*), smatramo da se popunjivačima (tj. leksičkim ostvarajima u slotovima) mogu smatrati isključivo elementi u nominativu, a ostatak FK kvalificirali bismo kao sidro. Razlozi tog našeg stajališta semantičke su i pragmatičke prirode: kao što autori navode u spomenutom radu (ibid.: 198), na mjestu elemenata u genitivu uglavnom se pojavljuju osobne zamjenice, rjeđe opće imenice, a ponekad i osobne imenice, što ukazuje na to da ovaj element uglavnom dovodi FK u vezu s kontekstom ukazujući na lice koje je predmet usporedbe. Navedeno dokazuju i korpusni podaci: element u genitivu uglavnom je osobna zamjenica. Drugim riječima, element u genitivu vrlo je ograničen po pitanju leksičkih alternacija i ne postoji potencijal za ostvarivanje leksičke ekspresivnosti, predočivosti i kreativnosti kao kod elementa u nominativu. U primjerima u kojima se određena razina leksičke kreativnosti pak ostvaruje elementom u genitivu, taj leksem obično funkcionira kao stanovita semantička dopuna leksičkom ostvaraju u nominativu, što će se u nastavku rada potkrijepiti analizom konkretnih primjera.

4. Metodologija istraživanja

Metodologija istraživanja, kao i struktura analize prikupljene jezične građe oblikovane su prema modelu istraživanja predstavljenog u radu Filipović Petrović i Barčot (2026) o frazemskoj konstrukciji *ako X, onda Y / wenn X, dann Y* u hrvatskom i u njemačkom jeziku.

Podaci tj. primjeri konstrukata dobiveni su na osnovu pretrage korpusa *ruTenTen20* dostupnog na platformi *SketchEngine*. Radi se o korpusu tekstova preuzetih s interneta koji se sastoji od 19,125,894,850 pojavnica te sadrži POS tagove i leme. Pretraživali smo ga sljedećim dvama CQL kodovima:

1. [word="из"][tag="P.*"][tag="N.*"][word=","]?[word="как"][word="из"][tag="P.*"][tag="N.*"]

Cilj je ove CQL pretrage bio prepoznati konstrukte koji sadrže slijed: prijedlog *из*, zamjenica, imenica, fakultativni zarez, komparativni veznik *как*, te ponovljeni niz prijedloga, zamjenice i imenice.

Pretraga je dala 79 rezultata koje smo, zahvaljujući sučelju platforme *SketchEngine*, mogli konzultirati u njihovoj bližoj tekstualnoj okolini. S obzirom na to da se nije u svim rezultatima radilo o frazemskoj konstrukciji, što se dalo naslutiti na osnovi značenja elemenata u pretrazi i njihovog odnosa s kontekstom, rezultate je bilo potrebno ručno filtrirati. Klasificirajući rezultate na osnovi toga odgovaraju li osnovnim pretpostavljenim sintaktičkim i semantičkim osobitostima istraživane frazemske konstrukcije, došli smo do 62 relevantna rezultata.

Iduća CQL pretraga na mjestu elemenata nakon prijedloga *из* umjesto zamjenice pretpostavlja imenicu:

2. [word="из"][tag="N.*"][tag="N.*"][word=","]?[word="как"][word="из"][tag="N.*"][tag="N.*"]

Pretraga je ovaj put dala 78 rezultata, a ručnim smo filtriranjem, provedenim prema identičnim kriterijima kao i u slučaju prethodnog CQL upita, izdvojili 40 relevantnih konstrukata.

5. Rezultati

5.1. Sintaktički opis frazemske konstrukcije

Dobiveni korpusni podaci potvrdili su da se sintaktička struktura koje navode pavlova i dr. (2022), a kojoj su se temeljili i naši upiti za CQL pretrage, uistinu semantički i pragmatički ostvaruje kao frazemska konstrukcija, odnosno potvrdilo se da se radi o stabilnoj sintaktičkoj strukturi s ustaljenim semantičkim i pragmatičkim osobitostima koja istovremeno dopušta raznolike leksičke ostvaraje u slotovima.

U širem sintaktičkom kontekstu ova FK najčešće se javlja kao zasebna rečenica ili nezavisna surečenica. Često je uvedena zarezom, veznikom *но* (hrv. no) ili popraćena česticom *да* (hrv. mȁ), osobito kada je zasebna rečenica. Takav sintaktički odnos s jezičnom okolinom upućuje na visok stupanj semantičke neovisnosti.

5.2. Semantička i pragmatička analiza frazemske konstrukcije

Pavlova i dr. (2024) ističu visoku razinu kreativnosti i produktivnosti ove FK, pri čemu valja imati na umu da te dvije karakteristike ne ovise nužno jedna o drugoj. S obzirom na to da razumijevanje semantičkih i pragmatičkih aspekata FK, kako ističu Filipović Petrović i Barčot (2026), ne može proisticati isključivo iz gramatičkih pravila ili rječničkih natuknica, u ovom ćemo dijelu rada pokušati

ukazati na semantičku raznolikost koja se u analiziranoj FK odražava i na neke pragmatičke aspekte koji proizlaze iz njezine strukture.

Analiza sadržaja prvog slota tj. N'' slota manje je zanimljiva u pogledu ostvarivanja visokog kreativnog potencijala FK jer taj leksički ostvaraj najčešće nedvosmisleno semantički motiviran prethodnim kontekstom i sukladno tome ne pridonosi ostvarivanju kreativnog potencijala FK, npr.

> *А ты кто? - Геолог? - с вопросительной интонацией ответил я. - Доо-о... - саркастически протянула она, - Геолог. Да* ***из тебя геолог, как из меня папа Римский****.*
>
> (dosl. A tko si ti? - Geolog? – odvratio sam upitnom intonacijom. - Doo-o… - sarkastično je izustila ona, – Geolog. Ma **od tebe geolog, kao od mene rimski papa**.)

Slično navode i Pavlova i dr. (2022), koji ustanovljuju kako prvi sintaktički i semantički dio FK ukazuje na situaciju i na osobu poznatu sudionicima komunikacije. Drugim riječima, prvi dio FK pragmatički funkcionira kao referencijalna identifikacija ili prepoznavanje, dok se njezina evaluativna funkcija ostvaruje u leksičkom ostvaraju drugog slota (N'''').

Pri analizi leksičkih ostvaraja u drugom slotu primijećeno je ustaljivanje pojedinih leksema, što, kako ističu Pavlova i dr., nije neobično za FK, koje ponekad uz prostor za ostvarivanje govornikove kreativnosti nude i niz gotovih formula (Павлова и др. 2022: 186). U slučaju analizirane FK pronađena su dva takva primjera potencijalnog kognitivnog ukorjenjivanja. Radi se o leksemu *балерина* (hrv. balerina), koji se uvijek javlja uz osobnu zamjenicu u genitivu jednine, odnosno *меня* (hrv. mene) na mjestu drugog elementa u genitivu, npr. *из нее бизнесмен как из меня балерина* (dosl. od nje biznismen kao od mene balerina). Pavlova i dr. (ibid.: 201) naglašavaju kako nije teško dokučiti zašto govornici pribjegavaju ovom leksemu: balet, koji u Rusiji uživa posebni ugled, zahtijeva iznimnu vještinu, a balerine su pojava koja gracioznošću i ljepotom izrazito odskače od iskustva svakodnevice. Pritom se pri (samo)poistovjećivanju govornika s balerinom pojavljuju i elementi humora, apsurdnosti te nedostižnosti. Nadalje, korpusni podaci također ukazuju i na fiksiranje izraza *как из говна пуля* (dosl. kao od govna metak) u drugom dijelu FK, primjerice. *режиссер из Стивена Кинга, как из говна пуля* (dosl. od Stephena Kinga redatelj kao od govna metak), a taj je izraz i fiksiran u rječniku *Словарь русского арго* (2000: 93). Prisutnost vulgarizma tipična je za svakodnevni, razgovorni diskurs, što je osnovni stilistički registar frazemskih konstrukcija. I u ovom se konstruktu ostvaruje osnovna semantička i pragmatička zadaća FK, a to je humoristično i kritičko isticanje manjka nečijih profesionalnih sposobnosti uz pejorativni stilski element.

Korpusni podaci ukazuju i na povremenu motiviranost slota N‴ slotom N″, npr. u primjeru *из вас психолог как из меня психотерапевт* (dosl. od vas psiholog, kao od mene psihoterapeut), pri čemu bez šireg konteksta nije jasno radi li se

o nestandarnoj upotrebi FK ili se izostanak očekivane apsurdizacije i značenjskog kontrasta između slota N'' i N'''' može smatrati humorističnim postupkom.

Najprominentnija semantička skupina kojoj pripadaju leksemi iz slota N'''' prvenstveno je skupina zanimanja, npr. *фотограф* (hrv. fotograf), *клоун* (hrv. klaun), *дипломат* (hrv. diplomat), *баскетболист* (hrv. košarkaš), *воин* (hrv. ratnik), npr. *из Вас писатель, как из них космонавт* (dosl. od Vas pisac, kao od njih astronaut). Visoka čestotnost ove skupine leksema potvrđuje jednu od osnovnih semantičkih uloga FK, a to je delegitimizacija sposobnosti subjekta za obavljanje specifične profesionalne uloge. Također, i u ovom je slučaju vidljiva opća semantička motiviranost slota N'''' slotom N'' jer se u objema pozicijama navode zanimanja, ali pritom je semantička osnova FK upravo kontrast među tim zanimanjima.

Iduća su semantička skupina internacionalna precedentna imena, npr. *папа Римский* (hrv. papa), *Чарли Чаплин* (hrv. Charlie Chaplin), *Бекхем* (hrv. Beckham), *космонавт Гагарин* (hrv. astronaut Gagarin), *дюймовочка* (hrv. palčica), npr. *из тебя строитель как из меня космонавт Гагарин* (dosl. od tebe građevinar, kao od mene astronaut Gagarin). U rezultatima se našlo i nekoliko ruskih nacionalnih precedentnih imena, npr. *мост Патона* (hrv. most Patona)*, Майя Плисецкая* (hrv. Maja Pliseckaja)*, балерина Волочкова* (hrv. balerina Voločkova). Pritom se, kao što je vidljivo u sljedećem primjeru, nacionalna precedentna imena ruskih balerina upotrebljavaju kao svojevrsna kreativna nadogradnja kognitivno ukorijenjenog leksema *балерина* (hrv. balerina): *из них евреи, как из меня балерина Волочкова с сиськами* (hrv. od njih Židovi, kao od mene balerina Voločkova sa sisama).

Među leksičkim ostvarajima slota N'''' našlo se i nekoliko životinja (*свинья* (hrv. svinja), *кролик* (hrv. kunić)), kao i biljaka te predmeta (*ромашка* (hrv. kamilica), *тумбочка* (hrv. noćni ormarić)). Navedene su kategorije znatno slabije zastupljene od prethodno opisanih.

Osnovna pragmatička funkcija analizirane FK počiva na njezinoj evaluativnoj funkciji deprecijativnosti koja se ostvaruje putem kritike, ironije, humora i paradoksa. Pavlova i dr. (2022: 198) naglašavaju da su u analiziranoj FK ironija ili skepsa izražene usporedbom. Također, FK implicira stanovitu indirektnost tj. njezina apsurdnost i paradoksalnost zapravo su načini izricanja implicitne negacije (v. Clark 1980). Drugim riječima, primatelj poruke na temelju nerealističnosti i logičke nespojivosti sadržaja dvaju slotova zaključuje kako je riječ o poricanju nečijeg identiteta ili osporavanju kompetencije za obavljanje određene zadaće. Intenzitet kritike koju izriče ova FK korelira s razinom apsurdnosti leksičkoga ostvaraja u N'''' slotu, a apsurdnost je pritom često popraćena ekspresivnošću, kao što ilustrira konstrukt *из тебя судья, как из моих тапочек презерватив* (dosl. od tebe sudac, kao od mojih papuča prezervativ).

6. Prijevodna rješenja

Prijevodi frazemskih konstrukcija na strane jezike mogu biti osobit traduktološki izazov, tim više što uspostavljanje potencijalne jedinstvene paradigme postupaka prevođenja FK ne bi nužno bilo svrsishodno u prevoditeljskoj praksi zbog njihove varijabilnosti. Odabir optimalnoga prijevodnog rješenja uvelike ovisi o leksičkom popunjavanju specifičnih slotova unutar pojedine FK. Stoga smo se u ovom dijelu rada odlučili usredotočiti na jedan konstrukt istraživane FK i predstaviti potencijalna prijevodna rješenja, koja možda mogu u određenoj mjeri biti relevantna i za semantički srodne konstrukte ove FK: *из тебя геолог, как из меня папа Римский* (dosl. od tebe geolog, kao od mene rimski papa). U nastavku se razmatraju sljedeći modeli prijevoda:

1. Kalk: *od tebe geolog(a), kao/ko od mene papa.*

Pri korištenju translatološke strategije kalkiranja prijedložno-padežnu konstrukciju iz izvornog jezika zamijenili smo prijedložno-padežnom konstrukcijom ustaljenom u ciljnom jeziku, a to je u ovom slučaju *od* + osobna zamjenica u genitivu. Na temelju vlastitog jezičnog osjećaja pretpostavili smo da navedeno rješenje u hrvatskom jeziku ne bi bilo prihvatljivo, a to smo i potvrdili CQL pretragom korpusa hrvatskog jezika *hrWaC 2.2* dostupnog na platformi *SketchEngine*, koja nije dala niti jedan relevantan rezultat. Upotrijebili smo sljedeću CQL pretragu: [word="od"][tag="P.*"][tag="N.*"][word=","]?[word="ko"] [word="od"] [tag="P.*"] [tag="N.*"].

Zaključujemo da bi ovakvo rješenje moglo biti prihvatljivo isključivo u uskospecijaliziranom književnoumjetničkom kontekstu (npr. u prevođenju poezije) gdje su estetska funkcija i očuvanje specifične forme primarni u odnosu na neposrednu komunikacijski jasnu poruku.

2. Prijevod ekvivalentnom frazemskom konstrukcijom u hrvatskom jeziku: *ako si ti geolog, onda sam ja papa.*

Analogno prevođenju frazema, frazemsku bi konstrukciju bilo idealno prevesti frazemskom konstrukcijom u ciljnom jeziku jer se na taj način uspostavlja funkcionalna ekvivalencija. U tom je smislu ovo prijevodno rješenje najuspješnije među ovdje predloženima. Zadržane su ekspresivnost i slikovitost konstrukta, no pritom je neizbježno izgubljena lakoničnost izvornog konstrukta.

3. Prijevod ekvivalentnom frazemskom konstrukcijom u hrvatskom jeziku: *on je geolog koliko sam ja papa.*

S obzirom na raznolikost konstrukata analizirane FK, na temelju vlastitoga jezičnog osjećaja smatramo korisnim predložiti još jedan mogući prijevod frazemskom konstrukcijom u hrvatskom jeziku. Ipak, CQL pretraga hrvatskog kor-

pusa *hrWaC 2.2* generirala je svega dva konstrukta koja odgovaraju predloženoj strukturi FK (*ti si katolik koliko je moj pradjed Hercegovac bio hinduista*; *on je francuz koliko sam ja kraljica danske*). Zbog nedostatne učestalosti (frekvencije) potvrda u korpusu, nije moguće sa sigurnošću utvrditi status i stupanj ukorijenjenosti (*entrenchment*) te konstrukcije u hrvatskome jeziku.. Rješenje ostavljamo kao poticaj za dodatna istraživanja u tome području. Korpus smo pretraživali sljedećim CQL upitom: [tag="P.*"][tag="V.*"][tag="N.*"][word="koliko"][tag="V.*"] [tag="P.*"][tag="N.*"].

4. Prijevod alternativnim frazemskim konstrukcijama u hrvatskom jeziku: *nikad od tebe geologa; nema (ti) od tebe geologa.*

Obje FK predložene kao prijevodna rješenja potvrđene su u korpusu *hrWaC 2.2,* koji smo pretraživali sljedećim CQL upitima:

1. [word="nikad"][word="od"][tag="P.*"][tag="N.*"]
2. [word="nema"][word="ti"]?[word="od"][tag="P.*"][tag="N.*"]

Prednost navedenih prijevodnih rješenja jest lakoničnost i jaka stilistička povezanost s razgovornim diskursom. Međutim, u ovom se prijevodnom rješenju izostavljanjem drugog slota potpuno gubi slikovitost originalnog konstrukta, a time i većina semantičkih i pragmatičkih osobitosti FK. Takav bi postupak stoga bio opravdan isključivo u specifičnim situacijama, primjerice u podslovljavanju (titlanju), gdje je prevoditelj konstantno prostorno i vremenski ograničen, odnosno brojem dopuštenih znakova u retku.

7. Zaključak

U ovom smo radu željeli ponuditi sustavni sintaktički i semantički opis ruske frazemske konstrukcije *Из Pron'pers gen /N'gen [такой/такой же/такая/такая же] N" [,] как из Pron" pers gen/N"' gen N""* . Na temelju korpusnih podataka možemo zaključiti da je leksički ostvaraj *балерина* (hrv. balerina) u slotu N"" kognitivno ukorijenjen. Također, nastojali smo ponuditi prijevodna rješenja na hrvatskom jeziku primjenjiva u prevoditeljskoj praksi. Budući da je proučavanje frazemskih konstrukcija u hrvatskom lingvističkom kontekstu još u početnoj fazi, ovaj rad predstavlja znanstveni doprinos domaćoj konstrukcijskoj gramatici i frazeologiji. Istovremeno, on služi kao polazište i poticaj za daljnja terminološka i kontrastivna istraživanja na širem korpusnom uzorku. U konačnici, vjerujemo da će predstavljeni model analize biti relevantan za buduća istraživanja stabilnih sintaktičkih jedinica te da će doprinijeti boljem razumijevanju međujezičnih korelacija u okviru slavenske traduktologije.

Citirana literatura:

Barčot, Branka, Ivana Filipović Petrović. A Corpus-Based Study on the Usage and Variability of the Phraseme Construction ako X, onda Y / wenn X, dann Y in Croatian and German. (rad izložen na skupu „EUROPHRAS 2025", Danska, 19.–22. svibnja 2025., u tisku) 2026.

Booij, Geert. The Morphology of Dutch. Oxford: Oxford University Press, 2002.

Clark, Herbert H. Semantics and Comprehension. The Hague: Mouton Publishers, 1980.

Díaz-Campos, Manuel, Sonia Balasch. The Handbook of Usage-Based Linguistics. New Jersey: John Wiley & Sons, 2023.

Fleischer, Wolfgang. Phraseologie der deutschen Gegenwartssprache. Leipzig: WEB Bibliographisches Institut Leipzig, 1982.

Katunar, Daniela. Konstrukcije na razmeđu leksikona i gramatike. Zagreb: FF press, 2021.

Kemmer, Suzanne, Michael Barlow. Introduction: A Usage-Based Conception of Language. Stanford: CSLI Publications, 2000.

Langacker, Ronald W. Foundations of Cognitive Grammar. Volume 1. Standford: Standford University Press, 1987.

Mellado Blanco, Carmen. "Phraseology, Patterns and Construction Grammar. An introduction". [In:] C. Mellado Blanco (ed.) Productive Patterns in Phraseology and Construction Grammar. A Multilingual Approach. Berlin: De Gruyter, 2022, 1–25.

Pavlova, Anna. "*It is what it is:* Phraseme Constructions Repository". [In:] F. Casadei, S. Koesters Gensini (eds.) I fraseologismi schematici. Questioni descrittive e teoriche. Roma: Aracne. 2024, 195–212.

Raffaelli, Ida. O značenju. Uvod u semantiku. Zagreb: Matica hrvatska, 2015.

Stefanowitsch, Anatol, Kerstin Fischer. Konstruktionsgrammatik II. Von der Konstruktion zur Grammatik. Tübingen: Stauffenburg Verlag, 2008.

Žic Fuchs, Milena. Znanje o jeziku i znanje o svijetu. Semantička analiza glagola kretanja u engleskom jeziku. Zagreb: Filozofski fakultet, Odsjek za opću lingvistiku i orijentalne studije, 1991.

⁂

Баранов, Анатолий Н., Дмитрий О. Добровольский. Основы фразеологии. (краткий курс). Москва: Наука, 2013.

[Baranov, Anatoliĭ N., Dmitriĭ O. Dobrovol′skiĭ. Osnovy frazeologii. (kratkiĭ kurs). Moskva: Nauka, 2013]

Елистратов, Владимир С. Словарь русского арго. Москва: Русские словари. 2000.

[Elistratov, Vladimir S. Slovar′ russkogo argo. Moskva: Russkie slovari. 2000.

Павлова, Анна, Лариса Найдич, Людмила Пеппель. «Есть креативность и креативность. О гранях и границах креативности в области фразеологизмов-конструкций.» Anzeiger für Slavische Philologie 50/1, 2022: 181–204.

[Pavlova, Anna, Larisa Naĭdich, Li͡udmila Peppel′. «Est′ kreativnost′ i kreativnost′. O grania͡kh i granit͡sakh kreativnosti v oblasti frazeologizmov-konstrukt͡siĭ»]. Anzeiger für Slavische Philologie 50/1, 2022: 181–204]

Катарина-Антониа Борас

ИЗ ВАС ПСИХОЛОГ, КАК ИЗ МЕНЯ ЧАРЛИ ЧАПЛИН – СИНТАКСИЧЕСКИЙ И СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ДЕПРЕЦИАТИВНОЙ РУССКОЙ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКОЙ КОНСТРУКЦИИ

Резюме

В центре внимания настоящей статьи находится русский фразеологизм-конструкция (ФК) Из Pron’ pers gen /N’ gen [такой/такой же/такая/такая же] N″ [,] как из Pron″ pers gen/N‴ gen N⁗. Понятие фразеологизма-конструкции теоретически связано с грамматикой конструкций, частью теорий языка, основанных на употреблении (*usage-based theories*), которая подчёркивает прямую связь между лексиконом и грамматикой (Katunar 2021: 10). Фразеологизмы-конструкции представляют собой устойчивые многословные формы, состоящие из синсемантических якорей (*anchors*) и вакантных позиций – слотов (*slots*), заполненных различными лексическими реализациями – филлерами (*fillers*) (Павлова и др. 2022: 182). ФК обладают экспрессивной функцией и лексическим значением. Рассматриваемая нами ФК относится к семантическому полю депрециативности и указывает на неспособность выполнять определённую (общественную или профессиональную) роль, например: *из вас психолог, как из меня Чарли Чаплин*. Цель настоящей статьи - описать синтаксические и семантические особенности данной русской ФК. Методология исследования подразумевает анализ данных корпуса (*ruTenTen20*), доступного на платформе *SketchEngine*. На первом этапе проводится поиск *CQL*, а на втором этапе проводится ручная фильтрация результатов. Затем проводится семантический анализ филлеров данной ФК с описанием их прагматических и культурологических импликаций. В заключение рассматривается вопрос переводческих решений на хорватский язык, учитывая отсутствие эквивалентной ФК в хорватском языке, а с целью максимального сохранения особенностей ФК при переводе.

Ключевые слова: Грамматика конструкций, фразеологизмы-конструкции, корпусная лингвистика, переводческие решения.

КЊИЖЕВНОСТ – LITERATURE
ПРЕВОЂЕЊЕ – TRANSLATION

Максим Анатольевич Артемьев*
Независимый исследователь,
Москва, Российская Федерация
art–maksim@yandex.ru

УДК 821.161.1.09"18":821.162.1.09"18"
https://doi.org/10.18485/slavistika.2026.30.1.12
Оригинални научни рад
примљен 5.12.2025.
прихваћен за штампу 5.7.2026.

ПУШКИН И МИЦКЕВИЧ – ОТ «ЧЕРНОЙ ШАЛИ» К «ВОЕВОДЕ»

В статье рассматриваются обстоятельства написания баллады Адама Мицкевича «Воевода» и ее перевода на русский язык Александром Пушкиным. Выдвигается и обосновывается версия о влиянии на балладу стихотворения Пушкина «Черная шаль». Оба произведения вводятся в контекст современных им русско-польских литературных связей. Одновременно, оригинал и перевод рассматриваются на широком фоне литературной традиции в мировой литературе и в творческой биографии каждого из поэтов. Предпринимается попытка объяснения «белых пятен» в истории пушкинского перевода – изменение размера подлинника, исключения украинской тематики. Указывается на переводческие ошибки Пушкина, ранее не замечаемые в отечественном литературоведении.

Ключевые слова: Адам Мицкевич, Александр Пушкин, Василий Жуковский, украинская школа польского романтизма, баллада, русский романтизм.

The article examines the circumstances of the writing of Adam Mickiewicz's ballad “The Voyevoda” and its translation into Russian by Alexander Pushkin. A hypothesis is put forward and substantiated about the influence of Pushkin's poem “The Black Shawl” on the ballad. Both works are introduced into the context of contemporaneous Russian-Polish literary ties. At the same time, the original and the translation are considered against the broad background of the literary tradition in world literature, and in the creative biography of each of the poets. An attempt is made to explain the “blank spots” in the history of Pushkin's translation – a change in the meter of the original, and the exclusion of Ukrainian themes. Pushkin's translation errors, previously unnoticed in Russian literary criticism, are pointed out.

Keywords: Adam Mickiewicz, Alexander Pushkin, Vasily Zhukovsky, Ukrainian school of Polish romanticism, ballad, Russian romanticism.

Одним из самых известных поэтических переводов Александра Пушкина является стихотворение «Воевода» Адама Мицкевича, в оригинале – «Czaty», то есть «Дозор».[1] Перевод служил и служит предметом многочисленных исследований как в русском литературоведении, так и в польском (Благой 1956; Вацуро 2004; Владимирский 1939; Левкович 1974; Новикова 1983; Хорев 2000; Januszkiewicz 2020; Grosbart 1965, 1973; Pszczołowska

* https://orcid.org/0000-0002-0982-9961

1 Во избежание путаницы мы будем в дальнейшем использовать название «Воевода» и к переводу, и к оригиналу.

2001; Makowska et al. 2013; Świdziński 1992). Сама же баллада на родном языке, напротив, привлекает сравнительно небольшое внимание в Польше, и почти всегда в связке с переводом Пушкина (Januszkiewicz 2020; Makowska et al. 2013; Stachurka 2008).

Это объясняется тем, что в польской традиции интерес литературоведов фокусируется на балладах раннего Мицкевича, написанных до 1824 года (Januszkiewicz 2020) и ознаменовавших создание нового романтического жанра, прорыв в традиции польской словесности. «Воевода», вместе с «Тремя Будрысами», также переведенными Пушкиным, относится к среднему периоду творчества, а, главное, принадлежит к комическому жанру (по определению Лусыллы Пшчоловской – «ballady żartobliwe» (Pszczołowska 2001), что тоже работает на понижение внимания, поскольку Мицкевич воспринимается в первую очередь как поэт-пророк, автор патриотических произведений и любовной лирики.

По широте проявляемого в России к «Воеводе» интереса, можно сказать, что Пушкин сделал балладу фактом отечественной литературы, и что в его творчестве она предстает как вполне самостоятельное произведение (Левкович 1974: 151–165, Grosbart 1965, 1973). При этом как в русском, так и в польском литературоведении вопрос о сюжетных истоках оригинала до сих пор не решен, так же как нет ответа на ряд особенностей перевода.

Мицкевич представлял северное, «литовское» направление в тогдашней польской поэзии, с событийной опорой на территорию современных Белоруссии и Литвы («Пан Тадеуш», «Конрад Валленрод», «Свитезянка» и т.д.). Но к моменту написания «Воеводы» (1828), о себе уже заявила т.н. «украинская школа» польского романтизма, было опубликовано ее ключевое произведение – поэма «Мария» («Maria. Powieść ukraińska») (1825) Антония Мальчевского. В 1828 году появился «Канёвский замок» («Zamek kaniowski») Северина Гощинского, ее второе важнейшее достижение. Среди других участников «школы» можно назвать поэтов Юзефа Богдана Залеского, Александра Грозу, прозаиков Михала Грабовского, Михала Чайковского. Некоторые исследователи относят к «украинской школе» часть творчества классиков польской литературы Юлиуша Словацкого и Юзефа Игнацы Крашевского.

«Школе» была свойственна атмосфера ужаса и загадочности; Украина, по крайней мере, на первом этапе, рисовалась как место полное опасностей, жестокой борьбы, резко отличающееся от собственно Польши. Одновременно использовались приметы исторического правдоподобия по образцу шотландских баллад, введенных в моду Вальтером Скоттом (Makowska et al. 2013), в частности, в форме подражания народным «думам».

Поэтому «Воеводу» с его сюжетом (месть ревнивого воеводы, «незаконная» страсть между молодыми людьми) и подзаголовком «Украинская

баллада» (Ballada ukraińska) можно воспринимать и как пародию на «украинскую школу», на тот момент зарождавшуюся, но основные черты которой могли для Мицкевича уже вполне определиться. Украина являлась «южной» страной, близкой к Востоку – Крыму (о котором он написал цикл сонетов), Турции, с сопутствующей экзотикой, с кровавой историей. Лидеры английского и французского романтизма создали каждый своего «Мазепу» – Дж. Г. Байрон и Виктор Гюго, и с украинским колоритом связывались бурные страсти. Ирония и комизм Мицкевича заключались в переводе драматической истории в анекдот.

Но, не подвергая сомнению укорененность «Воеводы» в литературной традиции, его вписанность в контекст культурной жизни как польской, так и русской, возможную полемичность, думается, было бы возможным рассматривать балладу в ряду распространенных фольклорных сюжетов, когда богатый и сильный, но поступающий несправедливо, подвергается заслуженному наказанию со стороны обиженного им героя – малого и слабого, но хитроумного. Пример подобной сказки представляет «Ниппурский бедняк», стихотворное произведение аккадской литературы II тысячелетия до н. э., на основе распространенного «бродячего сюжета» в устном народном творчестве, № 950 по классификации Аарне–Томпсона (Thompson 1955–58).

Если брать более близкое к Мицкевичу и Пушкину время, то использующей подобный сюжет, является поэма «Мати Лудаш» («Lúdas Matyi») Михая Фазекаша (Fazekas Mihály), классическое произведение венгерской литературы, написанная в 1804 и опубликованная впервые в 1815 году. В ней деревенский отрок мстит барину-самодуру за побои, трижды подвергая его порке с помощью различных хитростей, близко следуя сюжету «Ниппурского бедняка». Можно вспомнить и «Сказку о попе и о работнике его Балде» Пушкина.

Коренное отличие баллады Мицкевича – Пушкина от фольклорного сюжета и от «Мати Лудаша» в том, что Наум (он же пушкинский «хлопец») не мстит сознательно, это происходит как бы помимо его воли, он выступает слепым орудием судьбы. А в случае «Сказки о попе и о работнике его Балде» герой знает, что будет расплата, но ничего не делает для ее приближения, а просто ждет. Таким образом, можно выделить в данном литературно-фольклорном нарративе, исходя из активности героя, три степени его вовлеченности в процесс возмездия: первую, «активную», представляют Ниппурский бедняк или Мати Лудаш, вторую, «пассивную» – Балда, третью, «непроизвольную», – Наум («хлопец»).

В этой неактивности героя, его случайной, непредвиденной для него вовлеченности в акт мести, заключается иронический контекст баллады. В ней уже нет прямолинейности народной сказки или имитирующей ее лите-

ратурной сказки, как в «Мати Лудаше» или в «Балде». Герой убивает воеводу потому, что тот вмешивался в каждую мелочь, и все получилось вопреки задуманному, по пословице «у семи нянек дитя без глазу». Таким образом, возмездие приходит не только за саму попытку лишить жизни влюбленных, но и за недоверие к исполнителю-соучастнику, помыкание им. Старый воевода не только омерзительно ревнив, отталкивающе богат (покупает любовь молодой красавицы), но и жесток и груб с прислугой.

Причем и у Мицкевича, и у Пушкина читатель остается в неведении – был ли выстрел намеренным или случайным? Поэты сохраняют неопределенность: «Хлопец пана не дождался» («nie czekając wystrzelił») (Пушкин 1948; Mickiewicz 1899) можно трактовать двояко – и как умысел, желание избавиться от подавляющей фигуры хозяина, и как нечаянное следствие напряженной обстановки, созданной воеводой.

Важным моментом, который ускользал от внимания исследователей, является статус «Наума» – «хлопца». У Мицкевича нигде нет уточнения относительно возраста, и говорится только: «I zawołał kozaka Nauma» – «и позвал казака Наума» (Mickiewicz 1899). У Пушкина же – «хлопец», то есть подросток или юноша. Правильно ли понял Пушкин польского поэта? Думается, переводчик ввел героя-«хлопца», чтобы русскому читателю легче было представить сцену, опираясь на устоявшиеся представления, а именно на традиционный образ «казачка», мальчика-прислуги, одетого в казакин или черкеску и остриженного по-казацки (каким был в юности крепостной Тарас Шевченко). Либо Пушкин неправильно понял польское «kozak», сочтя его тем же «казачком», тогда как в польской традиции «казаком» называли, по толкованию «Словаря польского языка» (Słownik), «sługa na dworze magnackim, ubrany jak taki żołnierz» – «слугу при дворе магната, одетого на солдатский манер». Таким образом, Наум мог быть и юношей, и мужчиной средних лет, и пожилым человеком. Воевода обращается с «казаком» подчеркнуто пренебрежительно, как с человеком, лишенным чести и чувства достоинства, угрожает ему. Это типичный слуга, а не «казак» в сословном смысле, в таком случае по-польски он пишется с заглавной буквы: «Kozak» (в первоначальном варианте у Мицкевича так и стояло, но при повторных публикациях он поменял ее на строчную).

Но и связь с устным народным творчеством, и иронизирование-пародирование в адрес «украинской школы» польского романтизма, не дают ответа о сюжетных корнях баллады Мицкевича. Есть ли таковые или ее можно считать целиком порождением фантазии автора?

Наша гипотеза заключается в том, что одной из основ для сюжета могла служить ранняя баллада Пушкина «Черная шаль» (сам он ее «балладой» не называл). В обоих произведениях основой повествования служит рассказ о мести обманутого любовника/мужа. Он внезапно становится сви-

детелем измены. Решение рассчитаться с обманщицей приходит спонтанно и незамедлительно. Герой берет с собой своего невольника («раба» в «Черной шали», крепостного «казака»/«хлопца» в «Воеводе») для помощи в осуществлении кровавой мести. Далее сюжетные линии расходятся. В «Черной шали» изменница и соблазнитель гибнут, в «Воеводе» погибает мститель. Но этого и требует жанр пародии, когда ситуация переведена в комедийный план, и все происходит «не так как надо».

«Черная шаль» (подзаголовок – «Молдавская песня») – произведение со сложной идентификацией. С одной стороны, это подражание народной песне – как это понимали в начале XIX века, с другой – вполне аутентичное романтическое произведение «плаща и шпаги», с третьей – пародия на балладу Василия Жуковского «Алина и Альсим» (1814), откуда позаимствованы некоторые детали.

«Черная шаль», написанная в Кишиневе в 1820 году и опубликованная в 1821 году в «Сыне отечества», быстро завоевала популярность. Уже 27 июля 1821 г. Пушкин писал брату Льву: «Черная шаль тебе нравится – ты прав, но ее чорт знает как напечатали» (Пушкин 1937: 30–31), став одним из самых известных произведений Пушкина. В 1824 году Николай Полевой отмечал: «песни Пушкина сделались народными; в деревнях поют его «Черную шаль», А. Н. Верстовский с большим искусством сделал на сию песню музыку, и жители Москвы не наслушаются очаровательных звуков, вполне выражающих силу стихов Пушкина» (Полевой 1996: 243). А в 1830 появился первый перевод на польский «Черной шали», сделанный другом Мицкевича Антонием Эдвардом Одынцом. Отметим, что в альманахе «Мелителе» на 1829 год, издаваемым Одынцом, состоялась первая публикация рассматриваемой баллады Мицкевича, тогда как «Черная шаль» появилась ровно через год в альманахе на 1830. Возможно, это случайное совпадение, но, возможно, Одынца привлекло тематическое совпадение двух произведений русского и польского поэтов.

Адам Мицкевич проживал в коренной России (Санкт-Петербург, Одесса, Москва, опять Санкт-Петербург) с конца 1824 года до мая 1829 года, когда и состоялось его личное знакомство и общение с Пушкиным и когда он перевел его стихотворение «Воспоминание». Скорее всего, нет оснований считать, что польский поэт не знал «Черной шали», на тот момент – «визитной карточки» Пушкина.

Помимо вышеотмеченного повествовательного, есть явное сходство в лексике. «Младую гречанку я страстно любил» и «z takim zapałem tyle lat cię kochałem». «Ja na wiernym koniku», «Biegę tutaj przez chłody i słoty» и «zawołał kozaka Nauma» – «я мчался на быстром коне» и «верного позвал раба моего». Имеются и не столь очевидные соответствия. «Гляжу как безумный на чёрную шаль, И хладную душу терзает печаль» и «Wzrok

opuścił ku ziemi, i rękami drżącemi Siwe wąsy pokręca i duma». «Неверную деву лобзал армянин» и «Прервать поцелуя злодей не успел» – «I z twych ustek różanych i z twych liców rumianych, Mnie wzbronione słodycze wysysał». «Прелестная дева ласкала меня» и «С тех пор я не знаю весёлых ночей» – «Dobrej nocy i długiej pieszczoty» (Пушкин 1948; Mickiewicz 1899).

В обоих произведениях фиксируется особенное внимание к «голове» («łeb»). У Пушкина в 32 строках (из них 2 строки – повтор) дважды – «Безглавое тело я долго топтал», «С главы её мёртвой сняв чёрную шаль», кроме того, сама по себе «шаль» – головной убор. У Мицкевича в 56 строках четырежды – «Stary łeb na twem łonie kołysał», «Potem palnij w twój łeb lub w tę dziewkę», «Pierwej musi w łeb dostać pan młody», «I ugodził w sam łeb – wojewody» (Mickiewicz 1899), то есть воевода «старую голову на твоей груди колыхал», после он предлагает казаку выстрелить себе (в шутку) в голову либо молодой женщине, затем говорит, что первым в голову должен быть поражен «молодой господин», а в итоге пуля попадает в его (воеводы) голову.

С «łeb» связана, возможно, крупнейшая переводческая ошибка Пушкина. Он понял это слово как «лоб» – «Цель ей в лоб», «Прямо в лоб ему попал» (Пушкин 1948), тогда как «łeb» это один из синонимов «головы» в польском, обычно используемый по отношению к животным (Januszkiewicz 2020; Pszczołowska 2001).

В русском языке «лоб» слово из активного словаря («медный лоб», «на лбу не написано», «что в лоб, что по лбу»), так что ошибка Пушкина, помимо введения в заблуждение корневым родством, вполне понятна. Но при прицеливании в лоб требуется снайперское исполнение, вряд ли достижимое в эпоху кремневых ружей, пусть и повышенной точности, с винтовой резьбой («винтовка» – «strzelba gwintówka»). Это ставит под вопрос требование воеводы. А главное, чтобы попасть в лоб самому воеводе, случайно или не случайно, надо целить ему прямо в лицо (напомним, оба стрелка, пан и слуга, сидят бок о бок в засаде). Поэтому заключительная строфа у Пушкина –

Выстрел по саду раздался.
Хлопец пана не дождался;
Воевода закричал,
Воевода пошатнулся…
Хлопец, видно, промахнулся:
Прямо в лоб ему попал.
(Пушкин 1948: 315)

предстает не совсем убедительной, одна ошибка повлекла за собой другую.

Новаторство Пушкина в «Черной шали» заключалось в двух аспектах. Во-первых, избитую тему об обманутом муже (любовнике) он изложил от первого лица. Тот, кто у Жуковского представал в отрицательном виде, получил право голоса и явился совсем в ином свете, более романтическом, вплоть до предвосхищения будущего героя Достоевского – тварь ли я дрожащая или право имею? – и, возможно, вызывая к себе сочувствие. Выбор рассказа от первого лица и был одной из причин воздействия «Черной шали» на современников,[2] ибо читатель или слушатель мог представить себя на месте героя.

Во-вторых, Пушкин ввел раба – соучастника мести. Но у него раб был фигурой второго плана. Русский поэт не придавал еще значения своему сюжетному ходу с новым персонажем. А новаторство Мицкевича заключалось в том, что он, в свою очередь, вывел соучастника на первый план, завязал на него композицию баллады. Недаром у него она называется «Czaty», а не «Воевода». Он отказался от повествования от первого лица, невозможного по соображениям сюжета, зато плодотворно развил линию «раба».

У Пушкина раб не имеет имени, не проявляет активности и собственной воли. Он молчит как служитель гарема или иной восточный невольник – олицетворение фатума и покорной нерассуждающей силы. У Мицкевича казак индивидуализирован (есть имя) и наделен волей, и, в конечном итоге, выступает то ли орудием Провидения, то ли мстителем по личной инициативе. Казак Наум – по сути тот же раб, в начале баллады играет второстепенную пассивную роль, молча выслушивает упреки хозяина и исполняет его приказы: он должен принять активное участие в убийстве (в отличие от «Черной шали»), но постепенно выходит на первый план, обретает голос и под конец неожиданно оказывается главным действующим лицом (Januszkiewicz 2020).

Вопрос, который поднимают и русские, и польские исследователи «Воеводы», и на который они не могут найти ответа, – почему Пушкин избрал для перевода хорей, а не трехсложный размер, чтобы быть ближе к подлиннику? Лусылла Пшчоловска считает (Pszczołowska 2001), что поэт ошибочно решил, что «Воевода» – подражание народной песне, и переводил ее, имитируя простонародный стиль тем способом, каким он это делал в «Утопленнике» или в «Сват Иван, как пить мы станем».

В. Э. Вацуро пишет: «Можно было бы ожидать, что и в „Воеводе“ он воспользуется строфическим нововведением Мицкевича, но как раз этого не происходит. Мы можем лишь гадать, почему Пушкин резко изменил строфику». Вацуро поясняет:

2 См. Проскурин 1999: 100.

> «[О]ригиналы двух баллад Мицкевича, переведенных Пушкиным в 1833 г… написаны одной и той же строфой, впервые введенной Мицкевичем в польскую поэзию. Эта строфа (получившая название «мицкевичевой»), ее происхождение, семантика и метроритмическое качество хороши изучены. Мицкевич написал обе баллады анапестами; первый и третий стих каждого четверостишия представляют собою два полустишия двустопного анапеста, связанных внутренней рифмой; четыре стиха – трехстопный анапест. Генетически эта строфа восходит к балладе Жуковского «Замок Смальгольм» – и соответственно к оригиналу В. Скотта, с модификациями, зависящими от особенностей польского стихосложения. В „Будрысе“ Пушкин очень точно воспроизвел эту строфу, вплоть до женских рифм, естественных именно для польского стиха» (Вацуро 2004).

Влияние перевода Жуковского на избранный размер подтверждает и Пшчоловска Лусылла (Pszczołowska 2001).

Хорев выдвигает свою версию: «Изменение размера баллады «Воевода», возможно, было продиктовано стремлением Пушкина усилить динамизм, стремительность действия баллады», а так же полагает и З. Гросбарт (Grosbart 1965, 1973) и добавляет: «Возможно, Пушкин перевел «Воеводу» хореем еще и потому, что большинство изданных им в то время «Сказок» написаны хореем» (Хорев 2000).

Представляется, что Пушкин не хотел, чтобы при трехсложном размере у читателя возникали какие-либо аллюзии с его «Черной шалью». Он сделал выбор в пользу четырехстопного хорея, чтобы связь двух произведений не была столь явственна. Соответственно, плавный и неторопливый амфибрахий «Черной шали», соответствующий грустным медитациям лирического героя, совсем не похож на бодрый и звенящий хорей из «Воеводы», произведения, повторим, комического жанра. Сравните: «Мы вышли; я мчался на быстром коне» и «Я скакал во мраке ночи Милой панны видеть очи». Пушкин не желал, видимо, и повторять сам себя.

По нашему мнению, Пушкин, скорее всего, понял, что стал объектом пародии Мицкевича, и, одновременно, что его сюжет получил продолжение. Тот факт, что он выбрал стихотворение Мицкевича для перевода, показывает, что он вполне положительно оценил ход польского поэта, но не захотел, чтобы русский читатель осознал скрытый намек, содержащийся в его комической балладе, того, что «Черная шаль» оказалась объектом иронического переосмысления и дальнейшего развития. Поэтому он выбрал совершенно неожиданный стихотворный размер для своего перевода, что в дальнейшем ставило в тупик литературоведов, озадаченных таким решением Пушкина. Также в переводе совсем другая строфика (шестистишия), уводящая далеко в сторону не столько от четырехстрочных строф Мицкевича, сколько от двустиший «Черной шали». В эту же логику укладывается принятие в качестве названия «Воеводы», что опять-таки смещает внимание с хлопца.

Пушкин вводит момент возвращения воеводы из похода, отсутствующий у Мицкевича, отсылая русского читателя к знакомому для него сюжету шотландской баллады в переводе Жуковского (1822). Этим он, во-первых, показывает сюжетную родословную у Мицкевича, оживляет в памяти связь между ним и Жуковским, а, во-вторых, снова маскирует «Черную шаль», где нет темы возвращения, и которая внезапным открытием измены в привычном русле жизни, скорее, напоминает польский оригинал Мицкевича.

Отметим, что у Жуковского в балладе «Замок Смальгольм, или Иванов вечер», как и в шотландской первооснове, есть «паж молодой», который и сообщает барону, вернувшемуся из похода, о поведении его жены. Но он не раб и не участвует ни в каком убийстве.

И еще одна загадка «Воеводы». При переводе Пушкин сознательно «подавляет» украинский контекст – снимает подзаголовок, оставляя только сомнительный украинизм (Pszczołowska 2001) «хлопец», взятый из польского языка – «chłopiec». Таким же полонизмом может считаться и «гайдучье племя» (от польского «hajduk»), так же как «пан» и «панна». То есть ничего специфически украинского в «Воеводе» нет. За место действия вполне можно принять и собственно Польшу. И Пушкин при первой публикации в журнале «Библиотека для чтения» в 1834 году дал свой подзаголовок – «Польская баллада». У Мицкевича в оригинале мало украинских реалий, но есть четкая привязка в подзаголовке – «Украинская баллада», так же как у Пушкина в «Молдавской песне» нет ничего собственно «молдавского», кроме Дуная.

Вацуро отмечает: «Засада» (*так он перевел «Czaty»* – М. А.) была определена Мицкевичем как «украинская баллада», но Пушкин, очевидно, не ощутил в ней специфически украинского колорита и изменил при печатании «украинская» на «польская». Вацуро добавляет: «Пушкин в «Воеводе»… вводит обозначения, индикаторы польской речи – «пан мой», «целить мне не можно», «плачут очи» в пределах русской стилистической нормы» (Вацуро 2004). Заметим – польской, но не украинской, а ведь все три цитаты принадлежат «хлопцу», который мог бы говорить с украинизмами. Хорев пишет, поддерживая позицию литературоведа Левкович Я. Л., что «Пушкин стремился верно передать польский колорит баллады» (Хорев 2000). Сама Левкович выражается так:

> «Мировая отзывчивость Пушкина позволила ему, сделав балладу достоянием русской культуры, воссоздать контекст стилистических и образных ассоциаций польского быта… Верная передача стиля народной баллады и ее польская окраска, цельность и последовательность характеров (хотя и других, чем у Мицкевича), напряженная драматичность и лексическая точность ставят переделку Пушкина выше многих точных и последовательных переводов». (Левкович 1974)

Повторим, что польские исследователи отрицают «народность» баллады Мицкевича (Pszczołowska 2001).

То есть три исследователя сходятся в том, что «Воевода» получился «польской», а не «украинской» балладой, но на этой констатации останавливаются. Почему же Пушкин поступил именно так?

Его поэма «Полтава» (1829) и «Вечера на хуторе близ Диканьки» (1831–1832) Н. В. Гоголя стали ответом на «Марию» и «Канёвский замок». Между русской и польской литературами развернулось неявное соперничество за освоение территории и истории Украины, за их «присвоение». Эту борьбу подогревали политические события – в конце XVIII века Правобережная Украина вошла в состав Российской империи, а Польша, напротив, утратила свою государственность. Первый шаг сделали Мальчевский и Гощинский своими поэмами, второй – Пушкин и Гоголь. В ответ на польскую литературную версию Украины, что «украинское» – это часть «польского», ими была предложена русская версия, апофеозом которой предстал «Тарас Бульба» (1835). В ней история и география Украины – русские.

Стоит заметить, что «украинская школа» в дальнейшем прошла сложную эволюцию в лице своих представителей, некоторые из них (Чайковский, Грабовский) перешли творчески или в общественной деятельности на менее ангажированные позиции.

Если «Полтава» пронизана украинским колоритом («Тиха украинская ночь», «Слепой украинский певец» и т. д.), то в «Воеводе» он практически отсутствует. Пушкин не хочет подыгрывать Мицкевичу в его попытке, пусть и комической, «присвоить» украинское наследие. Он переносит место действия в абстрактный «польский мир» с «панами» и «паннами». В результате для русского читателя баллада Мицкевича в его переводе воспринимается как сугубо польское произведение.

***

Произведение Адама Мицкевича полностью самостоятельно. Баллада Вальтера Скотта и ее русский перевод Василия Жуковского, «открытие» украинской тематики польскими поэтами одноименной школы, сюжетные и лексические особенности популярнейшего стихотворения того времени «Черная шаль» Александра Пушкина могли лишь оказывать влияние на те или иные аспекты «Воеводы».

Пушкин, создавая «Воеводу», не был столь самостоятелен, поскольку выступал как переводчик, но и в рамках своих возможностей постарался проявить максимум своеобразия, дабы произведение было вписано в текущий литературный контекст. Перевод баллады Мицкевича поставил перед Пушкиным ряд вызовов личного и общественного свойства, на которые он должен был ответить в ходе работы.

Цитированная литература

Благой, Д. Д. «Мицкевич и Пушкин», Москва: Изд-во АН СССР, Известия Академии наук СССР, отделение литературы и языка, 1956, том XV, вып. 4, июль – август.

[Blagoi, D. D. «Mitskevich i Pushkin», Moskva: Izd-vo AN SSSR, Izvestiia Akademii nauk SSSR, otdelenie literatury i iazyka, 1956, tom XV, vyp. 4, iiul' – avgust]

Вацуро, В.Э. Мицкевич и русская литературная среда 1820-х гг. (Разыскания). Москва: Издательский дом Языки славянской культуры, 2004.

[Vatsuro, V.E. Mitskevich i russkaia literaturnaia sreda 1820-kh gg. (Razyskaniia). Moskva: Izdatel'skii dom: Iazyki slavianskoi kul'tury, 2004]

Владимирский, Г. Д. «Пушкин-переводчик», «Пушкин: Временник Пушкинской комиссии» / АН СССР. Ин –т литературы. Москва – Ленинград: Изд-во АН СССР, 1939. – [Вып.] 4/5: 300–330.

[Vladimirskii, G. D. «Pushkin-perevodchik», «Pushkin: Vremennik Pushkinskoi komissii» / AN SSSR. In-t literatury. Moskva – Leningrad: Izd-vo AN SSSR, 1939. – [Vyp.] 4/5: 300–330]

Левкович, Я. Л. «Переводы Пушкина из Мицкевича», «Пушкин. Исследования и материалы». Том VII. Пушкин и мировая литература. Издательство «НАУКА», Ленинградское отделение, Ленинград, 1974: 151–165.

[Levkovich, Ia. L. «Perevody Pushkina iz Mitskevicha», «Pushkin. Issledovaniia i materialy». Tom VII. Pushkin i mirovaia literatura. Izdatel'stvo «NAUKA», Leningradskoe otdelenie, Leningrad, 1974: 151–165]

Новикова, М. «Испытание»: «Дозор» А. Мицкевича и «Воевода» А. Пушкина», «Вопросы литературы», №10, 1983.

[Novikova, M. «Ispytanie»: «Dozor» A. Mitskevicha i «Voevoda» A. Pushkina», «Voprosy literatury», №10, 1983]

Полевой, Н. А. Обозрение русской литературы в 1824 году: <Отрывок>. Пушкин в прижизненной критике, 1820–1827 / Пушкинская комиссия Российской академии наук; Государственный пушкинский театральный центр в Санкт-Петербурге, СПб: Государственный пушкинский театральный центр, 1996.

[Polevoi, N. A. Obozrenie russkoi literatury v 1824 godu: <Otryvok>. Pushkin v prizhiznennoi kritike, 1820–1827 / Pushkinskaia komissiia Rossiiskoi akademii nauk; Gosudarstvennyi pushkinskii teatral'nyi tsentr v Sankt-Peterburge, SPb: Gosudarstvennyi pushkinskii teatral'nyi tsentr, 1996]

Проскурин, О. «Поэзия Пушкина, или Подвижный палимпсест». Москва: 1999.

[Proskurin, O., «Poeziia Pushkina, ili Podvizhnyi palimpsest». Москва: 1999]

Пушкин, А. Письмо Пушкину Л. С. и Пушкиной О. С., 27 июля 1821 г. Кишинев. Пушкин А. С. Полное собрание сочинений: В 16 т., М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1937—1959. Т. 13. Переписка, 1815–1827; 1937.

[Pushkin, A. Pis`mo Pushkinu L. S. i Pushkinoj O. S., 27 iyulya 1821 g. Kishinev. Pushkin A. S. Polnoe sobranie sochinenij: V 16 t., M.; L.: Izd-vo AN SSSR, 1937–1959. T. 13. Perepiska, 1815–1827; 1937]

Пушкин, А. Воевода. Полное собрание сочинений: В 16 т., М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1937–1959. Т. 3, кн. 1. Стихотворения, 1826–1836. Сказки. 1948: 313–315.

[Pushkin, A. Voevoda. Polnoe sobranie sochinenij: V 16 t., M.; L.: Izd –vo AN SSSR, 1937–1959. T. 3, kn. 1. Stikhotvoreniya, 1826–1836. Skazki. 1948: 313–315]

Хорев, В.А. «Вновь о балладах Мицкевича в переводах Пушкина», А. С. Пушкин и мир славянской культуры (К 200 –летию со дня рождения поэта). Москва: Институт славяноведения РАН, 2000: 153 –170.

[Khorev, V.A., «Vnov' o balladakh Mitskevicha v perevodakh Pushkina», A. S. Pushkin i mir slavianskoi kul'tury (K 200 –letiiu so dnia rozhdeniia poeta). Moskva: Institut slavianovedeniia RAN, 2000: 153–170]

Grosbart, Z. Puszkinowskie tłumaczenia Mickiewicza a dzieje przekładu w Rosji. Dwie propozycje metodologiczne, Spotkania literackie. Z dziejów powiązań polsko-rosyjskich w dobie romantyzmu i neoromantyzmu, pod red. Galstera B. i Kamionkowej J., Ossolineum, Wrocław – Warszawa – Gdańsk 1973.

Grosbart, Z. «Zagadnienie adekwatności w Puszkinowskich przekładach ballad Mickiewicza.» Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego. Nauki Humanistyczno-Społeczne I/41, 1965.

Januszkiewicz, A. «Siła sprawcza afektu. O balladzie Czaty Adama Mickiewicza.» Białostockie Studia Literaturoznawcze 16, 2020: 227–241.

Mickiewicz, A. Poezye Adama Mickiewicza. T. 1., Kraków, 1899: 154–156.

Pszczołowsk,a L. Potęga metrum. O Puszkinowskim przekładzie “Czat” Pamiętnik Literacki 2001, 3: 171–177.

Słownik języka polskiego, https://sjp.pwn.pl/slowniki/kozak.html

Makowska U., Makowski S., Nesteruk M. Szkoła ukraińska w romantyzmie polskim. Szkice polsko-ukraińskie. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego.

Stachurka, M. «Orzysz Znów o Puszkinowskich przekładach ballad Mickiewicza.» Acta Polono-Ruthenica XIII, 2008: 181 –192.

Świdziński J. Adam Mickiewicz w opiniach rosyjskich i radzieckich, «Filologia Rosyjska», nr 27, Uniwersytet Adama Mickiewicza, Poznań 1992: 106.

Thompson S. Motif –Index of Folk –Literature : a Classification of Narrative Elements in Folktales, Ballads, Myths, Fables, Medieval Romances, Exempla, Fabliaux, Jest-books, and Local Legends. Revised and Enlarged Edition. Bloomington: Indiana University Press, 1955–1958.

Максим Анатољевич Артемјев

ПУШКИН И МИЦКЈЕВИЧ: ОД *ЦРНОГ ШАЛА* КА *ВОЈВОДИ*

Резиме

Рад анализира околности настанка баладе *Војвода* Адама Мицкевича и њеног превода на руски језик из пера Александра Пушкина. Посебна пажња посвећена је могућем утицају Пушкинове песме *Црни шал* на Мицкевичеву

баладу, при чему се ова теза аргументовано образлаже. Оба дела сагледавају се у контексту руско-пољских књижевних веза прве половине XIX века, али и у ширем оквиру светске књижевне традиције и поетичког развоја двојице песника. Рад настоји да разјасни појединa нерасветљена питања у вези са Пушкиновим преводом, пре свега промену стиховног облика оригинала и изостављање украјинске тематике, као и да укаже на преводилачке пропусте који до сада нису били уочени у руској књижевноисторијској литератури.

Кључне речи: Адам Мицкјевич, Александар Пушкин, Василије Жуковски, Украјинска школа пољског романтизма, баллада, руски романтизам.

Глеб Максимович Маматов*
Тюменский государственный университет
Кафедра языкознания и литературоведения
g.m.mamatov@yandex.ru

УДК 821.161.1.09-1"19"
https://doi.org/10.18485/slavistika.2026.30.1.13
Оригинални научни рад
примљен 22.2.2026.
прихваћен за штампу 5.7.2026.

КОНЦЕПЦИЯ ВРЕМЕНИ В ЦИКЛЕ СТИХОВ *МАЙЯ* ИЗ КНИГИ *ПТИЦЫ В ВОЗДУХЕ* К. Д. БАЛЬМОНТА

Статья посвящена исследованию концепции времени в зрелом творчестве представителя старшей школы русского символизма К. Д. Бальмонта конца 1900-х гг. на материале теоретических работ и поэтического цикла *Майя* из книги стихов *Птицы в воздухе. Строки напевные*. Рассматриваются оппозиции природного/космического и исторического, мифологического и земного времени. Изучаются отдельные образы, связанные со темпоральной структурой цикла, обнаруживаются философские и мифопоэтические основы концепции хроноса у поэта.

Ключевые слова: Константин Бальмонт, *Птицы в воздухе. Строки напевные*, концепция времени, темпоральная структура, символизм, образность, мифопоэтика.

This article explores the concept of time in the mature work of K. D. Balmont, a representative of the older school of Russian Symbolism, from the late 1900s. It draws on theoretical works and the poetry cycle *Maya* from the book of poems *Birds in the Air. Melodious Lines*. The article examines the oppositions of natural/cosmic and historical, and mythological and earthly time. The imagery associated with the temporal structure of the cycle is examined, revealing the philosophical and mythopoetic foundations of the poet's concept of time.

Keywords: K. D. Balmont, *Birds in the Air. Melodious Lines*, concept of time, temporal structure, symbolism, imagery, mythopoetic poetry.

Перед непосредственным исследованием следует обозначить методологические рамки заявленного в названии статьи термина. В нашем понимании концепции времени мы ориентируемся на феноменологическое осмысление данной категории. Это связано с тем, что идеи Э. Гуссерля, нашедшие своё отражение как в западной, так и в русской (советской) традиции, особенно ярко проявляются в искусстве модерна. В основе идей феноменологии времени лежит гераклитовский тезис о вечной текучести темпорального течения («дважды тебе не войти в одну и ту же реку» (Платон 1990 1: 635)). Исходя из развивших эту хрестоматийную сентенцию работ феноменологической школы, можно сделать вывод, что для культуры XX в. концепция

* https://orcid.org/0000-0003-0625-3853

времени характеризуется следующими чертами: 1) неповторяемость вечно текущих событий, подобных постоянной смене идущих друг за другом нот в музыкальном пассаже без остановки (Гуссерль 1994, 1: 13–14; Лосев 1990: 759); 2) постоянная динамика, принцип perpetuum mobile. Исходя из предыдущего тезиса, становится очевидным, что в феноменологии время есть вечный поток, не дробящийся на отрезки прошлого, настоящего и будущего. 3) Частые проявления времени в виде иллюзий и снов, что связано с категорией памяти: «[В] воспоминании вновь осознаются то одни, то другие события её (жизни) прошлого, и это означает: как сами события прошлого. Рефлектируя, я могу обратить особое внимание на эту первичную жизнь, постичь настоящее как настоящее, прошедшее как прошедшее – в качестве его самого» (Гуссерль 2010: 33). Для нас также важна концепция мифического времени, в связи с поэтикой К. Бальмонта, часто обращавшегося к мифологическим представлениям разных народов и объединявшего несколько мифических сюжетов в одном цикле (Цыкунова 2005), а потому мы обратимся к идеям Е. Мелетинского для доказательства соединения феноменологического понимания хроноса у поэта-символиста с мифологическим.

Время является центральной категорией в лирике К. Д. Бальмонта, на что указывают уже заглавия его циклов и книг стихов: *Между Ночью и Днём*, *Мгновенья слияния*, *Зарево зорь*. М. Волошин обратил внимание на данный аспект поэзии старшего символиста: «Для Бальмонта нет времени – того обычного времени, измеряемого минутами, днями и годами. Его время измеряется вечностью и мгновением» (Волошин 1988: 537). Волошин точно отмечает, что для символиста время видится или в очень крупных, космических категориях, или в чрезвычайно кратких. При этом Бальмонт мыслит время и в более традиционных понятиях сезонов года, месяцев, времён суток, часов, минут, секунд, что противоречит мысли современника. Авторские «циферблат» и «календарь» насыщены символически, ибо «эта категория бытия становится предметом поэтической рефлексии, обретает статус то закона жизни, то “лика” природы, то духовной “меры”» (Лазареску и др. 2025: 9).

Многие исследователи изучали данную проблему в поэтике Бальмонта (Ханзен-Лёве 2003; Колобаева 2000: 75–79; Крохина 2024; Куприяновский и др. 2014), но некоторые циклические единства не рассматривались комплексно в контексте темпоральной мифологии

поэта. Это касается книги стихов *Птицы в воздухе. Строки напевные* (1908), почти незамеченной критиками русского символизма. Исключением можно назвать едкое упоминание о ней в очерке Эллиса: «Мы не будем останавливаться на разборе этой книги, так же как и на вышедшей незадолго перед ней книгой, носящей потешное заглавие *Птицы в воздухе*, потому что они не прибавляют ничего нового к последнему периоду творчества Бальмонта, к определяемому некоторыми критиками как “ущербная фаза его творчества”, нами же, как фаза его окончательного упадка» (Эллис 1998: 106). В связи с объёмными ограничениями мы рассмотрим концепцию времени только в оканчивающем книгу цикле стихов *Майя*, представляющемся образцом философских и эстетических воззрений на время старшего символиста периода конца 1900-х гг.

Уже по названию становится очевидным, что важную роль в цикле играют мифологическое и историческое время. Заглавие отсылает к великой цивилизации Мезоамерики, существовавшей около двадцати веков на территории Мексики, Гватемалы, Гондураса, Белиза и Сальвадора, однако пространственная структура *Майи* усложнена несколькими моментами. Во-первых, ряд стихотворений посвящён другим странам и народам. В миниатюрах *Яровит* и *Мировая красота* поэт обращается к восточнославянскому фольклору («Я бог Яровит, а иначе Ярило, / Я бог твой, весёлая вешняя сила», «Там избушка курьи ножки. / Там яга, и там Кощей» (Бальмонт 2011: 679)), а в стихотворении *Розы* «цивилизацией духа» становится Индия: «Но только в Индии святой / Всё понял я впервые: / Там полдень – вечно золотой / Там розы – голубые» (Бальмонт 2011: 687). Объединяющим началом является образ Солнца, чей культ характерен и для Майя, и для славянских племён, и для индийцев, чей календарь определялся движением солнца по небесному своду. Таким образом, архаичные народы в цикле тождественны друг другу благодаря единому для них солярному культу.

Упоминание Индии можно трактовать в связи с тем, что название *Майя* соотносится с ведической концепцией «Майя», важной в поэтике символистов. Согласно ведическим воззрениям, майя есть вид божественного творчества (шакти), чья суть заключается в создании видимой человеком эмпирической реальности, являющейся миражом, за которым скрыта истинная реальность. Для русского символизма характерно то значение «покрывала Майи», которое даёт

А. Шопенгауэр в *Мире как воле и представлении*: «Майя, покрывало обмана, застилает глаза смертным и заставляет их видеть мир, о котором нельзя сказать – ни что он существует, ни что он не существует; ибо он подобен сновидению, подобен отблеску солнца на песке, который путник издали принимает за воду, или – брошенной верёвке, которая кажется ему змеёй» (Шопенгауэр 1910: 8). Поэт, не упоминая в теоретических трудах характерный для модернистов образ «покрывала Майи»,[1] так описывает суть символистского мировоззрения: «Реалисты схвачены, как прибоем, конкретной жизнью, за которой они не видят ничего – символисты, отрешённые от реальной действительности, видят в ней только свою мечту, они смотрят на жизнь – из окна. Это потому, что каждый символист, хотя бы самый маленький, старше каждого реалиста, хотя бы самого большого. Один ещё в рабстве у материи, другой ушёл в сферу идеальности» (Бальмонт 1900: 76). Однако понятие майя в «ведическом смысле» возникает в миниатюре *Майя* из цикла *Индийские травы* из книги *Горящие здания* (1899). Заметим, что во всех стихах цикла описывается обитель Бога-Гения, созидающего всё сущее, потому пространство и время показаны через двоемирие Майи и истинной действительности, открывающейся лишь йогу, читающему мантру:

Бешено мчатся и люди и боги…
“Майя! О, Майя! Лучистый обман!
Жизнь – для незнающих, призрак – для йоги,
Майя – бездушный немой океан!”

Скрылись виденья. На горных вершинах
Ветер в узорах ветвей трепетал.
Тигры стонали в глубоких долинах.
Чампак, цветок вековой, отцветал

(Бальмонт 2011: 167).

Реальный мир, как земное время, в индийских ведических представлениях – иллюзия, за которой скрыто трансцендентное. Изучае-

1 Ярчайшим примером идеи о Майя служит тезис А. Белого: «Мир действительности, окружающий нас, есть обманчивая картина, созданная нами. В собственном смысле нет представления, т. е. нет двух моментов времени, в которые не произошло бы какого-либо изменения представления, хотя бы мы этого и не заметили. Существует одно движение. Представление есть моментальная фотография; смена представлений есть ряд таких фотографий, обусловленных началом и концом. Говоря языком индусов, между миром и нами протянуто обманчивое покрывало Майи» (Белый 2010, 5: 134).

мый цикл стал, во многом, отражением этих мыслей: Мексика – не реальная страна, а сказочная империя мечты, существующая в душе поэта. Говоря об этом царстве духа, нельзя не отметить его тесную связь именно с солярной и космической мифологией майя и ацтеков, с анализа которой мы и начнём наше исследование. Солнечная символика доминирует в цикле. Ярким примером этого является *Молитва к Солнцу*, где огненное светило осмысляется как Божество, а герой, взывающий к нему, солнцепоклонником, прошедшим инициацию и отдающим себя в жертву «ласковому Богу»:

Солнце, о Солнце, ты Бог золотой.
Дай чарования снова и снова,
Хмеля ещё, горячо-золотого,
Дай мне упиться твоею мечтой.

Солнце, я твой, все прошёл я обманы,
Все миновал я круги,
Солнце, возьми меня в горние страны,
Солнце сожги!

(Бальмонт 2011: 680).

Сожжение в солнечных лучах является важнейшим мотивом в лирике Бальмонта; это сгорание, по О. Ханзену-Лёве, знаменует перерождение в высокую сущность, наделённую даром провидца-теурга (Ханзен-Лёве 2003: 813). Неудивительно, что за три года до *Птиц в воздухе* Бальмонт написал травелог *В странах Солнца*, в дальнейшем вошедший в цикл работ об ацтекской культуре *Змеиные цветы*, посвящённый солярной символике индейцев: «Глаза мексиканцев прикасаются, когда глядят. Предки этих людей были пьяны от Солнца, и вот у них осталось в зрачках воспоминание о празднествах лучей и крови, и они всё ещё дивятся, вспоминают, – увидят чужое, и словно сравнивают со своим, глядят на мир как на сон, во сне живут, во сне, их обманувшем» (Бальмонт 1910: 15). Империя ацтеков и майя со своей самобытной культурой видится поэту как солнечная грёза, дарующая надежду. Солнечная символика слита с кровавой мотивикой, что знаменует единство жизни и смерти, радости и ужаса, высокого и низкого.

Ещё одно светило, упомянутое в цикле *Майя*, – Венера, пограничное небесное тело, представляющееся вечерней и утренней звездой. Нарочито подчёркнута связь индейской империи и с солнцем, и с луной, само же название звезды отсылает к римской богине весны,

цветов и Красоты,[2] покровительнице творчества и любви, что очевидно в миниатюре *Мексиканский вечер*: «Вечерней Мексики лучистая царевна, / Венера манит нас с прозрачной вышины. / Богиня с прядями волос лучисто-длинных, / Венера влюблена по-прежнему в любовь» (Бальмонт 2011: 684–685). Тема искусства, связанная с Венерой, повторяется и в стихотворении *Воззванье к Богам*, где поэт-избранник отвергается в своих молитвах всеми стихиями, кроме пограничной звезды:

И блуждала преступная сила,
И не раз меня Солнце сожгло,
И Луна меня обольстила,
Завлекла, хоть светила светло.

Лишь одна мне осталась Венера,
Царица двойной высоты,
Венера, и с нею пустыня,
И ужас одной Красоты

(Бальмонт 2011: 687).

Понятие красоты для Бальмонта двойственно (как и сама планета Венера): с одной стороны, она дарит радость и вдохновение, с другой, обрекает своего избранника на ужас, отшельничество и непонимание. Прекрасное знаменуется переходными образами, которые связаны с темой преломления. Неудивительно, что многие стихотворения представляют собой красочные вечерние пейзажи, живописующие пограничное время суток между днём и ночью, когда возможно существование мечты и волшебства: «В Небе было то расплавленное воздушное золото, которое возникает лишь на несколько мгновений перед смертью дня, те морские изумруды, которые можно видеть в Небе лишь на линиях пересечения между половиной и половиной Земли. Шар Солнца не был виден, но мне казалось, что, уходя за воды Океана, он должен был походить в те минуты на огромный странно-изменённый, печальный Месяц, на светило двойственных Небес»

2 Аллюзии к римской богине возникают в единстве флористических и эротических мотивов, что порождает типичные образы губ-лепестков и пчёл, опыляющих цветок. Любовь и опьяняет, и отравляет: «Тихонько касаясь цветных лепестков,/Дрожала в луче золотистом пчела./Два духа слились в расширении зрачков,/ Душа, отвечая, с душою была» (*Цветок лиловатый*); «Я рвал любовный цвет грехов. / Склонясь над чашей поцелуйной,/В раскатном рокоте цикад,/Вдыхал я тонкий сладкий яд» (*Орхидея*); «И у цветов, румянясь, рты/Раскрылись жаркие от жажды,/И пили жадные цветы,/И был в блестящих брызгах каждый…» (*Тлалок*) (Бальмонт 2011: 678; 682; 688).

(Бальмонт 1908: 177). Понятие двойственности удивительным образом соединяется с концепцией красоты, чья природа первобытна и страшна. Это объединяет эстетические воззрения поэта с его взглядами на древнюю цивилизацию майя, чьи красочные ритуалы неизменно включали в себя человеческие жертвоприношения. Закат, символизирующий грань времён, становится порталом в сферу, где царят вдохновение и творчество.

Видение Мексики у Бальмонта идеализировано, насыщено устоявшимися экзотизмами; южное полушарие противопоставлено северному. Это не реальная страна Монтесумы, а поэтизированная империя природной первозданности, света, жизни и крови, противопоставленная Северу, что символизируют перевёрнутые чаши созвездий:

О стране, где мир созвездий предстаёт иным узором,
Где сияет каждый вечер, символ жизни, Южный Крест,
Где высоко, в странном небе, опрокинуто пред взором
Семизвездье Скандинавов, Ursa Major льдяных мест.

Слыша северных метелей стоны, бреды, вскрики, шумы,
В час радений наших зимних, при мерцании свечей,
Я вас вброшу в дождь цветочный из владений Монтесумы,
Из страны Кетцалькоатля, из страны крылатых змей

(*Из страны Кетцалькоатля*) (Бальмонт 2011: 680).

Небесная и природная красота невозможна без ужасов земной жизни. Воздушное и космическое не отделено от страшного и смертельного, потому царственные языческие боги ацтеков благодатны, но смертоносны. Особенно интересен образ Тескатлипоки из одноимённого стихотворения, где любовь к жизни и стройность тела божества сочетаются с жаждой крови и войн. В мифологии майя Тескатлипока – божество ночи, воздуха и ветра, без которых существование невозможно в принципе, но в то же время он почитался как один из самых суровых и жестоких небожителей. У поэта данный образ эстетизирован: показано внешнее очарование бога, который остаётся покровителем смерти, что выражает своеобразную гармонию: «Глядящий пристально и стройный, / Не гнётся в край добра, ни зла, / Но, жизнь любя, он любит войны, / И хочет, чтоб жила стрела» (Бальмонт 2011: 688). В фантастических стихотворениях о богах космический ход времени доминирует над земным. Темпоральная структура цикла усложнена противопоставлением трансцендентного и материально-

го, причём сфера идеального –Рай, где сосуществуют вечность Красоты и майские божества-змеи:

И на вешние склоны
Вечер спускается, нежен и тих,
Ночи рождаются дальние звоны,
Дня завершаются ропоты, шёпоты, сказки огней и теней,
Светится жемчуг, зеркальность, затоны,
Зыби отшедшего Дня всё темней,
Ночь всё ясней от небесных огней,
Бог лучезарный двойного начала,
Бог проплывает в озёрах опала,Змей!

(*Кетцалькоатль*) (Бальмонт 2011: 689).

В фантастическом царстве из драгоценных камней и жемчугов, где существует божество-змей, время переливается в вечном вселенском потоке, отражающем в своей звёздной глади судьбы людей и миров. Мотив времени-зеркала можно трактовать как своеобразную проекцию космической Матрицы.

Образ змея также двойственен: помимо прекрасных богов плодородия и дождя, мифическое существо ассоциируется с понятием уробороса. В процитированной строфе из *Молитвы к Солнцу* упоминалось, что герой прошёл различные круги. Окружность связана с единством противоположностей: «Как космос в качестве мандалы (мирового колеса, сферического кружения, Уробороса) объединяет начало и конец, положительное и отрицательное, бытие и небытие, “Я” и “Не-Я”, так и в микрокосме индивидуального “жизнетворчества” аналогичная символика круга концентрирует все диссоциирующие, центробежные противодействующие силы, вызывая метаморфозу» (Ханзен-Лёве 2003: 72). Однако в мотиве круга у поэта артикулированы следующие значения: 1) уроборос; 2) земная жизнь, как вечное движение от жизни к смерти; 3) космическая бесконечность бытия. Мотив уробороса возникает в стихотворениях *Змеиное число* и *Голубая змея*. В первой миниатюре *змеиным числом* оказывается восьмёрка – перевёрнутый знак бесконечности. С одной стороны, это число порождено космическими светилами, но с другой стороны, оно выражает вечное стеснение человеческой жизни на земле, где всё движется по кругу. Собственно, и по форме восьмёрка является соединением двух окружностей: «Счастье и сладость измен, / В рдении

вечно живом, / Замок без кровли и стен, / Сжатый змеиным числом» (Бальмонт 2011: 686).[3]

Более сложный образ – золотисто-голубая змея, символ вечного цикла созидания-разрушения империй. Это крайне гармоничный символ, в котором слиты божественное, дьявольское, ужасное и прекрасное.[4] Единство начал порождает гармонию полюсов и становится залогом вечного существования галактики:

Я ещё не забыл ни Египет родной,
Ни подсолнечник вечный, Китай.
Ни того, как я в Индии, мучим Судьбой,
Лотос Будды взрастил, мой расцвет голубой,

Чтоб взойти в нетревожимый Рай.

Голубая Змея с золотой чешуёй,
Я тревожиться буду всегда.
Но зачем я тебе, о, Дракон мировой?
Или ты лишь тогда и бываешь живой,
Как во мне океаном – Беда?

(Бальмонт 2011: 690).

Очевидна антитеза исторического и природного времён. Если натура и Космос существуют в созидательном кружении и ход их существования невозможно прекратить, то время цивилизационное является кратковременной вспышкой на фоне вечности. Выстраивается метафора театра, где на сцене появляются-исчезают государства-актёры, окружённые вечно движущейся природной кольцевой динамикой. Существование на этой сцене, которую можно представить по форме как античный амфитеатр, «играется» от рождения до гибели, что также является временным кругом, но если цикл природного бытия вечен, то существование цивилизации конечно: «Глубоко заблуждаются те, которые говорят о круговращении и простой повторности циклов. Каждый народ – определенный актёр с неповторяющейся ролью, на сцене Мирового Театра. Каждая страна есть определённая, и непохожая на другие, горница в Тереме Земных Событий» (Бальмонт 1908: 39–40). Несмотря на единый круговой механизм в основе бытия цивилизаций на сцене Вселенной, каждая из них имеет свой колорит и играет свою роль. Всё это можно иллюстрировать следующей схемой.

3 В публицистике Бальмонта метафора замка обозначает ограниченность земной жизни: «Вся наша жизнь – точно тяжёлый Замок, в котором чуткость устала томиться» (Бальмонт 1908: 158)

4 Колористическая мотивика выражает символистский идеал красоты (*Золото в лазури* А. Белого).

Рис. 1. Космическое и историческое время в цикле Бальмонта

Неудивительно, что книга *Птицы в воздухе* заканчивается циклом *Майя*, посвящённым империи ацтеков. Великое государство с пирамидами, храмами, богами и кровавой культурой проигрывает битву Природе, недолговечность страны Монтесумы полярна вечности космического времени, символизируемого полётом колибри, что вплетено в космическо-вневременную символику птиц в воздухе:

Колибри, малая Жар-Птица,
Ты фея в царстве орхидей,
Ты Мексиканская царица,
И ты сильнее всех царей.

Промчались битвенные шумы,
И рой царей исчерпан весь,
И нет Ацтекам Монтесумы,
А ты, Колибри, здесь как здесь

(*Перистый перстень*) (Бальмонт 2011: 198).

Существование рухнувшей империи представлено или через метафору вспышки («Гордость сказочных растений, / Цвет багряных сновидений, / Вспышку Майи, Колорин» (*Багрянец*) (Бальмонт 2011: 687), или в образе руин: несмотря на величие и силу, цивилизация майя пала, в то время как окружающая её природа, представленная звёздами, светилами, деревьями и насекомыми, вечна. Бытие мира осмыслено как сон: «Здесь чудится памятный стих / О сне, что в столетьях исчез. / Пропел и, изваян, затих / Под тройственным светом Небес» (*У майских развалин*) (Бальмонт 2011: 681). Избранник *Голу-*

бой змеи – герой-поэт, видящий в древней архитектуре пирамид каменные стихи. Воплощения этого поэта в цикле многочисленны, но образ его построен как один герой с тысячью масок: полубог, существующий с докосмогонического хаоса: «Это как будто один из тех, которые первыми видели восход Солнца и рождение Вечерней Звезды. Один из начинателей. Его вид – как бы вид, как бы взгляд земли, моря и гор. Черты его лица – античный образец, ныне вышедший из моды и почти не встречающийся в современных лицах. Оживлённая статуя. Мыслящее тело, человек из отшедшего или ещё не созданного народа, достойного быть живым основаньем скульптуры» (Бальмонт 1908: 102–103). Этот избранник является медиатором между Небом и Землёй, зеркалом, в котором отражается трансцендентная мудрость Вселенной:

Я зеркало ликов земных
И собственной жизни бездонной.
Я всё вовлекаю в свой стих,
Что взглянет в затон углублённый.
<…>
Душа ощущает: “Тону”
Глаза удивляются взору.
И я предаю тишину
Запевшему в вечности хору

(*Зеркало*) (Бальмонт 2011: 682).

Этот творец – существо ирреальное и вечное, что соотносится с профетической традицией русской литературы. Художник – это пророк, существующий вне хроноса, его творчество становится средством преодоления временного континуума: «Он глядел в глубинность вод,/Он глядел в немые зыби,/Где возможно жить лишь рыбе,/Где надземный не живёт» (*Он глядел*) (Бальмонт 2011: 691). В миниатюре *Довременная* герой видит себя бесконечным духом, существующим в докосмогоническом хаосе, затем среди первых цивилизаций и обретающим бессмертие через гибель и воскрешение, подобно древнейшим богам и Христу:[5]

Помню, помню, лик Луны,
Над садами Атлантиды;
Остров Верных; помню сны

5 В своей публицистике поэт часто обращался к сюжету о растерзании божества и последующем воскрешении его в новом статусе (*Край Озириса*, *Поэзия как волшебство*).

Той Халдейской вышины;
Лабиринты, крутизны;
Строгость траурной Изиды.
<…>
Это я тебя убил
На высоком теокалли.
Я убит тобою был
В битве равных вечных сил.
Жизни цвет над тьмой могил,
Всё я вижу, как в кристалле!

(Бальмонт 2011: 685).

Восприятие времени как делящегося на довременной исток-хаос, и порождённое им всё сущее, близко мифическому времени в архаике: «Нынешнее состояние мира – рельеф, небесные светила, породы животных и виды растений, образ жизни, социальные группировки и религиозные установления, все природные и культурные объекты оказываются следствием событий давно прошедшего времени и действий мифических героев, предков или богов. Однако мифическое прошлое – это не просто предшествующее время, а особая эпоха первотворения, мифическое время, пра-время, “начальные”, “первые” времена, предшествующие началу отсчёта эмпирического времени» (Мелетинский 2000: 173). Выделенное Мелетинским деление на сакральное изначальное и эмпирическое времена оказывается актуальным и для цикла Бальмонта, для которого, по сути, существуют два времени: первичное и современное, порождённое им, что особенно ярко проявляется в стихотворении *Довременная*:

Рис. 2. Доверменное vs Временное в цикле *Майя*

Неудивительно, что земное время в стихотворении *Довременная* осмыслено через метафору «бездны вековые», что противопоставле-

но вечности: космической и звёздной. Другой связью с мифическим временем является осмысление его как циклического, совмещающего в себе и земное сиюминутное, и вечное космическое, и витальное, и мортальное, и сакральное, и обыденное в едином потоке. Для Бальмонта существует объективное течение земного времени, состоящего из смены рождения-разрушения всего живого и неживого в мире, что согласуется с идеями феноменологов. Обыденное восприятие хроноса противопоставлено божественному внеземному времени, вечности богов среди созвездий и планет. Несмотря на различность этих времён, познание их возможно для героя-пророка-поэта, которому даны особые духовные крылья, что согласуется и с названием книги *Птицы в воздухе*. Этот герой имеет ряд масок, финальной из которых является Христос в стихотворении «Гребец», где Спаситель плывёт по водам в неведомые эпохи-земли, что символизирует вечное существование пророка в океане времён:

Мне привиделся корабль, на корабле сидел гребец.
На главе его златистой был смарагдовый венец.
И в руках своих он белых не держал совсем весла,
Но волна в волну втекала, и волна его несла.
А в руках гребца, так видел я, лазоревый был цвет,
Этот цвет произрастаньем был не наших зим и лет

(Бальмонт 2011: 692).

Фигура Христа знаменует трагическое бытие пророка, на котором лежит печать мученичества, без чего невозможны ни преодоление смерти, ни победа над временем, ни подвиг преображения человечества: «Переманивал он души в круг влиянья своего. / В круг сияния смарагда и лазоревых цветов» (Бальмонт 2011: 692). Двойником творца становится и птица, также осмысленная как посредник между мирами богов и людей. Данный образ достаточно традиционен для символистов, в чьём творчестве мотив преломления значим: «Символика птиц включает символику птиц потусторонне-космической сферы и птиц подлунного небесного и воздушного мира, причем крылатые существа действуют, прежде всего, как медиумы и средства сообщения между потусторонним и посюсторонним мирами <…> как райские птицы они напоминают о потерянном саде – Эдеме, который, правда, судя по герметическо-визионерским пророчествам, должен возродиться в царстве Духа» (Ханзен-Лёве 2003: 510).

В цикле птица воспринимается как могущественное существо, под чьими крыльями свершаются судьбы народов и государств, тогда как само парящее создание обитает в вечности. Это сакральное существо наделено силой побеждать змеев, что знаменует и победу над временем и земной юдолью. Рассмотрим стихотворение *Изумрудная птица*, где возникает образ крылатого божества, которое дано увидеть только избранным: «В Паленке, меж руин, где Майская царица / Велела изваять бессмертные слова, / Я грезил в яркий зной, и мне приснилась птица / Тех дней, но и теперь она была жива» (Бальмонт 2011: 681). Изумрудная птица Кетцаль, сакральная в религиях центральноамериканских индейцев, считалась воплощением верховного божества Кетцалькоатля, который в цикле представлен могущественной силой, созидающей вселенскую полноту. В *Изумрудной птице* подчёркиваются сказочная красота Кетцаля, выражающая её ирреальность: «Вся изумрудная, с хвостом нарядно-длинным, / Как грёзы – крылышки, её зовут Кетцаль. / Она живёт как сон, в горах, в лесу пустынном, / Чуть взглянешь на неё – в душе поёт печаль» (Бальмонт 2011: 681).

Важно соединение в этом существе полярных начал: нарядное оперение явно контрастирует с печалью, мимолетностью и невозможностью существования мечты в земном мире, она парит лишь в грёзах героя, пребывающего на земле: «Красива птица та, в ней вешний цвет наряда, / В ней тонко-нежно всё, в ней сказочен весь вид. / Но как колодец – грусть её немого взгляда, / И чуть ей скажешь что – сейчас же улетит» (Бальмонт 2011: 681). Кетцаль становится символом мечты, вдохновения, поэтической жажды запредельного идеала. Красота, воплощённая образом изумрудной птицы, – это сила, побеждающая смерть; искусство, преодолевающее временной континуум и вырывающееся из круга бытия, что выражено в образе играющих на могилах детей (начало новой жизни, побеждающей смерть). Образ птицы отсылает к Кетцалькоатлю, в котором гармония и божественная пропорциональность знаменуется двойственностью этого небожителя (бог плодородия изображался как пернатый змей): «Я грезил. Сколько лет, веков, тысячелетий, / Сказать бы я не мог – и для чего считать? / Мне мнилось, меж могил, резвясь, играют дети, / И изумруд Кетцаль не устаёт блистать» (Бальмонт 2011: 681). Изумруд знаменует вечность красоты, причём в стихотворении он становится и символом истины, мудрости для героя, чья трагическая роль – существование на земле,

подобно творцу, являющемуся иерофантом между людьми и созидающей Природой:[6]

Гигантской пеленой переходило Море
Из края в край Земли, волной росла трава.
Вдруг дрогнул изумруд, и на стенном узоре
Прочёл я скрытые в ваянии слова: –

“О, ты грядущих дней! Коль ум твой разумеет,
Ты спросишь: Кто мы? – Кто? Спроси зарю, поля,
Волну, раскаты бурь, и шум ветров, что веет,
Леса! Спроси любовь! Кто мы? А! Мы – Земля!”

(Бальмонт 2011: 681).

Участь героя – существование на земле, но он осознаёт своё небесное предначертание и принимает судьбу. Риторическое восклицание в финале можно трактовать как отчаяние-принятие или наоборот, как радость от понимания высокого предназначения, ведь истинному поэту дана сила «слышать» таинственный язык мироздания, на котором «говорят» поля, заря, море, ветер и другие стихии. Таким образом, типичная для русской поэтической традиции идея о поэте как выразителе невыразимого у Бальмонта связана с языческими «культовыми» категориями Вселенной и Природного Мира, каждый элемент которого обладает божественной речью, понимать которую способны избранные поэты-птицы.

Заключение

Итак, цикл *Майя* К. Бальмонта представляется поэтическим выражением философии времени и творчества у поэта. Он строится на дихотомиях исторического и природного, человеческого и божественного, бытового и мифологического, сакрального и земного времён. Художественное мироздание цикла строится на двух полушариях: гармоничный Космос, обитель богов и Красоты, и реальность людей, которая циклична и движется по смертоносному кругу-уроборосу. Основной задачей для поэта является преодоление змеиного круга, что символизируется или творчеством-избранни-

6 В мифологии изумруд соотносится с изобилием и символизировал Венеру: «Камень мудрости и хладнокровия. Он посвящен Венере и, согласно поверью, распадается на куски при супружеской неверности. Помещенный под язык, он дает человеку дар пророчества. Талисман матерей и мореплавателей. Дарует радость, веселье, душевную гармонию, надежду, способность предвидения. Содействует таланту, красноречию, победе в битве, укрепляет память. Считается, что камень помогает только человеку с чистой совестью, а злому и лживому приносит несчастье. Изумруд также – камень бессмертия, надежды, весны, юности, верности» (Рошаль 2008: 702).

чеством, дарующим его обладателю вечную жизнь из довременного хаоса, или метафорическим полётом сказочной птицы. Таким образом, время земное становится лишь иллюзией перед временем искусства и природы, существующим в вечной и непостижимой гармонии, которую дано осмыслить лишь творцу, существующему вечно и представляющемуся существом *до*временным и *вне*временным, а потому цель поэта – победа над временем.

Важно и то, что осмысление хроноса у поэта строится на соединении в нём архаичных представлений народа майя, населявшего Мезоамерику, с индийскими древнейшими ведическими учениями, что характерно для бальмонтовской поэтики, где соединены культы многих неолитических народов. Мир земной – иллюзия, покрывало Майи, за которой скрыта истинная реальность. Мифологическое начало обусловливает и два восприятия времени для символиста: феноменологическое, связанное с осмыслением земной жизни как неумолимого исторического потока, строящегося на вечных метаморфозах и смене рождения, гибели и воскрешения; мифическое время, осмысленное как, с одной стороны, эпоха богов и героев, вечность звёзд и светил, но, с другой стороны, протовремя, ставшее семенем, из которого была рождена эмпирическая реальность, а потому отношения между двумя темпоральными структурами строятся на взаимосвязи и спаянности. Реальность, представленная иллюзией, сказкой, страшной сменой цивилизаций-эпох, является лишь миражом, «покрывалом Майя» порождаемым богами.

Цитированная литература

Волошин, Максимилиан А. Лики творчества. Ленинград: Наука, 1988.

[Vološin, Maksimilian A. Liki tvorčestva. Leningrad: Nauka, 1988]

Гуссерль, Эдмунд. Собрание сочинений: в 3 т. Москва: Гнозис, 1994.

[Gusserl′, Èdmund. Sobranie sočinenij: v 3 t. Moskva: Gnozis, 1994]

Гуссерль, Эдмунд. Картезианские медитации. Москва: Академический проект, 2010.

[Gusserl′, Èdmund. Kartezianskie meditacii. Moskva: Akademičeskij proekt, 2010]

Колобаева, Лидия. Русский символизм. Москва: Издательство МГУ, 2000.

[Kolobaeva, Lidiâ. Russkij simvolizm. Moskva: Izdatel′stvo MGU, 2000]

Крохина, Надежда. «Философия мгновения в поэзии К. Д. Бальмонта.» Научный поиск: личность, образование, культура 3 (53), 2024: 80–83.

[Krohina, Nadežda. «Filosofiâ mgnoveniâ v poèzii K. D. Bal′monta.» Naučnyj poisk: ličnost′, obrazovanie, kul′tura 3 (53), 2024: 80–83]

Куприяновский, Павел, Наталья Молчанова. Бальмонт. Москва: Молодая гвардия, 2014. URL: https://royallib.com/book/kupriyanovskiy_pavel/balmont_.html (дата обращения: 26.11.2025).

[Kupriânovskij, Pavel, Natal′â Molčanova. Bal′mont. Moskva: Molodaâ gvardiâ, 2014. URL: https://royallib. Com/book/kupriyanovskiy_pavel/balmont_. Html (data obraŝeniâ: 26. 11. 2025)]

Лазареску, Ольга, Жаклин Вартазарова. «Способы мифологизации времени в лирике К. Д. Бальмонта.» Вестник РУДН. Серия: Литературоведение. Журналистика 30, 2025: 7–19.

[Lazaresku, Ol′ga G, Vartazarova, Žaklin A. «Sposoby mifologizacii vremeni v lirike K. D. Bal′monta. Vestnik RUDN.» Seriâ: Literaturovedenie. Žurnalistika 30, 2025: 7–19]

Лосев, Алексей. Из ранних произведений. Москва: Правда, 1990.

[Losev, Aleksej. Iz rannih proizvedenij. Moskva: Pravda, 1990]

Мелетинский, Елеазар. Поэтика мифа. Москва: Восточная литература, 2000.

[Meletinskij, Eleazar. Poètika mifa. Moskva: Vostočnaâ literatura, 2000].

Платон. Собрание сочинений: в 4 т. Москва: Мысль, 1990.

[Platon. Sobranie sočinenij: v 4 t. Moskva: Mysl′, 1990]

Рошаль, Виктория. Энциклопедия символов. Санкт-Петербург: Сова, 2008.

[Rošal′, Viktoriâ. Ènciklopediâ simvolov. Sankt-Peterburg: Sova, 2008]

Ханзен-Лёве, Оге. Русский символизм. Система поэтических мотивов: Мифопоэтический символизм начала века. Космическая символика. Санкт-Петербург: Академический проект, 2003.

[Hanzen-Lëve, Oge. Russkij simvolizm. Sistema poètičeskih motivov: Mifopoètičeskij simvolizm načala veka. Kosmičeskaâ simvolika. Sankt-Peterburg: Akademičeskij proekt, 2003]

Цыкунова, Галина. Религиозные и философские идеи, мотивы, образы в художественном мире К. Д. Бальмонта. Москва: Издательство МГОПУ им. М.А. Шолохова, 2005.

[Cykunova, Galina. Religioznye i filosofskie idei, motivy, obrazy v hudožestvennom mire K. D. Bal′monta Moskva: Izdatel′stvo MGOPU im M. A. Šolohova, 2005]

Шопенгауэр, Артур. Полное собрание сочинений: в 4 т. Москва: тип. Вильде, 1910.

[Šopengauèr, Arthur. Polnoe sobranie sočinenij: v 4 t. Moskva: tip. Vil′de, 1910]

Эллис. Русские символисты. Томск: Водолей, 1998.

[Èllis. Russkie simvolisty. Tomsk: Vodolej, 1998]

Источники

Бальмонт, Константин. Горные вершины. Москва: Скорпион, 1900.

[Bal′mont, Konstantin. Gornye veršiny. Moskva: Skorpion, 1900]

Бальмонт, Константин. Белые зарницы: мысли и впечатления. Санкт-Петербург: Изд. М. В. Пирожкова, 1908.

[Bal′mont, Konstantin. Belye zarnicy: mysli i vpečatleniâ. Sankt-Peterburg: Izd. M. V. Pirožkova, 1908]

Бальмонт, Константин. Змеиные цветы. Москва: Скорпион, 1910.

[Bal′mont, Konstantin. Zmeinye cvety. Moskva: Skorpion, 1910]

Бальмонт, Константин. Полное собрание поэзии и прозы в одном томе. Москва: Альфа-Книга, 2011.

[Bal′mont, Konstantin. Polnoe sobranie poèzii i prozy v odnom tome Moskva: Al′fa-Kniga, 2011]
Белый, Андрей. Собрание сочинений: в 17 т. Москва: Культурная революция, 2010. [Belyj, Andrej. Sobranie sočinenij: v 17 t. Moskva: Kul′turnaâ revolûciâ, 2010]

Глеб Максимович Маматов

КОНЦЕПЦИЈА ВРЕМЕНА У ЦИКЛУСУ ПЕСАМА *МАЈЕ* ИЗ КНИГЕ *ПТИЦЕ У ВАЗДУХУ* К. Д. БАЉМОНТА

Резиме

Овај чланак истражује концепт времена у зрелим делима К. Д. Балмонта, представника старије школе руског симболизма, с краја 1900-их. Ослања се на теоријске радове и песнички циклус „Маја" из књиге песама *Пт̄ице у ваздуху. Мелодични ст̄ихови*. Чланак испитује опозиције између природног/космичког и историјског, митолошког и земаљског времена. Испитују се појединачне слике повезане са временском структуром циклуса, откривајући филозофске и митопоетске основе песниковог концепта хроноса (времена).

Кључне речи: Константин Балмонт, *Пт̄ице у ваздуху. Мелодични ст̄ихови*, концепт времена, временска структура, симболика, имагинација, митопоетика.

Мирјана Петровић-Филиповић
Самостални истраживач
Удружење књижевних преводилаца Србије
mirjanapetrovich@gmail.com

УДК 821.161.1.09-1"19/20"
https://doi.org/10.18485/slavistika.2026.30.1.14
Оригинални научни рад
примљен 30.3.2026.
прихваћен за штампу 5.7.2026.

РЕЦЕПЦИЈА КАНТОВЕ ДЕФИНИЦИЈЕ УЗВИШЕНОГ У ПОЕЗИЈИ СЕРГЕЈА ЗАВЈАЛОВА

Рад истражује рецепцију Кантове дефиниције узвишеног у поезији савременог руског аутора Сергеја Завјалова, фокусирајући се на песму „Едип у ишчекивању Персефоне". Кроз анализу ове песме, која је конципирана као имитација научно-критичког издања античког фрагмента, рад показује како Завјалов оживљава квалитет узвишеног у контексту савремене поетике, где су традиционалне естетске категорије (лепо, узвишено) често маргинализоване. У центру анализе је Завјаловљев поступак „реконструкције реконструкције" – његова имитација непотпуног археолошког налаза (P.Saraniensis) постаје средство за естетско и филозофско исказивање. Рад указује на то како формална непотпуност текста (испуњеност тачкама, угластим заградама, визуелним празнинама) директно учествује у стварању доживљаја узвишеног код читаоца. Ова непотпуност није само палеографска стилизација, већ функционални поетски апарат који изазива осећај неизвесности, неизрецивости и метафизичке напетости, што одговара Кантовом схватању узвишеног као „допадања из незадовољства" које настаје када нешто превазилази границе сензибилног искуства – у овом случају, тренутак смрти и финалног сазнања. Кроз овај поступак, Завјалов не само да нуди реинтерпретацију античке трагедије већ и у савремену поезију уноси снажну естетску и филозофску димензију, чиме потврђује актуелност и продуктивност Кантове категорије узвишеног за тумачење књижевних текстова високе метафизичке напетости.

Кључне речи: Сергеј Завјалов, Иманuел Кант, узвишено, савремена руска поезија, недовршена форма, поетика реконструкције, естетика, поетски језик, антички фрагмент, метафизичка поезија.

This paper explores the reception of Kant's theory of the sublime in the poetry of contemporary Russian author Sergey Zavyalov, focusing on the poem "Oedipus Awaiting Persephone." Through an analysis of this poem, conceived as an imitation of a scholarly critical edition of an ancient fragment, the paper demonstrates how Zavyalov revives the quality of the sublime within the context of contemporary poetics, where traditional aesthetic categories (the beautiful, the sublime) are often marginalized. At the core of the analysis is Zavyalov's technique of "reconstructing the reconstruction" – his imitation of an incomplete archaeological find (P. Saraniensis) becomes a vehicle for aesthetic and philosophical expression. The paper highlights how the formal incompleteness of the text (filled with ellipses, square brackets, and visual gaps) directly contributes to the reader's experience of the sublime. This incompleteness is not merely a palaeographic stylization but a functional poetic apparatus that evokes a sense of uncertainty, the ineffable, and metaphysical tension, corresponding to Kant's understanding of the sublime as

a "delight arising from displeasure" experienced in the face of something that transcends the boundaries of sensible experience – in this case, the very moment of death and ultimate revelation. Through this approach, Zavyalov not only offers a reinterpretation of ancient tragedy but also introduces a powerful aesthetic and philosophical dimension into contemporary poetry, thereby confirming the relevance and productivity of the Kantian category of the sublime for interpreting literary texts of profound metaphysical intensity.

Keywords: Sergey Zavyalov, Immanuel Kant, the sublime, contemporary Russian poetry, unfinished form, poetics of reconstruction, aesthetics, poetic language, ancient fragment, metaphysical poetry.

Свако размишљање о узвишеном (па и у поезији Сергеја Завјалова) суштински је позив да се понови иницијални чин феноменолошког искуства, односно да се језички покуша ухватити и утеловити оно што по својој природи донекле измиче дефиницији, а што се, од времена Псеудо-Лонгиновог трактата *О узвишеном*, понавља у историји западњачке мисли, привлачећи филозофе, писце и песнике у стални, мада увек непотпуни, дијалог о границама уметничког израза и способности ума да схвати оно што га надмашује. Зашто кажем „донекле"? Заобићи ћу овде ону изворну немогућност језика да у потпуности одреди и опише феномене, већ ћу се задржати на прозаичним дефиницијама узвишеног на које наилазимо у основној теоријској литератури. Наиме, *Речник књижевних термина* дефинише узвишено на следећи начин: „Естетичка и стилска категорија везана за појаве које изазивају осећања усхићења, поштовања, дивљења и утисака величине". Иако би ова дефиниција могла да буде некаква полазна основа, ипак она занемарује неке од веома важних аспеката узвишеног, те самим тим ствара у реципијенту нејасну представу. Као прво, претерано је фокусирана на „појаве" и „утисак величине" (Речник књижевних термина 2001). Дефиниција сужава узвишено на објективне квалитете појава (нпр. планине, океане, вулкане). Међутим, посебно код Канта, узвишено је пре свега однос ума према томе што га надмашује. Кључно је искуство неусклађености између чулности и разума, где ум, иако првобитно поражен, постаје свестан сопствене супериорне моралне или интелектуалне способности. Овде је фокус на субјективном одговору, а не само на објективном квалитету појаве. Затим, занемарује динамички и негативни аспект. Дефиниција наводи позитивна осећања (усхићење, поштовање, дивљење), али запоставља први тренутак негативног искуства – осећај застрашујућег, грозничавог, паралишућег, односно онога што Кант назива „непри-

јатност". Узвишено често почиње као искуство страха, очајања или ужаса (нпр. пред бесконачним, хаотичним, апсолутно моћним), тек да би се преобразило у осећај величанственог кроз тријумф ума или моралног закона. Додатно, дефиниција не указује на дијалектички покрет који је срж Кантовог схватања, а то је конфликт између маште и разума, и његово разрешење на вишем нивоу. То није само „осећај величине", већ сложена криза и њена резолуција у субјекту. Ова дијалектика је кључна за разумевање модерног и постмодерног узвишеног (Лиотар), где се истиче и сам неуспех представљања. Такође, игнорише моралну и трансцендентну димензију. Код Канта, математичко узвишено (величина) и динамичко узвишено (моћ) коначно упућују на морални закон унутар нас, који је истински узвишен. Дефиниција потпуно изоставља ову везу са моралношћу и идејом трансценденције (без обзира на то да ли је она интерна, као код Канта, или екстерна, као код романтичара).

Са друге стране, Роман Ингарден дефинише узвишено као метафизички квалитет који може, али не мора да буде присутан у делу. Видимо разлику у основној терминологији – један аутор користи реч „категорија", а други „квалитет". У првој дефиницији, „естетичка и стилска категорија" значи да се узвишено посматра као једна од многих ознака за класификацију уметничких облика и стилова. То је концепт којим се описује нешто друго. Код Ингардена, „метафизички квалитет" (као што је узвишено) значи да је оно интегрални део конституције самог уметничког дела, оно што га чини дубоким и откривајућим. То није категорија којом се оно означава, већ квалитет који чини његово вредносно језгро.

Као што видимо, сам појам узвишеног још увек донекле измиче дефинисању. Па ипак, једну од најисцрпнијих дефиниција узвишеног понудио је Имануел Кант у свом делу *Критика моћи суђења*. Наиме, у *Аналитици узвишеног* Кант почиње расправу о узвишеном поређењем лепог и узвишеног где каже:

> „Лепо се саглашава са узвишеним у томе што се обоје сами собом допадају. [...] Али, падају у очи такође знатне разлике које постоје између те две врсте судова. Лепота природе односи се на ону форму предмета која се састоји у ограничењу; међутим, узвишено се може наћи такође на неком неоформљеном предмету, уколико се на њему или поводом њега замишља безграничност, а ипак се при томе додаје у мислима њен тоталитет, тако да се лепо, изгледа, схвата као приказивање неког неодређеног појма разума, а узвишено као приказивање неког неодређеног појма ума. [...] Осећање узвишенога, ме-

> ћутим, представља једно задовољство које настаје само индиректно, наиме тако што бива произведено осећањем неког тренутног кочења животних сила и њиховог изливања које одмах након тога наступа, услед чега је утолико јаче; [...] допадање узвишенога не садржи толико позитивно задовољство, колико напротив дивљење и поштовање, то јест заслужује да се зове негативно задовољство." (Кант 1991)

Ово је само уводни део расправе у *Аналитици узвишеног* који пак уводи много више одређења самог појма. Кант наставља са расправом објашњавајући разлику између математички узвишеног и динамички узвишеног, те се усредсређује на то да се апсолутне категорије величине и моћи могу разрешити само у уму, а не у разуму.

Дакле, за Канта, узвишено није квалитет спољашњег света, већ реакција ума на сопствену границу и њено прекорачење. Математички узвишено (сусрет са апсолутном величином) и динамички узвишено (сусрет са надмоћном силом) изазивају иницијални шок, „кочење" маште која не успева да их представи. Међутим, тај неуспех није крај; он управо открива супериорност нашег ума, који поседује идеју тоталитета и бесконачности, и моралног закона у нама, који чини да се осећамо имунима на чисту физичку моћ. Узвишено је, дакле, субјективна дијалектика: искуство понижења чулности претвара се у осећај узвишења нашег рационалног и моралног ентитета. Оно што је кључно за уметност – а што ће постати централно за посткантовско разумевање – јесте да се ова дијалектика одиграва управо у простору немогућности представљања. Узвишено указује на нерепрезентабилно, али га не приказује; оно драматизује сам покушај и његов пропуст, чиме нас усмерава ка идејама које превазилазе свако чулно искуство.

Ова Кантова концепција, са својим акцентом на језичку и имагинативну кризу, на дијалектику страха и ослобађања, и на моралну димензију која произилази из сусрета са надљудским, представља моћну парадигму за читање модерне и постмодерне поезије. У поезији Сергеја Завјалова овај кантовски оквир не само да се препознаје као тематска референца, већ се радикално интернализује и трансформише у поетски метод. Завјалов не описује узвишене појаве; његова поезија перформативно организује сам сусрет са нерепрезентабилним – историјским траумама, телесним распадом (смрт), теолошким апсурдом – кроз језичке структуре које саме себе доводе до рубова смисла. Анализирати рецепцију Канта код Завјалова значи, дакле, истраживати како се филозофска дијалектика узвишеног претаче у

поетику снажних напетости: између конкретности историјске алузије и апстракције бесконачног, између телесног низања и метафизичке потраге, између језичког натиска да се изрази и сталне свести о непотпуности тог израза. У том хибридном простору, где се Кантово „негативно задовољство" спаја са Ингарденовим „метафизичким квалитетом", Завјалов конструише своје јединствено, узвишено искуство које изазива и преиспитује филозофске корене из којих је изникло.

Сергеј Завјалов је своју збирку поезије *Мелика* објавио 2003. године, али су многи циклуси били пре тога штампани у различитим књижевним часописима. Па тако и циклус *Elegiarum fragmenta in papyris reservata*, о коме ће овде бити реч. Аутор смешта тај циклус у 1997. годину, а штампа га у часопису *Коментарии*, број 14, 1998. године. Шта можемо рећи о овом циклусу? Трећи циклус у књизи *Мелика* има наслов на латинском језику – „*ELEGIARUM FRAGMENTA in papyris reservata*" и састоји се од шест песама: „Эдип в ожидании Персефоны" („Едип у ишчекивању Персефоне"), „Метаморфоза" („Метаморфоза"), „Элегия Анахарсиса" („Елегија Анахарсиса"), „Ex Ponto" („Ex Ponto"), коју чине два фрагмента, и „Тибулл на Коркире" („Тибул на Керкири"). Цео овај циклус је конструисан тако да изгледа као научно издање реконструкције античких фрагмената, па и сам наслов на латинском упућује на то, јер каже да су то фрагменти сачувани на папирусима. Делови текста у угластим заградама представљају реконструисане речи за које песник (односно, нека врста песника-научника!) није сигуран да их је правилно реконструисао. Низови тачака представљају нечитљива места у тексту, али нису само знак недовршености; они су перформативни израз Кантове „немогућности представљања". Језик се ломи под теретом онога што треба да изрази (сусрет са смрћу, апсолутно незнање). Они су директна језичка манифестација онога што Кант назива сукобом маште и разума.

Наслови песама, односно фрагмената, понуђени су у троугластим заградама, што значи да су ти наслови само условни, односно да их је дао песник-научник при реконструкцији фрагмента на основу смисла текста и места где се налази међу другим текстовима. У неким песмама, односно фрагментима, понуђена је и конјектура уз реконструкцију текста. Испод наслова сваке песме понуђен је и назив на латинском, који у фрагментима обично означава место где је фрагмент пронађен, или место где се фрагмент чува. Овај се назив прави од придева који се, опет, ствара најчешће вештачки на латинском. Па

тако Завјалов снабдева сваку песму сличним поднасловом, те се срећемо са називима Saraniensis, што би значило да је папирус нађен у Саранску. Затим Arsamasiensis од града Арзамаса, Saroviensis од града Сарова, Alatyriensis од града Алатира и Suranensis од реке Суре. Дакле, Завјалов назива своје папирусе према месту наласка, те видимо да се у латинским именима крију називи градова Мордовије, односно кроз грчки свет се помаља свет Хипербореје и песниково мордвинско порекло. Надаље, епиграфи се у случају овог циклуса наводе као паралелна места где се слична тематика јавља код других античких аутора. Зато поред епиграфа стоји латинско Cf:, што је скраћеница од „confer", односно „упореди". Ова је пракса, такође, уобичајена у научним издањима фрагмената. Епиграф, који је уводни и односи се на цео циклус, преузет је из Варонове сатире која није дошла до нас. Варонов фрагмент Завјалов наводи према издању Франца Бихелера (Bücheler), што се може видети у уводном делу цитата (Varro. Buech. 31) и он гласи: „Човек је све што пожелите, осим јадне наше плоти". Видимо да се Завјалов труди да нам у потпуности дочара научно издање античких фрагмената, да га се дословно придржава, па чак и епиграфе покушава да да у преводу са одговарајућим метром оригинала, те цео подухват изгледа крајње озбиљно, осим што читалац зна да су сви понуђени фрагменти, у ствари, песничка остварења, односно „лажни" фрагменти. Овај се циклус отвара песмом *Едип у ишчекивању Персефоне,* и на тој песми ћу се и ја зауставити.

1. < ЭДИП В ОЖИДАНИИ ПЕРСЕФОНЫ (?) >
Saransiensis
Cf: Soph. O.C. 1556–1558:
(Ф.Ф.Зелинский):
если доступна ты // гласу мольбы моей // тьмы вековой царица
. . . . . .с замиранием [сердца]
у пропасти [прозренья] стоять
. . . . . а ее все нет
в рощу [удалившись] . . . . . .
. . . . . .
о как верно [прекрасны] голени ее
грядущей. . . . . .
. . . . . .как [рассказывают] . . . . . .
в черном хитоне скорби. . . . . .
. . . . . .как трепетно
облегает он [стан ее]

среди этой зелени. . . . . .
где [лавр] аполлоническим
жестом . . . . . .
бессмертье шелестит
. . . . . .
и ветра вечной ночи струя
вот-вот смешается . . . . . .
. . . . . [с дуновеньем] предрассветным
. . . . . .
. . . . . .
встанет солнце через миг
и через миг [прозреет он]
нетленными [очами] . . . . . .
. . . . . .
а пока великолепье ее. . . . . .
. . . . . лишь [осязается]
(Завьялов, 2003: 85–86)

1. < ЕДИП У ИШЧЕКИВАЊУ ПЕРСЕФОНЕ (?) >
P.Saraniensis
Cf: Soph. O.C. 1556–1558:
(Ф.Ф.Зелински):
ако си доступна ти // гласу молбе моје // таме прастаре царице

. . . . . .замрлог [срца]
крај понора [прозрења] стајати
. . . . . а ње никако нема
у гај [повукавши се] . . . . . .
. . . . . .
о како су верно [предивни] листови њени
надолажење. . . . . .
. . . . . .како [приповедају] . . . . . .
у црној одори туге. . . . . .
. . . . . .како бојажљиво
обавија [стас њен]
усред овог зеленила. . . . . .
где [ловор] аполоновим
гестом . . . . . .
бесмртност шушти
. . . . . .
и ветра вечне ноћи струјање
готово да се меша . . . . . .

. . . . . [с лахором] у праскозорје
. . . . . .
. . . . . .
устаће сунце за трен
и за трен [прогледаће он]
непролазним [очима] . . . . . .
. . . . . .
а засад лепота њена. . . . . .
. . . . . тек [се назире]
(Завјалов, 2019: 111–112)

Песма имитира фрагмент који је пронађен у Саранску (P. Saraniensis), а паралелно место које нам Завјалов нуди у случају овог фрагмента-песме пореклом је из Софоклове драме „Едип на Колону". Епиграф уводи Персефону, односно „таме прастаре царицу", којој се обраћа Едип у свом монологу. Ако се присетимо мита о Едипу, он је у тренутку своје смрти прогнан, ослепљен и безнадан, те у светом гају Еуменида само ишчекује смирење и смрт, одрекавши се и последње жеље – жеље за животом.

У песми-фрагменту који нам Завјалов нуди, ми га видимо у његовим последњим тренуцима, пред сусрет са царицом подземља и смрти. Чини нам се да можемо да испратимо последњи унутрашњи монолог Едипа, његово емоционално стање, превирање осећања у сусрету са сопственом смрћу. Да би дочарао овај моменат, Завјалов и овде уводи недовршену форму у облику имитације научног фрагмента. Наиме, већ први редак започиње управо низом тачкица, односно речима које су неповратно изгубљене и нису се могле реконструисати. Па тако, прве речи које читамо јесу „замрлог [срца] // крај понора [прозрења] стајати", где су, притом, речи „срца" и „прозрења" такође у угластим заградама, што указује на могућу реконструкцију. Нема почетка реченице, те само можемо да претпоставимо да се ради о Едипу, који је остао сам у тренутку када треба да се пред њим појави Персефона. То је моменат сусрета са смрћу, са потпуном непознаницом за једно људско биће и, у исто време, последње искушење. Такође, ово је класичан тренутак „кочења животних сила", почетни шок динамичког узвишеног (страх, застрашујуће), где Едип, замрлог срца, стоји „крај понора" и овде је употреба речи „понор" изванредан избор, јер тиме песник хоће да нагласи дубину ужасавања људског бића пред смрћу, пред тим урањањем у непостојање, поредећи тај тренутак са погледом у понор или чак падом у понор. Ако бисмо покушали да замислимо овај моменат, он би свакако био испуњен осећањем застрашујућег, али и осећањем дивљења (математичко узвишено). Додатно, недостатак речи на почетку ове реченице и визуелно ствара слику ивице понора крај које се помаљају речи песме. И тек после те слике понора следи могућа реконструкција „прозрења" као могућег крајњег знања које смрт са

собом доноси, те се у „понору прозрења" стапају ужас самртног трена и последње сазнање. Следи непотпун опис саме Персефоне, јер она још није стигла, још је у гају Еуменида, тај последњи Едипов тренутак још траје, па се у том фрагменту о самој царици таме смењује некаква неумитна верна лепота њене појаве „...о како су верно [предивни] листови њени..." огрнута тугом „...у црној одори туге..." усред гаја и зеленила, што изгледа као да се „...и ветра вечне ноћи струјање..." меша са животом, односно „...[с лахором] у праскозорје...". Та измешаност симбола смрти и живота се уједињује у речима „...бесмртност шушти...", те изгледа да за сада Едип тек у звуцима око себе предосећа некакво сазнање које га превазилази. Он је овде потпуно (физички) слеп и тек ће му царица таме донети „...непролазни вид...". Овај изванредан контраст таме и смрти, који доносе вид, односно прозрење и финално сазнање, додатно доприноси да песмом овлада једна посебна атмосфера. Песма се завршава речима да само што није изашло сунце и да ће за трен и он прогледати „непролазним очима", те да ће напокон угледати праву лепоту Персефонину, док је ослепљен само „назире". Овде, наравно, слепило није уопште више у равни физичког недостатка вида, већ суштински увид у саму бит постојања. Оно долази тек у тренутку смрти, иако је то најстрашнији тренутак за људско биће, али је и тренутак разрешења, кад се осећај ужаса претвара у сазнање (идеја тоталитета, бесконачности, „моралног закона" у облику судбинског прихватања). То је Кантово „негативно задовољство" у пуном јеку. Драматизам и трагизам целе ситуације у овој песми превазилази само један квалитет, а то је, према мом мишљењу, квалитет узвишеног. Наиме, овај квалитет је у савременој књижевности и уметности доживео потпуни пораз и готово да је нестао из уметничких дела. Доживљаван и везиван за фундаменталну категорију лепог у естетици и уметности, квалитет узвишеног је потиснут заједно са категоријом лепог, са којом је савремена уметност ушла у рат још у деветнаестом веку. Како сам Завјалов каже у једном од својих интервјуа да се данас лепо пребацило у супермаркете, па је тако све што је било у вези са категоријом лепог добило негативну конотацију у савременој уметности. Међутим, у овој песми-фрагменту ми затичемо Едипа замрлог у ишчекивању смрти. Његово стање, сав страх, сву несигурност, подрхтавање тела и срца, ми додатно осећамо јер је песма написана као фрагмент, те већ постојећа неодређеност у језику, она „празна места" (која су сржј језика), сада постају и буквално празна места у фрагменту. Ми осећамо врхунску емоционалну напетост лирског јунака, али због недостатка речи, због тога што нам песник ускраћује неке информације кроз форму научног фрагмента, ми се налазимо на муци, исфрустрирани недостатком информација, те се и наше емоционално стање повишава. Ми готово да можемо да осетимо треперење Едиповог бића у одсудном тренутку, слично осећању као када стојимо на ивици неке провалије. Тај осећај

када се зноје дланови и срце замире, који сада ми у себи реконструишемо само на основу понуђеног фрагмента, понеке речи коју имамо, не можемо а да не повежемо са категоријом узвишеног. Ако се присетимо, категорија узвишеног код Канта се базира на допадању из незадовољства, јер извире из онога што превазилази наше границе искуства. Код романтичара су то често призори у природи који у нама изазивају осећај узвишеног, попут призора високих планинских врхова, клисура, океана итд. Овде „понор прозрења", односно сусрет са смрћу – тај Едипов пад у понор смрти која превазилази било које наше искуство, а опет је финално сазнање – отвара врата метафизичком квалитету узвишеног. С обзиром на то да се о смрти не може знати ништа, песма је дата као недовршени фрагмент, јер представља емоцијама испрекидан унутрашњи монолог „слепца" пред сусрет са смрћу, односно „финалним сазнањем". Недовршеност овде има троструку улогу – да нас форма научног издања фрагмената антике „наштимује" за један антички контекст, једно прадавно време, једно другачије сагледавање стварности у коме може да постоји и категорија узвишеног, јер је то време мита, богова и хероја. У исто време, недостајуће речи имплицирају емотивно стање лирског субјекта, али и нас пребацују у повишено емоционално стање, појачавају до максимума нашу тежњу да откријемо шта недостаје и који би могао бити смисао недостајућих речи не би ли их боље разумели, те у нашој конкретизацији ми довршавамо овај фрагмент. Ова суштинска недовршеност језика није само стилски избор већ перформативна имитација Кантовог „кочења маште". Она читаоца не само да чини саучесником у реконструкцији већ га ставља у исти дијалектички процес који описује Кант: прво искуство фрустрирајуће непотпуности (негативно задовољство), да би се, кроз напор схватања целокупности фрагмента као уметничке стратегије, претворило у осећај дубине сазнања. Завјалов је на овај начин постигао изванредан резултат, а као додатну победу добијамо појаву квалитета узвишеног. Такође, сматрам да су ове реконструкције античких фрагмената пример у потпуности формиране поетике реконструкције коју Завјалов развија и употпуњује, достижући одређени врхунац са поменутим циклусом. Сада је имитација реконструкције недовршене форме античког фрагмента услед протока времена и буквална реконструкција форме, смисла и квалитета, али је понуђено дело, конципирано на реконструкцији фрагмента, у ствари, аутентично књижевно уметничко дело.

Завјалов не приказује узвишено (нпр. описујући страховиту планину), већ га производи. Он то чини тако што интериоризује Кантову дијалектику у структуру песме: фрагментарност = кочење маште; митолошка и интертекстуална позадина = идеја тоталитета; читалачка активност = разрешење у уму. Овом стратегијом митолошко и лично постају носиоци универзалног

(кантовске категорије). Узвишено више није само у природи или моралу, већ у археологији текста.

Завјаловљева рецепција Канта није пасивна, већ продуктивна и критичка. Он узима антички оквир и испуњава га садржајем постмодерне епохе: сумњом у велике наративе, фокусом на маргиналије, игром симулакрума.

Његова поезија показује да је узвишено и даље моћна сила у књижевности, али само ако се радикално преосмисли – ако се од категорије која описује свет претвори у квалитет који настаје из језичке борбе са тим што у свету остаје неизрециво (смрт, људскост, губитак). Стога, Завјалов нам не нуди поезију о узвишеном, већ поезију као узвишено искуство – искуство које је ближе Кантовој субјективној дијалектици, али и премештајући њен фокус са филозофске рефлексије на сам материјал језика и његове историјске сенке.

Цитирана литература:

Граси, Ернесто. Теорија о лепом у антици. Београд: Српска књижевна задруга, 1974.
[Grasi, Ernesto. Teorija o lepom u antici. Beograd: Srpska književna zadruga, 1974.]
Завјалов, Сергеј. Мелика. Краљево: Народна библиотека „Стефан Првовенчани", 2019.
[Zavjalov, Sergej. Melika. Kraljevo: Narodna biblioteka „Stefan Prvovenchani", 2019.]
Завьялов, Сергей. Мелика. Москва: Арго-Риск 1998.
[Zavʹi͡alov, Sergeĭ. Melika. Moskva: Argo-Risk 1998.]
Živković, Dragiša. Rečnik književnih termina. Banja Luka: Romanov, 2001.
Kant. Imanuel. Kritika moći suđenja. Beograd: Beogradski grafičko-izdavački zavod, 1991,135–168.

Mirjana Petrović-Filipović

THE RECEPTION OF KANT'S DEFINITION OF THE SUBLIME IN THE POETRY OF SERGEY ZAVYALOV

Summary

This paper examines the reception of Immanuel Kant's theory of the sublime in the poetry of contemporary Russian author Sergey Zavyalov, with a particular focus on the poem "Oedipus Awaiting Persephone" from the cycle Elegiarum fragmenta in papyris reservata (published in the collection Melika, 2003).

The analysis is grounded in a comparative theoretical framework that contrasts the dictionary definition of the sublime as an "aesthetic and stylistic category" with Roman Ingarden's phenomenological concept of the sublime as a "metaphysical quality" that constitutes the value core of a literary work. Kant's own definition, elaborated in the Analytic of the Sublime within the Critique of the Power of Judgment, is presented as the most comprehensive philosophical treatment of the concept, distinguishing between the mathematical and the dynamic sublime, and emphasizing the dialectical movement between the "check" of the vital forces and their subsequent "outpouring", resulting in a "negative pleasure".

The central argument of the paper is that Zavyalov does not merely describe sublime phenomena but rather produces the experience of the sublime through his distinctive poetic method. The poem "Oedipus Awaiting Persephone" is conceived as an imitation of a scholarly critical edition of an ancient fragment, complete with lacunae (indicated by ellipses), conjectural reconstructions (in square brackets), a conditional title (in angle brackets), and a fictitious location of discovery (P.Saraniensis). This formal incompleteness is not a mere stylistic device; it functions as a performative instantiation of what Kant describes as the "failure of representation" – the moment when the imagination is confronted with something that surpasses its capacity for presentation. In Zavyalov's poem, that "something" is the moment of death itself, the encounter with Persephone, the queen of the underworld.

The paper demonstrates how the visual and structural gaps in the text directly contribute to the reader's experience of metaphysical tension, uncertainty, and the ineffable – corresponding precisely to Kant's notion of the sublime as a "delight arising from displeasure". The fragmentary form mimics the "check" of the vital forces, while the reader's active effort to reconstruct meaning parallels the resolution of the dialectic through the faculty of reason. By placing the blind Oedipus at the edge of the "abyss of revelation", Zavyalov transposes the Kantian sublime from the realm of natural phenomena (mountains, oceans) into the realm of language, death, and historical memory. The paper concludes that Zavyalov's reception of Kant is not passive but productive and critical: he internalizes Kant's dialectic into the very structure of the poem, transforming the sublime from a category that describes the world into a quality that emerges from language's struggle with the unsayable. His poetry thus offers not poetry about the sublime, but poetry as a sublime experience.

Keywords: Sergey Zavyalov, Immanuel Kant, the sublime, contemporary Russian poetry, unfinished form, poetics of reconstruction, aesthetics, poetic language, ancient fragment, metaphysical poetry.

Оливера Жижовић*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за општу књижевност и теорију књижевности
oljazizovic@gmail.com

УДК 821.161.3.09-31"20"
https://doi.org/10.18485/slavistika.2026.30.1.15
Оригинални научни рад
примљен 28.4.2026.
прихваћен за штампу 5.7.2026.

У ПОТРАЗИ ЗА ИМПЛИЦИТНИМ АУТОРОМ: КО ЈЕ НАПИСАО РОМАН *ВУЦИ СВОЈЕ РАЛО ПО КОСТИМА МРТВИХ*?

У раду се најпре разматра паратекст романа *Вуци своје рало по костима мртвих* Олге Токарчук, уско повезан са енглеским песником Вилијамом Блејком, на чије се стихове реферише како насловом тако и избором мота за свако од седамнаест романескних поглавља. Како је главна јунакиња романа Јањина Душејко истовремено и његов суверени, аутодијегетички приповедач, а енглески песник и садржински присутан у делу тиме што један од ликова, Јањинин пријатељ Дионизије, пасионирано преводи његове стихове, проблем имплицитног аутора добија на значају. Показује се да је наратолошко питање – од кога потичу паратекстуална упућивања на Блејка, подела текста на поглавља и њихово насловљавање – важно и садржински, те да чак може бити пресудно за интерпретацију. Јер, од тога ко је имплицитни аутор зависи сагледавање најзначајнијег моралног проблема: изостанка овоземаљске правде која не стиже четвороструког убицу у овом готово по свему, осим по завршетку, криминалистичком роману.

Кључне речи: Олга Токарчук, *Вуци своје рало по костима мртвих*, Вилијам Блејк, паратекст, имплицитни аутор, аутодијегетички приповедач.

In the first place, this paper considers the paratext of the novel *Drive your Plow over the Bones of the Dead* by Olga Tokarzcuk, tightly connected to English poet William Blake whose verses are referred to by the title itself as well as by the mottos selected for each of the seventeen chapters of the novel. Since the novel's heroine, Janina Duszejko is at the same time its sovereign, autodiegetic narrator, and the English poet is also present in the terms of content, as one of the characters, Janina's friend, Dionisyius, passionately translates his verses, the problem of the implied author becomes even more significant. It is shown that the narratological question – where do paratextual referrals to Blake come from, as well as splitting the text into chapters and giving them titles – is also important in the terms of content and can be crucial for considering the most significant moral problem: a lack of earthly justice for the quadruple killer, in this book, which is a crime novel almost in every way, except in terms of the ending.

Key words: Olga Tokarczuk, *Drive your Plow over the Bones of the Dead*, William Blake, paratext, implied author, autodiegetic narrator.

* https://orcid.org/0000-0001-9980-6642

Пратећи фабулу романа Олге Токарчук *Вуци своје рало по костима мртвих*, читалац постепено бива упознат са низом тајанствено-језивих догађаја у малом, забаченом месту у Клодској котлини, на пољско-чешкој граници, да би у претпоследњем поглављу, у складу са поставкама криминалистичког жанра, било обелодањено ко је и како убио четворицу мушкараца у том крају. Истовремено, мотивација и разлози су присутни на безмало свакој страници романа, будући да су предочени догађаји условљени и обојени природом, искуствима, схватањима и доживљајем света главне јунакиње, Јањине Душејко, из којих проистичу и са којима су уско повезани. Душејко је притом аутодијегетички приповедач, па су сва збивања предочена из њене перспективе. На крају се испоставља да је она и убица, што је као приповедач – жанровски очекивано – истовремено и скривала и откривала кроз наговештаје и прећуткивање битних података, све док као учесник радње није била притерана уза зид и приморана да неколицини својих пријатеља све призна, истина, након што су је и сами већ прозрели. Затим је – сада жанровски посве атипично – уз њихову помоћ успела да некажњено побегне, а потом се и настани на другом крају Пољске, на рубу густе Бјаловјешке шуме, чиме се роман завршава.

Тиме су, рекло би се, све загонетке и тајне разјашњене, а једино отворено питање остаје крај романа и изостанак овоземаљске правде која не стиже главну јунакињу, што је морални проблем на који су се критичари неретко осврtали. Замка у коју неки читаоци и интерпретатори, међутим, упадају јесте „заразност" Јањинине перспективе, са којом се, сходно својим друштвено-политичким, идеолошким и посебно еколошким погледима и сами поистовећују, а заводљивости доприносе и несумњиви аутобиографски упливи Олге Токарчук, чији се широко познати ставови препознају у лику главне јунакиње романа. Знамо, међутим, да, када се ова нобеловка лати пера, ствари никада нису униформне и једнодимензионалне, ни са књижевног становишта, што се у датом случају односи на жанровска[1] и на-

1 Жанровска одређења романа *Вуци своје рало по костима мртвих* разноврсна су и неуједначена. Једни говоре о *криминалистичком роману*, то јест о „забавном и филозофски сложеном кримићу" (Crosley 2019) или провокативној *детективској причи* у којој се „психолошки дуел не одвија између истражитеља и злочинца, већ између аутора и читаоца" (Адельгейм 2024: 330), односно о *пастишу* криминалистичког романа који „покушава да имитира књижевни модел како би постигао циљ који се не уклапа у конвенцију", користећи „'криминалистичку причу' да истражи случај много значајнији од самог злочина", а то је „право на убијање" (Czapliński 2021: 29). Други истичу да је посреди својеврсни, контроверзни *трилер*, било „морални" (Trzeciak Huss 2020) било „еколошки" (Piotrowska 2020; Weber 2019) или пак *ноар*, „оштар и промућуран еко-ноар са елементима пародије" (Toynton 2018), односно „савремена прича о освети у стилу ноар трилера и/или сурово-реалистичне (hardboild) детективске прозе, која, међутим, превазилази границе постављене за оба жанра" (Kowalcze-Pawlik 2021). Говори се и да је то „роман који је готово немогуће категорисати", јер представља „за-

ратолошка питања, а посебно то нису садржински, нарочито када се у виду имају егзистенцијални, психолошки, етички и морални аспекти и импликације њених дела.

„Заразност" предочене перспективе није, међутим, само спољашња, односно условљена читаочевим погледима и личним ставовима ауторке спрам кључне теме романа – а то је однос људи према животињама, конкретно према лову и, уопште, убијању животиња – већ и начином на који је конституисан лик главне јунакиње и њеним својствима као приповедача. Током циклуса предавања која је одржала на Универзитету у Лођу 2018. године о сопственој поетици и наратолошким проблемима са којима се суочава у свом раду, Олга Токарчук је Јањину Душејко одредила као дисоцијацијског приповедача. „То је таква врста приповедача који се персонификује у конкретан, интегрално личносни облик, са сопственим, у великој мери сувереним гласом, са својим погледом на свет и својом сензибилношћу. Све то настаје као последица доста специфичног психолошког процеса, у којем *аутор омогућава наратору/личности да анектира повећи део ауторског „ја"*[2] током настајања романа. […] Користећи нараторове енергетске арсенале, приповедач/јунак у стању је да креира уверљиву личност, која ће бити интегрисана, која на неки начин стиче своју независност и еманципује се" (Tokarčuk 2022: 170).

Нема, дакле, сумње да је једини, суверени приповедач свих збивања Јањина Душејко. Њена приповест је подељена на седамнаест поглавља, а свако је насловљено и има свој мото, који је, без изузетка, неки цитат из дела Вилијама Блејка. И наслов романа је, уосталом, незнатно модификовани афоризам из Блејковог опуса, који и главна јунакиња у једном тренутку призива унутар себе.[3] Истовремено, са становишта садржаја, Јањинин бивши ученик Дионизије или, како га она зове, Дизјо – којем је својевремено предавала енглески у основној школи, да би се после много година поново срели и спријатељили – посвећено преводи овог песника, у чему му она, колико је то у њеној моћи, помаже.

То значи да би и паратекст, који у овом случају чине наслов романа, наслови поглавља и цитати из Блејковог дела којима отпочиње свако од њих, могао потицати од Душејка, тим пре што она континуирано помаже Дизју

пањујући спој криминалистичке мистерије, мрачне феминистичке комедије, егзистенцијалистичке басне и оде Вилијаму Блејку" (Parry 2018), те да је посреди „јединствено ремек-дело, [које је] жанровски хибрид [и] друштвено-критичка сатира" (Kernev-Štrajn 2016, наведено према Yallop 2024).

2 Сва истицања О.Ж.

3 Реч је о афоризму из Блејковог *Венчања неба и пакла*: „Drive your cart and your plow over the bones of the dead", који у преводу Драгана Пурешића гласи: „Терај своја кола и свој плуг преко костију мртвих" (Blejk 2007: 162–163).

у превођењу Блејка, те је у блиском контакту са овим песником. Постоје, међутим, извесне пукотине које нас наводе да у то посумњамо, те да пажљивије размотримо питање имплицитног аутора. Уосталом, приповедање у првом лицу не значи нужно да је Јањина, *са становишта фикције*, и написала текст који читамо, као што се овој врсти приповедача не може „по аутоматизму" приписати и паратекст романа.[4]

Прве сумње појављују се када сазнамо да Јањину превођење Блејка ставља на муке, јер, како каже: „нисам ништа разумела из тих прелепих драматичних слика које је Блејк избајао речима. Да ли је он стварно тако мислио? Шта је описивао? Где је то? Где се то дешава? Да ли је то бајка или мит?" „Понекад сам", додаје, „имала утисак да разумем само појединачне речи и уопште нисам схватала њихов смисао". Штавише, она признаје да *не воли поезију* и да јој се сви стихови на свету чине „непотребно компликовани и нејасни", питајући се „зашто се та откровења људски не бележе – прозом". Када је о самом језику реч, Дизју, који је по занимању информатичар запослен у полицији, није била од велике помоћи: био је, каже, далеко бољи од ње, будући да је она свој енглески, практикован док је као инжењер мостоградње радила у Сирији и Либану, „већ добрано била заборавила" (Токарчук 2014: 75–76).

Мада је корелација између одломака из Блејковог дела и романа несумњива, превасходно када је реч о теми човековог односа према животињама, али и начинима перцепције света, те онога што је „очигледно" наспрам онога у шта се верује, укључујући и однос према „небеском",[5] овај енгле-

4 Разматрање ауторства романа *Вуци своје рало по костима мртвих* односи се искључиво на фикционални свет дела и имплицитног, а не емпиријског (стварног) аутора. Нема, наиме, сумње да је Олга Токарчук емпиријски аутор, док је питање имплицитног аутора не само отворено већ се протеже и на дилему да ли је посреди интрадијегетички или, можебити, екстрадијегетички имплицитни аутор, то јест да ли он припада или не припада фикционалном свету дела. Притом се термин имплицитни аутор овде користи као синтагма која описује једну конкретну, специфичну наративну ситуацију (о којој ће бити речи), а не у ортодоксном смислу, на начин како га је формулисао Вејн Бут, аутор овог термина, и они који су са њим полемисали или дали свој допринос теоријском прецизирању овог појма.

5 За опсежнија сагледавања ових, али и других корелација између Блејковог дела и романа видети: Marek Pawlicki, „'A Tragic Story about Helplessness, Anger and Civil Disobedience': an Affective Reading of Olga Tokarczuk's *Drive Your Plow Over the Bones of the Dead*." *Folia linguistica et litteratria* XIII (40), 2022, 31–51, DOI: 10.31902/fll.40.2022.2; Anna Kowalcze-Pawlik, „Madwoman at Large: Prophetic Anger and Just Revenge in Olga Tokarczuk's *Drive Your Plow over the Bones of the Dead*." *The Polish Review* 66 (2), The Literary Landscape of Olga Tokarczuk 2021, 187–202; Зорана Симић, „Ода тумачењу: ефемериде романа *Вуци своје рало по костима мртвих*." *Поља* 531, септембар/октобар 2021, 170–176; Владислава Гордић Петковић, „Трансгресија екологије и астрологије у делу Олге Токарчук *Вуци своје рало по костима мртвих*." *Поља* 531, септембар/октобар 2021, 166–169.

ски преромантичарски песник, како би Британци рекли, није био Јањинина шоља чаја. Баш као што ни астрологија, којој се она пасионирано предавала, није имала одјека нити наилазила на плодно тле у Дионизијевој души и његовом поимању света и живота. По тим питањима они су се недвосмислено разилазили.[6] Штавише, када је Дизјо на крају романа суптилно упозорава да јој је полиција за петама, те да треба да бежи, за то користи управо Блејка, тачније његова *Писма*, неупадљиво означивши једном травчицом страницу на коју жели да јој скрене пажњу. На том месту песник свом пријатељу Ричарду Филипсу пише како је у једном чланку од 13. октобра 1807. прочитао да је извесни хирург „издејствовао да се Полиција дочепа једног Астролога, његовог Добра и Имовине, а затим га стрпа у затвор". Блејк потом додаје: „Човека који чита Звезде, њихов утицај често помрачи, ништа мање но што Њутновца који нити Звезде зна нити их чита, притискају сопствена Расуђивања и Опити. Сви смо подложни Сагрешењу. Ко може да каже, сем деиста, да сви нисмо подложни Злочину" (Токарчук 2014: 228).[7]

Посезање за Блејковим поређењем астролога са њутновцем индикативно је када се у виду има двосмислени однос који је овај песник, сликар, графичар и визионар имао према свом земљаку, чувеном физичару, математичару и астроному. Не спорећи Њутнову умну величину, Блејк га је, ипак, држао за симбол једноумља (једностраног вида), те неког ко свет посматра искључиво телесним очима. За такво стање чак је сковао и термин: *Њутнов сан*, да би у једном писму-песми, овога пута упућеном Томасу Батсу 22. новембра 1802. године, посегао и за молитвом: „Нека нас Бог сачува/Од једностраног вида и Њутновог сна". Претходно је свој вид – способност

6 Интерпретатори углавном не примећују и не коментаришу горе наведени одељак у којем Јањина предочава свој однос према Блејку. Напротив, у свим нама познатим рецензијама, критикама и интерпретацијама (на енглеском, руском и српском језику, укључујући и преводе пољских аутора), Блејк се, уз астрологију, без изузетка наводи као *њена* пасија. Мада малобројни, неки аутори (попут К. Кантер) ипак указују на макар двоструки тон када је реч о упућивању на Блејка у овом роману. Уједно, Joana Тжећак Хус (Joanna Trzeciak Huss) примећује да иако се „Блејк данас често сматра раном претечом покрета за права животиња", он сам, „по свему судећи, није био вегетаријанац нити веган". Штавише, ауторка констатује да Душејко „маше Блејком као чекићем", те да „стављајући Душејко у улогу *злоупотребљивача Блејка*, Токарчук *разоткрива опасности мамца инструментализације књижевности*" (Trzeciak Huss 2020: 86, 87). И Ирина Јевгењевна Адељгејм (Ирина Евгеньевна Адельгейм) примећује да Јањина, ослањајући се на парадигму инклузивности и ексклузивности, уз помоћ „ми" у свој круг укључује не само истомишљенике већ и – пре свега – животиње, али и В. Блејка, говорећи „наш Блејк", при чему се ова парадигма протеже чак и на њен стари аутомобил, њеног Самураја, како га назива (Адельгейм 2024: 324).

7 Душејко следи Блејка у писању великим словима речи које су му важне, чиме се истичу кључни појмови и појаве до којих им је, из ових или оних разлога, стало. Таква ортографија је, очекивано, задржана при навођењу цитата из романа, односно Блејка, те приликом писања имена ликова која је Душејко сковала.

виђења света истовремено кроз разум, емоције, интуицију и духовну визију – одредио као „четвороструk" и онај који му доноси „врхунску сласт"[8] (Keynes 1980: 46).[9]

Из сличних разлога Блејк је имао амбивалентан став и према астрологији. Мада је знао да је користи као део свог симболичког језика, за њега је традиционална астрологија била само још један вид Уризенових закона: још један од окова ограничавајућег разума који све жели да класификује, измери, контролише, а тиме и поједностави и униформише, отуђујући човека од његове божанске природе. Зато су у његовим илуминацијама звезде често симболизовале материјални свет, те хладан и прорачунат разум који покушава да „уоквири" бесконачност или, у Блејковим терминима, симболизовале су земљу Улро. А како се противио свему што *ограничава* људску слободу и машту, одбацио је и став да планете *предодређују* људску судбину.

Астрологија је, дакле, поред осталог, *помрачила* мисли и душу Јањине Душејко, која не само да је *згрешила* већ је починила и *злочин*: чак четири злочина. Такву квалификацију, међутим, ниједног тренутка не чујемо од ње саме. Извршена убиства она не доживљава као злочине, већ као заслужену и праведну освету коју она „само" спроводи у дело, постајући *оруђе животиња*, *у чије име убија* страсне ловце из свог краја. За то, како на крају сазнајемо, има и један посве личан разлог: убиство њена два пса, њених, како их зове, Девојчица, које су нестале, да би касније, посредством једне „трофејне" фотографије чланова локалног ловачког друштва, која се стицајем околности нашла у њеним рукама, открила да су их убили управо ловци. За Душејко, убијање животиња је злочин, који је, међутим, како упорно говори полицији у својим пријавама и дописима, некажњив и нико га више не при-

---

8 Now I a fourfold vision see,
And a fourfold vision is given to me;
'Tis fourfold in my supreme delight
And threefold in soft Beulah's night
And twofold Always. May God us keep
From Single vision & Newton's sleep! (Keynes 1980: 46).

9 Вреди се на овом месту сетити и чувеног бакрореза у боји насловљеног „Њутн" (1795), „једног од Блејкових најмоћнијих дела" (Ackroyd 1996: 194). На њему физичар је представљен како наг, са пребаченим белим плаштом преко левог рамена, седи у води на морском дну и нагнут над свитак испред себе, усредсређено, са шестаром у руци, врши мерења. Њутн је „заробљен у ограничености сопствених прорачуна" и „окружен симболима палог света: маховином, лишајевима и шупљикавом стеном". Па ипак, „слика поседује одређену величанственост која сугерише сакралну монументалност Микеланђелових фигура". (Ackroyd 1996: 193, 194).

Следећи Блејков симболизам, вода упућује на оно што дави машту, док морско дно призива земљу Улро, материјализам и стање духовне смрти; мерење шестаром указује на заробљеност у сопственим прорачунима и суженост перспективе која бесконачност универзума своди на геометријске облике и линије.

мењује. Штавише, он је „проглашен за нешто нормално, постао је свакодневна активност" (Токарчук 2014: 111). Сопствене убилачке „активности" јунакиња, међутим, не квалификује на тај начин, не каје се, нити је мучи савест. Чак не мисли ни да је за њих одговорна, већ себе види као некога кога су животиње одабрале да буде „осветничка рука за безакоње", дајући јој у руке чак и оруђе, и то врло лукаво (Токарчук 2014: 256). Потребан је, чини се, Вилијам Блејк да би – у оквиру романескног света – ствари биле назване правим именом.

Слично је и са насловима поглавља. У четрнаестом, насловљеном „Пад", Душејко полицајцима предочава своје поимање астрологије, упућујући их у наталне карте убијених мушкараца, заправо својих жртава. Потом износи и своје разумевање „механизма" на којем све то почива, описујући пут искре која почиње да пада из космоса када одређено људско биће треба да се роди. На том путу, док пролази поред планета, искру окружује свака од њих и даје јој одређена својства, утичући тако на судбину онога ко ће се родити. У истом поглављу описано је, међутим, и саслушање Душејко, која ту ноћ проводи у притвору, што је несумњиво *њен* пад, пре свега људски и морални, али и фактички, будући да је, жаргонски речено, „пала", односно нашла се иза решетака. Истина, њено хапшење ће бити само привремено, јер ће је полиција, након рутинског саслушања у склопу истраге, услед лоше процене одмах и пустити. Уједно, Душејко живот види као пад, односно затвор и ропство. „Видим како се помичемо насумице, опипавајући, у вечитом Мраку, као Гундељ које[г] је окрутно дете заробило у кутију. […] Али пошто је ионако у почетку био Пад, може ли се пасти још ниже?" (Токарчук 2014: 66).

Слично је и са насловима других поглавља, попут подједнако двосмисленог, тринаестог: „Ноћни стрелац". На први поглед, њиме се реферише на бајку из тог краја о ноћном стрелцу, коју је жена Председника удружења гљивара „Вргањ" слушала као дете, да би је у ноћи забаве печуркара испричала Душејко. Исте ноћи Председник ће, међутим, бити убијен, а „ноћни стрелац" биће нико други до Јањина Душејко. Ту су и наслови другог типа, попут „А сад пажња!", који је резервисан за прво поглавље, или „Фотографија", за претпоследње, којима се читаоцу скреће пажња на кључна криминалистичка и „детективски" значајна места.

Вишесмисленост се понајвише манифестује у наслову романа. Овај афоризам из *Венчања неба и йакла*, прецизније из одељка „Пословице пакла", у Блејковом делу се, у складу са његовим дијалектичким поставкама, пре свега односи на превазилажење прошлости, традиције, институционалне религије, старих закона, конвенција, норми, моралних ограничења и материјалистички усмереног разума, а зарад афирмације живота, енергије, нагонског и делатног принципа, креативности и плодоносне маште. У складу

са тим, могло би се рећи да и Душејко покушава да прошири окоштале моралне оквире и укаже да је закон који већина прихвата неморалан, те да мора бити одбачен. Она настоји да помери моралне границе тако да и животиње буду узете у обзир. Па ипак, њено превлачење рала преко костију мртвих *није живо̄творно*. Налик ловцима и њиховим убилачким активностима, и Душејко почиње да „гази преко мртвих" зарад „вишег циља" и остварења онога што је *њој* важно, до чега *она* држи, а њене акције само увећавају број лешева и костију предатих земљи.

Када се све то има у виду, тешко да наслов романа, цитати из Блејка и наслови поглавља̂ могу бити приписани Јањини Душејко. Они су, међутим, својеврсни путокази који усмеравају читаочеву пажњу у одређеном смеру, чиме, у крајњем исходу, утичу на конституисање смисла романескне целине. Стога је одговор на питање коме, наратолошки посматрано, они припадају, важан, чак можда и кључан за интерпретацију предочених збивања. Зато се криминалистички заплет овог романа не може окончати фабуларним разоткривањем ко је убица. Интерпретатор мора наставити потрагу и утврдити ко је имплицитни аутор текста, јер то баца светло на завршницу у којој изостаје „песничка правда", односно казна за почињена убиства.

Неретко је имплицитни аутор у романима једно безлично, романсијерско „ја", односно екстрадијегетички аутор, смештен изван света дела. У конкретном случају, он би био задужен „само" за наслов, поделу текста на поглавља и епиграфе придодате „аутентичној исповести" Јањине Душејко. Уколико је то тако, наведене „интервенције" би донекле, али не и пресудно утицале на наше поимање предочених збивања. Чини се, међутим, да то ипак није случај.

Јер, један од летњих становника месташца у којем се одвија радња јесте и Књижевница, односно Пепељаста, именована тако по својој професији писца, односно по физичком изгледу и утиску који оставља на Душејко, а који се темељи на њеној *непримето̄сти*. Мада постојање Књижевнице у свету дела није по себи довољно да она буде кандидована или проглашена за имплицитног аутора, одређени трагови, ипак, воде управо ка њој.

Пажњу најпре привлачи жанр којем је професионално посвећена. Писање романа̂ – и то хорора – њена је ужа специјалност. Притом је Пепељаста у емотивној вези са женом која се зове Агата, чиме је асоцијативно призвана Агата Кристи, „краљица злочина", најпознатија и најчитанија ауторка криминалистичких и детективских романа. Душејко, штавише, каже да би, да слабије познаје Књижевницу, сигурно читала њене књиге. „Али пошто сам је познавала мало боље, бојала сам се да их започнем. *Можда бих та̄мо про̄нашла себе опӣсану на начин који не могу да схва̄тим*" (Токарчук 2014: 58).

Током једног од разговора са Књижевницом, Душејко ће је упитати: „Кад бих хтела да напишем своје мемоаре, како би то требало да радим?"

Она јој сугерише: „Треба сести за сто и натерати се на писање. Câмо ће доћи. Без цензурисања. Треба писати све што ти падне на памет". За Душејко то је „чудан савет": „*Немам*", каже, „*желељу да пишем 'све'*. Писала бих само *оно што ми се чини добро и корисно*" (Токарчук 2014: 153).

На питање да ли „на крају зло увек мора да буде кажњено?", Књижевница одговара: „*Не узимам то у обзир. Не водим рачуна о казни.* Једноставно волим да пишем о страшним стварима. Можда због тога што сам сама плашљива. То ми прија" (Токарчук 2014: 154).

Њихов последњи сусрет одиграће се у вроцлавској болници, у којој ће Душејко бити хоспитализована услед погоршања своје хроничне болести и тегоба које је прате, а након трећег, претпоследњег убиства које је починила. Током посете, Књижевница ће јој рећи да продаје своју кућу у Клодској котлини, јер „то више није место које је некада било". Сада, када су језиви догађаји постали стварност, а не фикција, осећа, каже, неке вибрације, плаши се ноћу и изгубила је апетит. „Не може се живети у месту у ком се дешавају такве ствари. Због тих *страшних убистава* излазе на видело ситне преваре и бешчашћа. Испоставља се да сам *живела међу монструмима* – рекла је узрујано", додајући у блаженом незнању: „'Само сте ви у свему томе праведни'" (Токарчук 2014: 226).

Док су се опраштале, Душејко ће прочепркати по својим стварима и извући срнећу ножицу, пружајући је Књижевници уз речи: „Узмите то, молим вас. *То вам је као прст Божји*. Већ се потпуно осушила, не смрди". Била је то ножица којом је, како накнадно сазнајемо, Душејко обележавала места злочина, окружујући своје жртве срнећим траговима, траговима оних „у чије име" је убијала, остављајући тако животињски, тачније свој потпис.

– Шта да радим с тим? – упитала је [Књижевница] забринуто.

– Нек послужи нечему добром (Токарчук 2014: 228).

Душејко ће јој, дакле, предати палицу и посредно је овластити да напише њену животну причу када за то дође време, када ускоро све изађе на видело. Она сама за то није способна. Јер, не само да не жели да пише „све", већ, како каже у завршници, „*није ми згодно да објашњавам своја осећања и мотиве својих поступака*". То се односи чак и на најближе пријатеље, који су јој више него наклоњени и који, када схвате да је она убица, долазе да јој помогну да побегне. „Морала сам да им кажем, а истодобно нисам могла да им кажем. *Како све то заодењути у речи?*" (Токарчук 2014: 252), нећкала се у завршници романа, пре него што је Дизју, комшији Матоги и Доброј Вести, продавачици у локалној продавници половне гардеробе са којом се спријатељила, укратко испричала оно најнеопходније, ћутке им показујући и фотографију која је доказивала да су ловци убили и њене Девојчице.

Текст који читамо *нису мемоари* Јањине Душејко, односно њена исповест коју је имплицитни аутор, додајући паратекст, објавио у форми књи-

ге, већ је, и са становишта фикционалног света, реч о *роману*. Написала га је Књижевница, један од ликова из света дела, након ужасних догађаја који су се десили у крају у којем је имала викендицу и где је проводила лета, након што је откривено да је четворострука убиства починила жена која се зими старала о њеној кући и обилазила је. Притом је и сама подлегла Јањининој сугестивности и заводљивости, дуго је држећи за можда и једину исправну особу у том крају.[10]

Случајно или не, прво што о Књижевници сазнајемо јесте да су се у њеној кући легле куне. А са њима се Душејко на свој начин идентификовала, толико да би, како примећује, те прекрасне животиње могла ставити на свој грб ако би се јавила таква потреба. „Чине се лаке и невине, али то је само привидно. У ствари су опасна и лукава бића. Воде своје мале ратове […] Боре се између себе" (Токарчук 2014: 57). Пепељаста, међутим, дуго времена не запажа Јањинину природу куне, пуштајући је да јој се мота по кући. Пустиће је да то метафорично чини и када се као писац определи да наизглед лакој и наивној, а заправо опасној, лукавој и борбеној Душејко, која и те како уме да се окрене и против јединки своје врсте, препусти приповедање.

Књижевница је, дакле, дала глас Јањини Душејко и омогућила јој да догађаје испричава из сопствене перспективе, стављајући истовремено романескну целину под Блејково окриље. Будући да је и сама била писац и особа склона машти и креацији, Блејк јој је био далеко ближи него Јањини. У сваком случају, разумела га је довољно добро да буде у стању да у његовом делу пронађе елементе који кореспондирају са Јањининим погледима и особинама, али и да се, посредством Блејка и Дизија као његовог преводиоца и својеврсног тумача, дискретно дистанцира од Јањининих убилачких поступака и астрологије као призме кроз коју је посматрала и тумачила свет и људе.

Ауторство Књижевнице у роману није ни овлаш наговештено, а још мање експлицитно формулисано, јер, будући да је једини суверени приповедач збивања Јањина Душејко, то, у складу са задатим наратолошким поставкама, не може ни бити учињено. Зато је за утврђивање ауторства неопходно спровести додатну „истрагу", односно наратолошку анализу која, како смо показали, мора поћи од паратекста, у обзир узети место и улогу Вилијама Блејка у самом роману, а потом се усредсредити и на однос Јањине и Књижевнице.

На плану „реалности" света дела Пепељаста, међутим, неће имати никакву дилему, нити ће на било који начин релативизовати оно што се дого-

10 Наша, специфична употреба термина имплицитни аутор, односи се, дакле, на писца који је, како се испоставља, иманентан причи, односно и сам је фикционални јунак приче коју приповеда гласом главне јунакиње те исте приче.

дило: продаће викендицу због „страшних убистава" која су се десила, а која су разоткрила и друге „ситне преваре и бешчашћа", не желећи да настави да живи „међу монструмима" (Токарчук 2014: 266). Таква одлука више је него речита и не може се занемарити када је посреди њено вредновање онога што је Јањина учинила.

Са литерарног становишта Књижевница се, међутим, руководи поставкама које ће једном приликом поделити са Душејко: „Знате, понекад ми се чини да *живимо у свету који измишљамо*. *Сами одређујемо шта је добро а шта није, цртамо маје значења*… А затим се *читав живот натежемо с тим својим концептима*. Проблем је у томе што *свако има своју верзију* и због тога је људима тешко да се споразумевају" (Токарчук 2014: 227).

И Јањина Душејко је конципирана на тај начин. И она живи у свету који је измислила, сама одређује шта је добро а шта није, да би се потом *натезала* са тим својим концептом и покушавала да остане верна својој верзији. Сходно томе, јунакиња до краја остаје „заробљеник" фиктивног света, како оног који је сама створила, тако и оног у који ју је Књижевница сместила.

Размишљајући о таквој литерарној поставци, Душејко закључује да је она подударна са једном њеном Теоријом:

> „Сматрам да је људска *психа настала да би нас заштитила од тога да видимо истину*. Да нам не допусти да директно видимо механизам. *Психа је наш одбрамбени систем* – брине над тим да никада не схватимо оно што нас окружује. Углавном се *бави филтрирањем информација*, упркос томе што су могућности нашег мозга огромне. *Јер такво знање не бисмо могли поднети*. Јер се свака, и најмања честица света састоји од патње." (Токарчук 2014: 228)

Без тог одбрамбеног механизма, без филтрирања информација, Душејко би била приморана да увиди страшну истину: да је *она* убица, да је *починила злочине*, да је и сама почела да *убија оне који убијају* – она *људе*, они *животиње*; она јер их не види као људе, они јер их не виде као жива бића са душом. Уједно, себи је дала за право да у име некога и нечега *суди* и чак *смрћу кажњава* друге. Тај луксуз себи нису приуштиле ни Књижевница као интрадијегетичка имплицитна ауторка романа *Вуци своје рало по костима мртвих*, ни његова емпиријска ауторка Олга Токарчук. У својим концепцијама оне, баш као ни Вилијам Блејк, нису водиле рачуна о казни, нису пресуђивале, нити су у обзир узеле императив и норму књижевног жанра за који су се определиле: да зло на крају мора бити кажњено.

Истини за вољу, емпиријска ауторка романа на нешто другачији начин објашњава изостанак законских санкција за своју главну јунакињу. Признајући да је имала етички проблем с крајем, Олга Токарчук открива да је првобитно намеравала да роман „заврши хапшењем Јањине Душејко, како и доликује правом крими-роману, где злочин мора бити кажњен". А онда

је, каже, све темељније почела да критикује ту замисао. „Ако би Јањину ухапсили, цела књига би била бесмислена, јер би показала како су напори јунакиње, сва њена филозофија – само безазлена тлапња једне старе жене, керефеке и трабуњања маторе лудаче. То би показало да се закон Уризена и закони Блејкове земље Улро не могу превазићи,[11] да смо затомљени, да смо на робији, да 'живимо у лонцу с поклопцем', како је то назвала Јањина. Књига би на тај начин постала конфекција, још један крими-роман чији је главни проблем ко је кога убио. Ташта забава, популистичка играрија" (Tokarčuk 2022: 181).

Будући да јој је више него стало до Јањинине филозофије, тачније њених еколошких идеја и ставова које у кључним тачкама и сама дели, избегавањем да роман оконча униформним и очекиваним крајем, Олга Токарчук је посегла за провокацијом, остављајући крај отвореним, а тиме и нерешеним питања која њена јунакиња тако здушно поставља. С Јањином на слободи, желела је да одржи наду да је промена, чак *радикална промена* човековог односа према животињама и планети на којој живимо, ипак могућа. Уједно, истакла је и да је Јањинино поље делања несумњиво задобило „крајње насилну форму", али да „књижевност томе и служи – уметност поготово – да би се ухватила укоштац с оним што не бисмо себи допустили у реалном животу, да бисмо у свету фикције и имагинације покушали да прерадимо тамне стране своје природе" (Tokarčuk 2022: 174–175).

А онда се, седам-осам година по објављивању романа у Пољској, током демонстрација које су 2016. године организоване поводом промене законске регулативе и омогућавања интензивне сече делова Бјаловјешке шуме, која се од 1979. године налази под заштитом УНЕСКО-а, на протесту појавила једна девојка са претећом паролом. „Јањина Душејко вам ово неће опростити",[12] писало је на њеном транспаренту (Maurovich 2023).

Научна и шира друштвена заједница, предвођене заштитницима природе, уз помоћ УНЕСКО-а, Европске комисије и Европског суда правде, успеле су да оспоре донети закон и зауставе сечу дрвећа у једној од последњих и највећих прашума у Европи. Са њима и уз њих – штитећи своје вечно станиште – била је и Јањина Душејко. Роман о њој послужио је нечему добром.

Цитирана литература:

Адельгейм, Ирина Евгеньевна. „Этика и прагматика свободы: автор, герой, читатель (Ольга Токарчук и Янина Душейко)". Центральноевропейские исследования/ Central-European Studies 7, 2024: 317–340.

11 У овом контексту пресудно је, чини се, то што Уризенови закони затварају човека у правила „греха" и „казне", што Олга Токарчук настоји да суспендује.

12 „Janina Duszejko wam tego nie daruje".

[Adelgeĭm, Irina Evgenevna. „Etika i pragmatika svobody: avtor. geroĭ. chitatel (Olga Tokarchuk i Yanina Dusheĭko)". Tsentralnoevropeyskie issledovaniya/Central-European Studies 7, 2024: 317–340.]

Ackroyd, Peter. Blake: A Biography. New York: Alfred A. Knoph, 1996.

Blejk, Vilijam. Izabrana dela. Preveo Dragan Purešić. Beograd: Plato, 2007.

Keynes, Geoffrey (ed). The Letters of William Blake: With related Documents. Oxford: Oxford University Press, 1980.

Crosley, Sloane. "One by One, Her Neighbors Are Dying. An Elderly Polish Woman Is on the Case". The New York Times, 12 Aug. 2019, https://www.nytimes.com/2019/08/12/books/review/olga-tokarczuk-drive-your-plow-over-the-bones-of-the-dead.html?smtyp=cur&smid=tw-nytbooks

Czapliński, Przemysław. "Concatenations: On the Works of Olga Tokarczuk". *The Polish Review* 66/2, The Literary Landscape of Olga Tokarczuk, 2021: 8–35.

Kernev-Štrajn, Jelka. „Zoper 'Naravni' Red Sveta (Against the 'Natural' Order of the World)". Primerjalna književnost 39/2, 2016: 71–88. Navedeno prema: Yallop, Andrew. „'Animals Taking Revenge'. Imagining Murder as an Ecological Encounter in Olga Tokarczuk's Drive Your Plow Over the Bones of the Dead". [In:] N. Ashman (ed). The Routledge Handbook of Crime Fiction and Ecology. Routledge: New York, 2024, 130–140.

Kowalcze-Pawlik, Anna. "Madwoman at Large: Prophetic Anger and Just Revenge in Olga Tokarczuk's Drive Your Plow over the Bones of the Dead". The Polish Review 66 (2), The Literary Landscape of Olga Tokarczuk, 2021: 187–202.

Maurovich, Giorgia. "Literature as an Ethical Cct: Olga Tokarczuk's 'Drive Your Plow Over the Bones of the Dead' and Ecocriticism". Lossi 36 Weekly, December 5, 2023. https://lossi36.com/2023/12/05/literature-as-an-ethical-act-olga-tokarczuks-drive-your-plow-over-the-bones-of-the-dead-and-ecocriticism/

Parry, Sarah. "Drive Your Plow Over the Bones of the Dead by Olga Tokarczuk – The Entire Cosmic Catastrophe". The Guardian, 21 Sept. 2018, www.theguardian.com/books/2018/sep/21/driveyourplowoverthebonesofthedeadreview

Piotrowska, Agnieszka. "What Does (a Nasty) Woman Want?". Feminist Encounters: A Journal of Critical Studies in Culture and Politics 4/2, 33, 2020. https://doi.org/10.20897/femenc/8521

Toynton, Evelyn. "Written in the Stars". TLS, 16 Nov. 2018, www.the-tls.co.uk/articles/tokarczuk-astrologysuffering-animal-rights/

Trzeciak Huss, Joanna. "Reviewed Work: Drive Your Plow Over the Bones of the Dead by Tokarczuk". The Polish Review 65/2, Everyday Life in the PRL, 2020: 85–88.

Weber, Hannah. "Drive Your Plow over the Bones of the Dead by Olga Tokarczuk". World Literature Today, Winter 2019. https://www.worldliteraturetoday.org/2019/winter/drive-your-plow-over-bones-dead-olga-tokarczuk

Извори

Токарчук, Олга. Вуци своје рало по костима мртвих. Превела Милица Маркић. Нови Сад: Културни центар Новог Сада, 2014.

[Tokarčuk, Olga. Vuci svoje ralo po kostima mrtvih. Prevela Milica Markić. Novi Sad: Kulturni centar Novog Sada, 2014]
Tokarčuk, Olga. Blagi pripovedač. Prevela Milica Markić. Beograd: Službeni glasnik, 2022.

Olivera Žižović

SEARCHING FOR THE IMPLICIT AUTHOR – WHO WROTE THE NOVEL ”DRIVE YOUR PLOW OVER THE BONES OF THE DEAD”?

Summary

After considering the paratext of Olga Tokarczuk's novel *Drive your Plow over the Bones of the Dead*, which is closely related to the English poet William Blake, whose verses are referred to both by the title and by the choice of motto for each of the seventeen chapters of the novel, the paper considers the question of the implied author, that is, from whom these elements of the text originate. It is shown that they cannot automatically be attributed to Janina Duszejko, the main character and the sovereign, autodiegetic narrator of the novel, regardless of the fact that Blake is also present in the world of the work by having Janina's friend Dionysius passionately translate his work, and she helps him, within the scope of her power.

Having considered Janina’s relationship to Blake and ambiguity of the titles of the chapters and the title of the very novel, attention is directed at the Writer (Grey Lady), one of the summer residents of the remote hamlet where the plot of the novel is takes place. It is indicated that precisely the Writer is the intradiagenetic implied author, i.e. that the text we read is *not the memoirs* of Janina Duszejko, but that it is, also from the point of view of the fictional world, *a novel.* It is demonstrated the Writer gave Janina Duszejko a voice and enabled her to narrate the events from her own perspective, at the same time putting the novel as a whole in the scope of Blake, thus managing to discreetly distance herself from her heroine’s actions, but also from astrology, which Janina uses as a prism to view and interpret the world. After reviewing the Writer’s relationship to Duszejko in the world of the novel, and of her autopoetics, the analysis is focused on the ending and the key moral problem: the absence of earthly justice, which doesn’t catch up with the quadruple murderer, in this book which is a crime novel, in almost every way, except for the ending.

Keywords: Olga Tokarczuk, *Drive your Plow over the Bones of the Dead*, William Blake, paratext, implied author, autodiegetic narrator.

Светлана Аверкина*
Московский педагогический государственный университет, Россия
Кафедра всемирной литературы
averkina.svetlanalunn@mail.ru

УДК 821.112.2.09(436)"19/20"
https://doi.org/10.18485/slavistika.2026.30.1.16
Оригинални научни рад
примљен 18.5.2026.
прихваћен за штампу 5.7.2026.

К ПОЭТИКЕ ПЕРИФЕРИИ: «КАРИНТИЙСКИЙ ТЕКСТ» ПЕТЕРА ХАНДКЕ КАК ПЕРЕОСМЫСЛЕНИЕ НАРРАТИВА ЦЕНТРА

Данное исследование направлено на выявление особенностей поэтики автобиографической и автобиографически маркированной прозы Хандке. Цель работы – показать, каким образом Каринтия и каринтийские ландшафты формируют особый тип «периферийного» письма, в котором переосмысляется традиционная оппозиция центра и окраины и вырабатывается альтернативная модель культурной и экзистенциальной идентичности. Методологическую основу работы составляют принципы пространственной поэтики, нарратологии, а также элементы имагологии и культурной географии; теоретически исследование опирается на концепции литературного пространства, пограничности и идентичности. Материалом анализа служат повесть «Нет желаний – нет счастья», тетралогия «Медленное возвращение», роман «Повторение». В статье доказывается, что категория периферийности у Хандке выступает не как признак маргинальности, а как поэтологический принцип: каринтийское пространство предстает зоной пограничья, где формируется «пограничный человек», способный к иной, нецентрированной оптике восприятия мира. География Каринтии – ее горные ландшафты, языковая многослойность и историческая неоднородность – становится основой для создания утопического образа «иной страны», в которой язык, память и пространство образуют единую смысловую ткань. В этом контексте «каринтийский текст» раскрывается как форма сопротивления замкнутым моделям идентичности и как способ преодоления «национального эгоизма». В заключение делается вывод, что поэтика периферии у Хандке соотносится с гуманистическим проектом «вечного мира», артикулированным писателем в его Нобелевской речи, и предлагает модель культурного сообщества, ориентированную на диалог, открытость и сохранение человеческого измерения в современном обществе.

Ключевые слова: Петер Хандке, автобиографическая проза, «каринтийский текст», поэтика периферии, периферийность, нарратив центра, пограничье, утопическая антропология, концепт «вечного мира».

This study aims to identify the distinctive features of the poetics of Peter Handke's autobiographical and autobiographically marked prose. The objective is to demonstrate how Carinthia and its landscapes shape a specific mode of "peripheral" writing in which the traditional opposition between center and periphery is reinterpreted and an alternative model of cultural and existential identity is developed. The methodological framework is based on the principles of spatial poetics and narratology, as well as elements of imagology

* https://orcid.org/0009-0008-8922-679X

and cultural geography; theoretically, the study draws on the concepts of literary space, liminality, and identity. The material under analysis includes the novella *A Sorrow Beyond Dreams*, trilogy *Slow Homecoming* and the novel *Repetition*. The article argues that the category of peripherality in Handke's work functions not as a marker of marginality but as a poetological principle: the Carinthian space emerges as a border zone in which a "liminal subject" is formed, capable of an alternative, decentered perception of the world. The geography of Carinthia – its mountainous landscapes, linguistic stratification, and historical heterogeneity – becomes the foundation for constructing a utopian image of an "other country," where language, memory, and space form a unified semantic fabric. In this context, the "Carinthian text" is revealed as a form of resistance to closed models of identity and as a means of overcoming "national egoism". The conclusion suggests that Handke's poetics of the periphery correlates with the humanistic project of "perpetual peace," articulated in his Nobel lecture, and offers a model of cultural imagination oriented toward dialogue, openness, and the preservation of the human dimension in the contemporary world.

Keywords: Peter Handke, autobiographical prose, "Carinthian text," poetics of the periphery, peripherality, narrative of the center, borderland, utopian anthropology, concept of "perpetual peace."

В творчестве Петер Хандке (р. 1942) периферия является одновременно географической и ментальной категорией, в значительной степени определившей его эстетические взгляды. Описывая «пространства окраин» – небольшие города, пограничные территории, дороги, деревни, – он стремится доказать, что они способны стать местом, где человеку дано обрести «внутренние координаты» (Kastberger 2009: 143–156).

Исходной точкой «поэтики периферии» служит в автобиографических произведениях Хандке Каринтия – «милая Корушка» – пограничный регион, связанный с детскими воспоминаниями автора и судьбой словенского меньшинства, проживающего в нем. Однако Каринтия у Хандке не редуцируется до биографического «места происхождения»; она становится тем, что П. Нора определяет как *lieu de mémoire* – пространством, в котором память не просто сохраняется, но постоянно актуализируется и перерабатывается, становясь резервуаром «незавершенного» опыта (Nora 1996).

В данной системе представлений особое значение приобретает пространство вокруг городка Гриффен – родины писателя, выступающего своеобразной «картой ранних впечатлений», через призму которого герои впоследствии воспринимают все другие пространства (Höller 2006: 17–40). Вокруг Гриффена, символической «матрицы мира», выстраивается целая сеть небольших каринтийских городов, которые в прозе Хандке образуют ближайший круг памяти. Среди них – Блайбург/Плиберк, Фёлькермаркт/Великовец, Клагенфурт/Целовец, предельно точно изображенные автором в

романе «Повторение» и других текстах, посвященных воспоминаниям детства и юности.

Внимание к деталям, умение слышать многоголосие мира – часто неустроенного и разлаженного – глубинная музыкальность и склонность Хандке к языковым экспериментам определяют его узнаваемый стиль, сочетающий бунтарство, новаторство и известный традиционализм: в его произведениях легко читаются аллюзии на классиков австрийской литературы А. Штифтера и Фр. Грильпарцера, младших современников – Х. фон Додерера, И. Бахман и Б. Фришмут (Hamm 2017).

С «лингвистической изобретательностью» Хандке исследует периферийность как «специфический человеческий опыт», позволяющий показать жизнь в ее многообразии (Handke 2019). Он принимает позицию наблюдателя, описывая мир, как бы, «со стороны». В этой писательской стратегии выражается не пассивность или слабость автора, а, скорее – проявление независимости. «Право наблюдать – привилегия свободного субъекта восприятия», независимого от диктата магистральных нарративов истории и социума, – утверждает Хандке в одном из своих ранних интервью (Schlueter 1979).

По мнению Р.-Г. Реннера, благодаря избранной Хандке повествовательной перспективе, его герой, сопротивляющийся любому окончательному определению, существует «на краю структуры смысла» (Renner 1985: 8). Это выражается, в первую очередь, в отсутствии какого-либо ясного хода действия, который можно было бы линейно передать. В прозе Хандке, и особенно в его драматургии, паузы, умолчания, жесты как выражение дoязыкового сознания играют не менее важную роль, чем монологи, а музыкальные эпиграфы и аллюзии на современные композиции нередко более точно характеризуют персонажей, чем прямые авторские характеристики.

Эти черты находят выражение уже в первой автобиографической повести писателя «Нет желаний – нет счастья» (*Wunschloses Unglück*, 1972), в которой он открыто говорит о самоубийстве матери, анализирует глубинные причины этого поступка, связывая их, во многом, с опытом жизни в глубокой провинции, небольшом городке Гриффен в Южной Австрии. Здесь судьба человека определяется не его склонностями или особенностями характера, а материальной необходимостью и вековыми предрассудками.

Гриффен как исходная точка автобиографического повествования в творчестве Хандке. Память о матери

Городок Гриффен в годы раннего детства Хандке (1940–1950-е гг.) представлял собой поселение, большая часть населения которого была занята сельским хозяйством и мелкой торговлей. Социальная жизнь этого бедного городка концентрировалась вокруг церкви, рынка, начальной шко-

лы и немногочисленных административных построек. Ощущение узости, замкнутости и запустения на долгие годы определило восприятие Хандке, единственного ребенка в Гриффене, получившего систематическое образование. Особенностью региона было сосуществование на одной территории немецкоязычного и словенского населения, что приводило к напряженному противостоянию между «коренными» австрийцами и каринтийскими словенцами как национальным меньшинством.

По воспоминаниям Хандке, жители Гриффена десятилетиями существовали в условиях крайней нужды: «нужда такая, что все приходилось делать вручную» (Handke 1972: 47).[1] Послевоенный быт оставался скудным и почти архаичным, напоминая, по словам автора, времена «крепостничества» – старая утварь, отсутствие техники (Handke 1972: 8). В этой связи исследователи справедливо отмечают, что невозможно понять судьбу матери Хандке, не осознав, насколько она была «заквашена на бедности – вековой, традиционной – и на упрямой крестьянской привычке копить про черный день, копить слепо и покорно, даже посреди катастроф рушащегося старого мира» (Затонский 1980: 12).

Копили ради краткого «чувства освобождения», поскольку даже незначительная «собственность представлялась материальным воплощением этого состояния» – «свобода хоть чем-то обладать» (Handke, 1972: 9).

По свидетельству Хандке, его мать Мария Сивец (1920–1971), всю свою жизнь испытывала жестокую необходимость ограничивать себя во всем – в тратах, в еде, в желаниях. Именно ощущение экзистенциальной загнанности, по мысли Хандке, привело ее к решению хотя бы смерть выбрать по собственной воле, что объясняет употребление в повести «Нет желаний – нет счастья» слова *Freitod* – «свободная (добровольная) смерть» (Handke 1972: 6), а не привычного *Selbstmord*.

Биография Марии воспроизводит типичный для каринтийской провинции сценарий: ранний побег из дома, попытка обрести самостоятельность, краткий период городской жизни, возвращение и смирение.

Период работы в отеле запоминается ей как время освобождения, открытости миру: «туфли на каблуках», «дешевые клипсы», «танцы не прекращали все ночи напролет» – и «никакой усталости» (Handke 1972: 14). Однако беременность, неосуществившийся брак с отцом Хандке, немцем, и последующий союз с унтер-офицером определили дальнейшую траекторию ее жизни: переезд в Берлин, годы изоляции, необходимость «привыкать к новому диалекту», трансформирующие «деревенскую серую мышку» в типичную горожанку 1940-х годов – «высокую, стройную, темноволосую» (Handke 1972: 29, 37).

1 Здесь и далее перевод мой – *С. А.*

С началом войны жизненное пространство вновь сужается: муж призван на фронт, Мария возвращается на Родину, а послевоенные годы воспринимаются как «серое пятно», охватывающее все ее существование (Handke 1972: 31). Повторное возвращение в Гриффен переживается как окончательное изгнание, как приговор: она осознает, что покинуть это пространство уже не удастся, что ей придется отказаться от своей сущности, стать как все (Handke 1972: 47).

В провинциальной среде выживание оказывается возможным лишь при отказе от индивидуальности: сфера личного воспринимается как постыдная и подлежащая сокрытию (Павлова 1978: 270–271). Хандке вспоминает испытываемое им чувство стыда (*Scham*), когда мать проявляла естественные телесные потребности или открыто выражала эмоции, например, смеялась (Handke 1972: 28). Между тем именно смех сохраняется как последнее проявление жизнерадостности, органически присущее ее характеру: от природы она была «любознательной, шаловливой девчонкой», любившей игры и стремившейся к радости (Handke 1972: 39).

С возрастом физическое состояние Марии стремительно ухудшалось: ее мучили ужасные головные боли, упадок сил, депрессия. Поездка на море принесла кратковременное облегчение и одновременно абсолютное понимание невозможности продолжать жить.

История Марии Сивец-Хандке предстает как движение по замкнутому кругу – череда попыток выхода и неизбежных возвращений. Гриффен стал для нее «промежуточной станцией», с которой невозможно уехать.

Показательно, что уже в названии повести реализуется принципиальная для Хандке языковая операция: инверсия устойчивого выражения *unerwünschtes Glück* посредством замены одной морфемы (*Glück – **Un**glück*). Тем самым несчастье героини в его интерпретации оказывается непосредственно связанным с утратой способности желать, характерной для целого поколения австрийских женщин из глубинки.

В этом смысле Гриффен функционирует не просто как биографическое место, но как исходная точка формирования «пограничного сознания», которое получает дальнейшее развитие в трилогии «Медленное возвращение» (*Langsame Heimkehr,* 1979) и в романе «Повторение» (*Die Wiederholung,* 1986), где феномен периферийности приобретает статус центрального эпистемологического и художественного принципа.

«Пограничный человек» Хандке в контексте «мифа о Югославии»

В романе «Повторение» мотив утраты желаний, заданный в повести «Нет желаний – нет счастья», трансформируется в динамическую модель поиска. Движение героя по провинциальной Словении в поисках пропав-

шего во время войны брата оказывается глубоким погружением в дорациональный слой знания, где еще возможна нерасчлененная целостность мира.

Путь Филиппа Кобаля может быть описан, в терминах В. Тёрнера, как «лиминальный процесс»: субъект утрачивает прежние идентичности и существует в состоянии «между» (Turner 1969). Однако в отличие от классической модели, где лиминальность является переходной фазой, у Хандке она приобретает затяжной, почти онтологический характер. Пограничность становится не этапом, а формой существования. Именно здесь возникает фигура «пограничного человека» – субъекта, лишенного устойчивой принадлежности и вынужденного конституировать себя в пространстве разрыва.

Филипп Кобаль, *alter ego* автора, проходит «путь социальной мобильности, сопровождающийся утратой укорененности» (Herwig 2012: 87). Полученное образование не интегрирует его в «центр», но, напротив, усиливает отчуждение: интернат и гимназия формируют опыт дисциплинарного давления и социальной враждебности. Ситуация длительного сокрытия собственного происхождения закрепляет состояние внутренней раздвоенности. Немецкое и словенское начала не синтезируются, а сосуществуют в режиме напряженного сосуществования. Его самоощущение формулируется через парадокс движения: «лишь в пути – я дома», «всегда в дороге – ни присесть, ни остаться» (Handke 1986: 56–57). Пограничность из биографического факта превращается в экзистенциальную структуру.

Именно эта внутренняя разорванность определяет направление поиска. Поездка в югославское пространство – в Есенице – становится не случайным маршрутом, но попыткой преодолеть внутреннюю границу. Пересечение Дравы приобретает символическое значение рубежа: герой вступает в пространство, где привычные культурные и перцептивные коды перестают действовать. Изменение визуального режима – от «четкости» австрийской стороны к «серости» словенской – фиксирует не упадок, а переход к иному типу видения, в котором сгущается историческое и коллективное время (Handke 1986: 8–9).

Парадоксальным образом именно в этом «ином» пространстве герой впервые переживает чувство истинной принадлежности: «дети были детьми, пары – парами <…> и я принадлежал к этому народу» (Handke 1986: 15). Это переживание принципиально: оно возникает не в центре, а на периферии, не в зоне нормативной идентичности, а в пространстве размытых границ. Тем самым Хандке переосмысливает саму логику принадлежности: подлинная общность оказывается возможной лишь вне жестко фиксированных идентификационных структур.

Дальнейшее движение героя углубляет эту логику. Пограничные пространства – дороги, вокзалы, поезда – функционируют как «гетеротопии» (M. Foucault), где разрушаются привычные социальные коды (Foucault

1997: 330–336). Одновременно они сближаются с «***не***-местами» (M. Augé) – зонами транзита и отсутствия идентичности (Augé 1992). Однако у Хандке эти пространства обретают противоположную функцию: именно в них происходит кристаллизация памяти и формирование субъективной связности. Путешествие постепенно смещается из внешнего во внутреннее измерение: поиск брата оказывается лишь внешним импульсом для поиска утраченного единства.

Кульминацией этого процесса становится образ «Девятой страны» (*Das neunte Land*) – мифологического пространства, существующего за пределами эмпирической реальности (Handke 1986: 109). Эта «страна» представляет собой проекцию желаемой целостности, в которой снимаются противоречия между языком, памятью и идентичностью. Из ситуации пограничности рождается утопическое воображение – стремление к пространству, где разорванность могла бы быть преодолена.

Именно на этом этапе формируется переход к «югославскому мифу» в творчестве Хандке. Это более сложное явление, требующее отдельного рассмотрения. Но некоторые его аспекты напрямую связаны с «каринтийским текстом» писателя.

Югославия в художественных и публицистических произведениях Хандке постепенно утрачивает статус конкретной реальности и превращается в символическое пространство возможного единства. Она мыслится как зона сосуществования языков, культур и исторических слоев – как модель той самой «пограничной» целостности, которая недостижима в реальности, но необходима как горизонт смысла.

Эта мифологизация неразрывно связана с личными переживаниями автора и его художественной стратегией. В «Зимнем путешествии к рекам Дунай, Сава, Морава и Дрина, или Справедливость к Сербии» (*Eine winterliche Reise zu den Flüssen Donau, Sava, Morawa und Drina oder Gerechtigkeit für Serbien,*1996) Хандке стремится противостоять редуктивным медиальным нарративам, предлагая взамен «медленное» видение, основанное на внимании к деталям и множественности голосов.

Его позиция, вызвавшая резкую критику, при более внимательном осмыслении может быть понята как продолжение той же логики: отказ от однозначности, стремление удержать сложность и противоречивость исторического процесса (Gladić 2019: 16; Stanišić 2019:114–118; Соколова 2020: 198–208). В этом контексте «югославский миф» предстает не как идеализация конкретного распавшегося государства, а как проекция утраченной возможности – той формы сосуществования, в которой разделение не ведет к разрыву, а становится условием диалога (Müller-Funk 2006: 17–40). Пограничье мыслится как своего рода *third space* (E. Soja), объединяющее физическое, ментальное и культурное измерения (Soja 1996).

Таким образом, линия от раннего состояния разорванности – социального, языкового, семейного – до ностальгии по «идеальной стране» оказывается внутренне непрерывной. Пограничный субъект, лишенный устойчивой идентичности, не стремится вернуться к утраченной «норме», но создает ее в воображении. Югославия в этом смысле становится не объектом политики, а формой памяти и желания – утопическим ответом на вынужденную изоляцию. Именно здесь поэтика Хандке достигает своей предельной концентрации: периферия провоцирует зарождение смыслов, ностальгия противостоит упрощению.

Язык периферии как «пространство возможностей». Новая антропология Хандке

Логическим развитием данной проблематики становится стремление Хандке к радикальному переосмыслению категории национальной принадлежности и самой идеи национальной идентичности (Wallas 1993: 63–78).

Отправной точкой для подобной переоценки становится переживание исторической вины, связанной с австрийско-немецким прошлым XX века. Осмысление идентичности оказывается неотделимым от опыта причастности к травматической истории: в повести «Нет желаний – нет счастья» фиксируется энтузиазм, сопровождавший приезд Гитлера в Клагенфурт в 1938 году, тогда как послевоенная Австрия стремилась дистанцироваться от собственной ответственности (Handke 1972: 15). В результате субъект оказывается в состоянии «исторической бездомности» – невозможности органической принадлежности при сохраняющейся потребности в ней.

Это состояние получает художественную артикуляцию в «Истории для детей» (*Kindergeschichte*), второй части трилогии «Медленное возвращение»; Валентин Соргер говорит о себе и своем окружении как об «отпрысках преступников» (Wallas 1993: 64). Тем самым формируется особый тип идентичности – не укорененной, но рефлексивной, возникающей в пространстве дистанции по отношению к собственной истории.

Характерно, что данная модель распространяется и на иные культурные общности – еврейскую традицию, коренные народы Америки, исчезнувшие цивилизации. Их объединяет не столько этническая или историческая общность, сколько отсутствие собственной истории доминирования и особая роль языка как носителя памяти.

В «Медленном возвращении» наблюдение за индейцами Аляски переживается как встреча с альтернативной формой бытия, а в «Повторении» фигуры атабасков становятся символом сосредоточенного, внеисторического существования (Handke 1986: 178).

В этом контексте особенно показателен поворот к пространствам предельной периферии. В «Медленном возвращении домой» ощущение радикальной внеположности – север, пустота, отсутствие социальных связей – становится условием нового обретения «дома». Периферия здесь достигает предела и одновременно выполняет продуктивную функцию: только через разрыв с социально заданными формами идентичности субъект получает возможность выстроить собственное пространство смыслов (Handke 1979).

Аналогичным образом в последнем изданном романе Хандке «Воровка фруктов» (*Die Obstdiebin*, 2017) периферийность окончательно утрачивает локальную закрепленность: Север снова становится символом предельной удаленности от центра (Handke 2017).

Однако предельное обобщение эта линия получает в творчестве Хандке именно на уровне языка, где возможен ее временный синтез. Не случайно в текстах Хандке особое значение приобретают каринтийские топонимы с двойным и даже иногда тройным (на границе с Италией) именованием: *Svinška planina*/*Saualpe*; *Kras/Karst/Caeso Plato* (Handke 2010). Удвоенные (утроенные) названия не просто фиксируют многоязычие региона, но визуализируют саму структуру пограничного сознания – сосуществование нескольких языковых и культурных систем без их окончательного слияния.

Вместе с тем Хандке стремится выйти за пределы каринтийской бинарности. В поздних текстах возникает идея своеобразного «иного» языка – не языка национальной принадлежности, но языка взаимопонимания, основанного на внимании, слушании и способности к называнию (Herwig 2012). Речь идет о том, что вслед за Хандке можно обозначить как *bergliche Sprache* – «горни́й язык», объединяющий «горные народы» вне зависимости от их исторических и политических различий (Handke 2010: 88). В этом языке преодолевается жесткая оппозиция «своего» и «чужого»: он возникает не как система, а как процесс – как акт именования мира, возвращающий вещам их первичную данность.

Тем самым язык у Хандке становится привилегированным пространством проявления периферийности – множественной, подвижной, нефиксированной идентичности. Периферия начинает существовать как поэтологический принцип: способ видеть, называть и удерживать мир в его сложности.

Таким образом, поиск идентичности предстает как движение от разорванности к условному синтезу, осуществляемому не в пространстве истории, но в пространстве языка. «Народ» здесь возникает не как данность, а как результат повествования, как эффект речи, способной соединить разрозненные элементы познания. Именно поэтому финальная инстанция поэтики Хандке – не география и не политика, а язык, в котором периферийность обретает свою наиболее полную и продуктивную форму.

Заключение

Анализ «каринтийского текста» Петера Хандке позволяет утверждать, что периферия выступает не частным мотивом, а принципом организации его поэтики. Она задает особый тип памяти, формирует «пограничного человека» и определяет способ письма, в котором память и язык образуют единую смысловую ткань.

Уже в повести «Нет желаний – нет счастья» личная история матери демонстрирует двойственность провинциального существования: с одной стороны, оно связано с замкнутостью и социальными ограничениями, с другой – не сводится к только негативным воспоминаниям. Провинция здесь не только место утраты, но и среда первичного укоренения, скрытой устойчивости и «малой» повседневной жизни. Однако для самого Хандке воспоминание о детстве и Каринтии оказывается переработкой травмы: ностальгическое, светлое начало сосуществует с болью, которая в дальнейшем преобразуется в поэтологический ресурс.

В последующих текстах периферийность получает концептуальное развитие: пограничье Каринтии становится устойчивой формой существования субъекта, а нарратив движения – способом «когнитивного картографирования» мира. При этом речь идет не о восстановлении целостной картины, а о признании ее множественности и незавершенности. Именно в этом контексте периферия превращается в продуктивное состояние, позволяющее выйти за пределы «центральных» моделей мышления.

Тем самым Хандке переосмысляет периферийность как активный принцип культурной политики: она становится формой сопротивления национальному эгоизму и основой альтернативной антропологической модели, ориентированной на открытость и диалог. В этом смысле «каринтийский текст» соотносится с гуманистическим проектом «вечного мира» (Хандке), где язык выступает полем встречи, а периферия – местом рождения нового, еще не закрепленного образа мира.

Цитированная литература:

Затонский, Дмитрий В. Художественный мир Петера Хандке. Предисловие к изданию повестей. Москва: Прогресс, 1980, 5–19.

[Zatonskiĭ, Dmitriĭ V. Khudozhestvennyĭ mir Petera Khandke. Predislovie k izdaniiu͡ povesteĭ. Moskva: Progress, 1980, 5–19]

Павлова, Нина С. «Несчастная жизнь без желаний». Иностранная литература 6, 1978: 270–273.

[Pavlova, Nina C. «Neschastnaia͡ zhizn′ bez zhelaniĭ». Inostrannaia͡ literatura 6, 1978: 270–273]

Соколова, Елизавета В. «Лауреат Нобелевской премии по литературе 2019 г. Петер Хандке в зеркале немецкой прессы (обзор)». Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература 7, Литературоведение, 2020: 198–208.

[Sokolova, Elizaveta B. «Laureat Nobelevskoĭ premii po literature 2019 g. Peter Khandke v zerkale nemet͡skoĭ pressy (obzor)». Sotsi͡al′nye i gumanitarnye nauki. Otechestvennai͡a i zarubezhnai͡a literatura 7, Literaturovedenie, 2020: 198–208]

⁂

Foucault, Michel. Of Other Spaces: Utopias and Heterotopias. Rethinking Architecture: A Reader in Cultural Theory. Edited by Neil Leach. NYC: Routledge. 1997, 330–336.

Augé, Marc. Non-places: Introduction to an Anthropology of Supermodernity. Le Seuil, 1992.

Gladić, Mladen. "Handke reiste mit Luhmann im Gepäck". Der Freitag. Die Wochenzeitung 44 (30.10.2019): 16.

Hamm, Peter. Peter Handke und kein Ende. Stationen der Annäherung. Göttingen: Wallstein Verlag, 2017.

Herwig, Malte. Meister der Dämmerung. Peter Handke. Eine Biografie. Pantheon–Verlag, 2012.

Höller, Hans. Peter Handke. Reinbek bei Hamburg: Rowohlt, 2006.

Müller–Funk, Wolfgang. "Polyphems Kinder. Kulturelle Irrfahrten zwischen Zentren und Peripherien". [In:] E. Hars, W. Müller–Funk, U. Reber, C. Ruthner (Hrsg.). Zentren, Peripherien und kollektive Identitäten in Österreich–Ungarn". Wien: Narr–Francke–Attempto–Verlag, 2006, 17–40.

Kastberger, Klaus. Freiheit des Schreibens – Ordnung der Schrift. Wien: Zsolnay, 2009, 143–156.

Mann gegen Mann (Der Buchpreisträger Saša Stanišić wifrt dem Nobelpreisträger Peter Handke vor, den Völkermord auf Balkan relativiert zu haben)". Spiegel 43, (19.10.2019): 114–118.

Nora, Pierre. Les Lieux de mémoire (Gallimard). In 3 Vol. Columbia University Press, 1996–1998.

Renner, Rolf–Günter. Peter Handke. Stuttgart: J. Metzler, 1985.

Schlueter, June. "An Interview with Peter Handke". Studies in 20th Century Literature 4(1), Article 6, 1979. https://doi.org/10.4148/2334-4415.1076

Soja, Edward W. Third Space: Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imagined Places. Cambridge, Mass: Blackwell,1996.

Turner, Victor. "Liminality and Communitas". [In:] The Ritual Process: Structure and Anti Structure. Cornell University Press: Ithaca, 1969, 41–49.

Wallas, Arnim A. "Spiegel–Völker. Das Bild der Juden, Indianer und Slowenen als utopische Chiffre im Werk Peter Handkes". Acta Neophilologica 26,1993: 63–78.

Источники:

Handke, Peter. Wunschloses Unglück. Salzburg: Residenz Verlag, 1972.

Handke, Peter. Langsame Heimkehr. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1979.
Handke, Peter. Die Wiederholung. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1986.
Handke, Peter. Eine winterliche Reise zu den Flüssen Donau, Sava, Morawa und Drina oder Gerechtigkeit für Serbien. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1996.
Handke, Peter. Die Obstdiebin. Berlin: Suhrkamp, 2017.
Handke; Peter. Immer noch Sturm. Berlin: Suhrkamp, 2010.
Handke, Peter. Nobel Prize lecture, 2019. <https://www.nobelprize.org/prizes/literature/2019/handke/lecture/

Светлана Аверкина

КА ПОЕТИЦИ ПЕРИФЕРИЈЕ: „ТЕКСТ КОРУШКЕ" ПЕТЕРА ХАНДКЕА КАО ПРЕОСМИШЉАВАЊЕ НАРАТИВА ЦЕНТРА

Резиме

У чланку се истражује „текст Корушке" Петера Хандкеа као посебан облик поетике периферије усмерене на преосмишљавање традиционалног наратива центра. Полазна тачка у раду је теза о томе да периферија у Хандкеовом стваралаштву не означава маргиналност, већ се јавља као продуктивни поетолошки принцип који одређује како структуру приповедања, тако и модел субјективности.

Почетна тачка анализе је Корушка, погранични регион повезан с пишчевом биографијом и историјом словеначке мањине. Посебну улогу игра градић Грифен као „матрица" раног искуства: управо преко њега јунаци доживљавају свет, а провинцијална средина јавља се истовремено и као место ограничења и скривеног смисаоног потенцијала.

Показује се да се већ у повести „Несрећа без жеља" појављује кључни Хандкеов модел „пограничне свести" која настаје из социјалне, језичке и егзистенцијалне испрекиданости. У наредним делима, пре свега у *Спором повратку кући* и *Понављању* тај модел добија концептуални развој: јунаци постоје у стању лиминалности, „на граници смисла", избегавајући фиксиран идентитет и линеарну логику приповедања. Кретање кроз простор, путевима, преко граница, у „*не*-местима", добија карактер когнитивне потраге усмерене на васпостављање изгубљене целовитости.

Посебна пажња посвећује се лику „пограничног човека" за кога периферност није етапа, већ устаљени облик постојања. У том контексту се анализира и Хандкеов „југословенски мит", који се не тумачи као политич-

ки став, већ као утопијска пројекција простора у ком коегзистирају језици, културе и историјски процеси. Овде се периферија осмишљава као зона где је могућ алтернативни модел припадности заснован на отворености и дијалогу.

Најважнији закључак тиче се става о језику као привилегованом простору остваривања поетике периферије. Двојезичност топонима у Корушкој и идеја „трећег језика" сведоче о Хандкеовој тежњи да савлада строге националне и културне границе и створи модел идентитета као процеса, а не задате форме.

На тај начин Хандкеов „текст Корушке" тумачи се као форма супротстављања центристичким моделима мишљења и као начин формирања нове антропологије, усмерене на плурализам, покретљивост и незавршеност. Поетика периферије у његовом стваралаштву корелеватна је хуманистичком пројекту „вечног мира" и предлаже модел културне имагинације засноване на принципима дијалога, пажње и очувања људске димензије у савременом свету.

Кључне речи: Петер Хандке, аутобиографска проза, „текст Корушке", поетика периферије, периферност, наратив центра, пограничје, утопијска антропологија, концепт „вечног мира".

Ана Арсић*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за општу лингвистику
ana.arsic@fil.bg.ac.rs

УДК 811.111:821.16'255.2
https://doi.org/10.18485/slavistika.2026.30.1.17
Оригинални научни рад
примљен 4.5.2026.
прихваћен за штампу 5.7.2026.

СТРАТЕГИЈЕ У ПРЕВОЂЕЊУ „ПОЛОМЉЕНОГ" ЕНГЛЕСКОГ У ГОВОРУ ПРОТАГОНИСТЕ РОМАНА *PYGMY* ЧАКА ПАЛАХЊУКА НА ТРИ СЛОВЕНСКА ЈЕЗИКА

У овом раду пореде се преводилачке технике којима се у босанском, руском и чешком издању романа *Pygmy* Чака Палахњука, изворно писаног на енглеском језику, преносе неграматичност и језичка креативност у говору главног лика. Роман је писан у првом лицу, а идиолекат главног јунака обилује језичким конструкцијама које значајно одступају од норме, како у погледу синтаксе, тако и у погледу лексике (нпр. *Fellow operatives already pass immigrant control, exit through secure doors and to embrace own other host family people*; *Fast as easy, young child able to*), што представља један од кључних начина карактеризације лика као туђинца којем су Америка и њени становници не само језички већ идеолошки удаљени, и према којима има изразито негативан однос. Стога нас занима на које начине се овакав идиолекат преноси у међусобно сродне језике превода, будући да се сви значајно структурно разликују од језика оригинала, те се успостављање неграматичности у односу на циљни језик превода пред њима може сматрати изазовом. Циљ рада тако представља утврђивање техника примењиваних приликом конструисања језичког идентитета главног лика, не би ли се установиле неке опште тенденције како у сваком преводу засебно, као и утврдиле сличности и разлике међу њима.

Кључне речи: превођење, стилистика, књижевни идиолекат, неграматичност, компаративна анализа, примењена лингвистика, словенски језици.

This paper compares the strategies employed in three translations (the Bosnian, Russian, and Czech editions) of Chuck Palahniuk's novel *Pygmy*, originally written in English, which are used to convey the ungrammaticality and linguistic creativity of the main character's manner of speech. The novel is written in first person, and the protagonist's idiolect is characterized by various linguistic constructions that fall significantly outside the language standard, both in terms of syntax and of lexis (e. g. *Fellow operatives already pass immigrant control*, *exit through secure doors and to embrace own other host family people*; *Fast as easy, young child able to*). The character's idiolect is thus one of the key means of his characterization as an outsider who sees the USA and its population in a negative light and perceives them as not only linguistically but also ideologically distant and foreign. We are therefore interested in discovering in what ways this idiolect is being transposed into three interrelated Slavic languages, which are all structurally different from the language of the novel and, as such, pose the challenge of coming up with

* https://orcid.org/0009-0000-6225-6245

different means of establishing ungrammaticality in the target languages of translation. This paper aims to discover strategies used in order to construct the linguistic identity of the protagonist, to uncover global tendencies found in all translations, but also the similarities and differences of the linguistic means employed in them.

Keywords: translation techniques, stylistics, literary idiolect, ungrammaticality, comparative analysis, applied linguistics, Slavic languages.

1. Карактеризација књижевних јунака кроз језик

Један од битних елемената сваког фиктивног остварења чини карактеризација његових јунака. Поступци карактеризације књижевних ликова су бројни, те карактер ликова процењујемо, између осталог, на основу описа њиховог физичког изгледа, менталног портрета, као и вербалног и невербалног понашања у различитим ситуацијама, али и позивајући се на знања о свету изван самог романа (о различитим приступима у тумачењу карактеризације књижевних јунака в. нпр. Mead 1990). Како и у стварности, тако и у фиктивним остварењима, људи се међусобно значајно разликују по наведеним параметрима, при чему значајну разлику у фикцији представља то што спој датих црта у књижевном лику увек одражава свесне изборе аутора којима он настоји да постигне одређене ефекте приликом дате карактеризације.

Стога један од веома значајних задатака при проучавању књижевних јунака представља анализа њихових семиотичких репертоара. Семиотички репертоар Кастерс (Kusters 2017б, према Kusters 2021: 183) дефинише на следећи начин: „(...) the totality of semiotic resources that people use when they communicate (such as speech, image, text, gesture, sign, gaze, facial expression, posture, objects and so on)."[1] Иако потпуну представу о неком књижевном јунаку можемо да стекнемо тек након што сагледамо све ове ресурсе заједно, фокусирање само на неке од аспеката у оквиру семиотичког репертоара свакако нам пружа драгоцене увиде, упркос томе што лик расветљује само делимично.

Имајући све ово у виду, за нас је од изузетног значаја то на који начин Чак Палахњук, аутор романа *Кепец* (у оригиналу *Pygmy*, издат 2009. године), изграђује вербални репертоар свог главног јунака, односно како гради његов идиолекат којим се драстично издваја у односу на средину – Сједињене Америчке Државе, у које долази као странац из неименоване тоталитарне државе. Стога нас пре свега занима на које се начине и колико успешно тај

1 „Свеукупност семиотичких ресурса које људи користе током комуникације (попут говора, слике, текста, геста, знака, погледа, фацијалне експресије, положаја тела, објеката и сличног)." – превод наш.

аспекат карактеризације главног јунака транспонира у преводима на три језика, од којих сваки припада посебној групи словенске језичке породице.

2. Идиолекат књижевног јунака као изазов приликом превођења: случај „тарзанског" енглеског у роману *Кепец*

Идиолекат представља карактеристичан начин на који језик(е) у писању и говору користи појединац, што подразумева извесне преференције у избору језичких средстава и њиховог комбиновања које говор те особе издвајају у односу на друге и тиме га чине јединственим (Coulthard 2004: 431–432).

Премда не постоји универзална рецептура за веран превод неког идиолекта на језик превода, оно што је заједничко свим успешним преводима је то да почивају на преводиочевој доброј упућености у лингвистичке особености говора јунака и значења која се њима преносе (укључујући информације о социјалној маркираности). Преводилац настоји да те особености очува и пренесе у свом преводу, међутим, саме типолошке разлике међу језицима онемогућавају да еквивалентност и транспоновање приликом превођења буду потпуни и идентични оригиналу (Sung 2020: 38, в. такође Бугарски 1996).

У роману *Кепец* главни јунак је уједно и наратор, те из његове перспективе пратимо сва дешавања онаква каквим их он доживљава, при чему је језик на којем говори знатно и вишеструко другачији од стандардног енглеског језика. Његов идиолекат могли бисмо окарактерисати као тзв. „тарзански" енглески, што значи да је у питању варијетет енглеског језика коме у англосаксонској литератури претходи епитет „поломљен" (енгл. *broken English*).

У бројним истраживањима чији је циљ одређивање слике коју матерњи говорници енглеског језика имају о енглеском језику којим говоре матерњи говорници из различитих држава широм света један од честих дескриптора које испитаници у карактеризацији наводе је управо „поломљен" (енгл. *broken*), при чему се он може односити на језик у целости или на неке од његових аспекта попут нематерњег акцента, неразумљивости саопштеног и изостављања језичких елемената (Lindemann 2005: 189).

Роман *Кепец* представља писани приказ „тарзанског" енглеског и као такав не одражава акценат јунака (будући да сам изговор речи није бележен нестандардним правописом), али се може закључити да такав говор сигурно бива обојен и на фонетском плану, што потврђује и аудиокњига, коју у оригиналу наратор чита са изразито страним акцентом (Amazon.com: Pygmy 2025).

Међутим, оно што јесте централно у приказу говора главног јунака јесу бројне неправилности у односу на стандардни енглески, услед којих протагониста према тим параметрима (никако говором у целости) представља стереотипно виђење странца у англофоној средини, којој он суштински не припада, не само на језичком већ и на културном и идеолошком плану.

Ипак, не би било исправно његов говор у целини свести на оглушавање о норму у погледу синтаксе и видети Кепеца као (стерео)типичног странца, јер он такав није ни језички ни карактерно. Веома је значајно истаћи да у стварности низак ниво познавања граматике страног језика често корелира са вокабуларом који се не може окарактерисати као напредан, док се говор протагонисте овог романа паралелно с непоштовањем синтаксичке норме одликује познавањем напредног вокабулара, што можемо видети на примеру једног описа раднице у тржном центру Волмарт: „*(...) slave woman appareled with red tunic, spring apparatus gripping tunic front to hang swinging sign, printed, "Doris." Ancient sentinel rest gray cloud eye upon operative me (...)*".

Језичку карактеризацију главног лика у значајној мери одликује креативност у језичком представљању окружења у коме се налази, али и прикази његових емотивних доживљаја, ставова и импресија. Сам аутор (KPBS 2009) говор свог главног јунака описује на следећи начин: „And the language might seem random, but there really is the most-, there are dozens, if not hundreds of rules to the Pygmy language, things that I consistently do wrong in the same way over and over. Pygmy doesn't know the word *the*, Pygmy doesn't know conjunction *and*, Pygmy speaks in certain redundancies like color red or baby puppy and so coming up with this whole different set of rules was probably more difficult than writing the entire book".[2]

Говорећи о доживљавању било ког аспекта стварности као страног (енгл. *foreign*), укључујући и језике у свету, Ехлих (Ehlich 2009) истиче да се тај доживљај заснива на менталној категоризацији која се темељи на негирању оног што особа која категоризује не сматра својим, при чему је тај доживљај туђег, страног језика у односу на сопствени уско повезан с типолошком сличношћу, односно различитошћу, због чега се језици у различитој мери могу доживљавати као страни.

Моделовање енглеског језика свог главног јунака Палахњук заснива на пројектовању типолошке различитости енглеског у односу на матерњи

2 „И језик можда делује арбитрарно, али ту заиста постоји нај-, постоје десетине, ако не и стотине правила 'пигмејског' језика, ствари у којима доследно грешим на исти начин изнова и изнова. Пигмеј не зна реч *the*, Пигмеј не зна везник *and*, Пигмеј говори користећи извесне редундантне спојеве попут црвена боја или беба штене, тако да је осмишљавање читавог овог сета правила вероватно било теже од писања књиге." – превод наш.

језик протагонисте, због које се он и оглушује о одређене језичке норме попут конгруенције. Такви стилски поступци преводиоцима намећу задатак да моделују „тарзанску", „поломљену" верзију језика превода, која би тако парирала тзв. дефектима у оригиналу, при чему услед типолошке различитости изворног и циљног језика преводна решења не могу увек бити структурно еквивалентна.

Имајући све ово у виду, јасно је да језик оригинала пружа богат извор пажљиво конструисаних неправилности, које за преводиоце представљају значајне изазове, због чега би и темељно поређење различитих преводних решења на више језика престављало велики подухват, који би превазилазио оквире овог рада. У њему ћемо се стога фокусирати на неколико веома честих одлика неграматичности у оригиналу, које понекад, услед различитих типолошких одлика језика оригинала и превода, захтевају алтернативне начине испољавања, имајући у виду то да овакво поређење представља тек почетке истраживања посматраних појава.

3. Одлике неграматичности у језику оригинала и преводна решења у босанском, чешком и руском издању романа

Пре него што се упустимо у поређења преводних решења у преводним издањима, треба напоменути то да само у босанском издању романа претходи напомена преводиоца, која читаоце упућује на особеност говора главног јунака у самом оригиналу, а затим и на тенденциозне омашке у његовом говору на језику превода, док на је на почетку романа у руском издању наведено само упозорење о вулгарној лексици у самом делу, а у чешком издању – само име преводиоца.[3]

Ауторка превода босанског издања (издавач TKD Šahinpašić, 2012) истиче следеће одлике дефектног енглеског језика у оригиналу: „Stalno se i najmerno izostavljaju članovi, prijedlozi i veznici, nepravilno slažu vremena", а затим експлицитно указује на типолошке разлике у погледу далеко бројнијих морфолошких наставака у језику превода у односу на изворни језик дела, због чега сматра да оглушење о флексију не може бити доследно спроведено, али истиче да „se nastoji prenijeti bar dio gramatičkih grešaka, često koristeći infinitive umjesto određnih glagolskih oblika i mijenjajući redoslijed riječi u rečenici" (Ibid).

Ослањајући се на уводне напомене ауторке превода, осврнућемо се на преводна решења која се односе на наведене карактеристике језика оригинала у сва три језика превода.

3 Преводиоци романа чије преводе анализирамо у овом раду су следећи: Драгана Дивковић – босанско издање, Ксенија Јегорова (Ксения Егорова) – руско издање, и Ричард Подани (Richard Podaný)– чешко издање романа.

Једну од наведених стратегија – употребу инфинитива уместо личних глаголских облика или неадекватно одабраног облика за изражавање неког времена у енглеском језику, уочавамо у босанском и руском, али не и у чешком издању романа, где су глаголи увек преведени граматично. На пример, реченица у уводном поглављу којом наратор саопштава да су његови пријатељи оперативци такође успешно прошли америчку пасошку контролу – *All violate United States secure port of entry having success*, у којој је радња одиграна у прошлости неадекватно граматички изражена подвученим елементима, преведена је на следеће начине: *Svi uspješno penetrirati sigurna luka ulaza u Sjedinjene Države* (босанско издање), *Все безопасный порт таможни Соединенных Штатов успешно проникать* (руско издање), *Všichni teď úspěšně narušují vstupy Spojených států* (чешко издање).

Следећи пример неграматичности у погледу глаголске морфологије можемо окарактерисати као одсуство конгруенције између субјекта и предиката, које се одликује одсуством наставка за адекватан облик, будући да употребљени глагол не представља 3. л. јд. презента (уколико циљну форму посматрамо као наративни презент, а не прошло време јер је логичније да се у датом контексту реализује као презент) – *Passport man strike paper of book with ink, marked good to enter nation*. Она је на језике превода преведена на следећи начин: *Kontrolor pasoša sa tinta udarati po papir pasoša, staviti znak odobrenje da moći ući u zemlja*, *Паспортный человек бумагу чернилом быть, в государство входить разрешать*, *Pasový muž bije papír knížky inkoustem, poznačije, může vstoupit*. Дакле, поново у прва два језика превода примењивана стратегија подразумева употребу инфинитива, док се аутор чешког превода опредељује за граматичну, конгруентну реализацију наводећи глагол у 3. л. јд. презента тако да одговара субјекту у 3. л.

Значајно је истаћи да смо се досад осврнули само на један аспекат неграматичности реченица у претходним примерима. Јасно је да употреба глагола не представља једини вид неправилности, а увидом у целокупне реченице превода запажамо и оно што је у предговору нагласио преводилац босанског издања – да се неки аспекти неграматичности заснивају на типолошким одликама карактеристичним за енглески језик, али не и словенске језике, попут постојања (а у говору јунака *одсуства*) одређених и неодређених чланова, те да се у тим случајевима неграматичност постиже другим средствима где год је то могуће.

Могућност да се неграматичност изрази оглушавањем о неку другу норму представља употреба номинатива у контекстима који захтевају реализацију неког другог падежног облика. Ту могућност користе опет аутори само босанског и руског издања. Занимљиво је и да се за таква решења аутори прва два превода не опредељују увек у истим контекстима, иако типолошки ту могућност имају. Још један пример употребе номинатива уместо

адекватног падежа била би преводна решења описа мајице коју протагониста добија на поклон од америчке породице код које долази као ученик на размени: *Label tag inside collar of Jesus tunic, print "Made in China."*. У оригиналу примећујемо одсуство одређених чланова уз лексеме *label tag* и *collar*. Како језици превода не поседују граматичку категорију чланова, неграматичност може бити изражена једино другим језичким средствима, а у датим примерима она се постиже управо употребом номинатива уместо одговарајућих падежа. У босанском издању превод гласи – *Na etiketa od tunika sa Isusom pisati: "Made in China."*, где је облик номинатива заступљен двапут, уместо локатива и генитива, док је у руском преводу номинатив употребљен једанпут, уместо генитива – *Этикетка внутри воротник Иисусовой туники сообщать: «Сделано в Китае»*. У чешком преводу се, међутим, неграматичност никад не постиже путем употребе номинатива уместо других падежних форми – *Vnitřek ježišoví blůzy nese značkovou cedulku, písmo: Vyrobeno v Číně.*

Поред изостављања чланова, говору протагонисте својствено је изостављање и других функционалних речи, попут помоћних глагола, предлога и заменица, нпр. *Operative me ready*, где одсуство помоћног глагола у босанском издању бива компензовано неприродним редом речи у реченици – *Ja operativac, spreman sam*, док су у остала два превода заступљене граматичне реченице – *Оперативник я готов*, *Operativec já připraven*.

Одсуство личних и присвојних заменица изразито је фреквентно у говору јунака у различитим контекстима, нпр. говорећи о мајци из угоститељске породице, њен израз лица Кепец описује на следећи начин: *Face exploded in silent screaming of wide-open lips and teeth, pointy tongue, eyebrows jumped into chicken forehead.* У преводима примећујемо различита решења, којима се на нивоу целе реченице постиже неграматичност, при чему је занимљиво то да у датом примеру у босанском и руском издању припадност лица мајци бива језички изражена, док чешки превод задржава одсуство личне заменице – *Po lice joj se razliti nečujni reski smijeh, široko otvorene usne i zubi, šiljati jezik, dok podignute obrve izbrazdale čelo su* (босанско издање), *Безмолвный вопль лицо матери разевать, губы и зубы распахивать, острый язык демонстрировать; брови на куриный лоб прыгать* (руско издање), *Tvář vybuchuje tichým křikem doširoka otevřených rtů a zubů, špicatý jazyk, obočí vyskočilo směrem kuřecího těla* (чешко издање).

Још један пример вишеструке неграматичности представља реченица у којој се једноставност извођења једне радње пореди с лакоћом којом би било које дете могло да је реализује: *Fast as easy, young child able to.* Преводна решења су различита. У босанском издању преводилац се опредељује за нетипичан редослед речи – *Brzo i lagano, malo dijete uraditi može to*, док је

у руском и чешком издању изостављен објекат – *Быстро-просто, ребенок суметь* (руско издање), *Rychlé a snadné, dokáže také dítě* (чешко издање).

Пажњу завређују и необични лексички спојеви у говору јунака – именовања ликова, али и одређених реалија, који су такође значајни за саму карактеризацију јунака управо јер таква именовања одражавају аутсајдерску перспективу у којој је одражена културолошка и идеолошка дистанца од средине у којој се јунак налази, као и њено непознавање.

Наиме, брата из угоститељске породице протагониста описује на следећи начин – *host pig dog brother*, а преводна решења бивају различита – *brat krelac*, *хозяин-брат бультерьер*, *hostitelský prasečí bratr*. Разликују се и преводна решења за конструкције употребљене уместо постојећих временских одредница, чије праве називе главни лик не користи – *next then* (уместо *after that*) – onda, *потом*, *příští teď*. Притом, чешко превођење је поново дословно, те самим тим задржава неадекватан спој лексема из оригинала, док друга два превода представљају постојеће лексеме којима се изражава дата временска одредница.

На основу датих примера можемо да уочимо и сличности и разлике у успостављању неграматичности у говору главног јунака. Приметно је да босанско и руско издање теже истоветним преводилачким стратегијама, које подразумевају употребу инфинитива и номинатива, док је у чешком издању неграматичност одражена најпре дословним превођењем дефектног говора, што, између осталог, подразумева изостанак неопходних језичких елемената. Међутим, будући да услед типолошких разлика чешки језик не може дословно пренети изостанак употребе одређених функционалних речи које му нису својствене (нпр. чланови), као и зато што неправилну употребу глаголских облика у оригиналу аутор чешког превода не одражава у преводу коришћењем неличних облика, неправилности у чешком преводу знатно су мање заступљене него у друга два превода, али и у односу на језик оригинала.

Значајно је нагласити да је адаптирање говора употребом инфинитива и номинатива уместо адекватних облика могуће и у чешком језику, с обзиром на типолошки профил чешког као словенског језика, те остаје питање из ког се разлога преводилац за ту могућност није определио. Последицу тога представља знатно другачији утисак приликом читања овог превода у односу на изворно дело, али и друга два превода, а самим тим и на формирање слике како о главном јунаку, тако о роману у целости.

4. Закључак

Поредећи преводна решења којима преводиоци настоје да верно прикажу идиолект главног јунака у роману *Пигмеј* Чака Палахњука, дошли смо до следећих закључака:

1) стратегије успостављања неграматичности у једној мери ограничене су типолошким разликама међу језицима, услед чега нису свуда могући исти механизми испољавања неправилности, због чега је често било потребно примењивати другачија решења, својствена оглушавању о структуре словенских језика;

2) по симулирању дефектности језика, како по стратегијама, тако и учесталости неправилности у говору јунака, босанско и руско издање романа деле далеко више сличности у односу на чешко издање, у којем се превасходно подражава неграматичност оригинала у погледу редоследа речи, лексичких спојева и изостанака елемената, док се не примењује стратегија изражавања неправилних облика глагола, или пак неадекватне употребе падежа као вид компензације приликом конструисања дефектности;

3) мањи степен изражавања грешака у говору у чешком преводу доводи до значајног удаљавања од стила у оригиналу, који представља изузетно значајну одлику главног јунака, због чега се чешки превод може окарактерисати као мање веран оригиналу у односу на друга два.

Ово истраживање представља тек почетне увиде у веома сложене изазове са којима су се преводиоци овог књижевног дела сусретали, те би убудуће било добро подробније испитати примењивана решења детаљнијим поређењима сваког од превода са романом понаособ и међу преводима међусобно, и то на већем материјалу.

Цитирана литература:

Baker, Mona, Luis Pérez-González. Translation and Interpreting. London – New York: Routledge, 2023.

Bugarski, Ranko. Lingvistika u primeni. Beograd: Čigoja štampa, 1996.

Coulthard, Malcolm. "Author Identification, Idiolect and Linguistic Uniqueness." Applied Linguistics 25/4, 2004: 431–447.

Ehlich, Konrad. "What Makes a Language Foreign." [In:] G. Antos, E. Ventola (eds.) Handbook of Foreign Language Communication and Learning. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, 2009, 21–44.

Kusters, Annelies. "Introduction: The Semiotic Repertoire: Assemblages and Evaluation of Resources." International Journal of Multilingualism 18/2, 2021: 183–189.

Lindemann, Stephanie. "Who Speaks 'Broken English'? US Undergraduates' Perception of Non-native English." International Journal of Applied Linguistics 15, 2005: 187–212.

Mead, George. "The representation of fictional character". Style 24/3, 1990: 440–452.

Sung, Olha. "Translation Challenges in Rendering Idiolects of Literary Characters." Studies About Languages 37, 2020: 37–55.

Извори:

Паланик, Чак. Пигмей. Москва: АСТ; Астрель, 2016.

[Palanik, Chak. Pigmeĭ. Moskva: AST; Astrel′, 2016]

Amazon. Pygmy (audio izdanje). Dostupno na: https://www.amazon.com/Pygmy/dp/B09GYT9VXH (pristupljeno 2025).
KPBS. "Cult Favorite Chuck Palahniuk Talks About His New Novel 'Pygmy'." May 5, 2009. https://www.kpbs.org/news/arts-culture/2009/05/05/cult-favorite-chuck-palahniuk-talks-about-his-new
Palahniuk, Chuck. Pygmy. London: Vintage Books, 2010.
Palahniuk, Chuck. Pygmej. Beograd: Odeon, 2010.
Palahniuk, Chuck. Kepec. Sarajevo: TKD Šahinpašić, 2012.

Ana Arsić

TRANSLATION TECHNIQUES IN RENDERING "BROKEN" ENGLISH IN THE SPEECH OF THE PROTAGONIST OF CHUCK PALAHNIUK'S NOVEL PYGMY INTO THREE SLAVIC LANGUAGES

Summary

This paper compares the strategies employed in three translations (the Bosnian, Russian, and Czech editions) of Chuck Palahniuk's novel *Pygmy*, originally written in English, which are used to convey the ungrammaticality and linguistic creativity of the main character's manner of speech. The novel is written in first person, and the protagonist's idiolect is characterized by various linguistic constructions that fall significantly outside the language standard, both in terms of syntax and of lexis (e. g. *Fellow operatives already pass immigrant control, exit through secure doors and to embrace own other host family people*; *Fast as easy, young child able to*). The character's idiolect is thus one of the key means of his characterization as an outsider who sees the USA and its population in a negative light and perceives them as not only linguistically but also ideologically distant and foreign. We were therefore interested in discovering in what ways this idiolect was transposed into three interrelated Slavic languages, all structurally different from the language of the novel and, as such, a challenge with regards to coming up with different means of constructing ungrammaticality of the protagonist's idiolect. Having compared the solutions the translators have opted for, we have established the following: strategies for constructing ungrammaticality are constrained by typological differences between languages, and for that reason it is not possible to transpose irregularity of various aspects of the character's speech in the same manner everywhere. The translators of the Bosnian and Rus-

sian editions of the novel therefore opted for different solutions which reflect the ungrammatical usage of the linguistic structures typical of the structure of Slavic languages, such as infinitives and the nominative case, for which reason these translations are far more similar to each other than the Czech edition, which uses to a drastically lesser extent the same potential for expressing ungrammaticality, because it primarily relies on replicating the defects of the original speech solely in those contexts where that is structurally possible by means of direct (word for word) translation. We would therefore conclude that the lower degree of expression of speech errors in the Czech translation leads to a significant departure from the style in the original, which represents an extremely important feature of the main character's characterization and, as such, the translation could be characterized as less faithful to the original than the other two. This research gives us only initial insights into the very complex challenges that the translators of this literary work faced, and further and deeper analysis would be needed, both by expanding the material of the analysis and by establishing more detailed parallels between each of the translations with the novel itself, as well as between mutual translations.

Keywords: translation techniques, stylistics, literary idiolect, ungrammaticality, comparative analysis, applied linguistics, Slavic languages.

Иља Тјапков*
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале
Катедра за русистику
tyap74@ mail.ru

УДК 821.161.1.09"18"(73)
https://doi.org/10.18485/slavistika.2026.30.1.18
Оригинални научни рад
примљен 8.1.2026.
прихваћен за штампу 5.7.2026.

СОВРЕМЕННАЯ АМЕРИКАНСКАЯ ДОСТОЕВИСТИКА: ОСНОВНЫЕ ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЕ ПОДХОДЫ

Статья посвящена основным направлениям изучения творчества Ф. М. Достоевского в современной американской славистике. Цель исследования состоит в выявлении ключевых исследовательских подходов, определяющих современную рецепцию наследия русского писателя в США. После краткого обзора становления американской достоевистики рассматриваются работы конца XX – начала XXI века, посвященные проблемам поэтики, психологизма, религиозно-философской проблематике и межлитературным связям творчества Достоевского. Особое внимание уделяется исследованиям, анализирующим художественное мастерство писателя, его философские и религиозные взгляды, а также его место в контексте мировой литературы. Делается вывод о возрастающей междисциплинарности современной американской достоевистики, объединяющей методы литературоведения, философии, религиоведения, психологии и культурной истории.

Ключевые слова: Достоевский, американская славистика, рецепция, литературоведение США, психоанализ, нарративная этика, междисциплинарность, философия, религиозный дискурс, компаративистика.

This article examines the principal directions of Dostoevsky studies in contemporary American Slavic scholarship. Its aim is to identify the major research approaches that shape the current interpretation of Dostoevsky's literary legacy in the United States. Following a brief overview of the development of American Dostoevsky studies, the article focuses on scholarly works published from the late twentieth century to the early twenty-first century that address Dostoevsky's poetics, psychological insights, religious and philosophical ideas, and literary connections with other writers. Particular attention is paid to studies exploring his artistic techniques, philosophical and religious thought, and his place within world literature. The article concludes that contemporary American Dostoevsky scholarship is increasingly interdisciplinary, drawing upon literary studies, philosophy, religious studies, psychology, and cultural history.

Keywords: Fyodor Dostoevsky, US Slavic Studies, reception, US literary scholarship, psychoanalysis, narrative ethics, interdisciplinarity, philosophy, religious discourse, comparative literature.

* https://orcid.org/0009-0001-1592-3305

0. Введение

Уникальный характер русистики в целом и изучения Достоевского в частности в США заключается в том, что в своей основе она во многом складывалась благодаря усилиям выходцев из славянских стран и их потомков, которые воплощали в своих научных трудах не только академический, но и в значительной степени ментальный интерес к русской литературе и ее распространению за рубежами России. В то же время американские русисты, зачастую попадавшие в США не по своей воле на волнах разных поколений эмиграции, были, как правило, отягощены мотивами «изгнанничества», «возмездия», расположенности на дихотомии «западников» и «славянофилов», «монархистов» и «республиканцев», «правых» и «левых» и др. Поэтому рецепция исследований американских русистов, как, впрочем, и многих русистов Западной Европы, должна по необходимости учитывать исторически сложившуюся «дополнительность», подвергающую академические наблюдения и выводы некой идеологической аберрации.

Цель настоящей статьи заключается не в создании исчерпывающей истории американской достоевистики, а в выявлении основных исследовательских направлений, определяющих современное изучение творчества Ф. М. Достоевского в США. Особое внимание уделяется работам конца XX – начала XXI веков, поскольку именно в этот период американское литературоведение переходит от преимущественно идеологизированных и методологически редукционистских интерпретаций к более дифференцированному и междисциплинарному осмыслению наследия русского классика.

1. Достоевский в литературоведении США: история вопроса и характеристика основных направлений исследования XIX–XX веков

Еще в XIX веке родоначальница американской русистики Талвь[1] в книге *Historical View of the Languages and Literatures of the Slavic Nations…* (*Talvj* 1850) отмечала «пагубное», по ее мнению, влияние «современных философских школ» на русскую литературу (*Talvj* 1850: 85). В этом контексте показательно, что Достоевский как философ регулярно оказывается в поле зрения американских исследователей.

1 Под псевдонимом Талвь скрывалась Тереза фон Якоб (Робинсон), дочь немецкого профессора Харьковского университета, хорошо владевшая русским языком и занимавшаяся сравнительными исследованиями славянской и германской фольклористики, включая переводы сербских народных песен на немецкий язык.

Как и в случае с британскими учеными, на первом этапе больший интерес вызывал Тургенев как «европейский» писатель. Однако интерес ученых – вероятно, вслед за предпочтениями читателей – быстро сдвинулся в пользу Л. Толстого и Достоевского, чему во многом способствовали качественные переводы русских классиков. По этой причине оба писателя стали все чаще попадать в поле зрения литературоведов, зачастую в рамках одной работы. Подобная традиция сохраняется и в настоящее время. Два гиганта русской литературы – Достоевский и Толстой – одинаково широко известны среди читателей в США, но все-таки Достоевский больше вдохновляет ученых и критиков.

Достоевский, пожалуй, чаще других писателей провоцирует дискуссии и побуждает ученых к исследованиям и критике. В 1921 году в Колумбийском университете была защищена докторская диссертация *Аврама Ярмолинского Dostoevski. A Study of his Ideology* (*Yarmolinsky 1921*). В 1934 году тем же автором написана биография *Dostoevsky: A Life.* (*Yarmolinsky 1934)*. Позднее интерес все более возрастал. Две работы об «Идиоте» рассматривают роман широко с дивергентных теоретических позиций: *Элизабет Далтон* написала исследование с точки зрения психоанализа – *Unconscious Structure in "The Idiot": A Study in Literature and Psychoanalysis* (Dalton 1979); *Робин Фойер Миллер* с позиций модифицированного структурализма – *Dostoevsky and the Idiot: Author, Narrator, and Reader* (Miller 1981).

Уже с начала 1920-х годов в США появляются многочисленные монографии о русских писателях, включая Достоевского, основанные большей частью на фрейдовской методологии и контрастном преувеличении дихотомии Восток–Запад. Главным образом это были работы в жанре критико-биографических очерков.[2]

2 По общему признанию, наиболее авторитетным жизнеописанием писателя и одной из крупнейших литературных биографий второй половины XX века считается удостоенная многочисленных наград пятитомная биография Достоевского, созданная Джозефом Франком. В 2010-м году монументальный труд объемом около 2500 страниц вышел в сжатом и доступном для чтения однотомнике с новым предисловием автора: *Dostoevsky: A Writer in His Time* (Frank 2010). Сохраняя характерное сочетание биографического повествования, интеллектуальной истории и литературного анализа, книга рассматривает весь творческий путь писателя, помещая его произведения в личный, исторический и прежде всего идейный контекст. В результате перед читателем предстает не просто биография, а широкая культурная история России XIX века и глубокая переоценка жизни и наследия Достоевского.

В сходном жанре создан трехтомник Томаса Марулло *A Life in Letters, Memoirs, and Criticism* (Marullo 2016, 2020, 2024) о молодом Достоевском, который представляет собой дневниковый портрет его ранних лет, основанный на письмах,

В ходе и после Второй мировой войны филологический уровень американской славистики значительно возрос благодаря притоку видных ученых, эмигрировавших из европейских стран. С самого начала американской славистики большое внимание уделялось выработке основного методологического инструментария исследования.

В большинстве компаративистских работ американских славистов присутствует мысль о наднациональности искусства слова, противостоящей любым националистическим интерпретациям. При этом идея «денационализации» литературных связей также связана с мотивом «европеизации», с утверждением западных приоритетов в мировой художественной литературе и соответственным принижением роли русской литературы. Очень наглядно эта тенденция проявляется в компаративных библиографиях, где славистике отводится достаточно скромное место.

Коррекция взглядов западных литературоведов на «европеизм» Достоевского произошла не только, что называется, «под влиянием времени», но и благодаря все более усиливающемуся воздействию на них работ российских ученых и, в первую очередь, М. М. Бахтина.[3] После Бахтина, к примеру, западная русистика, рассматривавшая «сновидческие» формы письма автора «Братьев Карамазовых», не могла не учитывать мнение гениального российского ученого о том, что Достоевский «очень широко использовал художественные возможности сна почти во всех его вариациях и оттенках. Пожалуй, *во всей европейской литературе нет писателя* (выделено мной – *И. Т.),* в творчестве которого сны играли бы такую большую и существенную роль, как у Достоевского» (*Бахтин 1979: 172*). Достоевский-«приспо-

мемуарах и критике писателя, а также на свидетельствах семьи и друзей, читателей и рецензентов, наблюдателей и участников его жизни.

3 В XXI-м веке новаторская монография Алины Уайман *The Gift of Active Empathy. Scheler, Bakhtin, and Dostoevsky* (Wyman 2016) посвящена анализу активной эмпатии как этически и духовно значимого феномена в контексте философии Шелера, ранних работ Бахтина и творчества Достоевского. Автор показывает, как идеи эмпатии и диалогичности формируют основу человеческого единения у Достоевского, исследует ее возможности, ограничения и искажения в художественном мире писателя и предлагает новые интерпретации образов князя Мышкина и Алеши Карамазова.

Развивает и переосмысливает идеи Бахтина Линн Эллен Патык в своей книге *Dostoevsky's Provocateurs* Patyk, L. E. (2023), в которой она рассматривает провокацию как ключевую коммуникативную и поэтическую стратегию Достоевского, определяющую его искусство конфликта. Автор показывает, что провокация у Достоевского связана с вопросами моральной ответственности, идентичности и истины и сохраняет особую актуальность в культуре современного внимания.

сабливатель» обретал более справедливый и естественный для него статус оригинального художника и мыслителя, открывающего своими творениями новый дискурс в художественном постижении мира. Американский исследователь Роберт Джексон считает, что феномен сновидений Достоевский рассматривал как некую структуру эстетического сознания, аналогичную собственно произведению искусства, как феномен, конфигуративно, пластично выражающий все аспекты реальности, в которой живет человек (*Jackson 1981*). С определенного времени в большинстве зарубежных исследований о Достоевском уже не подвергается сомнению ярко выраженная национальная самобытность великого русского писателя (*Jackson 1981,* 1993; *Perlina* 1985; *Jones* 1990; *Meerson* 1998 и др.).

Однако Достоевский, как, впрочем, и многие другие русские писатели, часто рассматривается в каком-либо чрезмерно обобщающем «покрывающем дискурсе», который нивелирует национальную, эстетическую, этическую и иную своеобычность художника, растворяет в теоретических моделях его уникальность. Данное явление, которое можно назвать «обаянием методологии», отчетливо проявилось в период отмеченного выше массового увлечения западных ученых З. Фрейдом и, позднее, К. Юнгом, когда профетические *художественные* творения Достоевского укладывались на *сциентистские* психоаналитические матрицы в поисках доводов, подтверждающих ту или иную заранее принятую теоретическую установку.

Подобная угроза «покрывающего дискурса» возникает и в современных увлечениях архетипичностью, онтологизмом, религиозным имманентизмом, синергийностью и другими слишком широкими для филолого-аналитических целей модными подходами к искусству слова (*Belknap* 1990; *Rosenshield* 1991: 317–327; *Miller* 1992), которое, на самом деле, более нуждается в вычленении в нем уникального, нежели общего.

Методологические принципы, применяемые к творчеству Достоевского, распространяются американскими учеными и на других русских писателей и не только в области использования психоаналитических матриц. «Вестернизируется», например, мифологизм произведений русских писателей, из которых и в этих случаях выхолащиваются любые приметы национально-мифологических корреляций и выводятся на первый план «общечеловеческие» параметры мифа. О мифологическом строении и мифе как основе единства техники письма у Достоевского в разные годы пишут разные авторы (*Matlaw* 1957; *Cooke* 1992; Kodjak et al. 1985).

Вместе с изучением влияния англоязычной культуры на русских писателей[4] самое пристальное внимание уделялось и проблемам распространения русской литературы в США и Европе.

4 О влиянии французской литературы смотри удостоенную премии Университета Южной Калифорнии Американской ассоциации содействия славянским

Значительный материал по этой теме, включающий обширную библиографию, собран в книге Эллен Мучник *Dostoevsky's English Reputation. 1881–1936* (*Muchnic 1969*).

В центре внимания нашей статьи, как отмечалось выше, находятся работы конца XX – начала XXI века, в которых наиболее отчетливо проявляются современные методологические тенденции американской славистики.

2. Основные исследовательские подходы в американской славистике XXI века

Поскольку великий русский классик нередко рассматривается не только как писатель, но и как религиозный мыслитель, философ, психолог и т. д., мы сочли целесообразным рассмотреть различные интерпретации его наследия по основным исследовательским направлениям, представленным в американском литературоведении. При этом мы с разной степенью погруженности обращаемся к указанным аспектам, учитывая разнообразие дискурсивных, парадигматических, тематических и методологических подходов. Корпус исследований достаточно обширен и разнороден, поэтому в рамках формата журнальной статьи мы сосредоточимся на наиболее значимых, по нашей оценке, работах, ограничиваясь упоминанием остальных в виде ссылок.

2.1. Достоевский – мастер художественного слова

Известный исследователь Достоевского Робин Фойер Миллер в своей написанной в жанре «внимательного чтения» книге *Dostoevsky's Unfinished Journey* (Miller 2007) предлагает многоплановый анализ ключевых произведений Достоевского, направленный на выявление их актуальности для современного читателя. Сочетая теоретическую глубину с ясностью изложения, исследование рассматривает творчество Достоевского через проблемы памяти, читательского восприятия, интертекстуальности и духовной трансформации. Автор показывает, что художественный мир писателя строится как пространство непрерывного поиска истины, предполагающего активное участие читателя в процессе смыслообразования. Опираясь на концепцию обращения

исследованиям книгу Присциллы Мейер *How the Russians Read the French. Lermontov, Dostoevsky, Tolstoy* (Meyer 2010), посвященную тому, как русские писатели XIX века осмысляли французскую культуру как главный европейский ориентир и одновременно как объект критического отталкивания. На материале Лермонтова, Достоевского и Толстого показано, как диалог с французской традицией позволяет выстроить антитезу западному сенсационализму и, по их мнению, духовной бедности западной культуры, и сформировать собственную, духовно, морально и философски нагруженную модель русской национальной литературы.

и исцеления, Миллер анализирует духовные и художественные трансформации в прозе Достоевского, уделяя внимание феномену «идей в воздухе».

В книге *Dostoevsky's Secrets: Reading Against the Grain* (Apollonio 2009) Кэрол Аполлонио предлагает читать Достоевского, исходя из его самоопределения как «реалиста в высшем смысле», и показывает, что за фактической стороной романов скрыта более глубокая правда, которую факты одновременно маскируют, искажают и обнаруживают. Исследовательница анализирует, как произведения строятся через компрометирующие, эгоцентричные и искажающие оптики повествования, а также через недомолвки и внутренние противоречия, выявляя многослойность событий и мотивов. Такой подход развивает у читателя критическую чувствительность, разрушает привычные представления о мире и открывает путь к более глубокой, имманентной реальности текста.

Исследователей давно привлекают творческие поиски жанра, проявившиеся на протяжении всей литературной карьеры Достоевского. В книге *The Novel in the Age of Disintegration. Dostoevsky and the Problem of Genre in the 1870s* (Holland 2013) Кейт Холланд анализирует жанровые поиски позднего Достоевского. По мнению исследовательницы, обращение писателя к новым формам романа было связано со стремлением художественно осмыслить социальный и духовный кризис пореформенной России.

К проблеме писательской «кухни» и поиска адекватного художественного выражения своих идей обращается и Грета Мацнер-Гор в своей книге *Dostoevsky and the Ethics of Narrative Form. Suspense, Closure, Minor Characters* (Matzner-Gore 2020), где Достоевский трактуется как мастер «триллера» и «саспенса».

Автор исследует взаимосвязь повествовательной техники и этической проблематики в произведениях Достоевского, небезосновательно утверждая, что такие элементы формы, как напряжение, развязка и распределение ролей между персонажами, для Достоевского являются не только эстетическими, но и нравственными категориями. Благодаря этому русский классик предвосхитил ряд наиболее значимых современных дискуссий в области этики повествования.

В монографии *A Devil's Vaudeville. The Demonic in Dostoevsky's Major Fiction* (Leatherbarrow 2005) Уильям Летербарроу с оригинальных позиций исследует присутствие «демонического» в ключевых произведениях Достоевского. Летербарроу рассматривает систему демонических образов и мотивов как важнейший элемент поэтики Достоевского. Исследование демонстрирует, что «демоническое» выступает не отдельной темой, а принципом организации художественного мира писателя. Нередко предлагая нестандартные интерпретации, Летербарроу сопоставляет «язык демонического» с публицистикой и эпистолярным наследием Достоевского, прежде всего с его раз-

мышлениями о России и Западной Европе. Анализ нарративных и жанровых стратегий позволяет исследователю по-новому прочитать знакомые мотивы и углубить понимание сложности и многослойности творчества писателя.

Автор книги *First Words. On Dostoevsky's Introductions* (Bagby 2015) Льюис Бэгби впервые систематически исследует предисловия Достоевского. Опираясь на концепции Ж. Женетта и М. Бахтина, исследователь показывает, что эти тексты выполняют важную поэтологическую функцию и являются не внешним дополнением к произведению, а существенным элементом авторской стратегии.

Не обошли вниманием исследователи нашего века и тему сексуальности в произведениях Достоевского.

В книге *Discovering Sexuality in Dostoevsky* (Fusso 2006) Сюзанна Фуссо предлагает альтернативу ставшим традиционными психоаналитическим интерпретациям сексуальности у Достоевского. Рассматривая проблему в историко-культурном, дофрейдистском контексте XIX века, автор показывает, каким образом писатель вырабатывал художественный язык для изображения сексуального опыта и взросления. Соотнося тексты Достоевского с социальным фоном XIX века и акцентируя внимание на практиках, воспринимавшихся на тот момент как девиантные, автор выявляет одну из ключевых смысловых линий его поэтики и уточняет логику творческого метода писателя.

Переходя от общих работ, посвященных творчеству Достоевского в целом, обратимся к монографии, которая сосредоточена на анализе конкретного, пожалуй, самого популярного произведения писателя.

Книгу Деборы Мартинсен *Dostoevsky's Crime and Punishment: A Reader's Guide* (Martinsen 2022), написанную в весьма распространенном в англоязычном литературоведении (не только русистике) жанре некоего «читательского путеводителя» по художественному произведению, можно считать своеобразным итогом современных нарратологических исследований. Представляя собой поглавный аналитический комментарий к роману «Преступление и наказание», книга рассматривает произведение Достоевского как сложную систему повествовательных и этических стратегий, определяющих восприятие читателем проблем преступления, вины и ответственности. Сосредоточившись на повествовательной организации романа, отличающейся от традиционного детективного жанра, анализе ключевых идеологических конфликтов текста и механизмах читательского восприятия, исследовательница показывает, каким образом нарративная структура романа формирует этическую перспективу читателя и определяет интерпретацию поступков Раскольникова.

В ряду подробных исследований отдельных романов классика интересны также два сборника, каждый из которых посвящен двум произведениям заметно разного масштаба.

Сборник *A New Word on "The Brothers Karamazov"* (Jackson 2004), отредактированный одним из ведущих американских специалистов по Достоевскому Робертом Джексоном, включает 17 оригинальных исследований авторов различных сфер научных интересов и методологических подходов, но объединенных убежденностью в том, что последний и величайший роман писателя сохраняет исключительную актуальность.

Опираясь на другие произведения Достоевского, его публицистику и переписку, труды современников и контекст русской культуры, авторы также привлекают методы смежных гуманитарных дисциплин, новейшие теоретические подходы и критические идеи. Ряд работ предлагает радикально новаторские интерпретации, пересматривающие устоявшиеся представления о романе. Рассматривая «Братьев Карамазовых» в широком спектре жанров и дискурсов, эссе сборника на аналитическом уровне воспроизводят поиск целостности, смысла и гармонии, которые продолжают определять значимость романа и сегодня.

Том *Dostoevsky's "The Gambler": The Allure of the Wheel* (Evdokimova 2024) стал первым англоязычным коллективным исследованием, полностью посвященным роману «Игрок». Авторы рассматривают азартную игру не только как психологическую зависимость, но и как культурный, философский и экзистенциальный феномен, связанный с проблемами свободы, риска, выбора и творчества.

В работе приняли участие специалисты из различных областей – психиатрии, психологии, философии, литературоведения и музыковедения, – которые рассматривают отношение Достоевского к азартным играм как к фундаментальной проблеме человеческого существования, значимой для философии, религии и эстетики.

Рассмотренные исследования свидетельствуют о заметном смещении интереса современной американской достоевистики от идеологической проблематики к вопросам поэтики. В центре внимания оказываются повествовательные стратегии, жанровые эксперименты, организация читательского восприятия и этические аспекты художественной формы.

2.2. Достоевский – писатель-психолог

В этом подразделе коротко опишем две монографии, в которых анализ произведений Достоевского имеет ярко выраженную психологическую доминанту.

Книга Деборы Мартинсен *Surprised by Shame. Dostoevsky's Liars and Narrative Exposure* (Martinsen 2003) балансирует между исследованием Достоевского как писателя и как психолога, объединяя психологию стыда с литературной критикой. Исходя из представления Достоевского о стыде как

источнике лжи, Мартинсен анализирует сцены разоблачения лжецов и показывает, как эффект «удивления стыдом» сокращает дистанцию между читателем и персонажами, эмоционально вовлекая его в этическое переживание взаимосвязанности людей. На материале романов «Идиот», «Бесы» и «Братья Карамазовы» исследуется, как стыд и бесстыдство становятся элементами повествовательной динамики, а ложь – средством выявления подсознательных процессов. Такой подход открывает новые перспективы восприятия Достоевского как пророка насилия, порожденного стыдом, расширяет понимание влияния писателя на мыслителей и литераторов XX века и подчеркивает актуальность его этического и психологического наследия в XXI веке.

В психологическом ключе творчество Достоевского рассматривается в книге Юрия Корригана *Dostoevsky and the Riddle of the Self* (Corrigan 2017). Автор обращает внимание на некоторый парадокс в мировоззренческой позиции Достоевского. Резко критикуя идею индивидуальной автономии, Достоевский вместе с тем последовательно отстаивал свободу и неприкосновенность личности. Эта внутренняя противоречивость, по мнению исследователя, во многом определила сложность и многослойность наследия писателя, превратив его одновременно в предтечу психоанализа, одного из прародителей экзистенциалистской мысли, авангардного постмодерниста, религиозного традиционалиста и романтического мистика. Корриган рассматривает творчество Достоевского как последовательное исследование природы человеческого «я». Анализируя поздние романы писателя, автор показывает, каким образом проблема самосознания становится центральной темой его художественных экспериментов.

Корриган аргументированно предлагает принципиальный пересмотр устоявшихся представлений о творчестве Достоевского, который может вызвать интерес специалистов по русской литературе, а также читателей, изучающих истоки психоанализа, исследования травмы, теории самосознания и их культурно-исторические основания.

Представляется показательным, что для современных исследователей психологизм Достоевского представляет интерес не столько как предвосхищение психоанализа, сколько как оригинальная художественная модель исследования человеческого сознания и межличностных отношений.

2.3. Достоевский и другие писатели

Среди работ по классической межнациональной компаративистике в XXI веке обращают на себя внимание две значимые работы: *Walker Percy, Fyodor Dostoevsky, and the Search for Influence* (Wilson 2017); *Giving the Devil His Due: Demonic Authority in the Fiction of Flannery O'Connor and Fyodor Dostoevsky* (Wilson 2017). Обе опубликованы в 2017 году, обе принадлежат

Джессике Вилсон и посвящены сопоставлению творчества Достоевского с прозой писателей американского Юга, представителей «южной готики». В первом случае исследуется влияние русского писателя на Уокера Перси, в другом – типологическое сходство художественного мира Достоевского и Фланнери О'Коннор. Оба исследования демонстрируют продуктивность религиозной проблематики как основы межлитературного диалога.

Однако при более широком, современном понимании компаративного метода, допускающего его применение внутри одной национальной литературы, на уровне внутрилитературной компаративистики обнаруживается еще ряд примечательных исследований.

Начнем со сборника под редакцией Элизабет Аллен *Before They Were Titans. Essays on the Early Works of Dostoevsky and Tolstoy* (Allen 2015).

Том посвящен раннему творчеству двух крупнейших русских писателей. Авторы десяти исследований анализируют произведения начального периода их литературной деятельности, выявляя как точки соприкосновения, так и будущие расхождения в художественном развитии Достоевского и Толстого. Особое внимание уделяется тем особенностям поэтики и проблематики, которые впоследствии определят зрелое творчество обоих авторов. Сборник демонстрирует самостоятельную художественную ценность ранних произведений и показывает, что многие черты поздней поэтики проявились уже на этапе становления писателей.

В книге *Mimetic Lives. Tolstoy, Dostoevsky, and Character in the Novel* (Kitzinger 2021) Хлоя Китцингер исследует способы создания эффекта жизненной достоверности персонажей у Толстого и Достоевского. Анализируя ключевые романы обоих авторов, исследовательница рассматривает соотношение миметической иллюзии и формальных ограничений жанра. Особое внимание уделяется механизмам формирования читательского ощущения «живого присутствия» литературного героя. В результате работа предлагает новое осмысление возможностей реалистического романа и его воздействия на читателя.

В книге Анны А. Берман *Siblings in Tolstoy and Dostoevsky. The Path to Universal Brotherhood* (Berman 2015) исследуется значение отношений между братьями и сестрами в творчестве двух писателей. Автор показывает, что эти связи выступают важным фактором преодоления семейных конфликтов и нравственной разобщенности. Анализируя ключевые произведения Достоевского и Толстого, Берман прослеживает эволюцию образа братства от семейной модели к идее всеобщей человеческой солидарности. Тем самым мотив братства предстает как важный элемент художественной антропологии обоих авторов.

Работа Донны Орвин *Consequences of Consciousness: Turgenev, Dostoevsky and Tolstoy* (Orwin 2007) посвящена русской психологической

прозе XIX века и роли западной философии в формировании русской культурной идентичности. Исследовательница показывает, что Тургенев, Достоевский и Толстой по-разному конструируют художественную субъективность, сохраняя при этом внимание к сложности внутреннего мира человека. Особый интерес представляет анализ литературных диалогов между тремя авторами и их различных моделей осмысления личности. Работа позволяет рассматривать их творчество как единое интеллектуальное пространство русской культуры.

Книга Гэри Розеншилда *Challenging the Bard: Dostoevsky and Pushkin. A Study of Literary Relationship* (Rosenschield 2013) посвящена сложному и противоречивому отношению Достоевского к Пушкину. Автор показывает, как ранний Достоевский вступает в диалог с пушкинским наследием – поначалу оспаривая его, перерабатывая и трансформируя – и как именно это творческое противопоставление стало важным этапом его собственного становления. Анализируя произведения Достоевского до 1866 года, Розеншилд предлагает новый взгляд на динамику литературного влияния и на роль Пушкина в формировании поэтики Достоевского.

Учитывая, мягко говоря, «прохладное» отношение Набокова к фигуре Достоевского, довольно смелой нам представляется попытка объединения этих двух авторов по принципу общности их этических позиций, выражаемых с помощью сходных художественных средств.

В книге *Reader as Accomplice. Narrative Ethics in Dostoevsky and Nabokov* (Spektor 2020) анализируется, каким образом оба писателя воздействуют на моральное воображение читателя, вовлекая его в этические дилеммы, заложенные в самой структуре повествования. Опираясь на достижения нарративной этики, Александр Спектор выявляет неожиданные параллели между поэтиками Достоевского и Набокова, несмотря на различие их эстетических установок и литературных эпох. Особое внимание исследователь уделяет механизмам читательского соучастия и тем формам нравственной ответственности, которые возникают в процессе чтения. Тем самым книга показывает, что этическое воздействие литературы осуществляется не только через содержание произведения, но и через способы организации повествования.

Еще более неожиданным, и оттого еще более интересным, выглядит исследовательское погружение Достоевского, часто – и часто небезосновательно – обвиняемого в антисемитизме, в контекст еврейской культуры, литературы и философской мысли.[5]

5 Националистические и антисемитские воззрения Достоевского долгое время создавали проблемы для его читателей и критиков. По мнению Сюзан Макрейнольдз (McReynolds 2008), сформулированному в книге *Redemption and the Merchant God. Dostoevsky's Economy of Salvation and Antisemitism,* на первый

В книге *The Trace of Judaism. Dostoevsky, Babel, Mandelstam, Levinas* (Vinokur 2009) русская литература переосмысливается через философию Эммануэля Левинаса, чья этическая мысль во многом сформировалась в диалоге с Достоевским. Сопоставляя произведения Достоевского, Бабеля и Мандельштама с текстами Левинаса, Винокур исследует взаимосвязь русской и еврейской традиций, а также неразрывное переплетение этического и эстетического начал. Автор показывает, что литература выступает особым пространством этического опыта, где встреча с Другим порождает одновременно моральные и художественные обязательства.[6]

Компаративные исследования показывают, что творчество Достоевского продолжает функционировать как важнейшая точка межкультурного и межлитературного диалога. При этом современная компаративистика все чаще сосредоточивается не на поиске прямых влияний, а на выявлении типологических сходств и общих интеллектуальных проблем.

2.4. Достоевский и религия

Любой читатель Достоевского сразу замечает центральную роль религии в его художественном мире. Вместе с тем выделить единый набор религиозных убеждений и приписать их автору крайне сложно.

Так, например, исследователи Касседи и Бланк рассматривают Достоевского прежде всего как религиозного мыслителя.

Стивен Кесседи в монографии *Dostoevsky's Religion* (Cassedy 2005) предлагает новую интерпретацию религиозного мировоззрения Достоевского, рассматривая его не как целостную систему догматических убеждений, а как пространство напряженного духовного поиска. Исследователь показывает, что в произведениях писателя сосуществуют различные и порой противоречивые религиозные позиции – от христианского универсализма до национально-мессианских представлений. Особое внимание уделяется взаимосвязи веры и сомнения, свободы и нравственной ответственности. Касседи подробно прослеживает интеллектуальные источники религиоз-

---

взгляд загадочное сосуществование гуманизма и ненависти, веры и сомнения на самом деле закономерно, а корни национализма Достоевского лежат в тревогах за христианство.

6 Анализ использования русского варианта еврейского стереотипа как художественного и идеологического инструмента в произведениях трех русских писателей XIX века, рассматривается в книге Гари Розеншильда *The Ridiculous Jew. The Exploitation and Transformation of a Stereotype in Gogol, Turgenev, and Dostoevsky* (Rosenschield 2008). Автор показывает, как глубоко встроенный стереотип обретает автономию, трансформирует тексты и нередко подрывает авторские намерения, создавая напряженное пространство интерпретации для читателя.

ных идей Достоевского и демонстрирует их сложную эволюцию. Сильной стороной исследования является отказ от сведения религиозности писателя к единой мировоззренческой формуле.

Ксана Бланк в книге *Dostoevsky's Dialectics and the Problem of Sin* (Blank 2010) исследует философско-религиозные основания творчества Достоевского, рассматривая его мышление как принципиально диалогическое и антиномичное. Сопоставляя произведения писателя с идеями китайской философии, русских символистов, Михаила Бахтина и западных интерпретаторов, исследовательница показывает многослойность его мировоззрения. Особое место в работе занимают категории греха и спасения, истины и красоты. По мнению Бланк, истина у Достоевского не является фиксированной данностью, а раскрывается через столкновение противоположных позиций. Такой подход позволяет рассматривать его религиозную философию как динамический процесс духовного поиска.

Несмотря на различие подходов, оба исследователя рассматривают религиозное мировоззрение Достоевского как внутренне противоречивую и динамическую систему. В центре внимания оказывается не догматическая завершенность его взглядов, а напряженный диалог между верой и сомнением, грехом и спасением, истиной и свободой.

Набоков замечал, что многие герои Достоевского «грехом идут к Иисусу». На самом деле Христос остается неуловимой фигурой не только в романах Достоевского, но и в русской литературе в целом. В условиях секуляризма и развития библейской критики XIX века прямое изображение Христа становилось проблематичным, поэтому русские писатели обращались к нему косвенными, часто апофатическими путями.

Христологическая проблематика в творчестве Достоевского рассматривается в монографиях Гивенса и Контино.

Книга Джона Гивенса *The Image of Christ in Russian Literature. Dostoevsky, Tolstoy, Bulgakov, Pasternak* (Givens 2018) показывает, что у этих авторов образ Иисуса формируется через отрицание, сомнение и даже атеистические жесты, выступающие способом более глубокого постижения Христа. Это первое англоязычное исследование, посвященное образу Христа в русской литературе, подчеркивает значение апофатизма как богословской практики и литературного метода. Оно также демонстрирует роль скептицизма в формировании образов Иисуса у русских писателей, чьи личные сомнения породили одни из самых провокационных и долговечных представлений Христа в мировой литературе.

В своей книге *Dostoevsky's Incarnational Realism Finding Christ among the Karamazovs* (Contino 2020) Пол Контино предлагает богословское прочтение великого романа, рассматривая текст через призму «воплощенного реализма», определяющего как его художественное единство, так и духов-

ный путь Алеши Карамазова. В центре анализа – фигура старца Зосимы, идея ответственности «перед всеми и за всех», отношения Алеши с братьями и его созидательное влияние на окружающих, что позволяет автору выявить финальный мотив надежды в романе. Контино показывает, что богословские смыслы романа раскрываются не через отвлеченные идеи, а через систему человеческих отношений и нравственных поступков героев.

Если Гивенс исследует образ Христа в широком контексте русской литературы, то Контино сосредотачивается на его художественном воплощении в «Братьях Карамазовых». В обоих случаях фигура Христа рассматривается как смыслообразующий центр художественного мира Достоевского.

Религиозные взгляды Достоевского исследованы достаточно подробно. Однако лишь книга Элизабет Блейк *Dostoevsky and the Catholic Underground* (Blake 2014) предлагает первое систематическое исследование отношений Достоевского с католицизмом, выходя за рамки традиционного объяснения его антикатолических позиций славянофильством. На основании детального прочтения и тонкого анализа текстов, автор показывает внутреннюю противоречивость этих отношений – сочетание неприятия и восхищения различными формами католической традиции. Блейк рассматривает католицизм как важный художественный, политический и интеллектуальный ресурс в мышлении писателя, анализ которого дополняется широким историческим контекстом европейских революционных движений XIX века. Таким образом, работа Блейк занимает особое место в исследовании взаимоотношений Достоевского с католицизмом, позволяя уточнить представления о конфессиональных основаниях его мировоззрения.

Уже более широкий этический и философский, нежели сугубо религиозный, взгляд демонстрирует Анна Шур в книге *Wages of Evil. Dostoevsky and Punishment* (Schur 2013), где она анализирует представления Достоевского о наказании, помещая их между христианской этикой и современными писателю дискуссиями о теории и практике уголовного правосудия. Она показывает, что его понимание наказания и милосердия носит внутренне амбивалентный характер и связано с убежденностью в непостижимости человеческого «я», что препятствует однозначному соотнесению преступления и кары. При этом, по мнению Шур, Достоевский последовательно настаивает на том, что подлинный смысл наказания заключается в возможности нравственного преображения виновного. Тем самым исследовательница показывает, что проблема наказания у Достоевского выходит далеко за пределы юридической сферы и приобретает философско-антропологическое значение.[7]

7 Книга Гэри Розеншилда *Western Law, Russian Justice. Dostoevsky, the Jury Trial, and the Law* (Rosenschield 2005) предлагает в свою очередь интерпретацию «Братьев Карамазовых» через анализ судебной проблематики, показывая, как

Еще более междисциплинарный подход представлен в сборнике *Dostoevsky Beyond Dostoevsky. Science, Religion, Philosophy* (Evdokimova et al. 2016) под редакцией Светланы Евдокимовой и Владимира Гольдштейна. Авторы рассматривают творчество Достоевского в широком контексте интеллектуальной истории XIX века, объединяя литературоведческие, философские, религиоведческие и социокультурные подходы. Особое внимание уделяется взаимодействию литературы с наукой, философией и общественной мыслью эпохи. В ряде работ анализируются реальные и воображаемые диалоги Достоевского с мыслителями различных традиций. Сборник демонстрирует высокую степень междисциплинарности современной американской достоевистики и стремление рассматривать наследие писателя в максимально широком культурном контексте.

Таким образом, религиозная проблематика остается одним из наиболее устойчивых направлений современной американской достоевистики. При этом исследовательский интерес постепенно смещается от реконструкции собственно религиозных взглядов писателя к анализу способов художественного воплощения религиозного опыта, образа Христа, проблем греха, ответственности и нравственного выбора. Характерной особенностью современных работ является их междисциплинарный характер, позволяющий рассматривать творчество Достоевского на пересечении литературоведения, богословия, философии и культурной истории.

2.5. Достоевский – философ

2.5.1. *Философская антропология.* Несмотря на отсутствие формальной философской подготовки, Достоевский был писателем с ярко выраженной философской направленностью. Джеймс П. Сканлан в своей книге *Dostoevsky the Thinker* (Scanlan 2002) впервые комплексно исследует философские взгляды писателя, опираясь не только на романы, но и на эссе, письма и записные книжки. Сканлан показывает, что мышление Достоевского антропоцентрично, сосредоточено на понимании человеческой природы, а темы религии, этики, эстетики, истории и русского национального самосознания помогают осмыслить, что значит быть человеком. Исследование также выявляет систематичность и глубину его философии, обсуждая и спорные идеи, такие как мессианское представление о России как «богоносной» нации.

Достоевский использует образы суда в политическом и идеологическом контексте своей эпохи. Соотнося его критику с современными направлениями исследований «право и литература», автор выявляет актуальность романа для междисциплинарных гуманитарных и правовых дискуссий.

Исследование Сканлана фактически задает философскую рамку большинству последующих работ о Достоевском, рассматривая его прежде всего как мыслителя, сосредоточенного на проблеме человека.

2.5.2. *Достоевский и европейская философская традиция.* По прошествии более ста лет произведения Достоевского и Ницше по-прежнему сохраняют свою интеллектуальную и философскую значимость. Ницше открыто признавал влияние Достоевского, указывая как на близость их идей, так и на точки пересечения в проблематике. Обоих мыслителей нередко рассматривают как предшественников того направления, которое впоследствии получило название экзистенциализма. Эссе, вошедшие в сборник *Nietzsche and Dostoevsky. Philosophy, Morality, Tragedy* (Love and Metzger (eds.) 2016), предлагают новые ракурсы осмысления их взаимосвязей, проливающих свет на ключевые линии интеллектуальной истории XX века. Авторы рассматривают проблемы морали без Бога, трагического опыта, страдания и пределов разума, подчеркивая значение экзистенциального вопрошания как ключевого элемента творчества Достоевского и Ницше.

2.5.3. *Социальная и политическая философия.* Взаимосвязь философских и социально-политических взглядов Достоевского анализируется в работе Нэнси Руттенбург. Книга *Dostoevsky's Democracy* (Ruttenburg 2008) предлагает переоценку жизни и творчества писателя, сосредотачиваясь на переходном периоде между его ранними произведениями и романами 1860-х годов. Руттенбург показывает, что опыт сибирской ссылки и общение с простыми людьми привели Достоевского к осмыслению русского «демократизма», а не только к традиционной интерпретации кризиса веры и реакционной политики. Исследование раскрывает влияние этого периода на его художественное и политическое развитие, а также на формирование русской современности, включая тему освобождения крестьян.

Рассмотренные исследования показывают, что современная американская философская рецепция Достоевского демонстрирует отход от представления о нем исключительно как о религиозном мыслителе. Она развивается в нескольких взаимосвязанных направлениях – философской антропологии, экзистенциальной проблематики и социально-политической мысли. При этом центральным объектом анализа остается человек, а именно проблемы свободы, природы личности, моральной ответственности, социального устройства и духовного выбора.

3. Заключение

Проведенный обзор позволяет выделить несколько ведущих направлений современной американской достоевистики: исследования поэтики и повествовательных стратегий, психологические интерпретации, религиоз-

но-философские исследования и компаративистские работы. Несмотря на различие методологических подходов, большинство современных исследований объединяет стремление рассматривать творчество Достоевского как самостоятельный источник философских, этических и эстетических идей, а не как материал для иллюстрации заранее заданных теоретических схем.

Характерной особенностью американской славистики начала XXI века становится междисциплинарность, сочетающая методы литературоведения, философии, религиоведения, психологии и культурной истории. Благодаря этому Достоевский предстает не только как классик русской литературы, но и как один из ключевых участников мирового интеллектуального диалога о природе человека, свободы, веры и нравственной ответственности.

Цитированная литература

Бахтин, Михаил М. Проблемы поэтики Достоевского. 4-е изд. Москва: Советская Россия, 1979.

[Bakhtin, Mikhail M. Problemy poėtiki Dostoevskogo. 4-e izd. Moskva: Sovetskai͡a Rossii͡a, 1979]

Allen, Elizabeth. (ed.) Before They Were Titans. Essays on the Early Works of Dostoevsky and Tolstoy. Boston: Academic Studies Press, 2015.

Apollonio, Carol. Dostoevsky's Secrets: Reading Against the Grain. Evanston, IL: Northwestern University Press, 2009.

Bagby, Lewis. First Words. On Dostoevsky's Introductions. Boston: Academic Studies Press, 2015.

Belknap, Robert. The Genesis of the Brothers Karamazov: The Aesthetics, Ideology, and Psychology of Making a Text. Evanston, IL: Northwestern University Press, 1990.

Berman, Anna. Siblings in Tolstoy and Dostoevsky. The Path to Universal Brotherhood. Evanston, IL: Northwestern University Press, 2015.

Blake, Elizabeth. Dostoevsky and the Catholic Underground. Evanston, IL: Northwestern University Press, 2014.

Blank, Ksana. Dostoevsky's Dialectics and the Problem of Sin. Evanston, IL: Northwestern University Press, 2010.

Cassedy, Steven. Dostoevsky’s Religion. Stanford: Stanford University Press, 2005.

Contino, Paul. Dostoevsky’s Incarnational Realism Finding Christ among the Karamazovs. Eugene, OR: Cascade Books, 2020.

Corrigan, Yuri. Dostoevsky and the Riddle of the Self. Evanston, IL: Northwestern University Press, 2017.

Dalton, Elizabeth. Unconscious Structure in "The Idiot": A Study in Literature and Psychoanalysis. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1979.

Evdokimova, Svetlana, Vladimir Golstein. (eds.) Dostoevsky Beyond Dostoevsky. Science, Religion, Philosophy. Boston: Academic Studies Press, 2016.

Evdokimova, Svetlana. (ed.) Dostoevsky's “The Gambler”: The Allure of the Wheel. Lanham, MD: Lexington Books, 2024.

Frank, Joseph. Dostoevsky: A Writer in His Time. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2010.
Fusso, Susanne. Discovering Sexuality in Dostoevsky. Evanston, IL: Northwestern University Press, 2006.
Gasparov, Boris, Robert P. Hughes, Irina Paperno (eds.) Cultural mythologies of Russian modernism : from the golden age to the silver age. Berkeley: University of California Press, 1992.
Givens, John. The Image of Christ in Russian Literature. Dostoevsky, Tolstoy, Bulgakov, Pasternak. DeKalb, IL: Northern Illinois University Press, 2018.
Holland, Kate. The Novel in the Age of Disintegration. Dostoevsky and the Problem of Genre in the 1870s. Evanston, IL: Northwestern University Press, 2013.
Jackson, Robert. (ed.) A New Word on "The Brothers Karamazov". Evanston, IL: Northwestern University Press, 2004.
Jackson, Robert. Dialogues with Dostoevsky: The Overwhelming Questions. Stanford, California: Stanford University Press, 1993.
Jackson, Robert. The Art of Dostoevsky: Deliriums and Nocturnes. Princeton, N.J.: Princeton University Press 1981.
Jones, Malcolm. Dostoevsky after Bakhtin. Readings in Dostoevsky's Fantastic Realism. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
Kitzinger, Chloë. Mimetic Lives. Tolstoy, Dostoevsky, and Character in the Novel. Evanston, IL: Northwestern University Press, 2021.
Kodjak, Andrej, Krystyna Pomorska, Stephen Rudy (eds.) Myth in Literature. Columbus, Ohio: Slavica Publishers, 1985.
Leatherbarrow, William. A Devil's Vaudeville. The Demonic in Dostoevsky's Major Fiction. Evanston, IL: Northwestern University Press, 2005.
Love, Jeff., Jeffry Metzger. (eds.) Nietzsche and Dostoevsky. Philosophy, Morality, Tragedy. Evanston, IL: Northwestern University Press, 2016.
Martinsen, Deborah. Dostoevsky's "Crime and Punishment". A Reader's Guide. Boston: Academic Studies Press, 2022.
Martinsen, Deborah. Surprised by Shame. Dostoevsky's Liars and Narrative Exposure. Columbus, OH: The Ohio State University Press, 2003.
Marullo, Thomas. Fyodor Dostoevsky: Darkness and Dawn (1848–1849). A Life in Letters, Memoirs, and Criticism. Ithaca, NY: Cornell University Press, 2024.
Marullo, Thomas. Fyodor Dostoevsky: In the Beginning (1821–1845). A Life in Letters, Memoirs, and Criticism. DeKalb, IL: Northern Illinois University Press, 2016.
Marullo, Thomas. Fyodor Dostoevsky: The Gathering Storm (1846–1847). A Life in Letters, Memoirs, and Criticism. Ithaca, NY: Northern Illinois University Press, 2020.
Matlaw, Ralph. The "Brothers Karamazov" novelistic technique. S.-Gravenhage: Mouton, 1957.
Matzner-Gore, Greta. Dostoevsky and the Ethics of Narrative Form. Suspense, Closure, Minor Characters. Evanston, IL: Northwestern University Press, 2020. McReynolds, Susan. Redemption and the Merchant God. Dostoevsky's Economy of Salvation and Antisemitism. Evanston, IL: Northwestern University Press, 2008.

Meerson, Olga. Dostoevsky's Taboos. Dresden: Dresden University Press, 1998.
Meyer, Priscilla. How the Russians Read the French. Lermontov, Dostoevsky, Tolstoy. Madison, WI: University of Wisconsin Press, 2010.
Miller, Robin. Dostoevsky and the Idiot: Author, Narrator, and Reader. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1981.
Miller, Robin. Dostoevsky's Unfinished Journey. New Haven, CT: Yale University Press, 2007.
Miller, Robin. The Brothers Karamazov: The Worlds of the Novel. New-York: Yale University Press, 1992.
Muchnic, Helen. Dostoevsky's English reputation. 1881-1936. New-York: Octagon Books, 1969.
Orwin, Donna. Consequences of Consciousness: Turgenev, Dostoevsky and Tolstoy. Stanford: Stanford University Press, 2007.
Patyk, Lynn. Dostoevsky's Provocateurs. Evanston, IL: Northwestern University Press, 2023.
Perlina, Nina. Varietes of Poetic Utteranse: Quotation in "The Brothers Karamasov". Lauham and London: University Press of America, 1985.
Rosenschield, Gary. Challenging the Bard: Dostoevsky and Pushkin. A Study of Literary Relationship. Madison, WI: University of Wisconsin Press, 2013.
Rosenshield, Gary. "The Realization of the Collective Self: The Rebirth of the Religious Autobiography in Dostoevsky's *Zapiski iz Mertvogo Doma*". Slavic Review 50:2, 1991: 317–327.
Rosenschield, Gary. The Ridiculous Jew. The Exploitation and Transformation of a Stereotype in Gogol, Turgenev, and Dostoevsky. Stanford: Stanford University Press, 2008.
Rosenschield, Gary. Western Law, Russian Justice. Dostoevsky, the Jury Trial, and the Law. Madison, WI: University of Wisconsin Press, 2005.
Ruttenburg, Nancy. Dostoevsky's Democracy. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 2008.
Scanlan, James. Dostoevsky the Thinker. Ithaca, NY; London: Cornell University Press, 2002.
Schur, Anna. Wages of Evil. Dostoevsky and Punishment. Evanston, IL: Northwestern University Press, 2013.
Spektor, Alexander. Reader as Accomplice. Narrative Ethics in Dostoevsky and Nabokov. Evanston, IL: Northwestern University Press, 2020.
Talvj. Historical view of the languages and literatures of the slavic nations; with a sketch of their popular poetry. New-York: G. P. Putnam, 1850.
Vinokur, Val. The Trace of Judaism. Dostoevsky, Babel, Mandelstam, Levinas. Evanston, IL: Northwestern University Press, 2009.
Wilson, Jessica. *Giving the Devil His Due: Demonic Authority in the Fiction of Flannery O'Connor and Fyodor Dostoevsky*. Eugene, OR: Cascade Books, 2017.
Wilson, Jessica. Walker Percy, Fyodor Dostoevsky, and the Search for Influence. Columbus, OH: The Ohio State University Press, 2017.
Wyman, Alina. The Gift of Active Empathy. Scheler, Bakhtin, and Dostoevsky. Evanston, IL: Northwestern University Press, 2016.

Yarmolinsky, Avrahm. Dostoevsky: A Life. New-York: Harcourt, Brace & Co, 1934.
Yarmolinsky, Avrahm. Dostoevski. A Study of his Ideology. *New-York:* Columbia University press, 1921.

Иља Тјапков

САВРЕМЕНА АМЕРИЧКА ДОСТОЈЕВИСТИКА: ГЛАВНИ ИСТРАЖИВАЧКИ ПРИСТУПИ

Резиме

Рад разматра водеће правце проучавања стваралаштва Ф. М. Достојевског у савременој америчкој славистици. Полазећи од кратког прегледа развоја америчке достојевистике, аутор анализира најзначајније студије објављене крајем XX и почетком XXI века, са циљем да утврди доминантне истраживачке тенденције и промене у приступима тумачењу дела великог руског писца. Посебна пажња посвећена је радовима који проучавају поетику Достојевског, његов психолошки увид у природу човека, религијску и филозофску проблематику његовог стваралаштва, као и компаративним истраживањима која његово дело сагледавају у ширем књижевном и интелектуалном контексту. Анализа показује да се савремена америчка достојевистика све више удаљава од једностраних идеолошких или биографских тумачења и усмерава ка сложенијим интерпретативним моделима који повезују књижевну теорију, филозофију, религиологију, психологију и културну историју. Посебно се истиче растуће интересовање за питања наративне етике, интердисциплинарних метода и различитих облика рецепције Достојевског у светској култури. Савремени амерички истраживачи све чешће посматрају његово дело као простор сусрета књижевних, филозофских и религијских дискурса, што омогућава нова читања како појединачних романа тако и целокупног пишчевог опуса. На основу анализиране литературе закључује се да америчка достојевистика данас представља једно од најразвијенијих и методолошки најразноврснијих подручја међународних студија о Достојевском. Њен значај огледа се не само у продубљивању разумевања пишчевог стваралаштва већ и у укључивању Достојевског у савремене расправе о слободи, идентитету, моралној одговорности, вери и месту човека у модерном свету.

Кључне речи: Фјодор Достојевски, америчке славистичке студије, рецепција, америчка књижевност, психоанализа, наративна етика, интердисциплинарност, филозофија, верски дискурс, упоредна књижевност.

МЕТОДИКА – METHODOLOGY

Наташа Ајџановић*
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за славистику
najdzanovic@ff.uns.ac.rs

Јелена Гинић**
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику
jelena.ginic@fil.bg.ac.rs

УДК 811.161.1::37(497.11)
https://doi.org/10.18485/slavistika.2026.30.1.19
Оригинални научни рад
примљен 19.5.2026.
прихваћен за штампу 5.7.2026.

МЕДИЈАЦИЈА У УЏБЕНИЦИМА РУСКОГ ЈЕЗИКА КАО ДРУГОГ СТРАНОГ ЗА ТРЕЋУ И ЧЕТВРТУ ГОДИНУ УЧЕЊА У СРБИЈИ

Рад представља наставак претходног истраживања посвећеног анализи вежби медијације у уџбеницима руског језика као другог страног за пети и шести разред основне школе у Србији. У овом раду анализирају се вежбе медијације у актуелним уџбеничким комплетима за седми и осми разред, односно за трећу и четврту годину учења руског језика. Корпус чине уџбенички комплети *Конечно!*, *Наш класс* и *Давай!*, а анализа је спроведена на основу класификације типова медијације А. А. Колесникова и М. К. Денисова, уз модификације прилагођене потребама истраживања. Анализа обухвата квантитативни и квалитативни аспект вежби медијације: њихову заступљеност у односу на укупан број вежби, типове и подтипове медијације, смер медијације, као и њихову сложеност, разноврсност и комуникативни потенцијал. Резултати показују да уџбенички комплети *Конечно!* и *Наш класс* у већој мери прате савремене тенденције развоја медијативне компетенције, иако се у вишим разредима уочава смањење удела двојезичне медијације и постепени прелаз ка једнојезичним активностима на руском језику. Насупрот томе, у серији *Давай!* медијација је углавном сведена на традиционалне преводне задатке без интеракције.

Кључне речи: уџбеници руског језика, основна школа, руски језик, медијација без интеракције, медијација у оквиру интеракције, мешовита медијација.

This paper is a continuation of previous research devoted to the analysis of mediation activities in textbooks of Russian as a second foreign language for the fifth and sixth grades of Serbian primary schools. The present study analyzes mediation activities in the current textbook series for the seventh and eighth grades, i.e. the third and fourth years of learning Russian. The research corpus includes the textbook series *Konechno!*, *Nash klass*, and *Davay!*, while the analysis is based on the classification of mediation types proposed by A. A. Kolesnikov and M. K. Denisov, adapted to the needs of this study. Both quantitative and qualitative aspects of mediation activities are examined: their proportion within the total number of exercises, the types and subtypes of mediation, the direction

* https://orcid.org/0000-0002-0183-9188
** https://orcid.org/0000-0001-6687-4462

of mediation, as well as their complexity, diversity, and communicative potential. The results show that the textbook series *Konechno!* and *Nash klass* follow contemporary tendencies in the development of mediation competence to a greater extent, although higher grades reveal a decrease in bilingual mediation and a gradual shift toward monolingual activities solely in Russian. In contrast, the *Davay!* series mediation is predominantly reduced to traditional translation exercises without interaction.

Keywords: Russian language textbooks, primary school, Russian language, mediation without interaction, mediation within interaction, mixed mediation.

1. Увод

1.0 У савременој методици наставе страних језика медијација се све више издваја као једна од кључних комуникативних језичких активности. То је посебно потврђено у допуњеном издању Заједничког европског референтног оквира за живе језике (CEFR Companion Volume with New Descriptors, 2018), у којем су први пут систематски разрађени и скалирани дескриптори медијације. Под медијацијом се, у најширем смислу, подразумева посредовање у преношењу и преобликовању информације између комуниканата, најчешће са једног језика на други, при чему она обухвата различите облике усмене и писане продукције, интеракције и интерпретације (Дурбаба и др. 2017; Азимов, Щукин 2009; Ланкина 2018). Као теоријски основ за класификацију и анализу вежби медијације у овом раду, као и у претходном истраживању (Гинић, Ајџановић 2025), послужио је модел А. А. Колесникова и М. К. Денисова (2012), који издваја медијацију без интеракције, медијацију у оквиру интеракције и медијацију мешовитог типа.

1.1 Полазећи од резултата претходног истраживања (Гинић, Ајџановић 2025), у коме је анализирана заступљеност и типологија медијације у уџбеницима руског језика за пети и шести разред основне школе, у овом раду пажња је усмерена на исте уџбеничке комплете, али за седми и осми разред, односно за трећу и четврту годину учења руског језика као другог страног. Наставак истраживања омогућава сагледавање континуитета у развоју медијативне компетенције, као и праћење начина на који се медијација методички обликује на вишим нивоима учења.

Будући да ученици у трећој и четвртој години учења располажу развијенијим језичким, комуникативним и когнитивним компетенцијама, може се очекивати већа заступљеност сложенијих, самосталнијих и комуникативно усмерених облика медијације, нарочито оних који подразумевају интеракцију, трансформацију информација, интерпретацију и посредовање у различитим социокултурним контекстима. Истовремено, поставља се питање да ли уџбеници прате такав развој ученика и у којој мери долази до квантита-

тивног и квалитативног усложњавања медијативних активности у односу на уџбенике за пети и шести разред.

Циљ рада стога јесте да утврди у којој мери и на који начин анализирани уџбеници развијају медијативну компетенцију на вишем нивоу учења, које су врсте и подврсте медијације у њима заступљене, као и да ли је уочљив помак од претежно репродуктивних и преводних активности ка аутентичнијим облицима језичког посредовања у складу са принципима комуникативне наставе и препорукама Заједничког европског референтног оквира за живе језике.

2. Корпус

2.0 Корпус за истраживање обухватио је три актуелна уџбеничка комплета (уџбенике с радним свескама) за основну школу који се користе у школама Републике Србије за седми и осми разред, односно за трећу и четврту годину учења руског језика као другог страног језика. Анализирани уџбенички комплети, које ћемо хронолошким редом објављивања навести и анализирати, објављени су у Србији у периоду између 2017. и 2024. године: 1) уџбенички комплет *Конечно! 3* и *Конечно! 4* (Амштајн Баман и др. 2017) издавачке куће Klett; 2) уџбенички комплети *Наш класс 3* и *Наш класс 4* (Меденица и др. 2019–2020) издавачке куће Завод за уџбенике, чија су прва издања објављена 2019, односно 2020. године; 3) уџбенички комплети *Давай! 3* и *Давай! 4* издавачке куће АрхиКњига, објављени 2024. године. Како се дâ наслутити из презимена његових твораца, уџбенички комплети *Конечно!* и *Давай!* су адаптирани, док је уџбенички комплет *Наш класс* ауторски.

3. Методолошки оквир истраживања

3.0 Методолошки оквир овог истраживања заснива се на моделу и класификацији примењеним у претходном истраживању (Гинић, Ајџановић 2025), посвећеном анализи вежби медијације у уџбеницима за пети и шести разред основне школе. Као теоријска основа за ексцерпирање и класификацију вежби медијације послужио је рад А. А. Колесникова и М. К. Денисова (2012), у ком се разликују три основна типа медијације: медијација без интеракције, медијација у оквиру интеракције и медијација мешовитог типа. Као основ за ексцерпирање и класификацију вежби медијације у овом истраживању послужила је модификована класификација заснована на моделу А. А. Колесникова и М. К. Денисова (2012), чије су полазиште, модификације и методолошко образложење детаљно представљени у нашем претходном раду (Гинић, Ајџановић 2025: 249–252). Полазећи од оригинал-

не поделе на медијацију без интеракције, медијацију у оквиру интеракције и медијацију мешовитог типа, класификација је проширена у складу са особеностима анализиране уџбеничке грађе. Допуњена је новим подтиповима вежби (превод с трансформацијом, текстуализација интенције без интеракције, описивање, исказивање сопственог става/мишљења/преференције, вођена интеракција, игра и вођена условна интеракција), чиме је омогућено прецизније обухватање свих облика медијације заступљених у уџбеницима руског језика. Као и у претходном истраживању, под вежбама медијације подразумеване су искључиво двојезичне активности, односно оне које подразумевају преношење информације са српског на руски или с руског на српски језик.

3.1 Анализа је обухватила квантитативни и квалитативни аспект вежби медијације у уџбеничким комплетима *Конечно!*, *Наш класс* и *Давай!* за седми и осми разред основне школе. У оквиру квантитативне анализе посматрани су заступљеност вежби медијације у односу на укупан број вежби, типови и подтипови медијације, смерови медијације (српско-руски и руско-српски), као и облици медијације (усмени и писани). Квалитативна анализа била је усмерена на разноврсност, сложеност и комуникативни потенцијал идентификованих вежби, као и на степен усклађености уџбеничких комплета са захтевима савремене комуникативне наставе страних језика и развоја медијативне компетенције.

4. Резултати истраживања и анализа

4.1 Уџбенички комплет *Конечно!*

4.1.1 Квантитативна анализа вежби комплета *Конечно! 3*

4.1.1.1 У уџбеничком комплету *Конечно! 3*, од укупно 468 вежби идентификовали смо 38 вежби медијације, што чини 8% вежби посвећених преношењу информације с руског на српски и са српског на руски језик. Од укупног броја потврђених вежби медијације – 28 дато је у уџбенику, а 10 у радној свесци. Наредна табела илуструје дистрибуцију типова вежби медијације у уџбенику и радној свесци:

	МЕДИЈАЦИЈА БЕЗ ИНТЕРАКЦИЈЕ				
тип вежбе	превод	препричавање	превод с трансформацијом	текстуализација интенције	Описивање
бр. (у+рс)	13+6	0	0	1+0	0

МЕДИЈАЦИЈА У ОКВИРУ ИНТЕРАКЦИЈЕ		
текстуализација интенције	консекутивни превод	вођена интеракција
2+0	2+0	4+0

МЕШОВИТА МЕДИЈАЦИЈА					
превод с трансформацијом	вођена условна интеракција	презентација	пројекат	ослонац на слику	игра
0+1	0	4+0	2+0	0	2+1

Табела 1. Дистрибуција типова вежби медијације
у уџбенику и радној свесци *Конечно ! 3*

4.1.1.2 Од 38 забележених вежби, 24 је предвиђено за писану израду, док је преосталих 14 намењено усменој. Када је реч о смеру медијације, из смера с руског на српски је 17 вежби, док је оних из смера са српског на руски нешто више – 20. У једној вежби постоје пак оба смера медијације.

4.1.1.3 Нагли пад процента вежби медијације у уџбеничком комплету *Конечно! 3* у односу на *Конечно! 1* (21%) и *Конечно! 2* (23,5%) може се објаснити пре свега специфичностима самог уџбеничког комплета и његове адаптације. Наиме, као што је већ истакнуто у претходном истраживању (Гинић, Ајџановић 2025), серија *Конечно!* представља адаптирани уџбенички комплет чији је оригинал намењен говорницима немачког језика који уче руски као страни језик те је већа употреба матерњег језика у инструкцијама и задацима и посве очекивана. Приликом адаптације за српску говорну средину инструкције које су у оригиналу биле на немачком језику преведене су на српски, што је у уџбеницима за почетни ниво учења (*Конечно! 1* и *Конечно! 2*) условило велики број вежби вођене интеракције и вођене условне интеракције, а самим тим и висок укупан проценат вежби медијације. Насупрот томе, у уџбеницима за седми и осми разред ситуација се значајно мења. Будући да се очекује да су ученици до тада већ овладали основним нивоом језичке компетенције (А1), инструкције и организација задатака у далеко већој мери прелазе на руски језик. Самим тим, смањује се број задатака који подразумевају посредовање уз ослонац на матерњи језик, нарочито вежби вођене интеракције и вођене условне интеракције. Због тога и укупан проценат вежби медијације у *Конечно! 3* опада у односу на претходне уџбенике из серије, што представља директну последицу постепеног преласка с ослонца на матерњи језик ка већој самосталности ученика у комуникацији на руском језику.

4.1.1.4 У уџбеничком комплету за седми разред посебна пажња посвећује се стратегијама рада с речником и развијању вештина самосталног прона-

лажења и разумевања речи, што се одражава и на повећан број преводних задатака (19), те на појачан смер вежби медијације с руског на српски, које чине готово половину свих вежби.

4.1.2 Квантитативна анализа комплета *Конечно! 4*

4.1.2.1 Међу 455 вежби, колико садржи уџбенички комплет *Конечно 4*, медијација је заступљена у 55 задатака (12%). Већи део идентификованих вежби (29) пронађен је у уџбенику, док је у радној свесци забележено 26 таквих активности. Дистрибуција по типовима приказана је у табели:

	МЕДИЈАЦИЈА БЕЗ ИНТЕРАКЦИЈЕ				
тип вежбе	превод	преприча-вање	превод с трансформа-цијом	текстуа-лизација интенције	описивање
бр. (у+рс)	18+17	2+1	0	1+1	0

МЕДИЈАЦИЈА У ОКВИРУ ИНТЕРАКЦИЈЕ		
текстуализација интенције	консекутивни превод	вођена интеракција
0	0	1+0

МЕШОВИТА МЕДИЈАЦИЈА					
превод с трансфор-мацијом	вођена условна интеракција	презента-ција	пројекат	ослонац на слику	игра
1+5	1+0	1+0	3+0	0	1+1

Табела 2. Дистрибуција типова вежби медијације у уџбенику и радној свесци *Конечно ! 4*

4.1.2.2 Међу идентификованих 55 вежби, писмених је 31, а усмених 24. Када је реч о смеру медијације, из смера с руског на српски је 33 вежби, док је из смера са српског на руски нешто мање вежби – 22.

4.1.2.3 Велики број забележених вежби превода у уџбеничком комплету *Конечно! 4* – чак 35 од укупно 55 евидентираних вежби медијације (63,5%) – утиче на смањену разноврсност заступљених типова и подтипова медијације. За разлику од претходних уџбеника из серије, у којима су у осетно већој мери биле присутне различите форме интерактивне и мешовите медијације, у *Конечно! 4* тежиште је померено ка задацима усмереним на стицање језичких знања и вештина, пре свега превођења и самосталног рада с

лексиком. Оваква концепција уџбеника може се довести у везу и са узрастом ученика, односно са чињеницом да је реч о ученицима од 14 година, код којих се очекује већи степен језичке и когнитивне самосталности. Такође, постепено се помера тежиште ка студиознијем и аналитичнијем приступу учењу страног језика.

4.1.3 Квалитативни опис вежби медијације у уџбеничком комплету *Конечно!*

Вежбе медијације у уџбеничком комплету *Конечно!* за трећу и четврту годину учења у квалитативном погледу показују извесно померање тежишта у односу на уџбенике за почетни ниво. Док су у уџбеницима *Конечно! 1* и *Конечно! 2* биле заступљеније разноврсне форме интерактивне и комуникативно усмерене медијације, у уџбеницима за седми и осми разред доминирају вежбе превођења, што условљава и мању разноврсност типова медијације. Ипак, и у овим уџбеницима присутни су задаци који од ученика захтевају активну обраду информације и различите когнитивне операције, посебно у вежбама превода с трансформацијом, текстуализације интенције и рада с непознатом лексиком.

4.1.3.1 И у уџбеницима *Конечно! 3* и *Конечно! 4* у оквиру медијације без интеракције доминирају вежбе превода, али се њихова функција у извесној мери разликује у односу на уџбенике за прву и другу годину учења. Наиме, док су у *Конечно! 1* и *Конечно! 2* вежбе превода често имале јасније изражен комуникативни и мотивациони карактер те биле повезане са стратегијама наслућивања значења речи и неретко ослоњене на игровне и интерактивне елементе – у уџбеницима за седми и осми разред превод је у већој мери усмерен на развијање језичке прецизности, студиознијег приступа учењу језика и стратегијâ самосталног рада. Примера ради, у једној од вежби превођења у уџбенику *Конечно! 3* ученик се доводи у улогу посредника и преводиоца, при чему се посебно наглашава стратегија превођења према којој није неопходан дослован превод, већ преношење најважнијих информација (*Конечно! 3*, уџбеник, стр. 51). Вежбе превода заступљене су и приликом усвајања нове лексике и граматике, нарочито у оквиру обраде глагола кретања и префиксалних глагола кретања, док се стратегије наслућивања значења речи додатно проширују и систематизују (*Конечно! 3*, уџбеник, стр. 80). Слична тенденција присутна је и у уџбенику *Конечно! 4*, у ком су честе вежбе типа „прочитај и преведи”, понекад комбиноване с довршавањем текста (*Конечно! 4*, уџбеник, стр. 11). Ученици се редовно упућују на самостално коришћење речника и проверу непознатих речи (*Конечно! 4*, уџбеник, стр. 23), али и предлошко-падежних конструкција (*Конечно! 4*, уџбеник, стр. 60), док су предмет превођења и пословице (*Конечно! 4*, радна свеска, стр. 8; уџбеник, стр. 43), што указује и на постепено увођење културолошке компоненте у вежбе медијације. Вежбе двојезичног препричавања

пак и у овим уџбеницима остају малобројне, али су ипак методички сложеније него на почетном нивоу. Посебно је значајно то што је у уџбенику *Конечно! 4* представљена стратегија преношења основних мисли, односно резимирања са српског на руски језик (*Конечно! 4*, уџбеник, стр. 28), при чему се код ученика развијају компензационе стратегије: употреба синонима, антонима, парафраза и интернационализама у ситуацијама када не могу да се сете речи. На тај начин медијација превазилази оквире пуког механичког превођења и повезује се с развојем комуникативне сналажљивости и механизма компензације.

4.1.3.2 Када је реч о вежбама медијације у оквиру интеракције, у уџбеничким комплетима *Конечно! 3* и *Конечно! 4* не уочавају се значајније промене у квалитету вежби у односу на уџбенике за претходне разреде. Сам број вежби вођене интеракције знатно је мањи у односу на претходне разреде. У уџбенику *Конечно! 4* забележена је свега једна вежба вођене интеракције (*Конечно! 4*, уџбеник, стр. 12). Вежбе консекутивног превода и даље су малобројне, али су комуникативне ситуације у којима се ученик јавља у улози посредника сложеније и ближе реалним животним околностима него у уџбеницима за пети и шести разред. Тако се ученик јавља као посредник у разговору пацијента и лекара, као и у ситуацијама куповине карата и посредовања између саговорника који не говоре исти језик. Ипак, основни модел ових вежби остаје непромењен у односу на претходне разреде: ученик посредује између два комуниканта преносећи информације са српског на руски и обрнуто. Задаци текстуализације интенције и вођене интеракције у *Конечно! 3* често су повезани с граматичким садржајем. Тако се, на пример, у вежби 7б (*Конечно! 3*, уџбеник, стр. 20) ученици најпре упућују на то да допуне питања и употребе заменицу *твой* у одговарајућем облику, након чега један од њих преузима улогу девојчице Настје и, ослањајући се на вођена питања, укратко представља своје другарице. На тај начин комуникативна активност остаје чврсто повезана с увежбавањем граматичког материјала, што је карактеристично и за вежбе медијације у претходним уџбеницима ове серије.

4.1.3.3 У уџбеницима *Конечно! 3* и *Конечно! 4* у оквиру медијације мешовитог типа уочавају се извесне промене у односу на уџбенике за пети и шести разред. Пре свега, расте број задатака који подразумевају самосталне пројекте и презентације, док се број задатака вођене условне интеракције драстично смањује, о чему је већ било речи у оквиру квантитативне анализе. Вежбе превода с трансформацијом заступљене су у сличној мери као и у претходним разредима, нарочито у радним свескама, у оквиру игара *Тандем*, које су детаљније описане претходном истраживању (Гинић, Ајџановић 2025: 255–256). Осим тога, вежбе превода с трансформацијом јављају се и у оквиру тема које поседују изражену лингвокултуролошку компоненту,

као што су посета Музеју руског рока или Царском селу. Као и у претходним разредима, превод с трансформацијом реализује се у дијалошким ситуацијама и подразумева преобликовање исказа, чиме се симулирају реалне комуникативне околности и развија говорна продукција ученика. Посебно је занимљиво то што се у свим разредима уџбеничког комплета *Конечно!* после сваке обрађене лекције у радним свескама налази задатак самоевалуације заснован на преводу с трансформацијом. У оквиру тзв. *Језичке биографије* ученик на основу тврдњи датих на српском језику формулише сопствене примере на руском. Тако се, на пример, после друге лекције у радној свесци *Конечно! 3* од ученика очекује да покаже да уме „да купи возну карту", „да пита за време доласка или поласка превозног средства" и сл. (*Конечно! 3*, радна свеска, стр. 22). После тврдњи на српском следи инструкција на руском језику којом се од ученика тражи да за сваку тврдњу напише пример и одложи га у свој језички портфолио. На тај начин медијација се повезује не само с комуникативном праксом већ и с развијањем аутономије ученика, самоевалуације и свесног управљања процесом учења.

4.2 Уџбенички комплет *Наш класс 3*

4.2.1 Квантитативна анализа вежби комплета *Наш класс 3*

4.2.1.1 У уџбеничком комплету *Наш класс 3*, унутар укупног броја вежби (291, од чега 171 у уџбенику и 120 у радној свесци) идентификовано је 26 вежби медијације што чини 9% од укупног броја. Већина идентификованих вежби – укупно 20 (12%) – заступљена је у уџбенику, који је обимом и већи, док је у радној свесци место нашло 6 вежби медијације (5%). Наредна табела илуструје дистрибуцију типова вежби медијације у уџбенику и радној свесци:

	МЕДИЈАЦИЈА БЕЗ ИНТЕРАКЦИЈЕ				
тип вежбе	превод	препричавање	превод с трансформацијом	текстуализација интенције	описивање
бр. (у+рс)	10+2	0	0	0	0+2

МЕДИЈАЦИЈА У ОКВИРУ ИНТЕРАКЦИЈЕ		
текстуализација интенције	консекутивни превод	вођена интеракција
0	4+1	0

МЕШОВИТА МЕДИЈАЦИЈА					
превод с трансформацијом	вођена условна интеракција	презентација	пројекат	ослонац на слику	игра
0	0	0	4+1	0	1+0

Табела 3. Дистрибуција типова вежби медијације у уџбенику и радној свесци *Наш класс 3*

4.2.1.2 Унутар укупног броја забележених вежби медијације у овом уџбеничком комплету (26) налази се једнак број оних предвиђених за усмену и оних намењених писаној изради – по 13. Ваља напоменути и то да у уџбенику преовлађују усмене вежбе, али да оне не односе знатну превагу у односу на писмене (11 : 9), док је у радној свесци ситуација обрнута: четири писмене и две усмене вежбе. Када је реч о смеру медијације, с девет примера преовладава смер с руског на српски, док је обратни заступљен у незнатно мањој мери будући да има седам потврда. Треба истаћи и то да су у овом уџбеничком комплету са пет потврда заступљене вежбе консекутивног превода, те да се у пет примера медијација одвија паралелно у оба смера.

4.2.1.3 Узевши у обзир све горе наведено, можемо закључити да су вежбе медијације у уџбеничком комплету *Наш класс 3* заступљене у довољној мери, али да се не истичу разноврсношћу, као што је то био случај у уџбеничким комплетима за прве две године учења. Треба истаћи и то да различити подтипови вежби медијације који су фигурирали у уџбеничким комплетима за прве две године учења, а који овде нису идентификовани, заправо не изостају у потпуности. Наиме, неки од подтипова вежби медијације присутни су и у овом уџбеничком комплету, али су усмерени на једнојезичну медијацију, која нам, ради боље и лакше упоредивости резултата истраживања вежби медијације у уџбеничким комплетима за прве две године учења и овима које сада представљамо, а који се односе на трећу и четврту годину учења – и није била у фокусу. Идентификовани подтипови који су усмерени на једнојезичну медијацију припадају вођеној интеракцији, вођеној условној интеракцији и исказивању сопственог става, мишљења или преференције – дакле, свим трима типовима медијације – и оној без интеракције, и оној с интеракцијом и медијацији мешовитог типа. С обзиром на то да је уједначен број вежби усмерен на усмену и писану израду, а имајући у виду и незнатну доминацију смера медијације с руског на српски у односу на смер са српског на руски, намеће се закључак да су аутори имали у виду потребу да се подједнако унапређује како усмена тако и писана продуктивна компетенција.

4.2.2 Квантитативна анализа вежби комплета *Наш класс 4*

4.2.2.1 Уџбенички комплет за другу годину учења *Наш класс 4* у односу на претходни одликује већи број вежби – укупно 353, од којих је 21 вежба медијације, што чини 6% од укупног броја. И у овом је случају, сасвим очекивано, знатно већи део вежби медијације потврђен у уџбенику – 19 (8%), док их је у радној свесци свега две (2%). Као илустрацију дистрибуције типова вежби медијације у уџбенику и радној свесци уџбеничког комплета *Наш класс 4* прилажемо доњу табелу:

	МЕДИЈАЦИЈА БЕЗ ИНТЕРАКЦИЈЕ				
тип вежбе	превод	преприча-вање	превод с трансфор-мацијом	текстуа-лизација интенције	описивање
бр. (у+рс)	0+1	1+0	1	0	4+0

МЕДИЈАЦИЈА У ОКВИРУ ИНТЕРАКЦИЈЕ		
текстуализа-ција интенције	консекутивни превод	вођена интеракција
1	11+0	1+0

МЕШОВИТА МЕДИЈАЦИЈА					
превод с трансфор-мацијом	вођена условна интеракција	презентација	пројекат	ослонац на слику	игра
0	0	0	1+0	0	0

Табела 4. Дистрибуција типова вежби медијације у уџбенику и радној свесци *Наш класс 4*

4.2.2.2 У датом уџбеничком комплету преовлађују вежбе медијације усмерене на писану израду – 13 од укупно 21, док су вежбе медијације које су предвиђене за усмену израду заступљене у осам примера. У уџбенику су вежбе предвиђене за писану израду доминантне у односу на оне за усмену израду: док је првих 12, потоњих вежби је седам. У радној свесци, међутим, ситуација је другачија будући да у њој налазимо једнак број писаних и усмених вежби (по једну вежбу за сваки тип израде). У четвртој години учења смер медијације је доминантно са српског на руски, с девет примера, док је онај с руског на српски заступљен свега с једним примером. Вежбе консекутивног превода које укључују оба смера у датом уџбеничком комплету имају 11 потврда.

4.2.2.3 И овај комплет се одликује правилно одабраном избалансираношћу вежби медијације, њиховом добром заступљеношћу, али не и разноврсношћу, барем када је у питању двојезична медијација. Међутим, ако бисмо учитали и вежбе једнојезичне медијације, разноврсност вежби била би нешто боља, барем када је реч о подтиповима вежби које припадају типу медијације без интеракције, а конкретно исказивање сопственог става, мишљења или преференције и описивања. Усмереност већег броја вежби на писану продукцију представља добру основу за развој ове продуктивне компетенције, при чему ни усмена компетенција није запостављена.

4.2.3 Квалитативни опис вежби медијације у уџбеничком комплету *Наш класс*

4.2.3.1 Кад је реч о примерима вежби медијације у уџбеничким комплетима *Наш класс 3* и *4*, анализа је показала да су вежбе медијације без интеракције највише заступљене у подтиповима *превод*, али су идентификовани у малом броју, и подтипови *препричавање*, *описивање*, *текстуализација интенције* и *превод с трансформацијом*. Као илустрацију за вежбе превода навешћемо вежбу у којој је потребно превести наслове књижевних дела српских писаца (*Наш класс 3*, радна свеска, стр. 24, вежба 12), а као илустрацију за вежбу превода у другом смеру, с руског на српски, навешћемо задатак у ком је потребно пронаћи преводне еквиваленте за понуђене речи (*Наш класс 3*, уџбеник, стр. 14, вежба 1). Вежбе препричавања можемо илустровати тек једним веома успелим примером с обзиром на то да у овим уџбеничким комплетима и имају само једну потврду, али је замисао вежбе веома иновативна и динамична. Наиме, дата је кратка епизода из стрипа „Женидба Душанова" аутора Ђорђа Лобачева, унутар које је потребно да ученици у облачиће упишу текст који изговарају протагонисти те епизоде па да свој текст упореде с текстом својих другова, а затим и да препричају догађаје из песме који су претходили овом приказаном у уџбенику и оне који су уследили за њим (*Наш класс 4*, уџбеник, *Комикс*, стр. 31). Подтип описивање илустроваћемо вежбом у којој је потребно да ученици напишу састав о животу једног српског научника (*Наш класс 3*, радна свеска, стр. 17, зад. 12). Подтип текстуализација интенције без интеракције такође можемо илустровати само једним примером будући да смо свега један и идентификовали. У вежби се на српском језику описује руски обичај да се пред полазак на пут седне и ћути неколико тренутака, а затим је потребно да ученици заједно напишу десет интересантних чињеница о Русији како би помогли другу који се спрема на пут у Русију, те да по том моделу напишу и интересантне чињенице везане за Србију (*Наш класс 3*, уџбеник, *Интересно*, стр. 19). Још један подтип вежби медијације без интеракције има укупно једну потврду – превод с трансформацијом, а у оквиру тог задатка потребно је на два начина превести на руски језик дате реченице – једном у личној, једном

у безличној форми (*Наш класс 4*, радна свеска, стр. 8, зад. 9). Као што горње табеле показују, сви подтипови овог типа медијације идентификовани су у уџбеничким комплетима *Наш класс* за трећу и четврту годину учења, али не у подједнакој мери.

4.2.3.2 Вежбе медијације у оквиру интеракције у уџбеничким комплетима *Наш класс 3* и *Наш класс 4* заступљене су у сва три подтипа. Подтип текстуализација интенције заступљен је у свега једном примеру, али га веома добро репрезентује вежба у којој је потребно да ученици, радећи у пару, нађу државне симболе Русије и Србије, као и податке о тим двема државама, те да према задатим параметрима један другом постављају питања о Русији и Србији (*Наш класс 4*, уџбеник, стр. 29, вежба 10). О вежбама консекутивног превођења већ је било речи, а на овом месту ћемо их илустровати једним примером у ком је потребно помоћи двама јунацима уџбеника, који воде дијалог на тему здравља (*Наш класс 4*, уџбеник, стр. 75, вежба 3). Вежбу коју смо сврстали у подтип вођена интеракција илуструје само један пример, у ком је потребно да ученици прво у тексту пронађу еквиваленте за изразе који су дати на српском језику, а затим да их искористе у својим питањима упућеним другу (*Наш класс 4*, уџбеник, стр. 12, *Грамминута*). Као што се дâ видети из горњих табела и из овог описа, вежбе које припадају типу медијације с интеракцијом, заступљене су у сва три подтипа, али њихова дистрибуција није подједнака. Преовладавају вежбе консекутивног превода, док су вежбе текстуализације интенције и вођене интеракције заступљене са по само једним репрезентативним примером.

4.2.3.3. Вежбе које смо уврстили у трећи тип медијације, тј. медијацију мешовитог типа у уџбеничким комплетима *Наш класс 3* и *Наш класс 4*, заступљене су у двама подтиповима: пројекту и игри. Први од њих могао би се представити вежбом у којој је потребно да ученици испричају оно што знају о Наполеоновој инвазији на Русију и да затим направе реконструкцију догађаја из 1812. године (*Наш класс 3*, уџбеник, стр. 29, *Интересно*). Вежбом пак у којој се ученици играју занимљиве географије презентоваћемо подтип игра. Ученици имају задатак да пронађу руске називе за познатије државе и њихове главне градове, а затим да на картицама с једне стране нацртају заставу те државе, а с друге стране напишу њен назив и главни град (*Наш класс 3*, уџбеник, стр. 13, *Это очень интересно!*).

Уџбенички комплети *Наш класс 3* и *Наш класс 4* показују известан континуитет у односу на уџбенике за прве две године учења, али и јасно померање ка сложенијим и студиознијим облицима медијације. Иако је проценат вежби медијације у односу на укупан број вежби нешто мањи него у уџбеничким комплетима *Наш класс 1* и *Наш класс 2*, вежбе медијације и даље су присутне у довољној мери и задржавају важну улогу у развоју продуктивних компетенција ученика. Истовремено, уочава се и смањена раз-

новрсност двојезичних вежби медијације, нарочито у поређењу с почетним нивоом учења.

За разлику од уџбеничког комплета *Конечно!*, у ком је у вишим разредима дошло до изражене доминације вежби превода, у серији *Наш класс* и у трећој и четвртој години учења остаје релативно уравнотежен однос различитих типова медијације, мада су и овде најзаступљеније вежбе превода и консекутивног превођења. Посебно је значајно то што су потоње бројније него у претходним разредима и што се реализују у комуникативним ситуацијама блиским реалној употреби језика.

У односу на уџбеничке комплете за прве две године учења, уочљиво је и постепено померање тежишта ка писаној продукцији, нарочито у уџбенику *Наш класс 4*, што указује на настојање аутора да развијају не само усмену комуникацију већ и прецизније и студиозније облике писаног изражавања. Истовремено, задржан је и културолошки аспект медијације: задаци су често повезани са историјским, књижевним и културним темама, што медијацију не своди искључиво на језичко посредовање, већ је повезује и са ширим образовним контекстом.

Треба истаћи и то да се смањена разноврсност двојезичне медијације делимично може објаснити већом заступљеношћу једнојезичних медијативних активности, које нису биле у фокусу овог истраживања. Наиме, различити облици вођене интеракције, исказивања става, мишљења и преференција, као и поједини задаци описивања и презентације, у уџбеничким комплетима *Наш класс 3* и *Наш класс 4* често се реализују искључиво на руском језику. То показује да се са напредовањем нивоа знања постепено смањује ослонац на матерњи језик и да се тежиште наставе помера ка самосталнијој употреби страног језика.

4.3 Уџбенички комплет *Давай!*

Као што је детаљније показано у претходном истраживању (Гинић, Ајџановић 2025: 262–264), уџбенички комплети *Давай!* и на почетном, али и на вишем нивоу учења, значајно се разликују од претходно анализираних серија уџбеника, не само обимом већ и дистрибуцијом и разноврсношћу вежби медијације. Док је у уџбеничким комплетима *Конечно!* и *Наш класс* било неопходно табеларно приказивати различите типове и подтипове медијације, у серији *Давай!* таква потреба углавном изостаје, будући да је медијација готово искључиво сведена на медијацију без интеракције, и то превасходно на вежбе превода.

4.3.1 Квантитативна анализа вежби комплета *Давай! 3*

4.3.1.1. У уџбеничком комплету *Давай! 3* заступљене су, као што смо навели, у највећој мери вежбе медијације без интеракције, и то највише превода у смеру с руског на српски језик – дакле, рецептивном. Уџбеник

и радна свеска датог уџбеничког комплета садрже укупно 563 вежбе (406 уџбеник и 157 радна свеска), од којих 30 укључује медијацију (29 у уџбенику и само једна у радној свесци), што чини 5%. Када је у питању начин израде вежби медијације, показује се да су у уџбенику заступљене само оне за усмену израду (таквих је примера, дакле, 29), док оне за писану израду потпуно изостају. Смер медијације је готово једнобразан – 29 с руског на српски и само једна са српског на руски.

4.3.1.2 У уџбенику *Давай! 3* идентификовали смо само вежбе медијације које припадају типу медијација без интеракције и то презентоване двама подтиповима: преводом и препричавањем. У радној свесци смо, међутим, пронашли свега једну вежбу медијације и то подтип консекутивни превод који припада типу медијација с интеракцијом. Ипак, укупан број вежби из радне свеске прикључили смо укупном броју вежби у уџбенику, како бисмо остали доследни претходном начину бројања и извођења коначног процента вежби медијације. Уџбеник датог уџбеничког комплета садржи 406 вежби, а радна свеска 157, што у збиру даје 563 вежбе. Вежби које укључују медијацију, а које смо, као што смо горе напоменули, идентификовали махом у уџбенику, а само једну у радној свесци, укупно је 30, што представља 5%. Када је у питању начин израде вежби медијације, показује се да су у уџбенику све оне предвиђене за усмену израду. Када је пак реч о смеру медијације, за разлику од раније представљене две серије уџбеничких комплета *Конечно!* и *Наш класс*, у овом уџбенику је са 28 примера изразито доминантан онај с руског на српски, док је само једна вежба превода предвиђена за смер са српског на руски.

4.3.2 Квантитативна анализа вежби комплета *Давай! 4*

4.3.2.1 У уџбеничком комплету *Давай! 4* вежбе медијације без интеракције идентификовали смо само у уџбенику, док у радној свесци није пронађена ниједна вежба овог типа. Уџбеник садржи укуно 458 вежби, а радна свеска 229, што у збиру даје 687 вежби. Вежби које укључују медијацију јесте 34, што представља приближно 5% вежби медијације у укупном броју вежби. Када је у питању начин израде вежби медијације – све су усменог типа, искључиво у смеру с руског на српски.

4.3.3 Квалитативни опис вежби медијације у уџбеничком комплету *Давай!*

4.3.3.1 Квалитет вежби медијације у уџбеничком комплету *Давай* можемо описати у неколико кратких реченица, с обзиром на то да су у њему, како смо видели, доминантно заступљене вежбе превода, уз још само две вежбе подтипа препричавање и једну потврду подтипа консекутивни превод. Вежбе превода доминантно су усмерене на превод с руског на српски језик, а често се реализују кроз превођење већег броја краћих, али захтевнијих

текстова, што овај уџбенички комплет додатно приближава традицији граматичко-преводног метода. Можемо их илустровати примером вежбе у којој је потребно да ученици читају и преводе кратке текстове (*Давай 3*, стр. 22, зад. 6). Превод у другом смеру, оном продуктивном, са српског језика на руски, представља само једна вежба, у којој је потребно превести пет реченица (*Давай 3*, стр. 61, зад. 4). Као и у претходна два уџбеничка комплета ове серије уџбеника, и у овом су вежбе превода махом једнообразне и најчешће се односе на превођење прочитаног или одслушаног текста. Посебно треба издвојити вежбе превода на основу аудирања, које представљају рећи и методички занимљив облик медијације, близак симултаном превођењу, мада су заступљене у знатно мањем броју у односу на класичне вежбе превода. Вежбе препричавања, као што смо већ истакли, појављују се у само два примера: у једном од њих потребно је да ученик прочита чланак под називом „Кто России подарил Пушкина и чай?" те да најважније чињенице из чланка на српском језику преприча свом другу (*Давай 3*, стр. 31, зад. 6). Друга вежба овог типа захтева од ученика да погледа трејлер за филм „Чижик-пыжик возвращается", а затим да на српском језику преприча другу о чему се ради у филму (*Давай 3*, стр. 44, зад. 7). Од вежби које припадају типу медијације с интеракцијом пронашли смо само један пример у радној свесци, и то такав који припада подтипу консекутивног превода. У вежби се од ученика тражи да замисли да је с родитељима који не говоре руски први пут у Москви и да им помаже да у ресторану поруче храну (*Давай 3*, стр. 48, зад. 11). Међутим, треба истаћи да смо у овом уџбенику ипак идентификовали и вежбе које припадају типу медијације с интеракцијом (текстуализација интенције, вођена интеракција са четири односно две потврде), као и оне које припадају типу мешовите медијације (ослонац на слику – четири, вођена условна интеракција – девет, игра – седам, пројекат – две потврде), али се оне односе на једнојезичну медијацију, која, дакле, овог пута није била предмет нашег истраживања.

5. Закључак

5.0 Спроведено истраживање показало је да се у уџбеницима руског језика као другог страног за трећу и четврту годину учења у Србији наставља развој медијативне компетенције започет у уџбеницима за пети и шести разред, али уз извесне промене како у квантитативном, тако и у квалитативном погледу. У односу на претходни ниво учења, уочава се јасно померање тежишта ка сложенијим и студиознијим облицима рада, већој самосталности ученика и постепеном смањењу ослонца на матерњи језик. Истовремено, долази и до смањења разноврсности двојезичних медијативних активности, пре свега због тога што се значајан број комуникативних и

интерактивних задатака у вишим разредима реализује искључиво на руском језику и тиме прелази у домен једнојезичне медијације, која овим истраживањем није обухваћена.

5.1 Квантитативна анализа показује да уџбенички комплети *Конечно! 3* и *Конечно! 4* у односу на укупан број вежби садрже 8%, односно 12% вежби медијације у односу на укупан број вежби. У поређењу с уџбеницима *Конечно! 1* и *Конечно! 2*, у којима је медијација била заступљена са 21% и 23,5%, видимо да је реч о значајном процентуалном паду. Међутим, ова разлика условљена је пре свега мањим бројем вежби вођене интеракције и вођене условне интеракције, које су на почетном нивоу у великој мери зависиле од инструкција на матерњем језику. С напредовањем нивоа знања ученика, инструкције и организација рада постепено прелазе на руски језик те и опада број двојезичних медијативних активности. У серији *Наш класс* такође се уочава благо смањење процента медијације: уџбенички комплети *Наш класс 3* и *Наш класс 4* садрже 9%, односно 6% вежби медијације, док је у претходним разредима тај проценат износио 15% и 11%. И у овом случају смањење квантитета прати постепено померање ка једнојезичној комуникацији и већој самосталности ученика. С друге стране, уџбенички комплети *Давай! 3* и *Давай! 4* задржавају готово идентичан проценат медијације као и на почетном нивоу – око 5% – при чему се медијација и даље готово искључиво своди на превод без интеракције.

5.2 Посматрано у целини, серије *Конечно!* и *Наш класс* и у трећој и четвртој години учења, како у квантитативном тако и у квалитативном смислу, показују много већу блискост међусобно него у односу према серији *Давай!*, како у квантитативном, тако и у квалитативном смислу. Иако у вишим разредима долази до смањења броја двојезичних медијативних задатака, у овим серијама и даље су заступљени различити типови и подтипови медијације: превод, препричавање, консекутивни превод, текстуализација интенције, превод с трансформацијом, пројекти, презентације и игровне активности. Посебно је значајно што у вишим разредима задаци све чешће подразумевају когнитивно сложеније операције – резимирање, парафразирање, компензационе стратегије, самостални рад с речником, као и посредовање у реалистичним комуникативним ситуацијама. У том смислу може се говорити о извесном квалитативном напретку у односу на почетни ниво учења, иако је квантитет двојезичне медијације нешто мањи.

5.3 Смер медијације такође показује извесне промене у односу на претходно истраживање. Док је у уџбеницима за пети и шести разред у серијама *Конечно!* и *Наш класс* доминирао смер са српског на руски, у уџбеницима за седми и осми разред све је израженији смер с руског на српски, нарочито у серији *Конечно!*, где он у *Конечно! 4* обухвата чак 33 од 55 вежби медијације (60%). Ова промена може се објаснити већом усмереношћу на рад с

текстом, лексиком и стратегијама разумевања. Насупрот томе, у серији *Наш класс* и даље је очуван релативно избалансиран однос оба смера медијације, уз значајно већи број вежби консекутивног превода, које ученика стављају у улогу стварног посредника у комуникацији. У серији *Давай!* медијација је и даље готово искључиво рецептивна и у смеру с руског на српски, што значајно ограничава развој продуктивних и интерактивних компетенција.

5.4 Квалитативна анализа показала је да уџбеници *Конечно!* и *Наш класс* у вишим разредима постепено прелазе с доминантно комуникативно-мотивационих активности ка сложенијим облицима интелектуалног и језичког рада. Вежбе превода више нису усмерене искључиво на механичко преношење значења, већ све чешће укључују трансформацију, резимирање, компензационе стратегије и културолошку компоненту. Истовремено, задржан је значајан број комуникативних ситуација блиских реалној употреби језика, посебно у задацима консекутивног превода и пројектне наставе. Уџбенички комплети *Давай!*, међутим, и на овом нивоу остају засновани претежно на традиционалном граматичко-преводном приступу. Вежбе су углавном једнообразне, усмерене на превођење већег броја текстова и најчешће не укључују интеракцију, креативно посредовање нити развијање шире медијативне компетенције. Иако су уочени поједини занимљиви облици, попут превода на основу аудирања, они су заступљени у недовољном броју.

5.5 На основу свих добијених резултата можемо закључити да уџбеници руског језика за трећу и четврту годину учења у Србији у највећој мери прате тенденције постепеног развоја медијативне компетенције и померања ка самосталнијој употреби страног језика. Истовремено, налази показују да би у будућим уџбеничким комплетима било пожељно повећати број задатака који укључују стварну интеракцију, сарадничко посредовање, пројектни рад и комуникативне ситуације блиске аутентичној употреби језика, као и успоставити бољу равнотежу између рецептивне и продуктивне медијације. Посебно би било значајно развијати задатке који повезују медијацију са културолошким, интеркултурним и когнитивним аспектима комуникације, у складу са савременим концепцијама наставе страних језика и захтевима *Заједничког европског референтног оквира за живе језике*.

5.6 Овим радом потврђено је да медијација у настави руског језика постепено добија све значајније место, али и да њен развој у уџбеничкој пракси није уједначен. Добијени резултати могу послужити као основ за даља истраживања медијације у настави руског и осталих страних језика, али и као подстицај за унапређивање критеријума по којима се вреднују савремени уџбенички комплети и планира развој комуникативних компетенција ученика.

Цитирана литература

Азимов, Эльхан Г, Анатолий Н. Щукин. Новый словарь методических терминов и понятий (теория и практика обучения языкам). Москва: Издательство ИКАР, 2009.

[Azimov, Ėl′khan G, Anatoliĭ N. Shchukin. Novyĭ slovar′ metodicheskikh terminov i poni͡atiĭ (teorii͡a i praktika obuchenii͡a i͡azykam). Moskva: Izdatel′stvo IKAR, 2009]

Гинић, Јелена, Наташа Ајџановић. „Медијација у уџбеницима руског језика као другог страног за прву и другу годину учења у Србији". Славистика XXIX/2, 2025: 246–268.

[Ginić, Jelena, Nataša Ajdžanović. „Medijacija u udžbenicima ruskog jezika kao drugog stranog za prvu i drugu godinu učenja u Srbiji". Slavistika XXIX/2, 2025: 246–268]

Дурбаба, Оливера, Љиљана Ђурић и др. Општи стандарди постигнућа за крај основног образовања за страни језик. Приручник за наставнике. Београд: Завод за вредновање квалитета образовања и васпитања, 2017.

[Durbaba, Olivera, Ljiljana Đurić i dr. Opšti standardi postignuća za kraj osnovnog obrazovanja za strani jezik. Priručnik za nastavnike. Beograd: Zavod za vrednovanje kvaliteta obrazovanja i vaspitanja, 2017]

Колесников Андрей, А., Михаил К. Денисов. «Формирование медиативной компетенции при обучении иностранным языкам в школе». Вестник Рязанского государственного университета им. С. А. Есенина №34, 2012: 23–33.

[Kolesnikov Andrej, A., Mihail K. Denisov. «Formirovanie mediativnoj kompetencii pri obučenii inostrannym âzykam v škole». Vestnik Râzanskogo gosudarstvennogo universiteta im. S. A. Esenina №34, 2012: 23–33]

Ланкина, Ольга Ю. «Содержание понятия ‘медиация’ в обучении иностранным языкам». Вестник Ленинградского государственного университета им. А. С. Пушкина № 2. Педагогика, 2018: 175–183.

[Lankina, Ol′ga Û. «Soderžanie ponâtiâ „mediaciâ" v obučenii inostrannym âzykam». Vestnik Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta im. A. S. Puškina № 2. Pedagogika, 2018: 175–183]

Council of Europe. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment. Companion Volume with New Descriptors. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2018.

Извори

Амштајн Баман, Кристине, Улф Боргварт и др. Конечно! 3. Руски језик за седми разред основне школе: уџбеник за трећу годину учења. Београд: Klett, 2017.

[Amštajn Baman, Kristine, Ulf Borgvart i dr. Konečno! 3. Ruski jezik za sedmi razred osnovne škole: udžbenik za treću godinu učenja. Beograd: Klett, 2017]

Амштајн Баман, Кристине, Улф Боргварт и др. Конечно! 3. Руски језик за седми разред основне школе: радна свеска за трећу годину учења. Београд: Klett, 2016.

[Amštajn Baman, Kristine, Ulf Borgvart i dr. Konečno! 4. Ruski jezik za sedmi razred osnovne škole: radna sveska za treću godinu učenja. Beograd: Klett, 2016]

Амштајн Баман, Кристине, Улф Боргварт и др. Конечно! 4. Руски језик за осми разред основне школе: уџбеник за четврту годину учења. Београд: Klett, 2017.

[Amštajn Baman, Kristine, Ulf Borgvart i dr. Konechno! 4. Ruski jezik za osmi razred osnovne škole: udžbenik za četvrtu godinu učenja. Beograd: Klett, 2017]

Мангус, Инга. Давай! учить, читать, писать, играть 3: учебник. Уџбеник за седми разред основне школе. Руски језик за трећу годину учења. Београд: АрхиКњига, 2024.

[Mangus, Inga. Davaй! učitь, čitatь, pisatь, igratь 3: učebnik. Udžbenik za sedmi razred osnovne škole. Ruski jezik za treću godinu učenja. Beograd: ArhiKnjiga, 2024]

Мангус, Инга. Давай! учить, читать, писать, играть 3: рабочая тетрадь. Радна свеска за седми разред основне школе. Руски језик за трећу годину учења. Београд: АрхиКњига, 2024.

[Mangus, Inga. Davaй! učitь, čitatь, pisatь, igratь 3: rabočaя tetradь. Radna sveska za sedmi razred osnovne škole. Ruski jezik za treću godinu učenja. Beograd: ArhiKnjiga, 2024]

Мангус, Инга. Давай! учить, читать, писать, играть 4: учебник. Уџбеник за осми разред основне школе. Руски језик за четврту годину учења. Београд: АрхиКњига, 2024.

[Mangus, Inga. Davaй! učitь, čitatь, pisatь, igratь 4: učebnik. Udžbenik za osmi razred osnovne škole. Ruski jezik za četvrtu godinu učenja. Beograd: ArhiKnjiga, 2024]

Мангус, Инга. Давай! учить, читать, писать, играть 4: рабочая тетрадь. Радна свеска за осми разред основне школе. Руски језик за четврту годину учења. Београд: АрхиКњига, 2024.

[Mangus, Inga. Davaй! učitь, čitatь, pisatь, igratь 4: rabočaя tetradь. Radna sveska za osmi razred osnovne škole. Ruski jezik za četvrtu godinu učenja. Beograd: ArhiKnjiga, 2024]

Меденица, Лука, Бранислав Николић, Мира Симеуновић. Наш класс 3. Руски језик за седми разред основне школе. Уџбеник за трећу годину учења. Београд: Завод за уџбенике, 2020.

[Medenica, Luka, Branislav Nikolić, Mira Simeunović. Naš klass 3. Ruski jezik za sedmi razred osnovne škole. Udžbenik za treću godinu učenja. Beograd: Zavod za udžbenike, 2020]

Меденица, Лука, Бранислав Николић, Мира Симеуновић. Наш класс 3. Руски језик за седми разред основне школе. Радна свеска за трећу годину учења. Београд: Завод за уџбенике, 2022.

[Medenica, Luka, Branislav Nikolić, Mira Simeunović. Naš klass 3. Ruski jezik za sedmi razred osnovne škole. Radna sveska za treću godinu učenja. Beograd: Zavod za udžbenike, 2022]

Меденица, Лука, Бранислав Николић, Мира Симеуновић. Наш класс 4. Руски језик за осми разред основне школе. Уџбеник за четврту годину учења. Београд: Завод за уџбенике, 2021.

[Medenica, Luka, Branislav Nikolić, Mira Simeunović. Naš klass 4. Ruski jezik za osmi razred osnovne škole. Udžbenik za četvrtu godinu učenja. Beograd: Zavod za udžbenike, 2021]

Меденица, Лука, Бранислав Николић, Мира Симеуновић. Наш класс 4. Руски језик за осми разред основне школе. Радна свеска за четврту годину учења. Београд: Завод за уџбенике, 2021.

[Medenica, Luka, Branislav Nikolić, Mira Simeunović. Naš klass 4. Ruski jezik za osmi razred osnovne škole. Radna sveska za četvrtu godinu učenja. Beograd: Zavod za udžbenike, 2021]

Наташа Айджанович, Елена Гинич

МЕДИАЦИЯ В УЧЕБНИКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ВТОРОГО ИНОСТРАННОГО ДЛЯ ТРЕТЬЕГО И ЧЕТВЁРТОГО ГОДА ОБУЧЕНИЯ В СЕРБИИ

Резюме

Данная статья представляет собой продолжение предыдущего исследования, посвящённого анализу упражнений на медиацию в учебниках русского языка как второго иностранного для первого и второго года обучения в сербских восьмилетних школах. В центре внимания настоящей работы находятся учебно-методические комплекты для третьего и четвёртого года обучения, то есть для седьмого и восьмого классов основной школы. Цель исследования заключается в том, чтобы определить, в какой мере и каким образом современные УМК способствуют дальнейшему развитию медиативной компетенции учащихся на более высоком уровне владения языком.

Материал исследования составили три актуальные серии учебников: *Конечно!, Наш класс* и *Давай!*. Анализ проводился на основе модифицированной классификации типов медиации, предложенной А. А. Колесниковым и М. К. Денисовым (2012), включающей медиацию без интеракции, медиацию в рамках интеракции и медиацию смешанного типа.

Количественный анализ показал, что в учебниках серии *Конечно!* доля упражнений на медиацию составляет 8% и 12% в частях 3 и 4 соответственно, тогда как в серии *Наш класс* — 9% и 6%. В учебниках *Давай!* количество медиативных упражнений остаётся минимальным — около 5% от общего числа заданий. По сравнению с учебниками для первых двух лет обучения наблюдается общее снижение процента двуязычной медиации, что связано

с постепенным переходом к одноязычной коммуникации на русском языке и уменьшением роли родного языка в организации учебного процесса.

Качественный анализ показал, что серии *Конечно!* и *Наш класс* в значительной степени соответствуют современным тенденциям развития медиативной компетенции. В них представлены различные типы заданий: перевод, пересказ, перевод с трансформацией, последовательный перевод, проектные задания, презентации и упражнения с культурологическим компонентом. При этом в старших классах упражнения становятся более сложными, аналитическими и ориентированными на самостоятельную работу учащихся. Особое внимание уделяется стратегиям компенсации, работе со словарём, передаче основной информации и развитию письменной продуктивной речи.

В отличие от них серия *Давай!* и на более высоком уровне обучения сохраняет преимущественно традиционный грамматико-переводной подход. Медиация в этих учебниках сводится главным образом к переводу с русского на сербский язык, нередко в форме перевода длинных текстов без интерактивного и коммуникативного компонента. Хотя в учебниках встречаются отдельные примеры более современных медиативных заданий (например, перевод на основе аудирования), они не оказывают существенного влияния на общую методическую концепцию серии.

Направление медиации также отражает различия между сериями. В *Конечно!* и *Наш класс* сохраняется относительная сбалансированность перевода с сербского на русский и с русского на сербский язык, тогда как в серии *Давай!* почти исключительно доминирует рецептивное направление — с русского на сербский.

В заключение авторы подчёркивают, что на более высоком этапе обучения медиация постепенно приобретает более сложный и самостоятельный характер и становится важным средством развития не только языковой, но и коммуникативной, когнитивной и социокультурной компетенции учащихся. Полученные результаты подтверждают необходимость дальнейшего системного включения медиативных упражнений в обучение русскому языку как второму иностранному в соответствии с принципами коммуникативного подхода и рекомендациями CEFR.

Ключевые слова: учебники русского языка, восьмилетняя школа, русский язык, медиация без наличия интеракции, медиация в рамках интеракции, смешанная медиация.

ИСТОРИЈА – HISTORY

Александра Корда-Петровић*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику
korda@verat.net

УДК 821.163.41.09::791(437)
https://doi.org/10.18485/slavistika.2026.30.1.20
Оригинални научни рад
примљен 23.3.2026.
прихваћен за штампу 5.7.2026.

ПРАШКО ПРОЛЕЋЕ У АУТОБИОГРАФИЈАМА ЈУГОСЛОВЕНСКИХ РЕЖИСЕРА ПРАШКЕ ШКОЛЕ

На основу фрагмената из аутобиографија и сећања југословенских режисера који су студирали на Филмској академији у Прагу крајем 60-их и почетком 70-их година XX века, склапа се слика о преломном друштвено-историјском периоду Прашког пролећа 1968. године у Чехословачкој. Из биографија Горана Марковића (*Чешка школа не постоји*, 1990), Срђана Карановића (*Сам о себи*, 2023), Рајка Грлића (*Неиспричане приче*, 2018), Емира Кустурице (*Смрт је непровјерена гласина*, 2010) и сећања Горана Паскаљевића (*Великан филмског платна*, 2022) упоређују се унутрашње перспективе аутора у приказивању догађаја и атмосфере пре, током и после Прашког пролећа, а све уско повезано са њиховим личним искуством.

Кључне речи: Прашко пролеће, Прашка филмска школа, југословенски режисери, аутобиографије, сећања, лична перспектива.

Based on fragments from the autobiographies and memoirs of Yugoslav directors who studied at the Film Academy in Prague in the late 1960s and early 1970s, a picture emerges of the pivotal socio-historical period of the Prague Spring of 1968 in Czechoslovakia. The autobiographies of Goran Marković (*The Czech School Does Not Exist*, 1990), Srđan Karanović (*About Myself*, 2023), Rajko Grlić (*Untold Stories*, 2018), Emir Kusturica (*Death is an Unverified Rumor*, 2010), and the memoirs of Goran Paskaljević (*Giant of the Film Screen*, 2022) compare the internal perspectives of the authors in depicting the events and atmosphere before, during, and after the Prague Spring, all closely connected to their personal experiences.

Keywords: Prague Spring, Prague Film School, Yugoslav directors, autobiographies, memories, personal perspective.

Једна од доминантних дефиниција жанра аутобиографије подразумева да је то дужа писана форма у којој аутор приповеда о сопственом животу. Насупрот мемоарима, који теже да прикажу ширу друштвену панораму каквом је види аутор, аутобиографија је усредсређена на осветљавање унутрашње перспективе аутора, а приказивање догађаја уско је повезано са његовим личним искуством. Аутобиографије углавном започињу ауторовим рођењем и завршавају се тренутком писања самог дела, али у појединим случајевима аутобиографија подразумева и описивање једног одређеног пе-

* https://orcid.org/0000-0002-8300-0609

риода ауторовог живота који се по некој особености издваја (Popović 2007: 63–64). Савремена теорија 20. века увелико се бавила питањем форме и проблемима веродостојности аутобиографског исказа, од социолошко-историјских и антрополошких приступа до естетике и историје жанра.[1] Разматрана је и природа аутобиографског памћења које је „складиште властитих искустава, а сећање на себе је процес прераде искустава и конститутивни део стварања идентитета, увек између реконструкције и репродукције" (Kuljić 2022: 53). Управо због изазова које намеће питање веродостојности исказаног у аутобиографским сећањима, како због ретроспективног приказивања догађаја из прошлости, тако и због субјективности репродукције сећања, чинимо покушај поређења више аутобиографских записа о истом историјском тренутку.

Последњих деценија објављене су аутобиографије признатих режисера који су обележили југословенску кинематографију друге половине 20. века. Реч је о књигама Горана Марковића *Чешка школа не постоји* (Београд: Просвета,1990; 2. издање – Београд: Лагуна, 2020), Срђана Карановића *Сам о себи* (Београд: Геопоетика, 2023), Рајка Грлића *Неиспричане приче* (Београд: Лагуна, 2018; 2. издање – Београд: Лагуна, 2023) и Емира Кустурице *Смрт је непровјерена гласина* (Београд: Новости, 2010), а у циљу ове теме може им се прикључити и филмска монографија Татјане Њежић под називом *Горан Паскаљевић: Великан филмског платна* (Београд: Библиотека града Београда, 2022), која садржи фрагменте аутентичних сећања овог режисера. Све наведене ауторе повезује чињеница да су од краја 60-их до половине 70-их година 20. века студирали на Филмској академији у Прагу (ФАМУ) и били сведоци различитих фаза преломног друштвено-историјског периода Чехословачке званог Прашко пролеће 1968. године.[2] Приповедачка пер-

1 О овоме више у: Ginter, Nigl. „Autobiografija – oblik i istorija književnog žanra". Polja 12/2015: 90–98. Реч је о уводу за зборник теоријских и историографских есеја о историји жанра.

2 После Другог светског рата у земљама Источног блока које су биле под политичким утицајем Совјетског Савеза, а у склопу ширих политичких и друштвених промена (протести против рата у Вијетнаму, буђење покрета за људска права и социјалних превирања у Европи), долази до друштвених преокрета и протеста. У социјалистичкој Чехословачкој током друге половине 60-их година долази до либерализације чврсте идеолошке друштвене стратегије која кулминира доласком Александра Дупчека на чело Комунистичке партије ЧССР у јануару 1968. године. Тада започињу реформе у правцу заокрета ка политичкој стратегији „социјализма са људским ликом", у оквиру које се стремило ка демократизацији друштва у смислу већих грађанских слобода, смањења идеолошке цензуре и демократизације културе. Тај преломни период чехословачке друштвено-политичке историје назван је Прашко пролеће. Покренуте реформе биле су осујећене уласком трупа Варшавског пакта у ноћи између 20. и 21. ав-

спектива у овим аутобиографијама је различита – Срђан Карановић и Емир Кустурица описују свој живот хронолошки, од рођења до зрелог доба, Горан Марковић фокусира сећања на период студија у Прагу, Рајко Грлић умеће фрагментарна сећања у форми филмског лексикона, док Горан Паскаљевић издваја сегменте сећања у форми интервјуа. Ипак, повезују их сећања на исти период студија на ФАМУ и доживљај друштвено-политичких превирања пре, током и после периода Прашког пролећа 1968. године. Студије на Филмској академији у Прагу оставиле су дубок траг на свакога од њих, не само у смислу формирања појединачних филмских поетика,[3] већ и у смислу искуства које су стекли као сведоци преломних догађаја 1968. године.

Генерацијски блиска, „прашка петорка", Лордан Зафрановић (*1944), Срђан Карановић (*1945), Горан Марковић (*1946), Горан Паскаљевић (1947–2020) и Рајко Грлић (*1947), студирали су у Прагу филмску режију у периоду од 1965. до 1971. године, док је Емир Кустурица (*1954) као студент ФАМУ био сведок времена непосредно после Прашког пролећа, тј. половином 70-их година. Током студија у Прагу су се дружили међусобно, али и са осталим југословенским студентима[4] које је на студије ФАМУ привукла слава чехословачког *новог таласа* и чувена педагошка традиција ове уметничке академије. Самим тим, у разматраним аутобиографијама постоје преплитања заједничких сећања, помињу се иста искуства и исти догађаји, али појединачно сагледани на аутентичан начин. Иако преовлађују сећања на студентски живот, предавања, професоре или прва филмска искуства, у позадини се одвија буран политички и друштвени преокрет који боји ове успомене.

Први утисци

Почетком септембра 1965. године Горан Марковић и Срђан Карановић примљени су на студије режије у Прагу. Од „славне петорке" стигли су први у земљу о којој скоро ништа нису знали, чији језик нису разумели

густа 1968. у Праг, а последице гушења Прашког пролећа трајаће још наредне три деценије.

3 Њихове филмске поетике развијале су се под утицајем тзв. Чехословачког *новог таласа* из 60-их година, оличеног нпр. у филмовима Милоша Формана, Јиржија Менцела и Вјере Хитилове. Неке од одлика ове поетике пренели су и у своја филмска остварења: нагласак на личну причу кроз коју се пројектује синдром друштва, склоност ка гротескном и комичном, интимна перспектива или иронични приступ филмској нарацији.

4 У то време на другим одсецима ФАМУ студирали су и други Југословени (нпр. камеру су студирали Предраг Поповић Пега и Радослав Јовановић, а документарни филм Павле Гвиздановић).

и никога нису познавали. Њихови први утисци о Прагу су аутентични и у великој мери се подударају.

> „Кад смо дошли надомак Прага, отац је зауставио кола и изашли смо да видимо панораму града. Праг има сто педесет цркава са око четири стотине торњева, језгро града је у барокном и рококо стилу, остатак је сецесија. Нових зграда практично нема, посматран из даљине, личи на призор из осамнаестог века." (Marković 2020: 27)

> „Праг је представљао прави музеј архитектуре од, рецимо готике, преко барока, сецесије и Прве републике (први период независне Чехословачке у време Томаша Масарика). У централном делу града није било модерних зграда. Кроз Праг је вијугала питома река Влтава. Све је деловало дивно, али и туробно, запуштено. Чак је малтер отпадао са неких дивних кућа. Праг није био баш црн као Глазгов, али јесте био тамносив и тамнодрап. Био је чист, а прљав." (Karanović 2023: 215)

Први утисци су испреплетени честим поређењима и истицањем разлика између средине из које су потицали и оне у коју су дошли. Углавном препознају разлике између средњоевропског и балканског менталитета, али и другачији тип социјалистичког уређења. Одушевљени су архитектуром Прага, традицијом и културом, али истовремено примећују сивило и ригидност чехословачког социјалистичког режима.

> „Чеси су нас Југословене тада искрено волели. Привлачило их је оно што сами нису поседовали: наше море, добро расположење и игнорисање правила и реда. Били смо доказ да је могуће живети другачије од њиховог сивог и заувек фиксираног живота. Јер, стаљинистичко доба је свуда истицало претњу у облику завета: 'Са Совјетским Савезом на вечна времена!' Или: 'Живела нераскидива веза земаља социалистичке заједнице!' Или: 'Увек на путу социјалистичке изградње!' И слично." (Marković 2020: 54)

На другој години студија придружују им се Рајко Грлић, Лордан Зафрановић и Горан Паскаљевић. Рајко Грлић у аутобиографији написаној у форми филмског лексикона под одредницом *Master class* – Prag 1966. записује:

> „На ФАМУ нас је у том тренутку било седморо из Југославије: пет режисера играног филма, један документарног и један камерман. Све редом амбициозни клинци гладни живота. Заљубљеници у филм збуњени сексуалним слободама и политичким неслободама средине у коју смо дошли. Био је то Праг, биле су то шездесете. Култура свакодневног живота била је дубља и темељнија од оне из које смо дошли, а социјализам сивљи и ригиднији од онога у којем смо одрасли." (Grlić 2018: 235)

У прво време непознавање чешког језика свима представља препреку: „Све више је почео да нас мучи чешки језик. Јесте био словенски као

наш, али је био и различит. Нарочито нас је мучило слово ’r’ које се писало са оном квачицом као слово ’ž’. Изговарало се као ’rž’, а некада као ’š’. Дуго смо ломили језике док нисмо научили да га правилно изговарамо и употребљавамо” (Karanović 2023: 217). „Након неколико тједана схваћам да је сличност хрватског и чешког језика само привидна. Слушам Кундерино предавање и готово ништа не разумијем.” (Grlić 2018: 235)

> „Иако на тим предавањима нисам разумео ни реч, имао сам осећање да су она јако битна, знао сам да се догађа нешто значајно. Човек испред мене деловао је моћно, најављивао нова времана. Студенти су га слушали узбуђено, упијали његове речи, подржавали пред идејама које је мирно излагао. Нисам знао о чему је реч, али видело се да је важно, пресудно, непоновљиво...” (Marković 2020: 36)

Друштвену атмосферу непосредно пре Прашког пролећа сликовито описује Марковић. Записује да се осећао скори распад стаљинистичког друштва, не само у све гласнијим критикама чехословачких уметника и јавних личности, већ и у видљивој оронулости града, комуналној небризи и све уочљивијој економској кризи. Он то доживљава као некакав „мистични предзнак” великих промена:

> „Оно што сам у почетку само наслућивао, постајало је све видљивије – сви су били политизовани. То је одударало од контекста тоталитарног друштва које је, мада видно оронуло и офуцано, још било на власти. Посматрао сам тај парадокс са стране и полако схватао да се догађа нешто што још нисам упознао – друштвена криза. На све стране рушио се постојећи систем вредности, у прах су се претварале некада недодириве светиње стаљинистичког друштва: власт, лик комунисте, бирократска олигархија.” (Marković 2020: 39)

Горан Паскаљевић 1967. уписује ФАМУ у класи Елмара Клоса, у време када је чешки филмски *нови талас* био на врхунцу. Упознао је атмосферу која је доминирала Прагом непосредно пре Прашког пролећа. У једном од интервјуа казао је: „Наравно да смо били свесни свега што се догађало око нас у Прагу. Али смо зато из прве руке и схватили шта би последице окупације Прага могле значити за Југославију [...] Били су то врло срећни дани у мом животу” (Nježić 2022: 18). Дух друштвених промена оставио је снажан печат на амбициозне младе уметнике, а први утисци са студија режије преклапали су се са општом атмосфером. Присутна су поређења са друштвеним приликама у социјалистичкој Југославији, али интересантно је да не истичу паралеле са јунским студентским демонстрацијама 1968. године у својој земљи.[5] С обзиром на то да су аутобиографије писане с временске дистанце, могла су се очекивати нека поређења.

5 Јунске студентске демонстрације 1968. године у Југославији имале су другачије узроке и друштвене поводе од Прашког пролећа, али су такође биле део таласа протеста који

Прашко пролеће и август 1968.

Ова генерација студената режије из Југославије осећа неку врсту сигурности због чињенице да долазе из земље у којој је социјалистички систем либералнији, али истовремено пажљиво посматрају политичке промене у Чехословачкој. Њихова предност је била у томе што су могли објективно да пореде динамична кретања у културном и јавном животу Прага и што су имали могућност поређења са стањем у Југославији:

> „Још сам веровао да ћу се провући кроз живот без политике, само уз филм, вероватно телевизију и наравно девојке. Политичари су ми увек исто обучени (и у Београду) били прилично досадни, само су се хвалили и обећавали ствари које нису успевали да испуне. Но изгледа да су Дубчек и његови сарадници, као председник Свобода, били другачији. Нису лагали и народ им је са све више одушевљења клицао и веровао. Чинило ми се да заједно нису желели да мењају политички систем, сви су сложно хтели само 'Социјализам с људским лицем' (Socialismus s lidskou tváří)! Захтевали су само слободу да живе и раде како желе, а не како други хоће. Слично, говорили су, како су то давно, са мукама и грешкама, урадили Југословени у својој земљи! Укратко, желели су да се Чехословачка врати себи, својој култури, традицији и памћењу. Упоредо са правим пролећем, озеленелим дрвећем, лепим временом и расцветалим воћкама (као у неком холивудском филму) Праг се од лепе али туробне Средње Европе, скоро преко ноћи претворио у – 'Медитеран'!" (Karanović 2023: 277–278)

Карановић записује како су Чеси лакше добијали пасоше како би путовали на Запад, зграде су се реконструисале, приказивани су страни и домаћи до тада забрањени филмови, говорило се отворено о сталињистичким чисткама, јавно су иступали до тада притајени дисиденти: „Овде су, раније смркнути, грађани око нас почели да говоре гласније, да се шале, смеју, чак и певају. Учмали Праг се дословно будио" (Karanović, 2023: 278). Марковић пише да се од јесени 1967. осетило како стеге попуштају, да се појавила слобода критичког мишљења, настајале су значајне представе у позориштима, а књиге објављују Милан Кундера, Бохумил Храбал, Павел Кохоут и Вацлав Хавел. Награђују се филмови који се критички односе према стварности (Marković 2020: 107–108).

У аутобиографском филмском лексикону Рајка Грлића испод објашњења појма *Beginning & The End (Почетак – Праг, 1968)* стоји да је Аристотел о трочланој структури драме написао да је „Почетак – ништа посебно важног прије, све после... Крај – све прије, ништа послије...", а за-

је захватио већи број земаља. Студенти у Београду, Загребу и Сарајеву тражили су демократизацију друштва, укидање бирократских привилегија и решавање економских питања.

тим препричава догађај с краја априла 1968. године, када се народ окупио на прашком тргу како би слушао први јавни Дупчеков говор. Док му је народ клицао, на другом крају трга, на балкону, стајао је прашки клошар који је клицао неповезане фразе. Њега је подстицала омања група окупљених уметника. Грлић закључује: „То је био Праг 68. То су били Чеси. У великом повјесном тренутку, у патетичном озрачју којем ријетко тко може одољети, они су се ругали сами себи" (Grlić 2018: 36).

Треба имати у виду да су се ови југословенски студенти нашли у кругу пробуђене уметничке и академске средине, те им је дух промена био надохват руке. За кратко време дошло је до великих промена, пре свега у духу либерализације друштва и видно растућег ентузијазма и пробуђених нада:

> „Нису само студенти ФАМУ разуларени, проблем је што се сада тако понашају углавном сви. Као да је настало такмичење у томе ко ће бити слободнији. Међутим, испољавање слободе почиње све више да поприма разне облике антисовјетизма – од вицева до мржње. Из Москве почињу стизати знакови забринутости, који прерастају у отворену претњу. Шефови осталих земаља Источног блока састају се све чешће уз видну нервозу." (Marković 2020: 114)

Тих месеци настао је кратки документарни филм *Ми из Прага*,[6] који је снимљен у соби студентског дома у којој су окупљени скоро сви југословенски студенти ФАМУ и где спонтано говоре „о студијама и Прашком пролећу и предсказују Чехословачкој светлу будућност у којој се спајају слобода и култура" (Karanović 2023: 282). Из овог документа јасно се види да су сви били свесни да се око њих дешава нешто значајно, осећају дивљење према снази промена које су Чехословаци покренули, али истовремено непрестано друштвене прилике упоређују са онима у Југославији, пре свега на пољу културе и уметности. Како је документарни филм аутентични доказ реалног тренутка, уједно је и доказ о освешћености доживљаја друштвених промена у Чехословачкој. Ентузијазам и дивљење који су пренети у аутобиографска сећања нису били накнадно перципирани, већ су били део реалног тренутка.

Интервенција војних снага Варшавског пакта у ноћи између 20. и 21. августа 1968. године описана је у свим наведеним аутобиографијама. Сваки од аутора детаљно описује тренутак када је сазнао за овај преокрет и сви га доживљавају као важну прекретницу за Чехословачку, али и као личну трауму:

> „Тих дана налазио сам се у Будви. Пробудио ме је радио из суседства. Било је рано јутро а спикер се драо као да га кољу [...] Одједном, схватио сам шта тај човек говори! Укочио сам се и почео напето да ослушкујем. Инвазија,

6 Грлић, Рајко: *Ми из Прага* (документарни филм, 30 минута). Доступан на: https://www.youtube.com/watch?v=Wbd-hoDloYI

> совјетске трупе, прекинуте везе.... Покушао сам некако да схватим смисао речи које су допирале. После неколико тренутака успело ми је да повежем оно што је говорио: било је све готово. Спаковао сам се на брзину и отрчао на аутобуску станицу. Није било места. Ипак сам измолио једног шофера да ме прими да престојим до Београда, слагао сам нешто о смртном случају." (Marković 2020: 120–121)

Марковић описује и атмосферу у Београду тих дана након војне интервенције у Чехословачкој. Превладава осећај неверице и неизвесности који се преноси и на лични план. Постоји известан страх да би се слично могло догодити и у Југославији. Аутентично је описана атмосфера на београдским улицама, испред чехословачке амбасаде, на београдском аеродрому. „Стигао сам на железничку станицу истовремено са тенковима Варшавског пакта. Праг је био под опсадом 'ослободилаца', углавном голобрадих руских војника који нису имали појма ни где се налазе, ни од кога су то дошли да ослободе Чехе и Словаке тако жељне демократије" (Nježić 2022: 18). Карановић се пита: „Да ли је ово крај нечег лепог, или почетак нечег ужасног?...Зашто 'велики' морају да потчињавају 'мале'? Шта ће бити са ФАМУ? Да ли ће моја девојка уопште моћи да се врати у Праг и када? Шта ћу с њом ако не оде?" (Karanović 2023: 284).

Карановић бележи да је Чехословачка привидно наставила да живи као пре, али: „На лица људи се полако враћала депресија, смех се више није чуо. 'Медитеран' се полако повлачио пред Средњом Европом, али је изгледало као да се ипак још сви надају и нечем добром" (Karanović 2023: 285). Описани су и фрагменти сцена са прашких улица на којима се групе грађана окупљају око наоружаних руских војника, слике спорадичних мирних демонстрација и акције скидања руских застава. Ипак, Карановић закључује: „Нисам могао да верујем да се оваква трагедија може догодити једној европској земљи" (Исто, 286). Марковић је изненађен што у Прагу затиче једну врсту безвлашћа: „Једноставно, ништа није функционисало, цео један народ одбијао је да сарађује с окупатором. Та свеукупна солидарност подгревала је наду да можда није све пропало" (Marković 2020: 124). Стизала је прашка јесен, а са њом и двонедељни студентски штрајк. Зафрановић и Марковић су на снимању филма у Југославији, Паскаљевић је у Прагу, а Карановић и Грлић се прикључују студентском штрајку на ФАМУ. И један и други слично описују те дане које су са чешким колегама провели у згради факултета, иако се сећају својих колебања да ли да се као странци придруже штрајку. „Чехословачка је окупирана. Руски тенкови су на улицама Прага. Прашки факултети су у штрајку. ФАМУ је задужен за снимање свега што се снимити може. Осам екипа данонoћно кружи градом. Нас стотињак већ десетак дана живимо на Академији, у неоренесансној Palác Lažanských на обали Влтаве" (Grlić 2018: 339).

Те дане Грлић описује као „збир неке чудесне комбинације Хашека и Кафке, неке средњоеуропске ироније којом се тај дио свијета инстиктивно брани од немилог ваљка историје" (Grlić 2018: 80). „Спавали смо на поду распоређени према катедрама и покривали се својим капутима или јакнама. Сећам се да сам ја спавао у канцеларији шефа катедре режије, чувеног и строгог Отакара Ваврe, чија предавања још нисмо слушали". (Karanović 2023: 290)

Говорећи о свом филму *Варљиво лето 68*. Паскаљевић наводи:

> „Филм се завршава управо 21. августа 1968. А стицај околности ме је довео у Праг баш када су ушли тенкови, почели протести и све сам то доживео. Сећам се како је руски војник у џипу, пошто су га ударили копљем заставе по глави, извукао машинку на све нас, а било нас је неколико хиљада на том тргу. Знате, кад видите цев уперену у вас, то није као на филму. Легли смо на земљу и врло брзо су нас растерали. Био сам на часу у школи, у студију, кад су нам јавили да се неко спалио на Вацлавским намјестима у знак протеста и ми смо отрчали тамо да видимо шта се догађа. Никада то нећу да заборавим. Они су већ склонили тело када смо ми стигли, али видео сам место где се спалио Јан Палах."[7] (Nježić 2022: 18)

Код Карановића читамо:

> „Јан Палах је тако постао једина званична жртва окупације Чехословачке и њеног повратка на 'прави пут'. Спровод је био најтужнија и највеличанственија поворка коју ћу заувек памтити. Од врха до дна највећег градског трга Вацлавске намјести, од места где се спалио Јан Палах, протезала се и полако кретала незамислива колона људи, углавном у црнини. Изгледало је као да је цела Чехословачка дошла на последњи испраћај. Кретали су се у буквалној тишини, без застава, парола или било какве музике. Међу њима смо, наравно, били и ми 'Југославци'." (Karanović 2023: 298)

После Прашког пролећа

У свим разматраним аутобиографијама описани су сегменти бурних догађаја који представљају аутентична искуства учесника и самим тим откривају, на први поглед, мање важне детаље које не бележи 'велика' историја,[8] али с друге стране, управо овакви записи доприносе потпунијем опису атмосфере у Прагу после августа 1968. године. Шире сагледавање тока до-

7 Мање је познато да је аутор чувене фотографије спаљеног Јана Палаха, фотографије која је обишла свет, један од југословенских студената Предраг Поповић Пега.

8 Пример су наводи о репертоару филмова које су бирали Грлић и Карановић, а који су приказивани током студентског штрајка, или опис атмосфере током пројекција док испред зграде патролирају руски војници.

гађаја које укључују аутори плод су каснијих опсервација и формирани су с временске дистанце тј. у времену када су аутобиографије писане.

> „У Уједињеним нацијама многи су дизали глас, нарочито Запад. Тада још нисмо схватили да је договор о немешању постигнут знатно раније и да је тај 'глас савести' само замазивање очију. Чеси су веровали да је свет добронамеран, правдољубив, забринут за њихову ствар. Радило се, међутим, само о великој илузији, утопији, или можда обичној превари." (Marković 2020: 125)

> „... пред мојим се очима догодио успон и пад велике друштвене утопије. Била је то утопија којој сам вјеровао, у којој сам судјеловао и чији пад је заувијек одредио моју 'политичку судбину'. Никада више нисам повјеровао у било коју политику или било који покрет вођен политиком. Политика је за мене заувијек изгубила утопијски елемент." (Grlić 2018: 38)

> „У међувремену, у Чехословачкој се много тога променило. Пасивни отпор, у почетку потпун и снажан, разбио се и све више људи је подређивало идеју слободе дневним потребама. Окупатор је полако придобијао све оне којима је било доста напетости, нерада, неизвесности, страха. Најпре без икакве подршке и презрен, нови режим је стајао све чвршће на ногама и полако прожимао већину друштвених слојева. Они који су истрајавали постајало су све суморнији, нервознији, несигурнији." (Marković 2020: 127–128)

Емир Кустурица уписује студије у Прагу 1974. године. Није био директни сведок Прашког пролећа, али тумачи последице његове пропасти. У аутобиографији, иза описа комичних ситуација са родитељима приликом његовог одласка у Праг, наслућује се да је и даље време политичке неизвесности. У Сарајеву врше на њега притисак да буде доушник. Ни он се у прво време не сналази у Прагу: „Првих дана нисам прихватао посебности овог малог народа. Требало је Влтави времена да протече, што би мој отац рекао ихи-хи, како бих се навикао на чешко виђење живота" (Кустурица 2010: 146). Примећује да се Чеси од депресије бране иронијом, да је то њихова мала освета. Препричава духовите и ласцивне приче из прашких пивница и примећује отпор који Чеси имају према Русима: „Пиво је било лијек који су Чеси користили за спас душе. Поред тога што је замјењивао седатив, тај алкохолни напитак био је међу најбољим производима те врсте у свијету. Пиво је Чехе свакодневно омамљивало, таман толико да под благом анестезијом издрже совјетску окупацију" (Кустурица 2010: 145).

Веродостојна слика Прашког пролећа

Аутобиографије теже документарности и фактографској тачности, али истовремено представљају лични угао гледања на историјске и друштвене појаве. По Т. Куљићу „...излагање властите прошлости није голо идентитет-

ско самопредстављање и самосврставање него је и особено делатно сећање" (Kuljić 2022: 53), те самим тим представља личну, веродостојну слику неког периода, историјског тренутка или догађаја. У аутобиографским сећањима југословенских режисера који су студирали на ФАМУ у периоду Прашког пролећа преламају се слике истог искуства исказаног у различитим формама. Срђан Карановић и Емир Кустурица, свако посебним аутентичним стилом, описују своје детињство, одрастање и уметничко сазревање, тако да период студија у Прагу представља сегмент хронолошког следа личног искуства. Горан Марковић се фокусира само на период студија у Прагу, док Рајко Грлић записује хронолошки неповезане фрагменте сећања насловљене фразом или стручним изразом који се користи у свету филма, те аутобиографија има форму филмског лексикона. Сећања Горана Паскаљевића, која су укључена у ову анализу, представљају цитате из интервјуа и изјава које су обједињене у филмској биографији овог режисера.

Једна од повезница ових сећања, поред описаног истог друштвено-политичког тренутка и сличног искуства, јесте и ретроспективно усмерење аутобиографских сећања. Клара Соукупова, пишући о границама жанра аутобиографије, наводи: „Приповедачка перспектива је оријентисана на прошлост, на догађаје који су прошли, док се поједине формулације у садашњости или будућности могу појавити обично у коментару настајања текста" (Soukupová 2015: 53). Чињеница је да су сва наведена сећања записана с временском дистанцом од преко двадесет година,[9] тако да су неки ставови и перспективе изложени из угла аутора који имају прилику да перципирају догађаје из другачије временске и искуствене перспективе. То би могло бити присутно у свим овим аутобиографским сећањима и могло би се рефлектовати кроз поједине теме или епизоде које „приповедач доводи до краја, чиме прелази у другу временску раван од оне у којој се раније налазио" (Исто). У Карановићевој аутобиографији друга временска раван, тј. накнадно сагледани догађаји и формирани ставови, у тексту су чак и графички издвојени коришћењем другачијег фонта, док Грлић користи асоцијативне скокове које му омогућава форма лексикона, те се на исту тему директно надовезују перцепције из ближе или даље прошлости, али и садашњости. Поређење ових аутобиографских сећања, без обзира на временску перспективу, доводи до закључка да су доминантно и заједничко полазиште свих аутора позитивно перципиране друштвено-политичке промене које је донео период Прашког пролећа у Чехословачкој, као и осуђујући став према догађају и последицама војне интервенције Варшавског пакта у августу 1968. године.

Уколико прихватимо став Тодора Куљића да аутобиограф уноси *ex post facto* смисао у факте свог живота, и да су истраживања колективног и ин-

9 Прво је објављена књига Горана Марковића *Чешка школа не постоји* (Београд: Просвета, 1990), док су остале објављене у другој деценији овог века.

дивидуалног сећања појачала епистемолошку сумњу у аутобиографију јер се рашчлањују механизми свесног и несвесног искривљавања прошлости (неуролошки, психолошки, културолошки, политички) (Kuljić 2022: 54–56), онда можемо закључити да у разматраним аутобиографијама нема основа за сумњу да су аутори „искривљавали сећања" ради неке врсте правдања пред савременицима. Нико од њих није био директни актер у догађајима Прашког пролећа, већ су били само сведоци преломног друштвено-политичког тренутка и атмосфере тога времена. Ипак, може се поставити питање да ли су у датом историјском тренутку били свесни значаја Прашког пролећа и да ли су га у потпуности разумели. И ту можемо закључити да њихова (усаглашена) позитивна перцепција према овим догађајима није резултат каснијег тумачења и накнадног сагледавања. Ова сећања припадају веродостојној перцепцији тадашње стварности, тј. преломног тренутка из прошлости социјалистичке Чехословачке, али су део ретроспективног тумачења и опсервација на основу касније стечене шире слике о значају и последицама пропасти Прашког пролећа.

За друго издање књиге Горана Марковића *Чешка школа не постоји* (2020) предговор је написао Рајко Грлић и ту подсећа на речи једног државника да онај који верује да се историја не може мењати сигурно није покушао да пише мемоаре. У шаљивом тону упозорава читаоце, пре свега на основу личног искуства записивања успомена: „Написао их је човјек који је тада имао непуних тридесет година, а који је данас знан као озбиљан мајстор – мађионичар који изузетно успјешно мијеша стварност и фикцију, и то не само на филму већ и у литератури. Укратко, читајући његове младалачке мемоаре добро отворите очи." (Grlić 2020: 9)

Сећања су субјективна, фрагментарна и често литерарно обликована реконструкција прошлости заснована на личном памћењу. Полазимо од тога да је истинитост аутобиографије зајамчена личношћу писца и његовим уметничким, аутентичним приповедањем (Popović 2007: 63). У свим разматраним аутобиографијама и сећањима фокус је на животном искуству уобличавања личног идентитета и сазревању уметничке личности аутора. Посебно су наглашена сећања на животне околности и лична проживљавања која су утицала на формирање појединачних филмских поетика. Свако од њих помиње своје филмске узоре и фасцинације које су освестили током студија на ФАМУ, али нико не помиње директан утицај чешког *новог таласа* на поетику касније снимљених ауторских филмова. Ту се можемо ослонити на анализе филмских историчара и теоретичара који филмска остварења ове „прашке групе" виде пре свега у светлу наставка друштвено ангажованог и критички оријентисаног филма који је покренут југословенским *црним таласом* крајем 60-их година (преко филмова Александра Петровића, Живојина Павловића, Душана Макавејева, Желимира Жилника и

др.) или пак, у још ширем контексту светског *новог таласа* који је још од 50-их година обележио француску, италијанску, америчку, совјетску, пољску, чехословачку и мађарску кинематографију (в. Radosavljević, 2018: 203–237). Стога је незахвално тражити директне одјеке и утицаје чешког *новог таласа* или конкретно доживљеног историјског догађаја Прашког пролећа у појединачним филмским остварењима разматраних аутора аутобиографија. Ипак, социјално ангажовани филмови, филмске приче о маргиналцима и губитницима, промашеним животима или критички приступ у сликању друштвене стварности представљају оквирне заједничке карактеристике њихових филмова, а то су свакако и одлике филмова чешких режисера Елмара Клоса, Јиржија Менцела, Милоша Формана или Вјере Хитилове. Примена елемената гротескног и комичног, акценат на интимној перспективи или ироничном приступу филмској нарацији, карактеристичне за филмове чешког *новог таласа*, одлике су пре свега филмова Горана Марковића („Национална класа",1979; „Мајстори, мајстори", 1980; „Тито и ја", 1992), Срђана Карановића (ТВ серија „Грлом у јагоде", 1976; „Нешто између", 1983) и Горана Паскаљевића („Чувар плаже у зимском периоду", 1976; „Посебан третман", 1980), док се код Емира Кустурице појављују поетично-фантастични елементи у контрасту са суровом реалношћу („Сјећаш ли се Доли Бел?", 1981; „Отац на службеном путу", 1985; „Подземље", 1988).

Конкретну рефлексију Прашког пролећа можемо препознати у филму „Варљиво лето '68" Горана Паскаљевића из 1984. године, који је снимљен по сценарију Гордана Михића. Радња филма смештена је у лето 1968. године у малом српском граду. Главни протагониста, матурант Петар (глуми га Славко Штимац), пролази кроз бурно сазревање и прва љубавна искуства док је истовремено у непрекидном сукобу са ауторитативним оцем (глуми га Данило Бата Стојковић), карикатурно предсављеним као „непоколебљиви социјалистички грађанин". Петрову љубавну романсу са Руженком Храбаловом,[10] Чехињом, која у том граду летује у оквиру тада уобичајених омладинских размена између социјалистичких земаља, изненада се прекида догађај Прашког пролећа. Искрена и узвраћена љубав прекинута је друштвеним и политичким околностима. Говорећи о свом филму, Паскаљевић потврђује да је инспирацију нашао у личном љубавном искуству које је такође прекинуто Прашким пролећем (Nježić 2022: 21), док на питање да ли је чешки хумор, карактеристичан за чешки *нови талас,* утицао на њега, одговара: „Био сам а и сада сам под утицајем чешког *новог таласа* и његове комичне традиције. Југословенски *црни талас* није имао у себи хумора. Међутим, у мојој домовини, у Београду одакле потичем, хумора има у свакодневном животу и отуда га има и у мојим филмовима" (Исто, 26).

10 Руженкино презиме Храбалова је готово сигурно омаж чешком писцу Бохумулу Храбалу.

Лична искуства С. Карановића, Г. Марковића, Р. Грлића, Г. Паскаљевића и Е. Кустурице укрштају се у сећањима на студије у Прагу за време и после Прашког пролећа. У оквиру тих сећања, у првом плану су импресије и искуства које су донеле саме студије режије на ФАМУ (сећања на професоре, прве филмове, колеге, студентски живот), док је друштвено-политички тренутак присутан као сценографија, простор у коме се радња одвија. Међутим, идеје и атмосфера Прашког пролећа снажно су утицале на све ауторе, тако да они имају потребу да у својим сећањима дубље сагледају и тумаче (па и са временске дистанце) ово искуство које их је, без сваке сумње, трајно обележило. Веродостојност њихових сећања је неспорна, иако није у пуној мери историографски прецизна. Аутобиограф нема строгу обавезу према хронологији и фактографији, фокус ставља на опис детаља и атмосфере, на емоционалну ноту у опису догађаја. Узима се у обзир и фактор који дефинише француски теоретичар Филип Лежен назван „аутобиографски споразум" („pacte autobiographique"), под којим се подразумева „уговор" који аутор склапа са читаоцем и који одређује начин читања текста (Nigl 2015: 95). Дакле, читалац верује личној перспективи јер се ту скрива драгоцена документарна вредност за склапање реалне слике о значају и атмосфери периода Прашког пролећа у Чехословачкој. Те „позадинске" приче, које су лично проживљене и описују субјективне импресије, не може садржати нити једна историјска студија. Томе можемо додати и чињеницу да су сви аутори сагледали бурне догађаје из угла Другог и Другачијег, из угла младих уметника који су дошли из друге земље носећи у себи другачији менталитет и другачије погледе на свет који их окружује. Отуда настаје њихова стална потреба за поређењем, преиспитивањем и тумачењем догађаја из угла сведока једног друштвено-историјског тренутка. Управо у том смислу ова аутобиографска сећања имају и значајну документарну вредност.

Цитирана литература

Nigl, Ginter. „Autobiografija – oblik i istorija književnog žanra". Polja 12, 2015: 90–98.

Kuljić, Todor. „Delatni potencijal autobiografije". Kritika: časopis za filozofiju i teoriju društva III/1, 2022: 53–63.

Popović, Tanja. Rečnik književnih termina. Beograd: Logos Art, 2007.

Soukupová, Klára. „Autobiografie: žánr a jeho hranice". Česká literatura 1, 2015: 49–72.

Извори

Кустурица, Емир. Смрт је непровјерена гласина. Београд: Новости, 2010.

[Kusturica, Emir. Smrt je neprovjerena glasina. Beograd: Novosti, 2010]

Grlić, Rajko. Neispričane priče. Beograd: Laguna, 2018.

Grlić, Rajko. „Predgovor". [U:] G. Marković. Češka škola ne postoji. Beograd: Laguna, 2020: 9–12.

Karanović, Srđan. Sam o sebi. Beograd: Geopoetika, 2023.

Marković, Goran. Češka škola ne postoji. Beograd: Laguna, 2020.

Radosavljević, Veljko. Sjaj crnog. Prilog za bolje razumevanje jednog razdoblja srpske kinematografije. Beograd: Filmski centar Srbije, 2019.

Aleksandra Korda-Petrović

THE PRAGUE SPRING IN THE AUTOBIOGRAPHIES OF YUGOSLAV DIRECTORS OF THE PRAGUE SCHOOL

Summary

This paper examines autobiographical recollections of Srdjan Karanović, Goran Marković, Rajko Grlić, Goran Paskaljević, and Emir Kusturica, Yugoslav film directors who studied in Prague before, during, and after the Prague Spring of 1968. Their narratives intersect in reconstructing this pivotal period in Czechoslovak history, with a primary focus on their experiences of studying film directing at FAMU. In these accounts, the socio-political context functions largely as a backdrop against which their personal and artistic development unfolds. At the same time, the ideas and atmosphere of the Prague Spring exert a significant influence on their perspectives, prompting deeper reflection and interpretation of this formative experience, even from a temporal distance. The authors' shared positive perception of these events does not stem solely from retrospective reinterpretation, but reflects an authentic, contemporaneous experience of a historical turning point in socialist Czechoslovakia. Nevertheless, these recollections also incorporate later insights, shaped by a broader understanding of the historical significance and consequences of the collapse of the Prague Spring.

Keywords: Prague Spring, Prague Film School, Yugoslav directors, autobiographies, memories, personal perspective.

Алексеј Арсењев
Самостални истраживач, Нови Сад
aarsenjev@gmail.com

УДК 929::811.16/821.16.09 Сиченко, С.Ј.
https://doi.org/10.18485/slavistika.2026.30.1.21
Оригинални научни рад
примљен 5.6.2026.
прихваћен за штампу 5.7.2026.

СОФИЈА ЈАКОВЉЕВНА СИЧЕНКО (SONJA WITHERIDGE; 1930–2006): СЛАВИСТА У АУСТРАЛИЈИ

Руски ратни заробљеник, довезен током Првог светског рата на рад у Дарувар, у Краљевини СХС се оженио и засновао породицу. Његова кћи Софија Јаковљевна Сиченко (1930, Винковци – 2006, Канбера) је 1948. године матурирала у Земуну и започела студије у Београду, а октобра 1950. године са мајком удовицом и братом иселила се у Аустралију. Године 1974. дипломирала је славистику у Мелбурну. Лектор, па дугогодишњи предавач руског и српскохрватског језика на Аустралијском државном универзитету у Канбери. Поред педагошког рада, бавила се питањима компаративне анализе у славистици. Пратила је савремене токове руске и српске књижевности. Сарађивала је са академиком Павлом Ивићем.

Кључне речи: Софија Јаковљевна Сиченко, слависта, Аустралијски државни универзитет у Канбери.

A Russian prisoner of war was brought to work in Daruvar during the First World War, married and started a family in the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. His daughter, Sofia Yakovlevna Sichenko (1930, Vinkovci – 2006, Canberra), graduated from secondary school in Zemun in 1948 and began her studies in Belgrade. In October 1950, she emigrated to Australia with her widowed mother and brother. In 1974, she earned a degree in Slavic Studies in Melbourne. She first worked as a language instructor and later as a long-term lecturer in Russian and Serbo-Croatian at the Australian National University in Canberra. In addition to her pedagogical work, she engaged in issues of comparative analysis in Slavic studies and followed contemporary developments in Russian and Serbian literature. She collaborated with the Academician Pavle Ivić.

Keywords: Sofia Yakovlevna Sichenko, Slavist, Australian National University in Canberra.

Руски ратни заробљеник Јаков Иванович Сиченко (Сыченко), рођен 1894. године у селу Хатки Кијевске губерније, током Првог светског рата био је доведен на принудни рад у Дарувар и Пакрац. Није се вратио у тада совјетску Украјину. Оженио се Чехињом Амалијом Хавел из села Сирач крај Дарувара и изучио часовничарски занат. Са женом и ћерком Надом сели се у Винковце, где им се рађају ћерке Вера и Софија, па син Јован.

Године 1939. породица се сели у Београд. Школске 1940/41. године кћи Софија се уписује у први разред Руско-српске женске гимназије, где до затварања те школе стиже да заврши четврти разред.

Новембра 1944. године Јакова Ивановича хапсе два совјетска официра СМЕРШ-а (Смерть шпионам), пратеће службе Црвене армије. Из затвора у Крунској бр. 4, изручен је југословенским властима. Сиченко доспева у логор Бањица, где је без суђења био стрељан. Као повод за хапшење послужило је његово име на списку београдских чланова украјинске организације „Просвита". Његова жена Амалија учланила га је у ту организацију јер се током окупације Београда тамо два пута недељно делило по пола литра млека, а њен супруг је боловао од акутне туберкулозе.

Софија је матурирала у гимназији у Земуну. У саставу омладинске бригаде, као ученица 7. разреда, учествовала је у изградњи железничке пруге Шамац–Сарајево. У јесен 1948. године уписала се на Филозофски факултет, група Историја уметности, а 1949. године је са студентима обавила студијску екскурзију по српским манастирима.

Октобра 1950. године Соња Сиченко са мајком и братом Јованом напушта Југославију. У логору за прихват избеглица из нове Југославије, San Sabba, у предграђу Трста, обрело се више хиљада породица. Пре рата тамо је била некаква фабрика, а крајем рата – концентрациони логор за Јевреје. На зидовима су се читала имена логораша и њихове поруке, понегде су били уочљиви трагови крви. Пространа зградурина. У приземљу су биле трпезарије, кухиње и купаонице са тушевима. На спрату – две огромне сале, преградама подељене на „кабине" са креветима на спрат, дрвеним сандуцима и сточићима, без столица. Кабине дуж зидова са по пола прозора биле су намењене породицама са малом децом. На горњем спрату биле су спаваонице за самце и самице. У дворишту су се у баракама сместили они којима није било места у фабричкој згради.

Вишегодишњи прихватни логор Југословена био је под старатељством Управе британске окупационе зоне. У њему је био добро организован друштвени и културни живот. Посећивале су га делегације из ваневропских земаља и нудиле радне уговоре. За разлику од осталих држава, Аустралија и Нови Зеланд су примали све чланове једне породице, без ограничења њиховог узраста; нудили су искључиво физички рад, игноришући сваку стручну спрему.

Удовица Амалија са децом донела је одлуку. Премештени су у прихватни логор крај Напуља, дочекали брод „Кастелбјанко" и после месец дана пловидбе искрцали се у Мелбурну. Упутили су их у имигрициони логор код места Олбери (Albury), савезна држава Нови Јужни Велс.

Софија је 1974. године завршила Универзитет у Мелбурну, Одсек за руски језик и књижевност. Удала се за колегу са студија, Енглеза Кевина Видрица (Witheridge), и запослила се као лектор на том универзитету. Касније је била дугогодишњи предавач руског и српскохрватског језика на Аустралијском државном универзитету у Канбери.

Поред педагошког рада, бавила се питањима компаративне анализе у славистици, руским и српскохрватским језиком и књижевностима. Нарочито се занимала за савремене токове руске и српске књижевности. На професионалном плану сарађивала је са светски познатим славистима: Павлом Ивићем из Новог Сада, Борисом Генриховичем Унбегауном из Лондона, Московљанима Борисом Андрејевичем Успенским и Никитом Иљичем Толстојем. Дуже је боравила у Совјетском Савезу.

Радови Софије-Соње Видриц објављени су у часопису *Australian Slavonic and East European Studies*.

Са мужем Кевином је одгајила четворо деце: Амалију, Емилију, Клер и Петра.

Била је привржена православној вери, активно је учествовала у културном животу руске заједнице, на тзв. „Аустралијској територији главног града" (A.C.T.).

Отац Софије Јаковљевне се у Русији бавио иконописом. Интересовање за уметност је и њу пратило кроз живот. Као пензионер, придружила се групи пензионисаних ликовних педагога. Цртали су и сликали портрете. Као волонтер није прекинула педагошки рад. У дане викенда држала је часове руског језика групама деце већ асимилованих родитеља Руса.

Више пута долазила је у Нови Сад, у посету својој сестри Вери Драгосављевић (1922–2011). Тада је пратила дешавања у Матици српској.

Преминула је изненада, 21. јануара 2006. године. Њене универзитетске колеге и поштоваоци објавили су пригодан некролог у универзитетском гласнику: Rosh Ireland, Margaret Travers and Kevin Windle. Witheridge, Sofija (Sonya) (1930–2006), *Australian National University. Newsletter*. (Canberra). May 2006. № 9.

ПРИКАЗИ – REVIEWS

УДК 821.161.1.09:061.2(497.11)"1928/1937"

ИЗДАТЕЛЬСКАЯ КОМИССИЯ РУССКОГО КУЛЬТУРНОГО КОМИТЕТА В БЕЛГРАДЕ (1928–1937). ПЕРЕПИСКА Д. С. МЕРЕЖКОВСКОГО И З. Н. ГИППИУС С В. Д. БРЯНСКИМ / вступ. статья, подгот. текста, примеч., именной указатель Е. А. Андрущенко. Белград: 2025, 328 с. (Из архива редакции)

Выход в свет переписки Д. С. Мережковского и З. Н. Гиппиус с В. Д. Брянским – важное научное событие. Как и всякая переписка, отложившаяся в архиве и остававшаяся недоступной, эта коллекция проливает свет на неизвестные обстоятельства, в нашем случае – сотрудничества выдающихся русских писателей-символистов с руководителем Издательской комиссии Русского культурного комитета в Белграде В. Д. Брянским, продолжавшегося с 1928 по 1937 годы. В состав издания включены 213 писем, приложение, которое составил *Очерк деятельности Издательской комиссии* (1927), написанный, как полагает составитель, В. Д. Брянским, и именной указатель. Особенную ценность этому изданию придает то, что оно открывает новую серию *Из архива редакции* Русского научного института в Белграде, известного своей обширной научной и публикационной деятельностью.

Изучение работы Издательской комиссии Русского культурного комитета в Белграде ведется давно и успешно. Ее создание, огромные достижения справедливо связываются с личностью выдающегося сербского и русского филолога Александра Белича – академика (1906), а затем и президента (1937–1960) Сербской королевской академии (Сербской академии наук и искусств), иностранного члена отделения русского языка и словесности Санкт-Петербургской АН (1910), почетного профессора Московского университета (1947) и пр. В примечаниях к переписке печатаются письма Мережковских к нему, проясняющие некоторые обстоятельства их знакомства и сотрудничества. Но на первый план публикуемая переписка выводит малозаметную до сих пор личность Виктора Диодоровича Брянского (1868–1944). К нему по-разному, порой критически относились русские эмигранты, учитывая, вероятно, его происхождение, прежнюю деятельность и т.д. Не слишком уважительно с ним обходились и Мережковские. Между тем его письма, а также *Очерк деятельности Издательской комиссии* открывают человека чрезвычайно порядочного, деликатного, обязательного, положившего на издательство русских книг в Сербии много лет своей жизни, начавшего работать без денежного содержания. Драматические страницы его общения с Мережковскими, которые зафиксировали публикуемые пись-

ма, показывают высокие человеческие качества В. Д. Брянского, особенно в сравнении с его адресатами. Остается только надеяться, что дальнейшая публикация его же переписки с выдающимися писателями – И. С. Шмелевым, Б. К. Зайцевым, А. М. Ремизовым, Вас. И. Немировичем-Данченко и мн. др. – даст для характеристики этого замечательного деятеля русской эмиграции новую информацию. Приведенные в примечаниях фрагменты их писем обещают интереснейший материал для будущих публикаций.

Во вступительной статье Е. А. Андрущенко пишет о «сербском» сюжете биографии Мережковских. В нем нашли свое место их особая позиция по некоторым политическим вопросам, участие в Первом зарубежном съезде журналистов и писателей, ожидания от сотрудничества с А. Беличем, выразившиеся в стихах и статьях З. Н. Гиппиус, и разочарование, отразившееся в письмах; наконец, работа над изданием книг *Наполеон* (1929), *Тайна Запада. Атлантида – Европа* (1930) и *Иисус Неизвестный* (1932–1934) Д. С. Мережковского и *Синяя книга: Петербургский дневник: 1914–1918* (1929) З. Н. Гиппиус. Хроника подготовки этих книг к печати – сделанная авторами правка, их предложения и замечания к набору – оставались бы только любопытным фактом биографии, если бы не огромное значение для текстологии названных произведений. Создателям Собрания сочинений Д. С. Мережковского в 20 томах, работа над которым идет в Институте мировой литературы Российской академии наук и в Институте русской литературы (Пушкинский Дом) Российской академии наук, эта переписка дает важное подспорье для установления текста. Подготовка к печати *Тайны Запада: Атлантида – Европа*, например, зафиксировала внимание Д. С. Мережковского к работе корректора. Как пишет Е. А. Андрущенко, «качество работы наборщиков его не удовлетворило, так что издательство подготовило список опечаток, который должен был вкладываться в уже отпечатанную книгу: в доступных нам первых изданиях таких вкладышей нет» (с. 25). Когда началась работа над изданием *Иисуса Неизвестного*, автор требовал дать оба слова в заглавии с прописных букв, а также печатать каждое примечание с новой строки. Переписка проливает свет на давно волновавшую исследователей проблему III тома книги, которая, как выясняется, возникла вследствие пересмотра первоначального плана издания: Д. С. Мережковский разделил второй том на две части, иногда называя вторую третьей (с. 239–241, 250, 255, 270). Но самое главное – в письмах отражено обсуждение пропущенных наборщиком фрагментов текста второго тома, которые следует восстановить при современной публикации книги (с. 274–275, 287, 289 и др.). «Сличение текста современных публикаций книги с правкой, на которую надеялся Мережковский, – пишет Е. А. Андрущенко, – позволяет утверждать, что в распоряжении издателей, которые печатали *Иисуса Неизвестного* в России в наши дни, были именно те неисправные экземпляры,

в которые Издательская комиссия исправления внести не успела. Благодаря изучению переписки Мережковского с издательством мы получаем возможность восстановить авторскую редакцию текста этих фрагментов» (с. 29). Как видно, научная ценность опубликованной переписки несомненна.

Подробности подготовки к печати *Синей книги* З. Н. Гиппиус дадут возможность уточнить текст этого дневника для его последующих изданий. Составитель тома полагает, что конфликт между З. Н. Гиппиус и В. Д. Брянским по поводу финала книги был связан с ее восприятием современниками, а не с технической неисправностью (с. 20–22). Во всяком случае, превращение последнего авторского примечания в основной текст не могло быть причиной неприязненной рецензии П. П. Муратова, которая так возмутила автора дневника.

Большое впечатление оставляет оформление издания, выполненного с большим вкусом. В нем стилизованы особенности печатных изданий 1920-х гг., а во вкладках использованы фрагменты автографов. Большой формат тома, его обложка, качественная бумага выделяют эту книгу среди современных изданий.

В представленном виде переписка Д. С. Мережковского и З. Н. Гиппиус с В. Д. Брянским будет полезна исследователям истории русской эмиграции, а также всем, кто интересуется русской литературой, творчеством писателей-символистов, русско-югославскими взаимоотношениями.

*Алексей Александрович Холиков**
Московский государственный университет им. М.В. Ломоносова
филологический факультет
Кафедра теории литературы
aakholikov@gmail.com

* https://orcid.org/0000-0002-8462-0738

УДК 811.16:39

М. М. ВАЛЕНЦОВА (ОТВ. РЕД.), НИЗШАЯ МИФОЛОГИЯ СЛАВЯН. ЭТНОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОЧЕРКИ.

Коллективная монография / Колл. авт. М. М. Валенцова, Л. Н. Виноградова, А. В. Гура, К. А. Климова, А. А. Плотникова, С. М. Толстая, О. В. Трефилова, А. И. Чиварзина, М. В. Ясинская. Москва: Индрик, 2025, 672.

Колективна монографија *Низшая мифология славян. Этнолингвистические очерки* представља синтезу вишедеценијског рада у оквиру школе Никите Иљича Толстоја, утемељивача московске етнолингвистичке школе. Водећи представници ове школе су аутори монографије: М. М. Валенцова, Л. Н. Виноградова, А. В. Гура, К. А. Климова, А. А. Плотњикова, С. М. Толстој, О. В. Трефилова, А. И. Чиварзина и М. В. Јасинска.

Посебно место међу њима заузимају Марина Михајловна Валенцова, одговорни уредник монографије и истакнути истраживач словенске митологије и етнолингвистике, затим Људмила Николајевна Виноградова, чији се радови из области народне демонологије и митолошко-обредне традиције сматрају темељним у савременој славистици, као и Светлана Михајловна Толстој и Александар Викторович Гура – аутори бројних значајних студија о словенској митологији, симболици и традиционалној култури.

Према речима самих аутора, монографија представља први покушај систематског и целовитог монографског описа словенских демонолошких система у домаћој (рускоj) и светској славистици. У њој су сумирани резултати дугогодишњег прикупљања, класификације и анализе грађе о нижој митологији Словена. Посебну вредност монографији дају богата теренска грађа и етнолингвистички материјал.

Монографија је конципирана као низ тематских целина посвећених демонолошким представама разних словенских народа и етнографских области. Након уводног дела (где се дефинишу појмови *мито̄логије*, *ниже мито̄логије* и *демонског*, даје преглед историје истраживања словенске ниже митологије, почев од радова М. В. Ломоносова и М. Д. Чулкова, преко најзначајнијих научних доприноса из ове области, па све до савремених истраживачких приступа, и где се представља методолошка шема коју су аутори пратили приликом описа појединачних митолошких традиција) и списка скраћеница следе поглавља о рускоj, белорускоj, украјинскоj, полескоj, пољскоj, словачкоj, чешкоj, моравскоj, лужичкосрпскоj, словеначкоj, хрватскоj, српскоj, бугарскоj и македонскоj демонологији, као и посебан део о грчкоj

митологији у балканском контексту. Монографија се завршава закључком, индексима словенске и грчке митолошке лексике, картама словенских етнографских региона и обимном библиографијом о словенској нижој митологији. Оваква структура омогућава и систематичан преглед појединачних традиција и њихово међусобно поређење у ширем словенском и балканском контексту.

Пре представљања појединачних поглавља монографије потребно је напоменути да аутори нижу митологију сваког народа описују кроз класификацију митолошких ликова према месту обитавања, уз истовремено узимање у обзир њихових генетских и функционалних особина. У оквиру такве класификације издвајају се природни и кућни демони, душе умрлих, персонификације стања и појава, привиђења и „страхови", сезонски духови, ђаво, вукодлаци и полудемони. Свака глава садржи уводни део са прегледом основних извора и литературе, а тамо где је потребно и опис посебних ареала у оквиру националне традиције. Поглавља се завршавају резимирајућим закључком и списком коришћене литературе.

У првом поглављу посвећеном руској нижој митологији (аутор Л. Н. Виноградова) дат је опис демона природног простора – шума, воде, мочвара, поља и др. (рус. *леший*, *водяной*, *болотник*, *полевой*, *полудница*, *удельница*, *русалка*, *росомаха*), кућних духова (рус. *домовой*, *игоша*, *кикимора*, *мара*), календарских духова (рус. *святьё*, *шуликуны* и др.), персонификованих дана у недељи (рус. *Пятница*), персонификоване Смрти, духова болести (рус. *лихорадка*, *оспа*, *чума*, *крикса*), ђавола и злих духова (рус. *антипка*, *анчутка*, *вихрь*, *икота*, као и разни помоћници злих чаробњака), живих мртваца, лутајућих светала, змајева (рус. *змей-обогатитель*, *огненный змей*), „страхова", тј. страшила за децу (рус. *яга-баба*, *бабай*, *бука* и др.), људи са натприродним способностима (рус. *ведьма*, *колдун*, *знахарь*/*знахарка*, *волколак*), проклетих људи (међу њима и проклета деца – рус. *подмёныши*), духова који чувају подземна блага.

У поглављу о белоруској демонологији (аутор Л. Н. Виноградова) пажња је посвећена духовима шуме (белорус. *лешы*, *лясун*, *лясной царь* и др.), воде (белорус. *вадзяной*, *вадзяны царь*, *омутнік*, *топленік* и др.), мочваре (белорус. *багнік*, *балотнік* и др.), поља (*хадзяін полявой*, *палявік*, *полудзённік* и др.), кућним духовима (белорус. *дамавік*, *хатнік*, *падпечнік*, *гаручы зьмей*, *хут*, *чорт дамавы* и др.), живим мртвацима (белорус. *вупырь*, *мрэц*, *нябожчык*, *здань* и др.), душама умрле некрштене деце, русалкама, росомахама, персонификованој Смрти, духовима болести (белорус. *трясца*, *фыбра*, *варагуша* и др.), персонификованим данима у недељи (белорус. *Пятница*, *Нядзелька*) и календарским празницима (белорус. *Коляда*, *Купала*), персонификованој судбини, ђаволу, „страховима" (белорус. *зданкі*), људима са

натприродним способностима (белорус. *ведзьмы*, *шептуны*, *знахаркі*, *чараўнікі*, *чарнакніжнікі*, *волколаки* и др.), мотиву чудесног обогаћивања.

Украјинска демонологија (аутор Л. Н. Виноградова) у великој мери обухвата списак најпопуларнијих представа источнословенске митологије, а то су: духови шума (укр. *лісовий чорт*, *лісовик*, *блудник*, *лісовый дід* и др.), воде (рус. *водяник*, *топленик* и др.), мочваре (укр. *болотяный дідька*), женска сезонска митолошка бића (укр. *нявка*, *мавка*, *повітруля* и др.), кућни духови (укр. *домовий*, *домник*, *дідько*, *хатній чорт* и др.), митологизоване животиње које доносе богатство домаћинству (змија и ласица), демонизовани покојници (међу којима су и умрла некрштена деца), персонификоване Смрт и болести – колера, грозница, чума (куга), затим персонификовани дани у недељи (укр. *П'ятниця*, *Середа*, *Неділя*), персонификована судбина (укр. *Доля*, *Недоля*, *Біда*, *злидні*), подмече (укр. *підміна*, *одмінок* и др.), ђаво, змај, страшила за децу (укр. *дід*, *баба*, *дика баба*, *гаман* и др.), људи са натприродним способностима (то су, пре свега, људи са две душе, вештице, видари, људи одређених професија – млинари, ковачи, музичари и др., тзв. живи вампири, вукодлаци, људи који умеју да управљају атмосферским појавама), мотив скривеног блага.

Посебно поглавље посвећено је полеској демонологији у оквиру источнословенских описа, која се одликује израженим архаичним стањем (аутор Л. Н. Виноградова). Као резултат издвајају се следећи митолошки ликови и појаве: природни духови (шуме, воде, поља), духови кућног простора, разне категорије покојника (некрштена деца, русалке, душе самоубица, живи мртваци), персонификација времена и стања (календарски празници, дани у недељи, доба дана, смрт, болест, судбина), ђаво, вихор, „страхови", људи са натприродним способностима (вештица, чаробњак, видар, припадници одређених професија – неимари, пчелари, млинари и др., вукодлак), митологизовани змајеви, мотив скривеног блага.

У оквиру пољске демонологије (аутор С. М. Толстој) издвојени су: духови природе – шумски (пољ. *borowy*, *lasowy*, *rusałki*, *welgoludy*, *baba jaga* и др.), пољски (пољ. *południca*, *półńica*, *ržana mac*, *rusałka żytnia* и др.), водени (пољ. *topielec*, *utopek*, *wodne ludzie*, *bogunka*, *dziwozona* и др.), мочварни – који се углавном појављују у виду лутајућих светала (пољ. *błędne ognie*, *świetniki*, *nocznice* и др.), планински и подземни (пољ. *skarbniki*, *krasnoludki*, *smok ognisty* и др.), атмосферски (пољ. *latawiec*, *smok*, *słonecznicy* и др.), духови кућног простора (пољ. *domowe duszki*, *krasnoludki*, *hoduny*, *gad domowy* и др.), персонификоване болести (пољ. *wieszczyca*, *choroby*) и смрт, ђаво, демони-покојници (пољ. *upiór*, *strzyga*, *strzygoń*), полудемони (вештица, мора – пољ. *zmora*, *mora*, *mara*, *kikimora* и др., људи који могу да управљају кишним/градоносним облацима – пољ. *płanetnicy*).

У поглављу о словачкој нижој митологији (аутор М. М. Валенцова) представљени су природни духови – шумски (словач. *vila*, *diva žena*, *divý muž*, *boginka*, *pjenčibroda*, *grgalica* и др.), водени (словач. *vodnár*, *vodný tata*, *vodný človek*, *vodný muž*, *hastrman*, *topjeľec*, *vodní chlapi*, *vodná žena* и др.), планински и подземни (словач. *permoníci*, *lútky*, *Kovlad*, *Rúna*), пољски (о којима се због претежно планинског рељефа скоро ништа од веровања није сачувало), атмосферски (крилати змај шаркан, словач. *šarkan*); персонификовани временски периоди (словач. *poludnica*, *nočnica*, *polnočnica*, *Ponedelníča*, *Štvrtnica*, *sv. Nedieľka*); кућни духови (који се појављују, пре свега, у облику змије, жабе, ласице; демони који доносе богатство – словач. *zmok*, *šriatok*, *kosper*, *rarášek* и др.); демонизовани покојници (вампири, умрла некрштена деца, лутајућа светла); персонификоване болести (словач. *božec*, *hostec*, *mádra*, *beťah* и др.) и смрт; ђаво; људи са натприродним способностима (људи са две душе, вештице, чаробњаци, мора, вукодлак, људи који имају способност да управљају кишним облацима и градом, људи који лече, скидају урок, гатају, предвиђају будућност).

Чешка и моравска демонологија (аутор М. М. Валенцова) описана је кроз следеће тачке: природни духови – шумски (чеш. *lesní panny*, *lesné žinky*, *díva žena*, *lesní muž* и др.), пољски (чеш. *obilná teta*, *obilný mužiček*, *pražnec*, *žitná baba*, *žitavec* и др.), водени (чеш. *vodník*, *hastrmanka*), атмосферски (чеш. *nebeští vojáci*, *raroch*, *drak* и др.), планински и подземни (чеш. *Rybecal*, *Librcoun*, *Krakonoš*, *Runa*, *permon*); кућни духови (умрли преци – чеш. *dědko*, *šetek*, духови који обезбеђују богатство – чеш. *škrátek*, *rarášek*, *plinik*, *zmok* и др., затим дух штале – чеш. *maštalnik* и духови који се појављују у облику змије или жабе); персонификација времена (чеш. *polodnice*, *kosířky*, *půlnočnice* і др.); демони судбине (чеш. *sudičky*, *sudice*, *veštice*); демонологизација умрлих људи („нечисти" покојници, лутајуће душе у облику светала, некрштена умрла деца, „огњени човек" – чеш. *ohnivý muž*, утопљеници, самоубице, вампири); персонификација болести (чеш. *divý pláč dětsky*, *koltun*, *třesavka*, *nátka*, *krtice*, *žaba* и др.) и смрти; ђаво; људи са натприродним способностима (вештице, чаробњаци, мора, видари); „страхови" (чеш. *obludy*, *mamidlo*, *černý muž*, *červený pes* и др.).

У поглављу о лужичкосрпској нижој митологији (аутор А. В. Гура) говори се о: демонологији природног простора коју представљају духови шуме (луж. *dźiwica*, *šierawy*, *graby*, *wurlawy*), поља (луж. *připołdnica*, *serpowa baba*, *serpownica*, *směrkawa*, *brunčadło* и др.), воде (луж. *wódny muž*, *wódna žona*, *nyks*, *wódne jungfy*, *hudra* и др.), ваздуха/атмосферских појава (луж. *čeladnik kowalski*, *wichor*, *nocny hajnik*, *furman nocny*, *błudnik*, *fajerman* и др.), планина/подземља (луж. *palčiki*, *gibanje*); демонологији кућног простора (реч је о духовима који се појављују у облику кућне змије, жабе, ласице, ластавице, о митолошком бићу луж. *bože sedleško*, о кућним духовима

луж. *kubołt*, *njespěch*, о летећем огњеном змају, о опасним бићима попут луж. *zla žona* и *marawa*); персонификацији болести (луж. *mor*) и смрти; ђаволу; демонологизацији покојника (веровања о вампирима и сличним бићима су доста оскудна код Лужичких Срба); људима натприродних способности (вештица, чаробњак, мора, вукодлак).

Словеначка демонологија (аутори М. В. Јасинска и М. М. Валенцова) представљена је кроз следеће тачке: дивови (словен. *velikán*, *ajd*, *oger*, *gejd*, *Sibila*, *Repoštev* и др.); патуљци (који се деле на две врсте: (1) словен. *palček*, *ninek*, *malič* и др., (2) словен. *škrat*, *kranjček*, *fantin* и др. – где се прва разликује од друге по томе што не чини штету људима); демонологија природног простора, коју представљају шумски женски (словен. *vila*, *žalik žena*, *divja žena*, *krivopetnica*) и мушки демони (словен. *divji mož*, *lesnik*, *volčji pastir*), водени демони (словен. *podvodni mož*, *vodeni človek*, *morska deklica*, *vodna vila*, *perica*, *nočna gospa* и др.), атмосферски демони (ту спадају разне врсте персонификованог ветра, вихора или бића која их изазивају, затим змајеви, демон који штити атаре свог села и доприноси плодности поља (словен. *obilnjak*), ваздушни демон (словен. *škopnjak*), људи демонских способности који штите свој крај од градоносних облака и др.), пољски духови (о којима се код Словенаца зна врло мало), планински/подземни демони (словен. *birkmandeljc*, *škrubel*, *crna kraljica*, *gorni mož* и др.); демонологија кућног простора (словен. *ded*, *gospodarček*, *hišni duh* и др., духови у облику змије); персонификација времена (духови доба дана – словен. *nočnica*, *mračnjak*, *preglavica*, дани у недељи – словен. *Petka*, *sv*. *Nedelja*, *sv*. *Sobota*, *Torka*, календарски демони – словен. *Pehtrna*, *Lucija*, *kvartnica*); демони судбине (словен. *rojnice*, *sojenice*); демонологизација умрлих људи (словен. *povratnik* који се враћа са оног света, грешне душе, лутајућа светла, душе некрштене умрле деце, приказе, вампири, вукодлаци); ђаво; подмече (словен. *podmenek*, *premenek*); персонификација болести (куга, „мрак” – словен. *mrak*, *mračnina*), глади и смрти; људи натприродних способности (видари, вештица, вештац, људи који имају способност управљања атмосферским појавама, чаробњаци, мора, духовин – словен. *duhovin*); „страхови” (словен. *bauc*, *teleba*, *tantava*, *čarovnica* и др.); митолошке животиње/химере (бића која су полуљуди-полуживотиње – словен. *kozmo*, *polkonj*, *pasjeglavec*, као и митолошке животиње – словен. *malavr*, *močerad*, *smorog*, *zlatorog*).

Хрватску нижу митологију (аутор А. А. Плотњикова) чине природни духови (пре свега, виле, које понекад замене људско дете својим – хрв. *podmeče*); змајеви (хрв. *aždaja*, *ala*, *šarkanj*, *zmaj*); демонизовани покојници (лутајуће душе – хрв. *ognjeni*, *divlji ogenj*, *lučkonoša* и др., душе умрле некрштене деце – хрв. *nevidimići*, вампири, вукодлаци и сл.); демони судбине (хрв. *suđenice*, *rojenice*); људи натприродних способности (вештица, мора, крсник); демони који наводе човека на погрешан пут (чудовишта као што

су хрв. *orko*, демон хрв. *smetinjak*, персонификовани мрак – хрв. *mračina*, *mračnjak*, *naturašćina* и др.); демони који доносе богатство, патуљци и душе некрштене деце (хрв. *macić*, *tintilin*, *škrat*, *nevidinčić* и др.); кућни духови (кућна змија, ласица); персонификоване болести (куга, колера); ђаво.

Српска нижа митологија (аутор А. А. Плотњикова) представљена је следећим тачкама: демонологија природног простора (где доминирају женска бића – *самовиле*, *андре*, *милоштиве*, затим *змајеви*, (*х*)*але*, *аждаје*, *ламје*, *здухаћи*, *ветрењаци*, *градобранитељи*, *шаркањи*, водени зооморфни демони – бик, коњ, ован, змај, подземни духови – *беркман*, *земаљски дух*, *сребрни цар*, *рударски чувар* и др.), демонологија кућног и сеоског простора (*кућна змија*, *таласом*, *сенћа* и сл.), демони судбине (*суђенице*, *суђаје*, *усуд*, *уриснице*, *уродушће* и сл.), демонологизација покојника (умрла некрштена деца – *навјак*, *навка*, затим *дрекавац*, *кукумавка* и сл.), вампири/живи мртваци, демони болести (*чума*/*куга*, *бабице*, *ноћнице*), „страхови” (*Баба Рога*, *баук*, *утвара*, *авет*, *осења* и др.), ђаво, људи натприродних способности (*вештица*, *мора*), персонификација времена и календарски демони (*караконџуле*, *тодорци*).

У поглављу о бугарској демонологији (аутор О. В. Трефилова) пажња је посвећена следећим темама: духови кућног и природног простора (где се пре свега одражава представа о демонима места, тј. „заштитницима” одређеног простора – буг. *стопан*, *наместник*, *джин*, *дяд* и др., међу којима је посебно издвојена змија – буг. *смок*, *стопанка*; такође се издвајају духови који чувају уклето благо – буг. *таласъм*, *сайбия*, *саим*, *бумбарек* и др., духови грађевина – буг. *сенка*, *сенчище*, водени духови – буг. *тартор*, *воден бик*, *топик*; духови-заштитници шума нису присутни у бугарској демонологији, међутим, у шумама живе буг. *самодива*, *самовила*, *юда*, *ветрогонка*, *диви хора* и сл.; персонификовано кретање ваздуха одражава се кроз представе о бићима – буг. *ала*, *ламя*, *юда*, *вихрушка*, *аждраха* и др.), демони судбине (буг. *урисници*, *одурисници*, *наречници*, *суденици*), персонификација болести (буг. *медени*, *майки*, *чума*, *баба Шарка*, *бабице*, *мора*, *уроци* и др.), страшила за децу (буг. *бубарок*, *ламя*, *караконджул*, *Баба-Яга* и сл.), демонологизација покојника (буг. *вампир*, *тенец*, *плътеник*, *таласъм*, *върколак* и др., душе умрле некрштене деце – буг. *нави*, *еврейче*, *адамче* и сл.), ђаво, људи са натприродним способностима (змај који штити сеоске атаре, вештица, помоћник вештице), персонификација времена и календарски демони (буг. *караконджули*, *тудурчета*, *Света Петка*, *Света Неделя*, *баба Черна*, *баба Тудурица* и др.).

Македонска демонологија (аутор А. И. Чиварзина) представљена је демонима природног простора (мак. *самовили*, *самовиљаци* – везују се за природу уопште; водени духови – мак. *муравини*, *сирене*; ваздушни – мак. *витрушки*, *вихор*, *таласон* и др., змајеви-покровитељи, ламје), демонима

кућног и сеоског простора (змија као предак-покровитељ, као и јелен, овца, бик, затим мак. *дедо*, *наместӣник*, *сајбија*, *домакин*, *та̄ласон* и сл.), демонима који се везују за одређено доба године (караконџуле – мак. *конџоли*, *каракончери* и сл.), демонима судбине (мак. *наречници*, *уречнице*, *шентӣ* и сл., као и представа о срећи – мак. *касмет̄*), демонизовани покојници (вампири и нави), персонификоване болести (мак. *мора*, *чума*, *тӣреска*, *бабици* и др.) и смрт, ђаво, људи натприродних способности (вештице – мак. *вештӣрка*; „поновљено" дете, односно дете које су у најранијем добу одбили од сисе, а затим га због одређених околности вратили – мак. *повра̄тниче*; деца рођена од вампира, самовиле, змаја, у суботу и др.).

Последње поглавље посвећено је грчкој митологији у балканској перспективи (аутор К. А. Климова). Ту се издвајају: демони природног простора (нереиде, грч. *Νεραίδες*), демони-чувари кућног и природног простора (стихио, грч. *στοιχείο* – могу чувати шуме, планине, дрвеће, потоке; затим кућу и тада се појављују у облику змије; могу бити чувари грађевине, односно грађевинске жртве; чувари села и насељених места; чувари скривеног блага), мојре, грч. *Μοίρες* – демони судбине, персонификовани временски демони (каликанцаре, грч. *καλικάντζαρος*), демонизовани покојници (вркодлак, грч. *βρυκόλακας*), персонификоване болести (чума, колера, оспа, туберкулоза) и смрт, ђаво, људи са натприродним способностима (вештице, људи „са лаком сенком", људи рођени у суботу, урок).

На крају монографије дат је закључак, где аутори синтетички сагледавају материјал представљен у претходним поглављима. Анализа је организована према истим тематским и класификационим целинама које су примењене у опису појединачних словенских традиција, али се овде демонолошка грађа различитих народа посматра у ширем словенском контексту. Поређењем се издвајају заједничке црте словенске ниже митологије, али и регионалне и националне особености, условљене локалним развојем и, пре свега, културним контактима.

Након читања ове монографије читалац стиче јасну и целовиту представу о систему словенске ниже митологије, о заједничким основама словенских демонолошких представа, али и о специфичностима појединих традиција. Монографија показује да словенске демонолошке традиције, упркос бројним регионалним разликама, почивају на заједничком словенском језгру митолошких представа и ликова, док су архаични, претхришћански елементи у различитим срединама очувани у неједнаком степену и у различитим облицима. Захваљујући томе могуће је пратити постепене промене митолошких представа од ареала до ареала, као и сложене процесе културних утицаја, преузимања и трансформације појединих демонолошких елемената. У свему томе лежи једна од највећих вредности књиге: она омогућава да се сложен и разуђен материјал сагледа као уређен и међусобно

повезан систем. Истовремено, монографија може послужити и као полазиште за даља, продубљена истраживања, чему нарочито доприноси обимна и пажљиво одабрана библиографија.

Велика вредност монографије огледа се и у томе што словенску нижу митологију поставља у шири индоевропски контекст, омогућавајући њено даље поређење са балтичким, романским, германским и другим индоевропским митолошким традицијама. На тај начин монографија не само да пружа целовит и систематизован преглед словенске демонологије већ отвара и нове могућности за компаративна истраживања традиционалне народне културе.

Научни профил аутора, њихово дугогодишње теренско и архивско истраживање, као и ослањање на богату етнографску и фолклорну грађу, обезбеђују монографији висок научни ауторитет. Захваљујући ширини обухвата, систематичности и научној утемељености, ова монографија представља значајан допринос савременој славистици и драгоцен извор за митологе, фолклористе, етнологе, историчаре, етнолингвисте. Истовремено, књига *Низшая мифология славян. Этнолингвистические очерки* биће занимљива и корисна и ширем кругу читалаца – свима које интересује народна култура Словена.

*Дарја Војводић**
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Катедра за славистику
darja.vojvodic@ff.uns.ac.rs

*Маја Крстић***
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Катедра за славистику
maja.krstic@ff.uns.ac.rs.

* https://orcid.org/0000-0001-5321-5230
** https://orcid.org/0000-0003-2801-890X

УДК 811.16'367

С. М. ТОЛСТАЯ, СИНТАКСИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СЛАВЯНСКОГО СЛОВОСЛОЖЕНИЯ. ОЧЕРКИ. Москва: Индрик, 2023, 232.

Светлана М. Толстој једна је од најзначајнијих руских слависта, специјалиста у области словенске етнолингвистике, фолклористике, етнографије, дијалектологије, као и компаративне лексикологије и фонетике словенских језика. Заједно са Никитом И. Толстојем утемељила је Московску етнолингвистичку школу, чије је вођство преузела након његове смрти 1996. године. Од почетка деведесетих година XX века руководи једним од најзначајнијих пројеката ове научне школе – петотомним етнолингвистичким речником *Словенске старине* (1995–2012), који представља капитално дело словенске етнолингвистике. Поред тога, била је руководилац и сарадник бројних колективних издања и научних пројеката Одељења за етнолингвистику и фолклор Института за славистику Руске академије наука, међу којима се издвајају едиција „Словенски и балкански фолклор", зборници посвећени проучавању народне духовне културе Полесја, као и пројекти *Категорије језика народне културе* и *Време и простор: семантика и симболика*.

Књига *Синтаксичке основе словенских сложеница. Огледи* представља збирку студија посвећених руском и словенском слагању речи (творби сложеница), које су претходно објављиване у различитим публикацијама. Полазећи од схватања Е. Бенвениста, ауторка посматра сложенице не само као резултат творбених процеса, већ и као последицу синтаксичких трансформација, односно кондензације синтагми. У књизи се разматрају сложенице у савременом руском језику, њихова употреба у прасловенском и староруском језику и у језику фолклора. Дело је намењено стручњацима из области русистике и славистике, као и истраживачима историје језика и фолклора.

У овој књизи предлаже се типологија сложеница руског језика са становишта њихове унутрашње синтаксичке и семантичке организације. Ауторка анализира различите моделе односа међу компонентама сложеница, при чему посебну пажњу посвећује сложеницама насталим кондензацијом предикативних конструкција. Разматрају се субјекатски, објекатски, просторни, временски и други семантички односи, као и порекло сложеница из координираних и субординираних синтаксичких структура. Овакав приступ се примењује на сложенице чији је главни члан именица, придев или број.

Са истих теоријских полазишта разматрају се и прасловенске сложенице реконструисане у *Етимолошком речнику словенских језика*. Као и у

свим словенским језицима, у прасловенском највећи број сложеница чине именице, затим придеви, док су глаголске сложенице знатно ређе. Посебно се истиче велика структурна разноврсност именичких сложеница, која произилази из различитих типова и распореда основа од којих су оне грађене.

Књига се састоји од неколико целина: увода, шест поглавља, закључка и литературе.

У уводном делу описују се основна полазишта датог истраживања и износи скраћени преглед свих поглавља која се затим подробно разрађују и представљају читаоцу.

Прво поглавље „Сложенице у руском језику: унутрашња синтакса и семантика" започиње уводним напоменама и садржи четири потпоглавља: 1. Сложенице са глаголском рекцијом; 2. Сложенице са именичком рекцијом; 3. Сложенице са придевима и 4. Сложенице са бројевним компонентама. У овом поглављу посебна пажња је посвећена реконструкцији изворних синтаксичких образаца из којих су настале сложенице. Аутор показује да иста сложена реч може имати више могућих мотивационих основа, због чега је за њено тумачење потребно анализирати семантичке односе између компоненти. На основу поређења са другим сложеницама закључује се да се значење појединих компоненти може поуздано одредити тек у оквиру ширег система творбених и синтаксичких модела.

Друго поглавље „О проблему сложеница у прасловенском језику" садржи уводне напомене и четири потпоглавља: 1. Сложенице са глаголском рекцијом; 2. Сложенице са именичком рекцијом; 3. Сложенице са бројевима и 4. Сложенице са речцама, ономатопејом и експресивним компонентама; као и Индекс апелативних сложеница у *Етимолошком речнику словенских језика* (Т. 1–4) који садржи 585 речи. На крају поглавља ауторка истиче да реконструкција прасловенских сложеница омогућава проучавање система творбе речи у прасловенском језику и његових морфонолошких особина. Анализа сложеница показала је како су у старословенском језику преношени грчки изрази, али и пружа могућност реконструкције одређених синтаксичких образаца прасловенског језика. Посебна вредност ових истраживања огледа се у могућности да се утврде изворне синтагме које су служиле као основа за настанак сложених речи.

Наредно, треће поглавље „Двокомпонентни антропоними у прасловенском језику" садржи уводне напомене, два потпоглавља: 1. Први члан сложенице: глаголске основе, именичке основе, придевске основе, заменице, бројеви, прилози, предлози, речце; 2. Други члан сложенице: глаголске основе, именичке основе, придевске основе; као и Индекс двокомпонентних антропонима у *Етимолошком речнику словенских језика* (Т. 1–4) и Ретроградни индекс. Ауторка закључује да двосложна лична имена (антропоними) реконструисана у *Етимолошком речнику словенских језика* не

обухватају целокупан фонд прасловенских имена овог типа, али пружају довољно јасну слику о основним моделима творбе личних имена у прасловенском језику. Њихова анализа омогућава увид у механизме слагања основа, као и у лексички и семантички састав елемената који су учествовали у ономастичкој номинацији. Истовремено, ова имена посредно осветљавају систем вредности прасловенског друштва, будући да се у њима често појављују појмови са израженом позитивном и аксиолошком обојеношћу, као што су: *драг*, *мио*, *пријатељ*, *гост*, *радост*, *мир*, *слава*, *светост*, *љубав* и *хвала*. Упоредна анализа антропонимијских система словенских језика показује да су Словени још пре прихватања хришћанских имена располагали развијеним и добро организованим системом личних имена. Прасловенска двосложна имена по својој структури и унутрашњој семантичкој организацији не разликују се суштински од сложеница општег лексичког фонда, нити од сличних антропонимских творевина у другим индоевропским језицима. Иако је у многим случајевима првобитно значење ових имена временом постало мање јасно или се у потпуности изгубило, у њима су сачувани трагови древних магијских и ритуалних функција. Та функција огледала се у изражавању добрих жеља, заштите носиоца имена или призивања пожељних особина и животних околности. Управо захваљући таквој симболичкој и културној вредности, ова најстарија, прехришћанска словенска имена задржала су своју стабилност и популарност у антропонимијским системима готово свих словенских народа.

Четврто поглавље „О етимологији имена *Владимир*" чине четири целине: 1. **Voldi-* – именица или глагол? 2. *-mir*: ‘рах’ или ‘mundus’? 3. *Володимиръ* или *Володимѣръ*? 4. Општа семантика имена. Ауторка закључује да порекло имена *Владимир* не треба проучавати изоловано, већ као део читавог система старословенских дводелних имена. Да би се правилно објаснило значење и настанак имена, неопходно је узети у обзир: грађу имена, начин на који се његови делови међусобно повезују, њихово значење, однос између компоненти, функцију и смисао имена као целине. Претходна тумачења имена Владимир углавном су се фокусирала на само име, а нису довољно узимала у обзир опште законитости које важе за сва старословенска сложена лична имена. Зато ауторка сматра да такве етимологије нису потпуно поуздане.

Пето поглавље књиге „Сложене номинације у језику олоњецких тужбалица", након уводних запажања, подељено је на две целине: 1. Врсте сложених номинација (бинома) и њихов лексиколошки статус (1.1. Именичке сложене номинације; 1.2. Глаголске сложене номинације; 1.3. Придевске сложене номинације; 1.4. Друге сложене конструкције) и 2. Структура сложених номинација – бинома (2.1. Творба речи и морфонологија; 2.2. Морфологија и синтакса; 2.3. Семантика), као и Индекс сложених номинација (би-

нома) у делу „Тужбалице Северног краја" Е. В. Борисова. На крају поглавља ауторка истиче да сложене номинације (биноми) представљају значајан и посебан део језика фолклора. Њихови чланови не морају увек стајати један поред другог, могу бити раздвојени другим речима и због тога се њихово право значење често може разумети само из ширег контекста. Према мишљењу ауторке, ова област је још увек недовољно истражена и због тога она прилаже комплетан списак свих таквих сложених израза пронађених у северноруским тужбалицама, како би се омогућило њихово даље проучавање.

Последње, шесто поглавље „Синтагматска деривација у староруском језику и језику фолклора" подељено је на четири целине: 1. Конструкције са придевима и генитивом именице; 2. Присвојни и односни придеви; 3. Синтагматска деривација у руском језику и 4. Синтагматска деривација у језику олоњецких тужбалица. Ауторка истиче да се синтагматска деривација разликује од творбе речи по томе што њену основу не чини појединачна лексема, већ синтаксичка конструкција, односно синтагма или реченица. Резултат овог процеса могу бити придевске конструкције, конструкције са генитивом, сложенице и друге двочлане номинације. Притом, изведене јединице задржавају синтаксичку и семантичку структуру полазне синтагме, као и редослед њених компоненти. Синтагматској деривацији припадају и различити облици језичке компресије, попут скраћеница, редукција и универбизације. У свим овим случајевима полазна основа је синтаксичка конструкција, а резултат нова сложена лексичка јединица различите граматичке структуре и значења.

У закључном поглављу ауторка износи своја најважнија запажања. Истиче да су досадашња истраживања сложеница у словенским језицима често била тумачена као резултат страних, пре свега грчких или германских утицаја. Међутим, анализа прасловенске лексике показала је да је слагање речи било развијено већ у прасловенском језику и да представља органски део његове творбене структуре. Ауторка полази од синтаксичког приступа, према којем сложенице не настају простим спајањем независних речи, већ трансформацијом постојећих синтаксичких конструкција. У књизи се показује да се иза сложених речи и других сложених номинација налазе одређени синтаксички и семантички односи који се током деривације углавном задржавају. Сложенице настају из синтагми или чак читавих предикативних конструкција, при чему се њихова структура преображава према правилима творбе речи. Овакав процес ауторка назива синтагматском деривацијом. Анализа материјала из савременог руског језика, прасловенске лексике, фолклора и староруских споменика потврдила је да је слагање речи првенствено синтаксички мотивисан процес. Због тога се сложенице не могу адекватно објаснити само на морфолошком нивоу, већ их је потребно посма-

трати као резултат трансформације синтаксичких структура у нове лексичке јединице.

Посебан значај ове књиге огледа се у томе што ауторка доследно повезује творбу речи са синтаксом и семантиком, показујући да се сложенице не могу посматрати као изоловане морфолошке творевине, већ као резултат сложених процеса језичке концептуализације и синтаксичке трансформације. Таквим приступом Светлана Толстој не само да нуди нова тумачења појединих типова словенских сложеница, већ и отвара могућности за даља истраживања односа између лексике, синтаксе и културно-историјског контекста у коме су ове јединице настајале и функционисале.

Књига *Синтаксичке основе словенских сложеница. Огледи* представља важан допринос савременој славистици, историјској лингвистици и теорији творбе речи. Заснована на богатом језичком материјалу и дугогодишњем истраживачком искуству ауторке, она пружа целовит увид у механизме словенског слагања речи и истовремено потврђује значај синтаксичког приступа у проучавању сложених лексичких јединица. Стога ће ово дело бити од користи не само стручњацима за словенске језике, већ и онима који се баве питањима историје језика, лексикологије, ономастике и етнолингвистике.

*Маја Крстић**
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за славистику
maja.krstic@ff.uns.ac.rs.

*Дарја Војводић***
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за славистику
darja.vojvodic@ff.uns.ac.rs

* https://orcid.org/0000-0003-2801-890X
** https://orcid.org/0000-0001-5321-5230

УДК 39(497.16)

КРИСТОФЕР БОЭМ, *КРОВНАЯ МЕСТЬ. ВОЗНИКНОВЕНИЕ И УЛАЖИВАНИЕ КОНФЛИКТОВ В ЧЕРНОГОРИИ И ДРУГИХ ПЛЕМЕННЫХ СООБЩЕСТВАХ.*

Москва: Издательство книжного магазина «Циолковский», 2026, 384.

Кристофер Боэм принадлежит к числу тех американских антропологов второй половины XX века, чья научная биография плохо укладывается в одну дисциплинарную стезю. Начав как культурный и социальный антрополог, занимавшийся Черногорией и – шире – балканскими формами племенной организации, он позднее стал известен как исследователь эгалитаризма, эволюции моральных представлений и вопросов происхождения человеческой кооперации. Его академическая траектория, начавшись полевой работой среди черногорских племён в 1960-е годы, привела позднее к широкому сравнительному изучению вопросов насилия, морали и социального контроля в обществах разного типа.

Книга «*Blood Revenge: The Enactment and Management of Conflict in Montenegro and Other Tribal Societies*» (в русском переводе, автор которого – это стоит отметить отдельно – упустил, среди прочего, из вида многообразное и сложное значение термина «enactment» в современных социальных науках: «*Кровная месть. Возникновение и улаживание конфликтов в Черногории и других племенных сообществах*») впервые вышла в 1984 году в University Press of Kansas, а затем была переиздана University of Pennsylvania Press. В ней Боэм описывает общество, которое для западной антропологии является одновременно и близким, и экзотическим: европейские горные племена, сохранившие память о собственной автономии, воинской этике, сегментарной организации и практике кровной мести. И все это – в четырех часах езды на автомобиле от ресторана при американском посольстве, где автор мог насладиться «ледяной бутылкой Кока-Колы». Этот выбор полевой локации и материала делает книгу, безусловно, необычной. Ещё важнее её жанровая разнородность: Боэм пишет как социальный антрополог, этноисторик, полевой этнограф, семантик, психолог и местами как этолог. В результате перед нами не «чистая» работа, выполненная в рамках какого-то одного академического языка, а палимпсест, методологически подвижный и потому одновременно и продуктивный, и уязвимый.

Дисциплинарная лоскутность «Кровной мести» позволяет увидеть и более общий эпистемологический конфликт внутри пространства антропологического письма. С одной стороны, мы вправе говорить, что в антро-

пологии существует стиль мышления, который можно назвать концептуализирующим. Его задача – не просто представить жизнь общества во всем разнообразии ее подробностей и деталей, но извлечь из полевого материала модель: показать, как устроен некоторый социальный факт, какую функцию он выполняет, каким образом он связан с воспроизводством порядка. В британской социальной антропологии этот стиль наиболее отчётливо представлен у Редклифф-Брауна, Эванса-Притчарда, Фортеса и, в особом конфликтологическом изводе, у Макса Глакмена. Их интересует не судьба отдельного человека как таковая, а то, что характер индивидуальных действий отдельных людей позволяет сказать о структуре общества, о системе права, санкциях, наказаниях, родстве, власти и социальном порядке.

Глакмен здесь особенно важен. В статье «*The Peace in the Feud*» и книге «*Custom and Conflict in Africa*» он предложил рассматривать вражду не как патологию порядка, а как один из способов его поддержания. Этот тезис наследует линии Георга Зиммеля в социологии: конфликт не только разрушает социальные связи, но и формирует их, делает социальные группы видимыми, стабилизирует их границы и принуждает участников к признанию «правил игры». Глакменовский подход к социально-антропологической работе является строго концептуальным: вражда интересует его прежде всего как механизм, через который общество (в отсутствие аппарата централизованного государства) ограничивает насилие, перерабатывает противоречия и поддерживает воспроизводимость социальной формы. Наука Глакмена – экспланаторная: он стремится не столько *показать* жизнь во всей полноте и разнообразии, сколько *объяснить* ее устойчивость в некоторых сложившихся формах.

Боэм работает в другом ключе. Условно, его подход можно назвать феноменологическим, если не связывать это слово исключительно с гуссерлевской философией. Вопрос, который заботит Боэма, звучит иначе, не так, как, например, у Глакмена: что представляет собой кровная месть как переживаемая, называемая, обсуждаемая, запускаемая и останавливаемая практика? Поэтому Боэм, в частности, подробно разбирает лексику черногорцев: *krvna osveta*, *krvnik*, *u krvi*, *miriti krvi*, *obraz*, *sramota*, *sloga*. Он вводит читателя в мир слов, жестов, слухов, оскорблений, репутаций, угроз, перемирий, судов «добрых людей», решений старейшин, женских реплик, мужской гордости, семейной памяти и страхов. Боэма интересует не только устройство мести, но в первую очередь её феноменальная сторона: как она начинается, как разворачивается, кто на кого имеет право напасть, почему отказ от мести может быть невыносимым, как человек обдумывает риск, как вражда становится судьбой.

В этом подходе – сила «Кровной мести». Боэм показывает, что вражда в Черногории не хаотична, что она не является простой чередой вспышек

иррационального насилия и не объясняется «дикостью» горного общества, как это часто представлялось внешним наблюдателям. Кровная месть в тексте Боэма предстает в первую очередь морально легитимированной формой действия. Более того, она процедурно насыщена. В ней различаются убийство и долг, честь и бесчестье, индивидуальный импульс и клановое обязательство, законная цель и недопустимая жертва. В этом смысле книга является демонстрационной: она заставляет *увидеть* кровную месть, причем не в качестве отвлечённой категории, а как основание насыщенного жизненного мира, в котором насилие имеет язык, временную структуру, моральную оправданность и социальную глубину.

Однако именно из этого обстоятельства вытекают и значимые методологические трудности. Чем подробнее Боэм описывает «живую жизнь» черногорской вражды, тем сильнее текст приближается к утрате концептуальной строгости. Этноистория требует реконструкции прошлого по неполным источникам; семантический анализ требует внимания к значению слов; психология – к мотивации отдельных людей; этология – к сравнительным моделям агрессии; социальная антропология – к структуре и функциям, латентно присутствующим в социальной жизни. В тексте Боэма все эти линии обозначены, однако далеко не всегда сведены в единую объяснительную последовательность. Его книга – лоскутное одеяло: автор использует различные исследовательские инструменты, играет с дисциплинарными оптиками, иногда отказывается от концептуализации структур в пользу рассказа о драматургии партикулярных решений, без видимых проблем переходит от разговора о политической экологии к рассказу о внутреннем мире мстителя, движется от этноисторических описаний к разработке почти биологической проблематики насилия.

Главная ставка Боэма в «*Кровной мести*» заключается в попытке доказать, что черногорская вражда является не надындивидуальным феноменом, а сознательно управляемой практикой. Боэм подчёркивает, что относительное равновесие между племенами и кланами не возникает автоматически, напротив, – оно достигается расчётливыми действиями участников. Черногорцы, если верить описаниям автора, не слепо повинуются обычаю: понимая опасность эскалации насилия, они предпринимают стратегические усилия по удержанию локального конфликта в пределах, совместимых с выживанием племени и сохранением политической солидарности перед лицом внешней угрозы. В этом смысле необходимость управления враждой является не просто следствием существования системы кровной мести, а её центральным (целерациональным, отрефлексированным) механизмом.

Такой вывод принципиален. Если кровная месть не ограничена, она ведёт к расширению насилия: от убийцы – к его брату, от семьи – к клану, от клана – к племени, от племени – к межплеменной войне. Черногорское

общество, каким его реконструирует Боэм, жило под постоянной угрозой подобной эскалации насилия, в связи с чем возникли специфические формы его локализации: счёт крови, поочерёдность возмездия, перемирия, посредничество, суды добрых людей, компенсации, ритуалы примирения и побратимство. Эти формы не отменяли конфликт, но делали его социально переносимым. Иными словами, порядок не предшествовал конфликту как готовая структура, а достигался через постоянную работу по ограничению интенсивности вражды.

Феноменологическая плотность текста Кристофера Боэма чрезвычайно высока, однако свое значение она приобретает тогда, когда становится переведена на язык социальной теории – концептуализирована. Кровная месть оказывается институтом, который одновременно выражает раскол и удерживает общество от еще большего раскола. Она не только восстанавливает утраченную честь, но и задает рамки агрессии. Она делает братство ответственным за тех мужчин, которые его составляют, заставляя сдерживать их чрезмерно опасные порывы. Она производит врагов, но через процедуры умиротворения создаёт новые связи. Она угрожает племенной *sloga*, но именно поэтому активирует силы, заинтересованные в её восстановлении.

Книга Кристофера Боэма позволяет оценить принципиальную ограниченность чисто демонстрационной науки. Да, без приводимых в его книге многочисленных подробностей мы не поняли бы, почему *krvna osveta* была морально убедительной для черногорцев. Но если остановиться только на перечислении деталей, кровная месть останется этнографически выразительным, но теоретически недооформленным феноменом. Концептуализирующий стиль, представленный в британской социальной антропологии лучшими ее авторами – например, Максом Глакменом – направлен именно на то, чтобы дать возможность публике за множеством индивидуальных мотивов и драм разглядеть действие строгого механизма: конфликт *работает* как средство поддержания порядка. Индивидуальные решения отдельных людей важны, но и каждое такое решение по отдельности, и их совокупности становятся научно значимыми только тогда, когда позволяют объяснить воспроизводство надындивидуальной формы социального действия.

Книгу Кристофера Боэма можно читать из различных установок. Как демонстрация «богатства жизни» она вводит нас в мир черногорской чести, словесной агрессии, мужской репутации, женского давления, клановой памяти и ритуального примирения. Как источник объяснительной модели, она доказывает, что социальный порядок в черногорском обществе не существует сам по себе и не гарантируется принуждением со стороны государственного аппарата. Порядок производится («enact» – sic!) в практиках управления конфликтом. И даже если автор иногда слишком бодро заигрывает с сочетанием разных дискурсов – этноисторическим, психологиче-

ским, этологическим, семантическим, – то всё же центральный вклад книги состоит в том, что она делает видимой социальную работу, скрытую внутри вселенной насилия и вражды.

В этом отношении «*Кровная месть*» особенно важна для русскоязычного читателя, интересующегося Балканами. Она не романтизирует Черногорию и не сводит её культурные особенности к набору стереотипов «архаического насилия». Боэм позволяет читателю увидеть в черногорской вражде сложную форму морального и политического действия, связанную с автономией, честью, племенной солидарностью и сопротивлением внешнему господству. Тем значимее, что издательство книжного магазина «Циолковский» предприняло работу по переводу этой книги на русский язык. Для русскоязычной балканистики это не просто рядовое пополнение книжной полки, а возможность заново обсудить один из ключевых вопросов социальной антропологии: как порядок возникает не до конфликта и не после него, а внутри работы по его ограничению.

Использованная литература

Боэм, Кристофер. Кровная месть. Возникновение и улаживание конфликтов в Черногории и других племенных сообществах; перевод с английского А. Андреева. Москва: Издательство книжного магазина «Циолковский», 2026.

[Boe`m, Kristofer. Krovnaya mest`. Vozniknovenie i ulazhivanie konfliktov v Chernogorii i drugix plemenny`x soobshhestvax; perevod s anglijskogo A. Andreeva. Moskva: Izdatel`stvo knizhnogo magazina «Ciolkovskij», 2026]

Boehm, Christopher. *Montenegrin Social Organization and Values: Political Ethnography of a Refuge Area Tribal Adaptation*. New York: AMS Press, 1983.

Boehm, Christopher. *Blood Revenge: The Anthropology of Feuding in Montenegro and Other Nonliterate Societies.* Lawrence: University Press of Kansas, 1984.

Boehm, Christopher. *Blood Revenge: The Enactment and Management of Conflict in Montenegro and Other Tribal Societies.* Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1987.

Boehm, Christopher. «Execution within the Clan as an Extreme Form of Ostracism». *Social Science Information* 24/2 2 (1985): 309–321.

Boehm, Christopher. «Egalitarian Behavior and Reverse Dominance Hierarchy». *Current Anthropology* 34/3 (1993): 227–254.

Evans-Pritchard, E. E. *The Nuer: A Description of the Modes of Livelihood and Political Institutions of a Nilotic People*. Oxford: Clarendon Press, 1940.

Fortes, Meyer, and E. E. Evans-Pritchard (eds.) *African Political Systems.* London: Oxford University Press for the International African Institute, 1940.

Gluckman, Max. «The Peace in the Feud». *Past & Present* 8 (1955): 1–14.

Gluckman, Max. *Custom and Conflict in Africa.* Oxford: Basil Blackwell, 1955.

Gluckman, Max. *Order and Rebellion in Tribal Africa: Collected Essays with an Autobiographical Introduction.* London: Cohen & West, 1963.

Gluckman, Max. *Politics, Law and Ritual in Tribal Society.* Oxford: Basil Blackwell, 1965.

Radcliffe-Brown, A. R. *Structure and Function in Primitive Society: Essays and Addresses.* London: Cohen & West, 1952.

Simmel, Georg. «The Sociology of Conflict: I». *American Journal of Sociology* 9/4 (1904): 490–525.

Simmel, Georg. *Conflict and The Web of Group-Affiliations.* Translated by Kurt H. Wolff and Reinhard Bendix. Glencoe, IL: The Free Press, 1955.

White, Stephen D. «'The Peace in the Feud' Revisited: Feuds in the Peace in Medieval European Feuds». In: Kate Cooper, Conrad Leyser (eds.) *Making Early Medieval Societies: Conflict and Belonging in the Latin West, 300–1200*, Cambridge: Cambridge University Press, 2016, 220–243.

*Владимир Владимирович Картавцев**
Клиника ранней реабилитации «Три Сестры», Москва

* https://orcid.org/0000-0003-0418-687X

ХРОНИКА

УДК 005.745::811.16

МЕСТОИМЕНИЯ: ГРАММАТИКА И ПРАГМАТИКА (Москва: Институт лингвистических исследований РАН, 19 ноября 2025 года)

Отдел теории грамматики Института лингвистических исследований Российской академии наук 19 ноября 2025 года организовал в онлайн формате воркшоп «Местоимения: грамматика и прагматика». Организаторами выступили ведущие эксперты отдела теории грамматики во главе с заведующей отделом М. Д. Воейковой и главным организатором Е. Л. Вилинбаховой. К интенсивной однодневной работе воркшопа приступили 19 приглашенных докладчиков и несколько десятков заинтересованных слушателей, ученых и студентов. Работа проходила в 4-х секциях,[1] председателями которых выступили С. В. Краснощекова, А. Б. Летучий, М. Ю. Князев и Е. Л. Вилинбахова. Программным комитетом были одобрены актуальные темы российских и зарубежных лингвистов, что не только позволило рассмотреть изучаемую проблематику в самых разных аспектах как в русском языке, так и в сравнительно-сопоставительной перспективе, но и способствовало расширению спектра ресурсов для дальнейших совместных исследований.

Первая секция была посвящена рассмотрению употребления местоимений в детской речи, сопоставлению и особенностям использования местоимений в детской речи по сравнению с речью взрослых, анализу местоимений в учебниках РКИ, а также ограничениям на предикат при местоимениях. Главный научный сотрудник отдела теории грамматики ИЛИ РАН, профессор РАН В. В. Казаковская в своем докладе «Местоименный субъект в речи взрослых и детей» обсудила средства выражения субъектной семантики личных местоимений (в сопоставлении с их нулем и именами) глагольных высказываний в ранней детской речи, которые были рассмотрены на фоне речевой продукции взрослых носителей языка, обращенной к ребенку (child-directed speech) и друг к другу (adult-directed speech). Помимо форм именительного падежа личных местоимений (традиционное подлежащее), В. В. Казаковская обратила внимание слушателей и на косвенные падежи (в частности, субъектный датив), актуальные при описании семантических и прагматических особенностей модальных высказываний.

Нереферентное функционирование местоимений в детской речи было предметом исследования научного сотрудника отдела теории грамматики ИЛИ РАН С. В. Краснощековой и научного сотрудника отдела физиоло-

1 Программа и материалы воркшопа доступны по ссылке: https://iling.spb.ru/conferences/2025/4734.

гии сенсорных систем, лаборатории психофизиологии речи ИФ им. И. П. Павлова РАН Е. В. Галкиной. В докладе «Нереферентные употребления местоимений в детской речи» ученые пришли к выводу, что в развивающейся языковой системе ребенка референция языковых единиц осваивается в соответствии со шкалой конкретности. Ребенок начинает с указания на конкретные предметы, находящиеся в зоне видимости, причем используются указательные местоимения, сопровождаемые указательным жестом; личные местоимения 1 и 2 л., отсылающие к участникам речевой ситуации, личные местоимения 3 л., универсальные и вопросительные, отсылающие к референтам, включенным в речевую ситуацию. Ребенок постепенно начинает указывать на конкретные референты, отсутствующие в поле зрения говорящего, используя отрицательные местоимения и неопределенные с неконкретно-референтным значением, что является предпосылкой к развитию способности к использованию нереферентных языковых единиц, в то время как строго нереферентные местоимения на *-нибудь* фиксируются у большинства детей уже после 3,5–4 лет и связаны с появлением способности к абстрактному мышлению и выходу за пределы ситуации «здесь и сейчас».

Л. Торрезин, научный сотрудник кафедры славистики Падуанского университета, прочитала доклад «Указательные местоимения в учебниках РКИ: между формой и употреблением», в котором было показано, каким образом грамматические формы указательных местоимений (*этот*, *тот*, *такой* и др.) вводятся и систематизируются в учебном материале (точнее, в учебниках по РКИ «Дорога в Россию», «Жили-были», «Поехали!» и «Русский сувенир»), а также какие функции они выполняют в реальном общении. В заключение Л. Торрезин предложила более сбалансированные способы представления указательных местоимений в обучении РКИ.

В докладе «Ограничения на предикат при местоимении *я* в современном русском языке» доцент филологического факультета СПбГУ, профессор Пекинского университета иностранных языков Е. В. Маркасова отметила, что в современном русском языке произошли изменения, которые позволяют говорить о снятии или ослаблении строгости ограничений на процессные (напр., *я дуркую*, *я появляюсь*) и квалификативные (*я мрачный*) предикаты при местоимении *я*. Автор считает тенденцию снятия ограничений результатом изменения практики самопрезентации и частью истории синтаксического поведения местоимения *я*.

Во второй секции внимание уделялось дейксису местоимений, причем не только в русском, но и в генетически неродственных языках. Сотрудники отдела теории и практики коммуникации им. Ю. С. Степанова ИЯз РАН показали, как корпусная лингвистика помогает анализировать прагматические единицы разных языков в разных дискурсах. Старший научный сотрудник О. В. Соколова и ведущий научный сотрудник В. В. Фещенко

указали на примеры аномальных творческих употреблений личных местоимений в поэзии на английском и итальянском: дейктический сдвиг, субстантивацию местоимений, эллипсис глагольной связки, несоблюдение согласования, аномальную сочетаемость с иллокутивными глаголами, а также тавтологическое употребление местоимений («Местоимения в океане больших данных, или как ловить дейксис в английском и итальянском»).

Ведущий научный сотрудник ИРЯ им. В. В. Виноградова РАН, профессор НИУ ВШЭ А. Б. Летучий обсудил нестандартное употребление русского местоимения *это* в докладе «Между местоимением и выделительным маркером: случай русского *это*». В отличие от стандартного, нестандартное употребление не оформлено падежом в соответствии с требованиями вершины и допускает модификацию частицами *вот* и *-то*. Автор пришел к выводу, что нестандартное употребление местоимения *это* является гибридным между выделительными и местоименными употреблениями и находит некоторые (хотя и неточные) параллели в поведении местоимений русского и других языков.

Русские местоимения рассматривались в качестве коннекторов в докладе старшего научного сотрудника лаборатории исследования и сохранения малых языков ИЯз РАН Н. В. Сердобольской и профессора кафедры (и отделения) теоретической и прикладной лингвистики филологического факультета МГУ им. М. В. Ломоносова И. М. Кобозевой («Указательные местоимения в составных коннекторах русского языка»). В их фокусе были статус и состав коннекторов, образованных от местоимений ближнего дейксиса и определительных местоимений, аналоги коннекторов без указательного местоимения, возможность «переезда» местоимения с существительного к союзу или, наоборот, от союза *что* к существительному, а также другие для современного коммуникативного синтаксиса значимые вопросы.

В докладе, прочитанном научным сотрудником Международной лаборатории логики, лингвистики и формальной философии НИУ ВШЭ Д. П. Поповой, «Градуальность, экспрессивность и монотонность в конструкции тот еще N» был представлен формальный анализ конструкции *тот еще N*. На основе корпусного исследования автор показала, каким образом взаимодействуют экспрессивность местоимений, градуальность и экспрессивность существительных.

В третьей секции были рассмотрены синтаксические особенности функционирования местоимений в отрицательных конструкциях, их цитатное использование, взаимодействие с частицами и другие контекстуальные особенности. Доцент факультета гуманитарных наук НИУ ВШЭ П. В. Руднев проанализировал два предсказания, предложенные Tubau и др. (2023). Согласно этим предсказаниям, отрицательные местоимения в коротких ответах на вопросы имеют семантическое отрицание и должны лицензиро-

вать неопределенные местоимения с отрицательной полярностью. Также утверждается, что при удалении признака [neg] отрицательные местоимения теряют свою отрицательность и становятся обычными неопределенными местоимениями в сфере действия локального сентенциального отрицания. Проанализированный материал позволил автору показать, что оба предсказания являются ложными («К вопросу о природе отрицательности отрицательных местоимений и распределении отрицательных и неопределенных местоимений в контексте локального отрицания»).

В устных корпусах фиксируются употребления сентенциального актанта (СА) с союзом *что* с прямым дейксисом, что позволяет трактовать СА со *что* как цитативные конструкции, наравне с бессоюзными конструкциями и СА с маркерами чужой речи типа *мол*. Старший научный сотрудник отдела теории грамматики ИЛИ РАН, доцент НИУ ВШЭ М. Ю. Князев в докладе «Интерпретация местоимений 1 и 2 лица при цитативных употреблениях сентенциальных актантов с союзом *что*: экспериментальное исследование» исследовал границы допустимости таких употреблений. Результаты проведенного им эксперимента указывают на сильное предпочтение у слушающих в пользу косвенного дейксиса в СА без лексико-грамматических и просодических маркеров прямой речи независимо от наличия союза.

Существует ряд теорий, объясняющих связанные употребления местоимений с семантически инертными ϕ-признаками (fake indexicals), который постулирует или выводит из более фундаментальных допущений необязательность копирования признаков в фокусные альтернативы (Jacobson 2012; Sauerland 2013; Bruening 2021). Доцент НИУ ВШЭ Д. Б. Тискин считает такие подходы более эмпирически и теоретически привлекательными, чем анализ с «минимальными» местоимениями, однако поведение признаков в альтернативах остается в них загадочным. В докладе «Признаки местоимений: ϕ, рефлексивность, прономинальность?» Д. Тискин пользуется идеей о «минимальных» местоимениях И. Басси, а полученные результаты, между прочим, способствуют убедительности гипотезы непроникновения признаков в альтернативы, а также позволяют по-новому взглянуть на противопоставление «глубинной» и «поверхностной» анафоры.

Н. А. Зевахина, д. ф. н., ассоциированный сотрудник ИЛИ РАН, в докладе «Вопросительные и восклицательные местоимения с частицей *мол* и без нее в нестандартных подчинительных контекстах» обнаружила, что сентенциальные актанты с союзом *что* допускают употребление риторических вопросов и (не-)риторических восклицаний, в то время как сентенциальные сирконстанты с союзом *потому что* допускают употребление преимущественно риторических вопросов. Возможное объяснение этому, по мнению Н. А. Зевахиной, состоит в том, что восклицания представляют собой эмоциональную реакцию говорящего на наблюдаемый им факт и плохо высту-

пают в объяснительной роли, которую подразумевает сирконстант с союзом *потому что*. Автором также было обнаружено расподчинение сентенциальных актантов и сирконстантов и была зафиксирована нестабильность в пунктуационном оформлении явления приблизительного цитирования и (не-)риторических вопросов и восклицаний.

В последней секции прочитано три доклада, ориентированных на сравнение грамматических и прагматических характеристик русских дейктических и неопределенных местоимений с эквивалентными местоимениями в близкородственных (сербский язык) и неродственных языках (английский и японский язык). Ведущий научный сотрудник отдела теории грамматики ИЛИ РАН, профессор СПбГУ Е. Л. Вилинбахова вместе с О. Ю. Чуйковой, старшим научным сотрудником и доцентом РГПУ им. А. И. Герцена, представила доклад на тему «Местоимение *ты* в обобщающем значении в свете данных параллельного корпуса ООН». Учитывая тот факт, что местоимение 2-го лица ед. ч. и соответствующие глагольные формы употребляются не только для указания непосредственно на адресата, но и в обобщающем значении, причем могут выделяться разные типы обобщенности, авторы привлекли наблюдения из работ по английскому местоимению *one* и рассмотрели конфигурации значений следующих параметров: (а) генерализация и (б) личный опыт говорящего. Выявление особенностей семантики русского *ты* в обобщенном значении основано на английских гетерофразах из параллельных контекстов корпуса ООН.

Доцент философского факультета Нови-Садского университета Т. Балек прочитала доклад «К вопросу о грамматических особенностях и прагматике неопределенных местоимений в сербском и русском языках». В докладе показано, что, несмотря на генетическую близость рассматриваемых языков и общность грамматической репрезентации неопределенных местоимений, существуют лексические и прагматические отличительные признаки, которые особенно четко проявляются в параллельном корпусе. Напр., особенности контекстуальных ситуаций, в которых в русском языке употребляются местоимения с частицами *-нибудь*, *-то*, *-либо* и их сербские аналоги; употребление в сербском языке указательных местоимений в функции неопределенных и их грамматические и структурные соответствия в русском языке. Автор обратила внимание слушающих и на характерное для сербского языка «нанизывание» местоимений с нереферетной функцией, а также на целый ряд местоименных комплексов, разложение которых никаким образом не влияет на перенос значения неопределенности на русский язык, что служит подтверждением эмоционально-стилистической маркированности не только самих местоименных комплексов, но и ситуаций, в которых они употребляются.

Работа воркшопа закончена докладом «Прагматический сдвиг дейктиков: от рефлексива ко второму лицу (на материале японских местоимений)» сотрудника отдела теории грамматики ИЛИ РАН Г. В. Карачарова. Известно, что причины изменений прагматического компонента дейктиков возникают на пересечении грамматикализации и индексации экстралингвистической информации, поэтому автор отметил случай японского *onore*, где наблюдается редукция или присоединение элемента в зависимости от способа написания этого слова, а также наблюдается зависимость от стилистических и прагматических характеристик. Автор определяет направление (континуум), которое некоторые японские рефлексивы с депрециативной семантикой исторически проходят под действием прагматических факторов: рефлексив / логофор — 1-е лицо (депрециатив) — 2-е лицо / апеллятив (пейоратив).

Несмотря на интенсивность работы, воркшоп прошел в конструктивной атмосфере. Каждый доклад порождал динамичные дискуссии, обмен знаниями, опытом и новыми идеями, поэтому мы оцениваем эту конференцию как очень плодотворную и побуждающую к дальнейшим исследованиям и сотрудничеству. От себя лично я хотела бы выразить благодарность коллегам из отдела теории грамматики ИЛИ РАН, особенно Е. Л. Вилинбаховой, за приглашение принять участие в воркшопе и постоянную поддержку.

*Тияна Балек**
Университет в Нови-Саде
Философский факультет
Отделение славистики
tijana.balek@ff.uns.ac.rs

* https://orcid.org/0000-0002-1391-1570

УДК 005.745::811.163.41(470)

РУСКА СРБИСТИКА ДАНАС: МЕЂУНАРОДНА НАУЧНА КОНФЕРЕНЦИЈА ПОСВЕЋЕНА СЕЋАЊУ НА НАУЧНИ ДОПРИНОС ПРОФ. Е. И. ЈАКУШКИНЕ (1977–2026)
(Београд: Савез славистичких друштава Србије, 25. април 2026.)

У организацији Савеза славистичких друштава Србије 25. априла 2026. године одржана је у онлајн формату међународна научна конференција *Руска србистика данас,* посвећена сећању на научни допринос професора Екатерине Ивановне Јакушкине (1977–2026).

Е. Јакушкина је била професор на Катедри за словенску филологију Московског државног универзитета „Ломоносов". Кандидатску дисертацију *Српскохрватска етичка лексика у светлости етнолингвистике* Е. Јакушкина одбранила је 2003. године под менторством Светлане Михајловне Толстој. Докторску дисертацију *Српска и хрватска лексика: семантика и географија* одбранила је 2021. године такође на Московском државном универзитету „Ломоносов". Аутор је шест књига, међу којима су научне монографије и приручници за учење српскога језика: *Сербская лексика в южнославянском и общеславянском контексте* (2017), *Сербская народная культура в зеркале языка* (2018), *Сербская и хорватская лексика в ареалогическом освещении* (2021); *Грамматические упражнения по сербскому языку* (2020), *Лексические упражнения по сербскому языку* (2020), *Полный курс сербского языка* (2023). Превела је на руски и редиговала две важне књиге: Преподобни Јустин (Поповић), *Догматика Православне цркве: богословија* (2007), Павле Ивић, *Српски народ и његов језик* (2017). Објавила је преко 100 научних радова. Усавршавала се у Србији, Црној Гори, Републици Српској и Хрватској. Веома много времена и енергије посвећивала је настави: осмислила је 40 курсева, одржала је 66 курсева, ментор је 15 одбрањених дипломских радова. Заједно с колегама основала је *Школу србистике* на своме факултету 2019. године (до данас је одржано седам школâ). Била је уредник савременог *Српско-руског речника* (у изради се стигло до слова З). Добитник је Повеље Савеза славистичких друштава Србије за изузетан допринос развоју србистике у Русији и почасни члан Славистичког друштва Србије.

Након поздравних речи проф. др Рајне Драгићевић, председника Савеза и непосредног иницијатора и организатора конференције, М. И. Јакушкина, сестра покојне Екатерине Јакушкине, поделила је са учесницима сабрања (којих је 52 било на отварању) своја и очева (И. Г. Јакушкин) размишљања о Екатерини као о научнику, истраживачу, наставнику, али и до-

стојном потомку породице Јакушкиних која је дала бројне интелектуалце, научнике, просветитеље.

На конференцији је наступило 16 референата у пет секција са двадесетоминутним рефератима и десетоминутним дискусијама после сваког реферата. У првој секцији под називом *Научни и стручни живот Е. И. Јакушкине* проф. др Светлана М. Толстој, иначе бивши ментор Е. Јакушкине, реферисала је о етапама научног пута своје ученице. М. Г. Обижајева је информисала учеснике о својој сарадњи са Јакушкином и предузетим мерама за популаризацију српског језика у Русији у реферату *Значај сверуског српског диктата за ширење знања о српском језику међу Русима.*

Друга секција била је посвећена историји српског језика, а њоме је руководио проф. др Виктор Савић, с којим је Е. Јакушкина често сарађивала. Тема медијевисте А. А. Турилова била је „Сербская средневековая рукописная традиция и кирилло-мефодиевское наследие", Виктора Савића – „Апелатив из источнословенске прапостојбине у историјском називу духовнога средишта Српства", Небојше Ђорђевића – „О неким поетичким чиниоцима Миличина плача у Слову о Светом кнезу Лазару патријарха Данила III", а В. В. Пакулова – „Евангелие апракос краткий сербской редакции второй половины XIV века (РНБ, F.п.I.108). Формы прошедших времён глаголов".

У трећој секцији, посвећеној дијалектологији и етнолингвистици, прочитана су три реферата. Тема А. А. Плотњикове били су „Лексические и этнолингвистические критерии в южнославянской ареалогии", А. Н. Собољев, који је и модерирао рад секције, имао је за тему „Сербские говоры Метохии – их значение для славянского и балканского языкознания", а Дијана Црњак је изложила своја сазнања о синтакси глагола у говору житеља Бање Луке.

У четвртој секцији под називом *Лексикологија и граматика савременог српског језика* наступили су следећи учесници: Биљана Марић с темом „Крило и наручје: семантика српских именица и улога у језичкој слици света"; В. В. Капријелова с излагањем „Типологические особенности сербской лексической системы (в связи с изучением лексических параллелей)"; С. С. Зимодро („Лексическое своеобразие языка П. Кочича и сложности перевода на русский язык на примере пьесы «Барсук перед судом»") и А. А. Сафин („Вторичные имперфективы в сербском и русском языках: образование и функционирование").

Велики српско-руски речник била је тема трију реферата у петој и последњој секцији скупа, а наступиле су сараднице Е. Јакушкине на овом важном пројекту. Реферат Јулије Шапић гласио је „Сопоставительная лексикология и двуязычная лексикография в исследованиях Е. И. Якушкиной", Д. А. Рижове „Компьютерные эксперименты в работе над *Большим серб-*

ско-русским словарем" и Рајне Драгићевић „Лева страна *Великог српско-руског речника*".

Овом једнодневном малом конференцијом на најлепши могући начин оживљено је сећање на колегу, сарадника, коаутора, коорганизатора, бившег докторанда, бившег наставника, једноставно друга и сестру – Екатерину Јакушкину, и то рефератима о темама којима се и она бавила или их се дотицала. Уприличено сабрање је несумњиви чин љубави и поштовања према лику и делу овог изузетног србисте и пријатеља српског народа и културе.

*Биљана Марић**
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику
biljana.maric@fil.bg.ac.rs

* https://orcid.org/0000-0003-1829-4484

РЕГИСТАР КЉУЧНИХ РЕЧИ

автобиографическая проза 237
Адам Мицкевич 180
Адресант 60
Александар Белић 18
Александр Пушкин 180
амбитранзитивни глаголи 136
амбитранзитивност 136
американская славистика 261
антички фрагмент 211
Аустралијски државни универзитет у Канбери 322
аутобиографије 307
аутодијегетички приповедач 223

баллада 180

Василий Жуковский 180
Вилијам Блејк 223
Вуци своје рало по костима мртвих 223

гастроними 73
глаголски вид 136
говори 32
говорници руског као изворног језика 100
грамматикализация 43

двовидски глаголи 136
декомпозиција значења 73
дериваты 125
деривация 43
Достоевский 261

естетика 211

идиосемема 73
Имануел Кант 211
имплицитни аутор 223
интерсемема 73

југословенски режисери 307

календар 154
«каринтийский текст» 237
књижевни идиолекат 250
когнитивна фасада 73
когнитивная семантика 43
компаративистика 261
компаративна анализа 250
Константин Бальмонт 193
концепт «вечного мира» 237
концепция времени 193

лексика и ономастика 32
лексика српског језика 18
лексичке паралеле 73
литературоведение США 261
лична перспектива 307

медиатекст 60
медијација без интеракције 284
медијација у оквиру интеракције 284
междисциплинарность 261
метафизичка поезија 211
мешовита медијација 284
мифопоэтика 193
модальность 60
морфологија 32, 154

нарратив центра 237
нарративная этика 261
неграматичност 250
недовршена форма 211
нове речи у послератној Југославији 18
нулти објекат 136

образность 193
Олга Токарчук 223
основна школа 284

паратекст 223
партиципи 154
периферийность 237
Петер Хандке 237
пограничье 237
поетика реконструкције 211

поетски језик 211
позајмљенице 18
поэтика периферии 237
прави објекат 136
праславянский лексический фонд 125
Прашка филмска школа 307
Прашко пролеће 307
превођење 250
прелазност 136
примењена лингвистика 250
предлошко-падежне конструкције 154
прозодија 32
пространственные фрагментизаторы 43
психоанализ 261
Птицы в воздухе. Строки напевные 193

религиозный дискурс 261
рецепција 261
русизми 154
руски као страни језик 100
руско-српски језички контакт 73
русский романтизм 180
русский язык 43, 87, 284
русский язык как инославянский 125

савремена руска поезија 211
свршени глаголи 136
сећања 307
Сергеј Завјалов 211
симболизм 193
синтакса 32, 154
славеносрпски језик 154
слависта 322
словенски језици 250
сопоставительная лингвистика 43
Софија Јаковљевна Сиченко 322
српски језик 32, 43, 136
стилистика 250

творба ријечи 32
темпоральная структура 193
типологија грешака 100
транспозиция 43

узвишено 211
украинская школа польского романтизма 180
Уранија 154
усвајање негације 100
утопическая антропология 237
уџбеници руског језика 284

факултативно прелазни глаголи 136
философия 261
фонетика 32
фосилизација 100
фразеологија 32

эвиденциальность 60
эвиденциальные маркеры 60
эгоцентризм 60
этимологическое гнездо 125

frazemske konstrukcije 87, 168

hrvatski jezik 87

konstrukcijska gramatika 168
korpusna lingvistika 168

postupci za prevođenje 87
prijevodna rješenja 168

translatologija 87

KEYWORD INDEX

Adam Mickiewicz 180
aesthetics 212
Aleksandar Belić 18
Alexander Pushkin 180
ambitransitive verbs 137
ambitransitivity 137
ancient fragment 212
applied linguistics 251
Australian National University in Canberra 322
Author 60
autobiographical prose 238
autobiographies 307
autodiegetic narrator 223

ballad 180
biaspectual verbs 137
Birds in the Air. Melodious Lines 193
borderland 238

calendar 154
"Carinthian text" 238
cognitive façade 74
cognitive semantics 44
comparative analysis 251
comparative literature 261
concept of "perpetual peace" 238
concept of time 193
construction grammar 169
contemporary Russian poetry 212
contrastive linguistics 44
corpus linguistics 169
Croatian 87

derivation 44
derivatives 125
dialects 32
direct object 137
Drive your Plow over the Bones of the Dead 223

egocentrism 60
error typology 99
etymological family 125
evidential markers 60
evidentiality 60

fossilization 99
Fyodor Dostoevsky 261

Gastronyms 74
grammaticalization 44

heritage speakers 99

idiosememe 74
imagery 193
Immanuel Kant 212
implied author 223
interdisciplinarity 261
intersememe 74

K. D. Balmont 193

lexical parallels 74
lexis and onomastics 32
literary idiolect 251
loanwords 18

meaning decomposition 74
media discourse 60
mediation within interaction 285
mediation without interaction 285
memories 307
metaphysical poetry 212
mixed mediation 285
modality 60
morphology 32, 154
mythopoetic poetry 193

narrative ethics 261
narrative of the center 238
negation acquisition 99
new words in postwar Yugoslavia 18
null object 137

Olga Tokarczuk 223
optionally transitive verbs 137

paratext 223
participles 154
perfective verbs 137
peripherality 238
personal perspective 307
Peter Handke 238
philosophy 261
phonetics 32
phraseme constructions 87, 169
phraseology 32
poetic language 212
poetics of the periphery 238
poetics of reconstruction 212
Prague Film School 307
Prague Spring 307
prepositional-case constructions 154
primary school 285
prosody 32
Proto-Slavic vocabulary 125
psychoanalysis 261

reception 261
religious discourse 261
Russian as a foreign language 99
Russian as a Slavic language 125
Russian language 44, 87, 285
Russian language textbooks 285
Russian–Serbian language contact 74
Russian romanticism 180
Russianisms 154

Serbian language 32, 44, 137
Serbian lexicon 18
Sergey Zavyalov 212
Slaveno-Serbian language 154
Slavic languages 251
slavist 322
Sofia Yakovlevna Sichenko 322
spatial fragmentizers 44
stylistics 251
symbolism 193
syntax 32, 154

temporal structure 193
the sublime 212
transitivity 137
translation solutions 169
translation studies 87
translation techniques 87, 251
transposition 44

Ukrainian school of Polish romanticism 180
unfinished form 212
ungrammaticality 251
US literary scholarship 261
US Slavic Studies 261
Uranija 154
utopian anthropology 238

Vasily Zhukovsky 180
verbal aspect 137

William Blake 223
word formation 32

Yugoslav directors 307s

СПИСАК САРАДНИКА У КЊИЗИ XXX/1 ЧАСОПИСА *СЛАВИСТИКА*

др Светлана Аверкина, редовни професор
Московски педагошки државни универзитет, Русија
Катедра за општу књижевност

др Наташа Ајџановић, ванредни професор
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Одсек за славистику

Алексеј Арсењев
Самостални истраживач, Нови Сад

мср Ана Арсић, асистент
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за општу лингвистику

др Максим Анатољевич Артемјев
Независни истраживач
Москва, Русија

др Тијана Балек, доцент
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Катедра за славистику

др Бранка Барчот, ванредни професор
Свеучилиште у Загребу
Филозофски факултет
Одсек за источнославенске језике и књижевности
Катедра за руски језик

мср Катарина-Антониа Борас, асистент
Свеучилиште у Загребу
Филозофски факултет
Одсек за источнославенске језике и књижевности
Катедра за руски језик

др Вишња Б. Вишњевац, ванредни професор
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет
Катедра за русистику

др Дарја Војводић, доцент
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Катедра за славистику

др Јелена Гинић, ванредни професор
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

др Рајна Драгићевић, редовни професор
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за српски језик са јужнословенским језицима

др Оливера Жижовић, ванредни професор
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за општу књижевност и теорију књижевности

др Алена Калечиц
Универзитет „Константин Филозоф” у Нитри, Словачка
Филозофски факултет
Катедра за славистику

др Владимир Картавцев
Руководилац научних пројеката у Клиници за рану рехабилитацију „Три сестре”

др Александра Корда-Петровић, редовни професор
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

др Маја Крстић, ванредни професор
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет
Катедра за славистику

др Глеб Максимович Маматов, доцент
Тјуменски државни универзитет, Русија
Катедра за лингвистику и теорију књижевности

др Биљана Марић, ванредни професор
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику

др Елена Маркова, редовни професор
Економски универзитет у Братислави, Словачка
Факултет примењених језика
Катедра за словенске језике и међукултурну комуникацију

мср Матија Нешовић, истраживач сарадник
Институт за српски језик САНУ

др Владимир Остојић, асистент
Универзитет Црне Горе
Филолошки факултет Никшић
Студијски програм за српски језик и јужнословенске књижевности

др Маја Павловић Шајтинац, ванредни професор
Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици
Филозофски факултет
Катедра за руски језик и књижевност

др Мирјана Петровић Филиповић
Самостални истраживач
Удружење књижевних преводилаца Србије

мср Василије Стоиљковић, виши лектор
Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици
Филозофски факултет
Катедра за руски језик и књижевност

др Иља Тјапков, доцент
Универзитет у Источном Сарајеву
Филозофски факултет Пале
Катедра за русистику

др Алексеј Холиков, редовни професор
Московски државни универзитет „М. В. Ломоносов”, Русија
Катедра за теорију књижевности

др Јулија Шапић, наставник руског језика
Руски центар за науку и културу „Руски дом” у Београду

др Вероника Штранц Никитина, ванредни професор
Карлов универзитет у Прагу
Филозофски факултет
Институт за источноевропске студије

УПУТСТВО ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА ЗА ШТАМПУ

Часопис *Славистика је* научно периодично издање које објављује оригиналне радове из области словенске филологије, теорије лингвистике и књижевности, историје славистике и сродних научних области, као и научну критику, хронику и библиографију.

Уредништво *Славистике* се састоји од еминентних стручњака-слависта из различих словенских и несловенских земаља.

Сви прилози у часопису *Славистика* рецензирају се од стране најмање два компетентна стручњака од којих је један обавезно спољни рецензент. Рецензирање је анонимно у оба правца.

Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији не могу бити прихваћени за објављивање у *Славистици.*

Прилог који упућујете часопису ради објављивања треба да има јасно одређену тему и прецизно образложену мотивацију метода које су у њему коришћене. Тврдње које износите у њему морају бити теоријски потврђене и емпиријски проверене. Рад мора представљати оригинално научно дело, које се ни у ком погледу не може сматрати плагијатом или аутоплагијатом. Уредништво поздравља полемичке радове који се ослањају на убедљиву аргументацију.

Славистика објављује резултате истраживања на свим словенским језицима, као и на енглеском језику. Рукопис треба да буде исправан у погледу правописа, граматике и стила. Треба такође обратити пажњу на следеће елементе:

а) Наслови посебних публикација (монографија, зборника, часописа, речника и сл.) који се помињу у раду штампају се курзивом на језику и писму на којем је публикација која се цитира објављена, било да је реч о оригиналу или о преводу.

б) У тексту на српском језику страна имена која се помињу у раду пишу се транскрибовано према правилима *Правописа српског језика,* а када се страно име први пут наведе, у загради се даје изворно писање, осим ако је име широко познато (нпр. Фердинанд де Сосир) или се изворно пише као у српском (нпр. Владимир Бондарко).

в) У парентезама презиме аутора наводи се у изворном облику и писму, нпр. (Пипер 2015), (Апреслн 1974), (Geeraerts 2006).

г) Цитати из дела на страном језику, у зависности од функције коју имају, могу се наводити на изворном језику или у преводу, али је потребно доследно се придржавати једног од наведених начина цитирања. Уколико су наводи дати у изворном језику, аутор у фусноти може дати њихов превод.

Елементи рада по редоследу

1.Име и презиме аутора, установа у којој је запослен, електронска адреса (у приказима и хроникама ови подаци се наводе испод текста, с тим што се име и презиме наводе курзивом).

Чланци:

Марија Николић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику
mnikolic@fil.bg.ac.rs

Прикази или хронике:

Марија Николић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Катедра за славистику
mnikolic@fil.bg.ac.rs

2. Наслов рада верзалом (назив и број пројектау оквиру којег је настао чланак навести у подножној напомени на дну странице, везаној звездицом за наслов рада).

ТРАДИЦИЈА И САВРЕМЕНО ИЗУЧАВАЊЕ СЛОВЕНСКИХ ЈЕЗИКА*

3. Наслов приказа може бити библиографска одредница.

КСЕНИЈА КОНЧАРЕВИЋ, ЈЕЗИК И КУЛТУРА: СЛАВИСТИЧКА ПЕРСПЕКТИВА, Београд: Јасен, 2018,271.

NADREALIZAM U SVOMINASEM VREMENU = LE SURREALISME EN SON TEMPS ET AUJOURD'HUI.
ED. JELENA NOVAKOVIĆ.
Beograd: Filološki fakultet, Društvo za kulturnu saradnju Srbija–Francuska, 2007, 447.

Пример за хронике:

XVI МЕЂУНАРОДНИ КОНЕРЕС СЛАВИСТА
(Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 20–27. август 2018)

4. Сажетак (до 10 редака) и кључне речи (до 10) на језику рада.

5. Сажетак (до 10 редака) и кључне речи (до 10) на енглеском језику.

6. Основни текст.

7. Цитирана литература (за рад написан ћирилицом прво дати литературу на ћирилици по азбучном реду презимена аутора, а затим литературу на латиници по абецедном реду презимена аутора; за рад написан латиницом редослед је обрнут, библиографске јединице које нису наведене ћирилићним писмом обавезно се транслитеришу према упуствима која су наведена ниже).

8. Резиме: име и презиме аутора, наслов рада (испод наслова написати Резиме), текст резимеа, кључне речи; уколико је рад на српском језику, резиме може бити на једном од светских језика (енглеском, немачком, руском, француском); уколико је рад на страном језику, резиме је на српском (страним ауторима Уредништво обезбеђује превод резимеа на српски језик). Резиме не би требало да прелази 10% дужине текста.

Имя Фамилия

НАЗВАНИЕ СТАТЬИ

Резюме

Текст резюме.

Ключевые слова: ключевое слово, ключевое слово, ключевое слово.

9. Прилози (фотографије, слике, табеле, факсимили и сл.) означити бројем, а у основном тексту назначите место прилога (прилог 1, прилог 2 итд.).

Обим рада и слање

Обим рада треба да обухвата до 30.000 словних места.

Радове треба слати електронски у Word формату и, уколико је неопходно, у PDF-у на адресу Уредништва: slavistikajournal@fil.bg.ac.rs.

Технички захтеви

Формат: *.doc или *.rtf.

Фонт: Times New Roman.

Величина слова основног текста, наслова рада, наслова *Цитирана литература, Извори* и целокупног резимеа – 12 pt.

Величина слова подножних напомена, сажетака са кључним речима, као и списка цитиране литературе – 10 pt.

Пасуси у основном тексту и подножним напоменама треба да буду увучени 1 cm.

Интервал – 1.15.

Фонтови који не одговарају стандарду Unicode (нпр. фонетска транскрипција, црквенословенска азбука, старогрчки алфабет, симболи и сл.), морају се послати електронском поштом као посебан прилог уз рад у формату *.pdf.

Цитирање референци у тексту

1. Упућивање на монографију у целини (Пипер 2015) или студију у целини (Плунгян 2002).

2. Упућивање на одређену страницу или више суседних и несуседних страница (Лотман 2012: 139, 143–144), (Strada 1985: 96, 101).

3. Упућивање на студије истог аутора из различитих година – хронолошким редом (Падучева 2006, 2008).

4. Упућивање на студије истог аутора из исте године (Ивић 1990а, 1990б), (Храковский 2015а), (Храковский 2015б).

5. При упућивању на студију више аутора наводи се само презиме првог уз употребу скраћенице и др./et al. (Пипер и др. 2005: 325), (Hennig et al. 2006: 7–15).

6. Упућивање на радове два или више аутора (Lakoff 1990; Langacker 1991; Кубрякова 1991).

7. Рукописи се цитирају према фолијацији (нпр. 2а–3б), а не према пагинацији, осим ако је рукопис пагиниран.

8. Прилоге (фотографије, слике, табеле, факсимиле и сл.) означити бројем, а у основном тексту назначити место прилога (прилог 1, прилог 2 итд.).

Одељак са цитираном литературом и изворима

Списак цитираних радова даје се у засебном одељку насловљеном *Цитирана литература*.

Ако опис библиографске јединице обухвата неколико редова, сви редови осим првог увучени су удесно за два словна места (висећи параграф).

У одељцима *Цитирана литература* и *Извори* неопходно је уз референце које нису дате латиницом навести њихову **латиничку транслитерацију** ради што прецизнијег електронског утврђивања цитатности.

Латиничка транслитерација се наводи у угластим заградама одмах испод референце. Аутоматска транслитерација текста доступна је на следећој адреси: https://www.translitteration.com/transliteration/en/russian/ala-lc/ (дат је пример за руски језик, у падајућем менију траже се други језици, нпр. за српски језик потребно је одабрати Serbian итд.). За референце у латиничком писму није потребно наводити транслитерацију.

Литература се наводи на следећи начин:

а) књига (један аутор):

Белић, Александар. О језичкој природи и језичком развитку: лингвистичка испитивања. Књ. 1. 2. изд. Београд: Нолит, 1958.

[Belić, Aleksandar. O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku: lingvistička ispitivanja. Knj. 1. 2. izd. Beograd: Nolit, 1958]

Бондарко, Александр В. Проблемы функциональной грамматики. Полевые структуры. Санкт-Петербург: Наука, 2005.

[Bondarko, Aleksandr V. Problemy funkcional′noj grammatiki. Polevye struktury. Sankt-Peterburg: Nauka, 2005]

Comrie, Bernard. Aspect. Cambridge: Cambridge University Press, 1981.

б) књига (више аутора):

Пипер, Предраг, Иван Клајн. Нормативна граматика српског језика. Нови Сад: Матица српска, 2015.

[Piper, Predrag, Ivan Klajn. Normativna gramatika srpskog jezika. Novi Sad: Matica srpska, 2015]

Bybee, Joan L., Revere Perkins, William Pagliuca. The evolution of grammar: Tense, aspect and modality in the languages of the world. Chicago: University of Chicago Press, 1994.

в) зборник радова:

Апресян, Юрий Д. (ред.) Теоретические проблемы русского синтаксиса: Взаимодействие грамматики и словаря. Москва: Языки славянских культур, 2010.

[Apresân, Ûrij D. (red.) Teoretičeskie problemy russkogo sintaksisa: Vzaimodejstvie grammatiki i slovarâ. Moskva: Âzyki slavânskih kul′tur, 2010]

г) рад у часопису:

Мальчуков, Андрей Л., Виктор С. Храковский. «Наклонение во взаимодействии с другими категориями: опыт типологического обзора». Вопросы языкознания 6, 2015: 9–32.

[Mal′cukov, Andrej L., Viktor S. Hrakovskij. «Naklonenie vo vzaimodejstvii s drugimi kategoriâmi: opyt tipologičeskogo obzora». Voprosy âzykoznaniâ 6, 2015:9–32]

д) рад у зборнику радова:

Маслов, Юрий С. «Перфектность». [В:] А. В. Бондарко (ред.) Теория функциональной грамматики: введение, аспектуальность, временная локализованность, таксис. Ленинград: Наука, 1987, 195–209.

[Maslov, Ûrij S. «Perfektnostʹ». [V:] A. V. Bondarko (red.) Teoriâ funkcionalʹnoj grammatiki: vvedenie, aspektualʹnostʹ, vremennaâ lokalizovannostʹ, taksis. Leningrad: Nauka, 1987, 195-209]

Dahl, Osten. „The relation between past time reference and counterfactuality: A new look“. [In:] A. Athanasiadou, R. Dirven (eds.) On Conditionals Again. Amsterdam: JohnBenjamins, 1997, 97–114.

ђ) речник:

ESJS: Etymologický slovnik jazyka staroslověnského (red. Eva Havlová). T. 1–. Praha: Academia, 1989–.

Пипер, Предраг, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић. Асоцијативни речник српског језика. Београд: Београдска књига, Службени лист СЦГ, Филолошки факултет, 2005.

[Piper, Predrag, Rajna Dragićević, Marija Stefanović. Asocijativni rečnik srpskog jezika. Beograd: Beogradska knjiga, Službeni list SCG, Filološki fakultet, 2005]

е) фототипско издање:

Смотрицький, Мелетій. Граматика слов'янська. Вільно, 1619. В. В. Німчук (ред.), Київ: Наукова думка, 1979.

[Smotricʹkij, Meletij. Gramatika slovʹânsʹka. Vilʹno, 1619. V. V. Nìmčuk (red.), Kiïv: Naukova dumka, 1979]

ж) рукописна грађа:

Митровић, Александар Љ. Писмо П. Марковићу Адамову од 30. XII, 1899: Народна библиотека Србије, Београд, сиги. Р420/I/268,1^{r}.

[Mitrović, Aleksandar Lj. Pismo P. Markoviću Adamovu od 30. XII, 1899: Narodna biblioteka Srbije, Beograd, sign. R420/I/268,l^{r}]

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕН

Журнал «Славистика» является научным периодическим изданием, публикующим оригинальные работы из области славянской филологии, теории языкознания и литературоведения, истории славистики и других родственных научных областей, а также научную критику, хронику и библиографию.

В состав редакции «Славистики» входят выдающиеся специалисты-слависты из различных славянских и неславянских стран.

Все работы в журнале «Славистика» проходят рецензирование не менее двух компетентных специалистов, из которых один обязательно является внешним рецензентом. Рецензирование является анонимным (редакция не сообщает имени автора и имен рецензентов).

Работы, которые уже опубликованы или предложены к публикации в каком-либо другом издании, не могут быть приняты к публикации в журнале «Славистика».

Тема работы, направляемой в журнал для публикации, должна быть ясно сформулирована, используемые методы – четко обоснованы. Суждения, излагаемые в работе, должны быть обоснованы теоретически и проверены эмпирически. Работа должна представлять собой оригинальный научный труд, который никоим образом не может считаться плагиатом или автоплагиатом. Редакция приветствует полемические работы, опирающиеся на убедительную аргументацию.

«Славистика» публикует результаты исследований на всех славянских языках, а также на английском языке. Рукопись должна быть правильной с точки зрения правописания, грамматики и стилистики. Также следует обратить внимание на следующие элементы работы:

а) Названия отдельных публикаций (монографий, сборников, журналов, словарей и т.п.), упоминаемые в работе, печатаются курсивом на том языке и тем алфавитом, на которых опубликована цитируемая публикация, независимо от того, идет ли речь об оригинале или о переводе.

б) Иностранные имена, упоминаемые в работе, в тексте на сербском языке пишутся в транскрипции согласно правилам «Правописания сербского языка», а когда иностранное имя указывается первый раз, в скобках указывается оригинальное написание, за исключением случаев, когда имя широко известно (наир., Фердинанд де Соссюр) или когда оригинальное имя пишется так же, как в сербском языке (наир., Владимир Бондарко).

в) В скобках фамилия автора указывается в оригинале, например: (Пипер 2015), (Апресян 1974), (Geeraerts 2006).

г) Цитаты из произведений на иностранном языке, в зависимости от выполняемой ими функции, могут указываться на оригинальном языке или в переводе, однако необходимо последовательно придерживаться одного из указанных способов цитирования. Если цитаты приведены на языке оригинала, автор в примечании может дать их перевод.

Компоненты работы в порядке следования

1. Имя и фамилия автора, учреждение, в котором он работает, электронный адрес (в рецензии и хронике эти данные указываются после текста, а имя и фамилия выделяются курсивом):

Статьи:	Рецензия или хроника:
Мария Николич Белградский университет Филологический факультет Кафедра славистики mnikolic@fil.bg.ac.rs	*Мария Николич* Белградский университет Филологический факультет Кафедра славистики mnikolic@fil.bg.ac.rs

2. Название работы заглавными буквами (название и номер проекта, в рамках которого выполнена статья, следует указывать в комментарии внизу страницы, с отсылкой в виде звездочки после названия работы):

ТРАДИЦИЈА И САВРЕМЕНО ИЗУЧАВАЊЕ СЛОВЕНСКИХ ЈЕЗИКА*

3. Названием рецензии могут быть библиографические данные о рецензируемой книге:

КСЕНИЈА КОНЧАРЕВИЋ, ЈЕЗИК И КУЛТУРА: СЛАВИСТИЧКА ПЕРСПЕКТИВА, Београд: Јасен, 2018,271.

NADREALIZAM U SVOMINASEM VREMENU = LE SURREALISME EN SON TEMPS ET AUJOURD'HUI.
ED. JELENA NOVAKOVIĆ.
Beograd: Filološki fakultet, Društvo za kulturnu saradnju Srbija–Francuska, 2007, 447.

Пример оформления названия хроники:

XVI МЕЂУНАРОДНИ КОНЕРЕС СЛАВИСТА
(Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 20–27. август 2018)

4. Аннотация (до 10 строчек) и ключевые слова (до 10) на языке работы.

5. Аннотация (до 10 строчек) и ключевые слова (до 10) на английском языке.

6. Основной текст;

7. Литература (для работы, написанной на кириллице, сначала следует указать литературу на кириллице в алфавитном порядке фамилий авторов, а затем литературу на латинице в алфавитном порядке фамилий авторов; в работе, написанной на латинице, сначала указывается литература на латинице, потом на кириллице, все библиографические единицы, которые даются не на латинице, обязательно транслитерируются буквами латинского алфавита в соответствии с правилами, приведенными ниже).

8. Резюме: имя и фамилия автора, название работы (под названием написать: Резюме), текст резюме, ключевые слова. Если работа на сербском языке, резюме может быть на одном из мировых языков (английском, немецком, русском, французском). Если работа на иностранном языке, резюме - на сербском (для иностранных авторов редакция обеспечивает перевод резюме на сербский язык). Резюме не может превышать 10% объема текста:

Имя Фамилия

НАЗВАНИЕ СТАТЬИ

Резюме

Текст резюме.

Ключевые слова: ключевое слово, ключевое слово, ключевое слово.

9. Приложения (фотографии, рисунки, таблицы) пронумеровать, а в основном тексте указать место приложения (приложение 1, приложение 2 и т.д.).

Объем и отправка работы

Объем работы – до 30.000 знаков с пробелами.

Работы следует высылать в электронном виде в формате Word и, в случае необходимости, в формате PDF, по адресу: slavistikajoumal@fil.bg.ac.rs

Технические требования

Формат: *.doc или *.rtf.

Шрифт: Times New Roman.

Размер шрифта основного текста, названия статьи, заглавия раздела *Использованная литература*, *Источники* и всего резюме – 12 pt.

Размер шрифта подстрочных примечаний, аннотаций с ключевыми словами и списка цитируемой литературы – 10 pt.

Отступ первой строки абзаца и сноски следует установить на 1 см.

Интервал – 1.15.

Шрифты, не соответствующие стандарту Unicode (напр., фонетическая транскрипция, церковнославянская азбука, древнегреческий алфавит, символы и т.п.), необходимо высылать по электронной почте в особом приложении к работе в формате *.pdf.

Цитирование литературы в тексте

а) Ссылка на монографию (Пипер 2015) или статью (Плунгян 2002);

б) ссылка на определенную страницу, на несколько страниц, следующих одна за другой, или на разные страницы (Лотман 2012: 139, 143–144), (Strada 1985: 96, 101);

г) ссылка на работы одного автора, вышедшие в различные годы – в хронологическом порядке (Падучева 2006, 2008);

в) ссылка на работы одного автора, опубликованные в один год (Ивић 1990а, 19906), (Храковский 2015а), (Храковский 20156).

д) в ссылке на работу нескольких авторов указывается только фамилия первого и используется сокращение и др./et al. (Пипер и др. 2005: 325), (Hennig et al. 2006: 7–15);

ђ) ссылка на работы двух или нескольких авторов (Lakoff 1990; Langacker 1991; Кубрякова 1991);

ж) при цитировании рукописи применяется фолиация (наир. 2а–3б), а не пагинация, за исключением случаев, когда рукопись пагинирована.

Раздел с использованной литературой и источниками

Список литературы подается в отдельном разделе, озаглавленном *Использованная литература.*

Если описание библиографической записи включает несколько строчек, все строчки, кроме первой, сдвинуты вправо на два знака.

В разделах *Использованная литература* и *Источники* все библиографические ссылки, которые поданы не латиницей, обязательно транслитерируются в целях обеспечения отслеживания цитируемости в международных базах данных.

Транслитерация подается в квадратных скобках, непосредственно под библиографической записью.

Транслитерация производится с помощью автоматического транслитератора, доступного по адресу: https://www.translitteration.com/transliteration/en/ russian/ala-lc/ (подан пример автоматической транслитерации для русской кириллицы, для других алфавитов необходимо найти в выпадающем меню название соответствующего языка).

Библиографические ссылки на латинице не транслитерируются.

Литература указывается следующим образом:

а) ссылка на монографию одного автора:

Белић, Александар. О језичкој природи и језичком развитку: лингвистичка испитивања. Књ. 1. 2. изд. Београд: Нолит, 1958.
[Belić, Aleksandar. O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku: lingvistička ispitivanja. Knj. 1. 2. izd. Beograd: Nolit, 1958]
Бондарко, Александр В. Проблемы функциональной грамматики. Полевые структуры. Санкт-Петербург: Наука, 2005.
[Bondarko, Aleksandr V. Problemy funkcional′noj grammatiki. Polevye struktury. Sankt-Peterburg: Nauka, 2005]
Comrie, Bernard. Aspect. Cambridge: Cambridge University Press, 1981.

б) ссылка на монографию нескольких авторов:

Пипер, Предраг, Иван Клајн. Нормативна граматика српског језика. Нови Сад: Матица српска, 2015.
[Piper, Predrag, Ivan Klajn. Normativna gramatika srpskog jezika. Novi Sad: Matica srpska, 2015]
Bybee, Joan L., Revere Perkins, William Pagliuca. The evolution of grammar: Tense, aspect and modality in the languages of the world. Chicago: University of Chicago Press, 1994.

в) ссылка на сборникработ:

Апресян, Юрий Д. (ред.) Теоретические проблемы русского синтаксиса: Взаимодействие грамматики и словаря. Москва: Языки славянских культур, 2010.
[Apresân, Ûrij D. (red.) Teoretičeskie problemy russkogo sintaksisa: Vzaimodejstvie grammatiki i slovarâ. Moskva: Âzyki slavânskih kul′tur, 2010]

г) ссылка наработу в журнале:

Мальчуков, Андрей Л., Виктор С. Храковский. «Наклонение во взаимодействии с другими категориями: опыт типологического обзора». Вопросы языкознания 6, 2015: 9–32.
[Mal′cukov, Andrej L., Viktor S. Hrakovskij. «Naklonenie vo vzaimodejstvii s drugimi kategoriâmi: opyt tipologičeskogo obzora». Voprosy âzykoznaniâ 6, 2015:9–32]

д) ссылка наработу в сборнике:

Маслов, Юрий С. «Перфектность». [В:] А. В. Бондарко (ред.) Теория функциональной грамматики: введение, аспектуальность, временная локализованность, таксис. Ленинград: Наука, 1987, 195–209.
[Maslov, Ûrij S. «Perfektnostʹ». [V:] A. V. Bondarko (red.) Teoriâ funkcionalʹnoj grammatiki: vvedenie, aspektualʹnostʹ, vremennaâ lokalizovannostʹ, taksis. Leningrad: Nauka, 1987, 195-209]
Dahl, Osten. „The relation between past time reference and counterfactuality: A new look“. [In:] A. Athanasiadou, R. Dirven (eds.) On Conditionals Again. Amsterdam: JohnBenjamins, 1997, 97–114.

е) ссылка на словарь:

ESJS: Etymologický slovnik jazyka staroslověnského (red. Eva Havlová). T. 1–. Praha: Academia, 1989–.
Пипер, Предраг, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић. Асоцијативни речник српског језика. Београд: Београдска књига, Службени лист СЦГ, Филолошки факултет, 2005.
[Piper, Predrag, Rajna Dragićević, Marija Stefanović. Asocijativni rečnik srpskog jezika. Beograd: Beogradska knjiga, Službeni list SCG, Filološki fakultet, 2005]

ж) ссылка на факсимильное издание:

Смотрицький, Мелетій. Граматика слов′янська. Вільно, 1619. В. В. Німчук (ред.), Київ: Наукова думка, 1979.
[Smotricʹkij, Meletij. Gramatika slovʹânsʹka. Vilʹno, 1619. V. V. Nìmčuk (red.), Kiïv: Naukova dumka, 1979]

з) ссылка нарукописъ:

Митровић, Александар Љ. Писмо П. Марковићу Адамову од 30. XII, 1899: Народна библиотека Србије, Београд, сиги. Р420/I/268,1^{r}.
[Mitrović, Aleksandar Lj. Pismo P. Markoviću Adamovu od 30. XII, 1899: Narodna biblioteka Srbije, Beograd, sign. R420/I/268,l^{r}]

и) ссылка на публикацию, доступную on-line:

Евтюхин, Вячеслав Б. «Российская Грамматика М. В. Ломоносова», Архив петербургской русистики [независимый проект сотрудников кафедры русского языка филологического факультета СПбГУ на интернет-портале Рутения] <http://www.ruthenia.ru/apr/textes/lomonos/add02.htm> 07.05.2017.

[Evtûhin, Vâčeslav B. «Rossijskaâ Grammatika M. V. Lomonosova», Arhiv peterburgskoj rusistiki [nezavisimyj proekt sotrudnikov kafedry russkogo âzyka filologičeskogo fakul′teta SPbGU na intemet-portale Rutenià] <http:// www.ruthenia.ru/apr/textes/lomonos/add02.htm> 07.05.2017]

При ссылке на определенные страницы, следующие одна за другой, в основном тексте и в разделе с литературой следует писать тире, а не дефис (наир., не 115–120, а 115–120).

Источники указываются под названием *Источники* в отдельном разделе после раздела *Использованная литература.* При этом применяются те же правила библиографического оформления, которые применяются в разделе *Использованная литература.*

Редколлегия журнала *Славистика*

INSTRUCTIONS FOR AUTHORS

The journal *Slavic Studies* is the scientific periodical that publishes original papers in the field of Slavic philology, theory of linguistics and literature, history of Slavic studies and related scientific areas, as well as scientific criticisms, chronicles and bibliographies.

The Editorial Board of *Slavic Studies* consists of eminent experts-Slavists from diverse Slavic and non-Slavic countries.

All contributions submitted to the journal *Slavic Studies* will be peer reviewed by at least two competent experts one of which will obligatory be external reviewer. The process of peer review is anonymous in both directions.

Papers that have already been published or are submitted for publishing in another publication cannot be accepted for publication in *Slavic Studies.*

The contribution that you are submitting for publication in the journal should have a clearly defined topic and precisely reasoned motivation of methods that are used in it. The claims that you state within it must be confirmed theoretically and empirically validated. The paper must represent an original scientific work, which can not in any way be considered plagiarism or autoplagiarism. The Editorial Board welcomes polemical papers that rely on convincing argument.

Slavic Studies publishes the results of research in all Slavic languages, as well as in English. The manuscript should be correct in terms of spelling, grammar and style. The authors should also pay attention to the following elements:

a) Titles of special publications (monographs, anthologies, journals, dictionaries, etc.) that are mentioned within the paper are to be printed in italics in the language and alphabet in which the cited publication was published, whether in the original or in translation.

b) Within the text in Serbian language, foreign names that are mentioned in the paper are to be transcribed according to the rules of the Orthography of Serbian language, and in the case when a foreign name is mentioned for the first time, its form in the original language should be given in parentheses, unless that particular name is widely known (e.g. Фердинанд де Сосир) or originally written as in Serbian language (e.g. Владимир Бондарко).

c) The author's surname is to be citied in parenthesis in its original form and alphabet, e.g. (Пипер 2015), (Апресян 1974), (Geeraerts 2006).

d) Citations from the works in foreign languages, depending on the function they may have, can be cited in the original language or in translation, but the authors must strictly follow one of the above ways of citation. If quotes are cited in the original language, the authors can give their own translation in the footnote.

Key elements of the paper in the order specified below

1. Author's name and surname, institutional affiliation, e-mail address (in reviews and chronicles this information is given below the text and the name and surname are printed in italics).

Articles:	Reviews or chronicles:
MarijaNikolić University ofBelgrade Faculty ofPhilology Department of Slavic studies mnikolic@fil.bg.ac.rs	*Marija Nikolić* University ofBelgrade Faculty ofPhilology Department of Slavic studies mnikolic@fil.bg.ac.rs

2. Title of the paper should be written in capital letters (the name and number of the project within which the paper was created should be indicated in the note at the bottom of the page, linked by the asterisk to the title of the paper).

ТРАДИЦИЈА И САВРЕМЕНО ИЗУЧАВАЊЕ СЛОВЕНСКИХ ЈЕЗИКА*

3. Title of the (book/paper) review may consist of a bibliographic entry.

КСЕНИЈА КОНЧАРЕВИЋ, ЈЕЗИК И КУЛТУРА: СЛАВИСТИЧКА ПЕРСПЕКТИВА, Београд: Јасен, 2018,271.

NADREALIZAM U SVOMINASEM VREMENU = LE SURREALISME EN SON TEMPS ET AUJOURD'HUI.
ED. JELENA NOVAKOVIĆ.
Beograd: Filološki fakultet, Društvo za kulturnu saradnju Srbija–Francuska, 2007, 447.

An example for chronicles:

XVI МЕЂУНАРОДНИ КОНЕРЕС СЛАВИСТА
(Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, 20–27. август 2018)

4. Abstract (up to 10 lines) and keywords (up to 10) in the original language of the paper.

5. Abstract (up to 10 lines) and keywords (up to 10) in English language.

6. The main text.

7. Literature Cited (for the papers written in Cyrillic alphabet, literature should be primarily given in alphabetical order of authors' surnames in Cyrillic, and then in alphabetical order of authors ' surnames in Latin; the reverse order applies to the papers written in Latin alphabet, bibliographical units which are not written in the Cyrillic alphabet must be transliterated according to the rules given below.

8. Summary: author's full name, article title (the word Summary should be written below the title), text of the summary, keywords; if the paper is written in Serbian, the summary can be submitted in one of the world languages (English, German, Russian, French); if the paper is written in a foreign language, the summary should be submitted in Serbian (the Editorial Board will provide translation of summaries into Serbian language to foreign authors). Summary should not exceed 10% of the length of the entire text.

Full name

TITLE of ARTICLE

Summary

Text of the summary.

Keywords: keyword, keyword, keyword.

9. Attachments (photos, pictures, tables, facsimiles and the like) should be numbered, while the order of attachments (attachment 1, attachment 2, etc.) should be indicated within the main text.

Length of Submissions and Submission Procedure

The length ofthe paper: up to 32,000 characters.

Papers should be submitted electronically in Word format and, if necessary, in PDF to the following address: slavistikajoumal@fil.bg.ac.rs.

Technical requirements

Format: * .doc or * .rtf.

Font: Times New Roman.

Font size for the body of the text, the title and the title *Cited References, Sources* and the summary should be 12 pt. The size of footnotes, abstracts with keywords and the list of cited references should b e1O pt.

Paragraphs in the body of the text and footnotes must be indented 1 cm.

Line spacing – 1.15.

Fonts that do not conform to the standard Unicode (e.g. phonetic transcription, Church Slavic alphabet, Ancient Greek alphabet, symbols, etc.), must be sent by e-mail as a separate attachment along with the paper in *.pdf format.

In-text citation of references

1. A reference to a monograph in its entirety (Пипер 2015) or to a study in its entirety (Плунгян 2002).

2. A reference to specific pages or several adjacent and non-adjacent pages (Лотман 2012: 139, 143–144), (Strada 1985: 96, 101).

3. A reference to the studies of the same author published in different years – in chronological order (Падучева 2006, 2008).

4. A reference to the studies of the same author published in the same year (Ивић 1990a, 19906), (Храковский 2015a), (Храковский 20156).

5. When referencing to the study by multiple authors, only the surname of the first author is to be indicated along with the use of the abbreviation и др./ et al. (Пипер и др. 2005: 325), (Hennig et al. 2006: 7–15).

6. A reference to the papers of two or more authors (Lakoff 1990; Langacker 1991; Кубрякова 1991).

7. Manuscripts are cited in accordance with the foliation (e.g. 2a–3b) and not in accordance with the pagination, except if the manuscript is paginated.

8. Attachments (photos, pictures, tables, facsimiles and the like) should be numbered, while the order of attachments (attachment 1, attachment *2,* etc.) should be indicated within the main text.

Cited References and Sources Section

The list of cited references is given in a separate section entitled *Literature.*

If a bibliographic record description contains several lines, all lines except the first one should be indented to the right two character spaces (hanging paragraph).

In order for the electronic citation number to be precisely established in the sections *Cited References* and *Sources* it is necessary to provide **transliteration in the Latin alphabet** of the references that have not been cited in the Latin alphabet.

Transliteration in the Latin alphabet is given in square brackets immediately after the reference. Automatic transliteration is available at the following address: https://www.translitteration.com/transliteration/en/russian/ala-lc/ (the example provided is for the Russian language; other languages can be found in the drop-down menu). References given in the Latin alphabet should not be transliterated.

Literature is cited as follows:

a) Reference to a book (single author):

Белић, Александар. О језичкој природи и језичком развитку: лингвистичка испитивања. Књ. 1. 2. изд. Београд: Нолит, 1958.
[Belić, Aleksandar. O jezičkoj prirodi i jezičkom razvitku: lingvistička ispitivanja. Knj. 1. 2. izd. Beograd: Nolit, 1958]
Бондарко, Александр В. Проблемы функциональной грамматики. Полевые структуры. Санкт-Петербург: Наука, 2005.
[Bondarko, Aleksandr V. Problemy funkcional′noj grammatiki. Polevye struktury. Sankt-Peterburg: Nauka, 2005]
Comrie, Bernard. Aspect. Cambridge: Cambridge University Press, 1981.

b) Reference to a book (multiple authors):

Пипер, Предраг, Иван Клајн. Нормативна граматика српског језика. Нови Сад: Матица српска, 2015.
[Piper, Predrag, Ivan Klajn. Normativna gramatika srpskog jezika. Novi Sad: Matica srpska, 2015]
Bybee, Joan L., Revere Perkins, William Pagliuca. The evolution of grammar: Tense, aspect and modality in the languages of the world. Chicago: University of Chicago Press, 1994.

c) Reference to an edited book:

Апресян, Юрий Д. (ред.) Теоретические проблемы русского синтаксиса: Взаимодействие грамматики и словаря. Москва: Языки славянских культур, 2010.
[Apresân, Ûrij D. (red.) Teoretičeskie problemy russkogo sintaksisa: Vzaimodejstvie grammatiki i slovarâ. Moskva: Âzyki slavânskih kul′tur, 2010]

d) Reference to a paper published in a journal:

Мальчуков, Андрей Л., Виктор С. Храковский. «Наклонение во взаимодействии с другими категориями: опыт типологического обзора». Вопросы языкознания 6, 2015: 9–32.
[Mal′cukov, Andrej L., Viktor S. Hrakovskij. «Naklonenie vo vzaimodejstvii s drugimi kategoriâmi: opyt tipologičeskogo obzora». Voprosy âzykoznaniâ 6, 2015:9–32]

e) Reference to an article or a chapter in an edited book::

Маслов, Юрий С. «Перфектность». [В:] А. В. Бондарко (ред.) Теория функциональной грамматики: введение, аспектуальность, временная локализованность, таксис. Ленинград: Наука, 1987, 195–209.
[Maslov, Ûrij S. «Perfektnost′». [V:] A. V. Bondarko (red.) Teoriâ funkcional′noj grammatiki: vvedenie, aspektual′nost′, vremennaâ lokalizovannost′, taksis. Leningrad: Nauka, 1987, 195-209]
Dahl, Osten. „The relation between past time reference and counterfactuality: A new look". [In:] A. Athanasiadou, R. Dirven (eds.) On Conditionals Again. Amsterdam: JohnBenjamins, 1997, 97–114.

f) Reference to a dictionary:

ESJS: Etymologický slovnik jazyka staroslověnského (red. Eva Havlová). T. 1–. Praha: Academia, 1989–.
Пипер, Предраг, Рајна Драгићевић, Марија Стефановић. Асоцијативни речник српског језика. Београд: Београдска књига, Службени лист СЦГ, Филолошки факултет, 2005.
[Piper, Predrag, Rajna Dragićević, Marija Stefanović. Asocijativni rečnik srpskog jezika. Beograd: Beogradska knjiga, Službeni list SCG, Filološki fakultet, 2005]

g) Reference to aphototypepublication:

Смотрицький, Мелетій. Граматика слов′янська. Вільно, 1619. В. В. Німчук (ред.), Київ: Наукова думка, 1979.
[Smotric′kij, Meletij. Gramatika slov′âns′ka. Vil′no, 1619. V. V. Nìmčuk (red.), Kiïv: Naukova dumka, 1979]

h) Reference to a manuscript material:

Митровић, Александар Љ. Писмо П. Марковићу Адамову од 30. XII, 1899: Народна библиотека Србије, Београд, сиги. Р420/I/268,1^{r}.
[Mitrović, Aleksandar Lj. Pismo P. Markoviću Adamovu od 30. XII, 1899: Narodna biblioteka Srbije, Beograd, sign. R420/I/268,l^{r}]

i) Reference to apublication available on-line:

Евтюхин, Вячеслав Б. «Российская Грамматика М. В. Ломоносова», Архив петербургской русистики [независимый проект сотрудников кафедры русского языка филологического факультета СПбГУ на интернет-портале Рутения] <http://www.ruthenia.ru/apr/textes/lomonos/add02.htm> 07.05.2017.

[Evtûhin, Vâčeslav B. «Rossijskaâ Grammatika M. V. Lomonosova», Arhiv peterburgskoj rusistiki [nezavisimyj proekt sotrudnikov kafedry russkogo âzyka filologičeskogo fakul′teta SPbGU na intemet-portale Ruteniâ] <http:// www.ruthenia.ru/apr/textes/lomonos/add02.htm> 07.05.2017]

When providing the page range, both in parentheses and in cited references, it is necessaryto use the em-dash (e.g. 115–12, not 115–120)

Resources are given under the title *Resources* as a separate section below the *Literature* section following the same principles ofbibliographic description applied in the *Literature* section.

Editorial board of the *Slavic Studies*

РЕЦЕНЗЕНТИ ПРИСПЕЛИХ РАДОВА ЗА КЊИГУ XXX/1 ЧАСОПИСА *СЛАВИСТИКА*

др Јелена Ајџановић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
др Наташа Ајџановић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
др Тијана Балек, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
др Снежана Баук, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
др Ненад Благојевић, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет
др Милица Божић Синчук, Институт за српски језик САНУ, Београд
др Ивана Божовић, Филозофски факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици
др Олга Бурењина Петрова, Универзитет у Цириху, Славистички семинар
др Дарја Војводић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
др Дојчил Војводић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
мср Данијела Врањеш, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
др Наташа Вуловић Емонтс, Институт за српски језик САНУ
др Милина Гавранчић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
др Тања Гаев, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
др Јелена Гинић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
др Светлана Гољак, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
др Наташа Драгин, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
др Дуња Душанић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
др Милош Живковић, Институт за књижевност и уметност
др Владимир Зорић, Универзитет у Нотингему, Катедра за културе, језике и ареалне студије
др Милан Ивановић, Издавачко предузеће Службени гласник
др Ана Јаковљевић Радуновић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
др Милош Јоцић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
др Јелена Јочић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
др Микоња Кнежевић, Филозофски факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици
др Наталија Ковтун, Краснојарски педагошки универзитет „В. П. Астафјев”
др Ксенија Кончаревић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
др Небојша Лазић, Филозофски факултет Универзитета у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици
др Јелена Лепојевић, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет
др Биљана Марић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
др Јелена Мариђевић Балаћ, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
др Радмило Маројевић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
др Лука Меденица, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
др Лазар Милентијевић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
др Сања Огњановић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
др Слободан Павловић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
др Мелина Панаотовић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
др Ана Пејановић, Универзитет Црне Горе, Филолошки факултет

др Срђан Петровић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
др Мирјана Петровић Филиповић, Удружење књижевних преводилаца Србије
др Владимир Поломац, Универзитет у Крагујевцу, Филолошко-уметнички факултет
др Драгана Поповић, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
др Драгана Ратковић, Институт за српски језик САНУ, Београд
др Јелена Редли, Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет
др Зоран Симић, Институт за српски језик САНУ, Београд
др Стефан Стојановић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
др Војкан Стојичић, Универзитет у Београду, Филолошки факултет
др Алексеј Тимофејев, Универзитет у Београду, Филозофски факултет
др Татјана Трајковић, Универзитет у Нишу, Филозофски факултет
др Радослава Трнавац, Национални истраживачки универзитет Висока школа економије
др Ениса Успенски, Универзитет уметности у Београду, Факултет драмских уметности

SERBIAN ASSOCIATION FOR SLAVIC STUDIES
UNIVERSITY OF BELGRADE, FACULTY OF PHILOLOGY

СЛАВИСТИКА

SLAVIC STUDIES

XXX/1

Издају:
Славистичко друштво Србије, Београд, Студентски трг 3
Филолошки факултет Универзитета у Београду, Београд, Студентски трг 3

Лектор за енглески језик
Сергеј Мацура

УДК класификација прилога
Ана Голубовић

Припрема за штампу
Давор Палчић

Штампа
„Графичар", Севојно

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд
811.16+821.16

СЛАВИСТИКА = Slavic studies / главни уредник Ирина Антанасијевић. - 1997, књ. 1- . - Београд : Славистичко друштво Србије : Филолошки факултет Универзитета у Београду , 1997- (Севојно : Графичар). - 24 cm
Полугодишње. - Друго издање на другом медијуму: Славистика (Београд. Online) = ISSN 2738-1358

ISSN 1450-5061 = Славистика
COBISS.SR-ID 130380039